

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ENVÂR-I ULÛM DERGİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bestami DEĞİRMENÇİ

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ENVÂR-I ULÛM DERGİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bestami DEĞİRMENCİ

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre TANSÜ

GAZİANTEP
HAZİRAN 2019

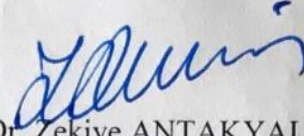
T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

Envar-ı Ulûm Dergisi

Bestami DEĞİRMENCİ

Tez Savunma Tarihi: 20.06.2019

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

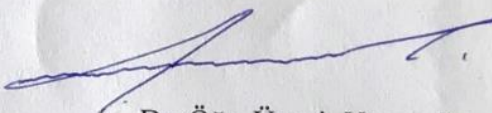

Doç. Dr. Zekiye ANTAKYALIOĞLU

SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ
Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımca (tarafımızca) okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi, Yunus Emre TANSÜ
Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

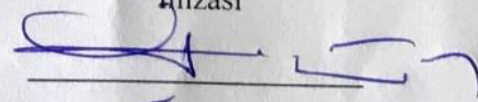
Jüri Üyeleri:
(Unvanı, Adı ve SOYADI)

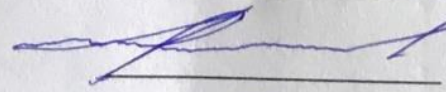
Prof Dr. Orhan DOĞAN

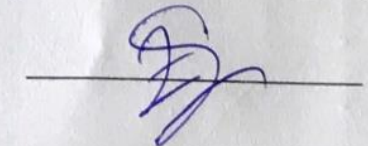
Dr. Öğr. Üyesi, Yunus Emre TANSÜ

Dr. Öğr. Üyesi, Zehra S. ÖZHARAT

İmzası

.....

ETİK BEYAN

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Bestami DEĞİRMENCİ
20/06/2019

ÖZ

ENVÂR-I ULÛM DERGİSİ

DEĞİRMENCİ, Bestami
Yüksek Lisans Tezi, Tarih ABD
Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre TANSÜ
Haziran 2019, 220 Sayfa

Bir ülkenin düşünce dünyasının anlaşılmasında dönemin fikir adamlarının çıkardığı kitap, dergi ve makaleler, fikirsel gelişim sürecinin tarihsel sıralaması hakkında önemli bilgiler vermektedir. Dergi yayıncılığı süreli olarak gündemi yakalamak ve periyodu çerçevesinde günlük tutmakla eşdeğerdir. Bu bağlamda eski bir metin olan Sâtı El Husri Bey'in "Envâr-ı Ulûm" adlı eseri, önemli bir kaynak olarak kabul edilmiştir. Derginin eski harflerle matbu halini yeni harflerle transkripte ederek günümüz bilim insanlarının yararına sunulmuştur. Derginin yayınlandığı dönemdeki fikir tartışmalarının içerisindeki yeri tayin edilmeye çalışılmıştır. Bunun yanı sıra Sâtı Bey ile derginin diğer yazarlarının bilimsel tercihleri kısa ve öz bir şekilde vermeye çalışılmıştır. Yine Sâtı Bey'in eğitimciliğinin yanında fikriyatına tesir eden düşüncelerin yarattığı etkiler açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Sâtı El Husri, Bedii Nuri, Meşrutiyet, Pozitivizm, Envâr-ı Ulûm

ABSTRACT

THE ENVÂR-I ULÛM MAGAZINE

DEĞİRMENCİ, Bestami

Master Thesis, Department Of History

Supervisor Assist.Prof.Dr. Yunus Emre TANSÜ

June 2019, 220 Pages

In understanding a country's the world of thought which the books, magazines and articles published by intellectuals provide important information about chronology of the intellectual development's process. Magazine publishing is equivalent to catching the agenda on a regular basis and keeping diary within the framework of the period. In this context, old text Sâtı El Husri Bey's work named "Envâr-ı Ulûm" was accepted as an important source. It was presented to the today's academic world, transcribing in new letters form of magazine from the printed version with the old letters. It has been tried to determine the place of the magazine in intellectual discussions when at the time period the magazine was published. In addition, it has been tried to explain the scientific preferences of Sâtı Bey and other magazine authors in a short and concise way. Once again, besides the educator identity of Sâtı Bey, we tried to explain the thoughts that influence his mind and the influences created by these thoughts.

Key words: Sâtı El Husri, Bedii Nuri, Second Constitutional Monarchy, Positivism, Envâr-ı Ulûm

ÖNSÖZ

Düşünce ve kültür hayatının tarihi serencamı araştırılırken harf devrimi gerçekleştiren ülkemizde eski metinlerin yeni harflerle tekrar basılmasının eski ve yeni arasında kurulacak bağ üzerindeki etkisi tartışılmazdır. Günümüz düşün hayatında yer alan fikirlerin köklerinin araştırılması ve zamanının fikir anlayışının günümüze yansıtılması akademik araştırmalar için şüphesiz ki önemli bir boşluğu giderecektir.

Mülkiye tarihi ve eğitim tarihi araştırmaları yapan araştırmacıların ilgisini, Türk eğitiminde yaptığı çalışmalar ve vermiş olduğu değerli çabalar sonucunda çeken, eğitim ve kültür hayatımızda vazgeçilmez yeri olan Satı Bey'in, günümüzde hakettiği değeri gördüğünü söylemek pek mümkün değildir. II. Meşrutiyet döneminin süreli yayınlar arasında önemli bir varlık göstermeyen sadece Satı Bey'in eserleri arasında sayılıp bugüne kadar hiç incelenmeyen Envâr-ı Ulûm Dergisi, bu yüzden inceleme konusu olarak belirlenmiştir. Bu çalışmamızda Türk dergiciliğini inceleyen araştırmacılara kaynak olabilmesi amacıyla Envâr-ı Ulûm dergisi, tarafımızdan latin harflerine çevrilmiştir.

1908 yılında 6 sayı ve 120 sayfa olan Envâr-ı Ulûm dergisi 6 sayfa siyaset ilavesi içermektedir. Derginin asıl nüshalarına Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Milli Kütüphane ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Taksim Atatürk Kitaplığı Kütüphanesinden ulaşım imkanı bulunmaktadır. Çalışmamız yapılırken Beyazıt Devlet Kütüphanesinde bulunan Hakkı Tarık Us Koleksiyonundaki nüshası esas alınmıştır.

Çalışmanın giriş bölümünde Türk matbuatının yani Türk basın hayatının doğuşuna ve gelişmesine kısaca değinilmiş ve dergi yayıncılığının ilk örneklerinden itibaren gelişimi üzerinde durulmuştur. II. Meşrutiyet dönemi dergiciliğinde Envâr-ı Ulûm dergisinin yeri tespit edilmeye çalışılmış ve derginin yayın hayatına başladığı 1908 yılında dönemin fikir dergilerinin genel atmosferi aktarılmaya çalışılmıştır. Yine Sâti El Husri Bey'in özgeçmişi hakkında bilgiler verilerek dergi yazarları kısaca tanıtılmıştır.

İkinci bölümde ise "Envâr-ı Ulûm" isimli eserin yeni harflerle transkripsiyonu yapıldı.

Sonuç bölümünde dergide yer alan makaleler incelenmiştir. Makalelerin içeriklerinin detaylı incelenmesi ve Sâti Bey'in dergi editörü olarak dönemin bilgi anlayışı ile günümüz bilgi anlayışı arasındaki farklılıklara değinilmiştir.

Çalışmamızı yaparken yardımlarını ve desteklerini esirgemeyen danışmanım Sayın Dr. Öğr.Üyesi Yunus Emre TANSÜ'ye teşekkürü borç biliriz.

Bestami DEĞİRMENCİ

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	v
BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
GİRİŞ.....	1
I. GİRİŞ.....	1
II. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ ÖNEMLİ FİKİR AKIMLARI VE SÜRELİ YAYINLAR	6
A. İslamcılık	7
B. Batıcılık	9
C. Osmanlıcılık.....	12
D. Türkçülük	14
E. Meslekî İctimaiyecilik	16
F. Sosyalizm.....	17
III. ENVAR-I ULUM DERGİSİ YAZARLARI	18
A. Satı Bey	18
B. Bedii Nuri	25
C. Ahmet Selahattin.....	27
İKİNCİ BÖLÜM.....	29
ENVÂR-I ULÛM DERGİSİ.....	29
I. ENVÂR-I ULÛM DERGİSİ.....	29
A. Birinci Sayı	29
B. İkinci Sayı.....	53
C. Üçüncü Sayı.....	74
D. Dördüncü Sayı	95
E. Beşinci Sayı.....	119
F. Altıncı Sayı.....	165
DEĞERLENDİRME	204
KAYNAKÇA.....	211
ÖZGEÇMİŞ	215
VITAE	215

KISALTMALAR

Adı geçen eser	: age.
Adı geçen makale	: agm.
Bakınız	: bkz.
Cilt	: C.
Editör	: Ed.
Derleyen	: der.
Diyanet İslam Ansiklopedisi	: DİA
Çeviren	: ev.
Sayı	: S.
Sene	: sn.
Sayfa	: s.
Türkiye	: T.
Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi	: TCTA
Türk Tarih Kurumu	: TTK
Tercüme	: trc.
Yayınları	: yay.
ve benzeri	: vb.
Yüzyıl	: yy-

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

I. GİRİŞ

Bir ülkede basılıp yayınlanan gazete ve dergi gibi süreli yayınlar matbuat olarak isimlendirilmektedir. Matbuatın kültürel ve bilimsel açıdan taşıdığı misyon tartışılmazdır. Haber, makale, inceleme gibi bilimsel bilgilerin yanı sıra toplumsal düşüncenin oluşumunu veya var olan düşüncelerin eş zamanlı yönlendirilmesini sağlamıştır¹.

Osmanlı Devleti'nde matbuat ve basının başlangıcı ülkeye matbaa kullanımının başlaması ile yayınlanan süreli yayınlara dayandırılmaktadır. Mısır'da Kavalalı Mehmet Ali Paşa tarafından 1828 yılında yayınlanan Vaka-yı Mısriyye gazetesi ilk çıkan basılı süreli yayın olsa da bu gazete, yerel gazete olarak sınıflandırılmıştır². Osmanlı Devleti'nde ilk Türkçe gazete olarak II. Mahmut döneminde 1831 yılında çıkarılmış olan Takvim-i Vekâyi kabul edilmektedir³. Gazete, öncüsü olan Vaka-yı Mısriyye gibi resmi bülten niteliğinde olmakla birlikte kısa sürede Türkçe dışındaki dillerde de yayınlanmıştır⁴. 1840 yılında ise İngiliz uyruklu Churchill sahipliğinde yarı özel nitelikte Ceride-i Havadis gazetesi çıkarılmıştır. Bu ilk gazete örneklerini sırasıyla 1860 yılında Agah efendinin çıkardığı Tercüman-ı Ahval ve Şinasi'nin 1862 yılında basın hayatına hediye ettiği Tasvir-i Efkâr izlemiştir⁵.

¹ AYYILDIZ, Erol, "Matbuat", DİA, C.28, s.119.

² KOLOĞLU, Orhan, *Osmanlı Dönemi Basınının İçeriği*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, 2010, s.7.

LEWIS, Bernard, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Boğaç Babür Tuna, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 4. Baskı, 2010, s.132.

³ BENEK, M. Kazım, "Osmanlı'da Basının Doğuşu ve II. Meşrutiyet'e Kadarki Gelişimi" Siirt, Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2016, S.6-7, s. 31.

⁴ KOLOĞLU, "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi" TCTA, 1985, C.1, s.70.

⁵ TOPUZ, Hıfzı, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1. Baskı, 1973, s. 8-16.

Gazetelerin yayın hayatına başlaması ile birlikte fikir hayatının yönü tamamen değişmiştir. Koloğlu'nun Takvim-i Vekayi için ifade ettiği “İslam dünyasında kamuoyu önünde açıktan özeleştirilip yapıp yenilgileri tartışan ilk gazete olarak selamlamak gerekir” cümlesi bunun en açık göstergesidir⁶. Ceride-i Havadis gazetesinde ilim, ahlak, edebiyat ve özellikle de tiyatro türüne ağırlık verilmiştir. Tercüman-ı Ahval gazetesi ile birlikte de geniş kitlelere hitap edebilme sorunu gözetilerek dilde sadeleşme konusu üzerinde durulmuştur. Yine Tasvir-i Efkâr gazetesinde aynı amaçla dilde sadeleşme hareketini savunmuştur⁷.

İlk dönem süreli yayınlar, gazete olarak adlandırılıp bilinmesine rağmen ağırlıklı dergi formatında yayım politikası izledikleri görülmüştür⁸. Tasvir-i Efkâr gazetesini takiben Ali Suavi tarafından yayınlanan 1866 yılında yayınlanan Muhbir, Ziya Paşa – Namık Kemal tarafından yayınlanan Hürriyet, yine Namık Kemal tarafından yayınlanan İbret, Ahmet Midhat Efendi tarafından Devir, Bedir ve Tercüman-ı Hakikat gibi gazeteler yayın hayatına başlamış olsa da fikri, edebi makale, araştırma ve çeviriler daha çok dergi gibi süreli yayınlarda kendine yer bulmuştur⁹. Çalışma konumuz gereği süreli yayınlarda gazetecilik alanından çok dergicilik alanında yoğunlaşılacaktır.

Osmanlı Devleti'nde dergicilik genel kabul olarak Takvim-i Vekayi'den 18 yıl sonra 1849 yılında Vâka-yi Tıbbiye adlı tıp dergisinin yayınlanması ile başlatılmaktadır. 3 yıl yayın hayatına devam eden dergi, genel olarak tıp alanındaki bilgileri derleyerek doktorlara tanıtmayı amaçlamıştır. Sayıları 2-4 sayfa yayınlanan ve yazıları imzasız olan bu dergiyi ise 1862 yılında Cemiyet-i İlmiye-i Osmani" tarafından çıkarılan Mecmua-i Fünun isimli dergi takip etmiştir. Münif Paşa'nın çıkarmış olduğu Mecmua-i Fünun dergisi; iktisat, felsefe, tarih ve sosyoloji gibi konulara ağırlık veren ilk fikir dergisi olmuştur¹⁰.

GÜRSOY, Ülkü, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Dergileri Üzerine Bir Araştırma*, Ankara, Bizim Büro Basımevi, 1999.s.1-4.

⁶ KOLOĞLU, "... İçeriği ve Rejimi", s.70.

⁷ GÜRSOY, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Dergileri* s.3-4.

⁸ DEMİR, Kenan, "Osmanlı'da Dergiciliğin Doğuşu ve Gelişimi", Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2016, S.9, s. 73.

⁹ GÜRSOY, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Dergileri* s.3-4.

¹⁰ VARLIK, Bülent, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri" TCTA, 1985, C.1, s.112-124.

İlk dergi örneklerinden sonra dergi yayıncılığı Osmanlı Devleti'nde gelişmiş ve birçok alanda dergi yayınlandığı görülmüştür. I. Meşrutiyet döneminde yayınlanan dergi sayısı 30'u bulmuştur. Tıp, askeriye, çocuk, kadın, mizah ve magazin dergilerinin ilk örnekleri bu dönemde ortaya çıkmıştır¹¹. Belli konularda yoğunlaşan ve alanlara ayrılan dergilerin varlığı ile içerikler giderek zenginleşmiş ve dünyada yaşanan gelişmelere ait bilgiler Osmanlı Devleti'ne aktararak, halkın bilgilendirilmesi ve bilinçlenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca dergilere az da olsa devlet desteği sağlanmıştır¹². 1849 ile 1871 seneleri aralığında dergi yayıncılığında, Mirat, Mecmua-i İber-i İntibah, Mecmua-i Ceride-i Askeriyye, Mecmua-i Maarif, Mecmua-i Ulûm, Tuhfetü't Tıb gibi dergiler öne çıkmıştır. 1872 yılında Ahmet Mithat Efendi tarafından yayınlanan Dağarcık dergisi, Batı ilmi ve dini inanışların sentezini yapması bakımından dönemin fikir hayatına etki edebilmiş ve basın hayatında kendine önemli bir yer tutmuştur¹³.

1864 yılında yayınlanan “*Matbuat Nizamnamesi*” ile ilk defa basın hayatı düzenlenmiştir. Nizamnameden sonra keyfi uygulamalar son bulmuş ancak getirilen ağır para ve hapis cezaları ile basın üzerindeki baskı geçerliliğini korumuştur¹⁴. II. Abdülhamit'in tahta çıkması öncesinde iç ve dış gelişmeler (Osmanlı maliyesinin iflası, Mısır'ın iflası, Süveyş Kanalı'nın İngilizlere satışı) neticesinde basın üzerindeki baskı, hem idari hem de mali olarak giderek arttırılmıştır¹⁵. 1871 yılından itibaren dergi sayısında önemli bir artış gözlemlenmiş olsa da aynı başarı devamlılık için söylenememektedir. Şüphesiz yukarıda belirtilen sebepler etkili olsa da niteliksel olarak bir varlık gösteremeyen, ancak birkaç sayı devam edebilen bir çok dergi birbiri ardına yayın hayatına başlayıp kapanmıştır¹⁶.

I. Meşrutiyet döneminde idare ve muhalefet basına olan ihtiyaçları okuma yazmanın artması ile birlikte daha görünür olmuştur. İdare, basını kendi faaliyetlerini açıklamak ve kamuoyunu yönlendirmek için kullanmış, muhalefet de idarenin eylem ve işlemlerine karşı eleştirilerini, politik tercihlerini ve yeni fikirleri açıklayıp yaymak için süreli yayınlara ihtiyaç duymuştur. Bu amaçla her muhalif hareket ve

¹¹ DEMİR, “Osmanlı'da Dergiciliğin Doğuşu ...”, s. 77-80

¹² VARLIK, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri”s.114

¹³ GÜRSOY, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Dergileri* s.5.

¹⁴ KOLOĞLU, “... İçeriği ve Rejimi”, s.78-80.

¹⁵ KOLOĞLU, “... İçeriği ve Rejimi”, s.85.

¹⁶ VARLIK, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri”s.114.

aydının hemen hemen mutlaka bir yayın organı olmuştur. Bu yayın organlarına karşı idarenin yaptırımları sert nitelikler taşımış bir çok yayın yasaklanmış ya da sansüre uğramış, sahipleri sürülmüştür¹⁷. Bu yüzden hürriyet ve meşrutiyet hakkındaki fikirler memleket dışında gelişme imkânına sahip olmuştur.¹⁸

Kökeni Kuleli Vakası'na dayandırılan muhalefet hareketleri¹⁹, Sultan Abdülaziz döneminde Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi gibi aydınların yanyana gelmesiyle 1860'lı yıllarda Genç Osmanlılar adıyla ilk örgütlü muhalefet şeklini almıştır²⁰. Ancak II. Abdülhamit tarafından uygulanan baskılar neticesinde yurtdışına çıkmak zorunda kalmışlardır²¹. 1889 yılında ikinci kuşak muhalifler olarak bilinen İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sükuti, Mehmet Reşit gibi isimler İttihat ve Terakki cemiyetini kurmuşlardır. Ancak çok geçmeden cemiyet üyeleri, Genç Osmanlılar cemiyeti üyeleri gibi sürgüne gitmek zorunda kalmıştır. Muhalefet sürgünde basın yayın faaliyetlerine devam etmiş, hareketin temsilcilerinden Ahmet Rıza'nın Paris'te çıkardığı Meşveret dergisi İttihat Terakki Cemiyeti'nin resmi yayın organı haline gelmiştir²². Mehmet Murat Bey tarafından çıkarılan Mizan dergisi yurt içinde kısa bir süre yayınlanmış olsa da önce Kahire'de ardından Paris ve Cenevre'de yayınlanmıştır²³. Abdullah Cevdet tarafından çıkarılan İctihad dergisi de İsviçre ve Kahire'de yayınlanmıştır²⁴. Tunalı Hilmi Bey tarafından çıkarılan Ezan, İshak Sükuti tarafından çıkarılan Osmanlı, Prens Sabahattin tarafından çıkarılan Terakki gibi Şurayı Ümmet, Hürriyet, ve Hakikat dergileri sürgünde çıkarılan yayınların başlıca örneklerini oluşturmuşlardır²⁵

Ali Suavi tarafından 26 Temmuz 1869'da Paris'te çıkarılan Ulûm dergi/gazetesi de ilk ansiklopedik dergi özelliği taşımaktadır. Batı felsefe tarihine

¹⁷ BENEK, "Osmanlı'da Basının Doğuşu...", s. 34.

¹⁸ ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, T.İş Bankası Yayınları, İstanbul, 12. Baskı 2015, s.162.

¹⁹ KURAN, Ahmet B., *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 2000, s.17.

²⁰ KURAN, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, s.21-22.

LEWİS, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s.206-211.

²¹ MARDİN, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul, 15. Baskı, 2008, s. 33-34.

²² ÖZCAN, Azmi, "Meşveret", DİA, C.29, s.396.

²³ ÜLKEN, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.163.

²⁴ DEMİR, "Osmanlı'da Dergiciliğin Doğuşu ...", s. 83.

²⁵ BENEK, "Osmanlı'da Basının Doğuşu ...", s. 36-37.

sayfalarında ilk kez yer ayıran Ulûm dergisi, Vakayi Tıbbiye ve Mecmua-i Fünun ile başlayan ansiklopedist çizgiyi sürdürmüştür²⁶.

II. Abdülhamit döneminde basın ve yayın hayatı Tanzimat dönemine kıyasen daha fazla gelişme göstermiştir. Süreli yayınlarının sayısının artmasının yanında okuyucu sayısının arttığı gözlemlenmiştir. Bunun yanında süreli yayınlarda siyaset, eleştiri ya da ironi gibi konular yerine edebiyat ve popüler fen gibi siyaset dışı konular tercih edilir olmuştur²⁷. Ebuzziya Tefik tarafından çıkarılan Mecmua-ı Ebuzziya Dergisi, ilk ciddi edebiyat dergisi olarak dikkat çekmektedir²⁸.

II. Abdülhamit dönemi dergiciliğinin karakteristik özelliğini en iyi Servet-i Fünun dergisinin yansıttığı kabul edilmektedir. 27 Mart 1891 tarihinde ilk sayısı yayınlanan derginin kurucusu Ahmet İhsan Bey olmuştur. “Resimli Osmanlı Dergisi” tanımlamasıyla basın hayatına başlayan derginin, ilk sayılarında haber - magazin içeriklerine ağırlık verilmiştir. Tefik Fikret’in başyazarlığa getirilmesi ile Servet-i Fünun edebiyat alanına yoğunlaşmış ve Türk Edebiyatı’nda Edebiyat-ı Cedide isimli akım ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu akım ile birlikte Türk basın hayatının başlangıcında tercih edilen dilde sadeleşme hareketi terk edilerek yerine seçkinlere hitap eden, yüksek eğitilmiş kişiler tarafından algılanabilecek, zor ve ağırlı bir dil tercih edilmiştir²⁹. Tefik Fikret’in dergiden ayrılmasından sonra Hüseyin Cahit’in desteği ile derginin önemi, varlığını sürdürmüştür. Dergi, Batı’da gelişen eleştiri yönteminin tanıtılmasına ağırlık vermiş; 1920 ve 1923 yılları arasında yayın hayatına ara vermiş olsa da dergi, 26 Mayıs 1944 tarihinde yayınlanan son sayısına kadar yayın hayatına devam etmiştir³⁰. Baba Tahir tarafından yayınlanan edebiyat dergisi Malumat, Servet-i Fünun dergisi ile birçok tartışmaya girmiştir. Hanımlara Mahsus ve Çocuklara Mahsus isimli gazeteleri de önemli kadın ve çocuk dergileri olmuştur. Mektep, Osmanlı Terakki –i Ziraat, Mütaala, İrtika Musavver Fen ve Edeb,

²⁶ TOPRAK, Zafer, “Fikir Dergiciliğinin Yüzyılı”, *Türkiye’de Dergiler ve Ansiklopediler*, İstanbul, Gelişim Yayınları, 1984, s.15-16.

²⁷ BERKEŞ, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 3. Baskı, 2002, s.368-369.

²⁸ ÜLKEN, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, T.İş Bankası Yayınları, İstanbul, 12. Baskı 2015, s.211.

²⁹ LEWİS, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, s.261.

³⁰ GÜRSOY, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Dergileri* s.11.

Mecmua-ı Edebiye, Resimli Ziraat Gazetesi, Çocuk Bahçesi, Hazine-i Fünun dönemin diğer dergi yayınlarını oluşturmuştur³¹

1908 yılında Jön Türk hareketinin ordu üzerindeki etkisinin artması ile birlikte subaylar arasında örgütlenmeler çoğalmış, II. Abdülhamit'e karşı ordu içerisinde güçlü bir muhalefet belirmiştir. Muhalefet taraftarları Makedonya'da bulunan 3. Ordu birliklerinde ayaklanmaya sebebiyet vererek II. Abdülhamit'i devirmekle tehdit etmişlerdir. Yoğun ve ciddi baskılara maruz kalan II. Abdülhamit 23 Temmuz 1908 yılında Meclis'i yeniden açarak tekrar Meşrutiyeti yürürlüğe sokmak zorunda kalmıştır³².

II. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ ÖNEMLİ FİKİR AKIMLARI VE SÜRELİ YAYINLAR

Envâr-ı Ulûm dergisinin çıkmaya başladığı 1908 yılı Ağustos ayı II. Meşrutiyet'in ilanının hemen sonrasına denk gelmektedir. Türk siyasal hayatının en önemli dönemeçlerinden biri olan II. Meşrutiyetin ilanı ile “Baskıcı Rejim” geride kalmıştır. Yönetimin şartlarla sınırlanmasının getirdiği “sevinç ve ferahlamanın” basın hayatında da etkileri hissedilmiştir³³. Devrimin basın hayatındaki en önemli etkisi sansürün kaldırılması olmuştur. Sansürün kaldırılması ile birlikte yayımlanan süreli yayın sayısı binin üzerine çıkmıştır. Süreli yayınların çoğalması ile birlikte işlenen konular da çeşitlenmiş ve bilim, sanat, edebiyat alanları haricinde iktisat, kadın, aile, müzik gibi alanlarda dergiler yayınlanmaya başlamıştır. II. Meşrutiyet dönemi dergi yayıncılığında iki özellik öne çıkmaktadır. İlki kısa ömürlü olmaları, ikincisi ise genellikle küçük boyutlarda yayınlanmış olmalarıdır³⁴.

II. Meşrutiyet Dönemi dergiciliğinin çok fazla yayın içermesi ve Tanzimat döneminden beri gelen birikimle birlikte aynı zamanda iyimserlik ve özgürlük

³¹ DEMİR, “Osmanlı’da Dergiciliğin Doğuşu ...”, s. 83.

³² LEWIS, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s.275-284.

³³ ZÜRCHER, Eric Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul, 2000, s.141

³⁴ VARLIK, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri”s.116.

havasının etkisiyle, kitap ve süreli yayınların içeriğinde daha öncesine göre farklı tartışmalar yer almış ve daha önce ilgilenilmeyen konulara da değinilmiştir. Bu dönemde süreli yayınlara artık gelişme göstermiş olan fikir akımları etki etmiştir. II. Meşrutiyet dönemine kadar temelleri atılmış olan İslamcılık, Osmanlıcılık, Batıcılık ve Türkçülük akımlarına Meslekî İctimaiyecilik (liberalizm) ve Sosyalizm eklenmiştir. II. Meşrutiyet döneminde yer alan bu akımlar, diğerlerine nazaran daha az taraftar bulabilmişlerdir³⁵. Fikir akımlarının hemen hepsinin en az birer süreli yayını bulunmakla birlikte bazı süreli yayınlar yukarıdaki sınıflandırmadan bağımsız olarak fikri tartışmalara katkıda bulunmuşlardır.

A. İslamcılık

Fikri akımlar, daha çok Osmanlı Devletindeki yenileşme hareketleri ile ilişkilidir. Her yenilik hareketinin karşısına gelenekçi bir zümrenin çıktığını savunan Tunaya'ya göre İslamcılık akımı, II. Meşrutiyet düşüncesine hakim olan en etkili ve kuvvetli akımdır. Bu akım, Garpcılık ve Türkçülük akımları gibi ideolojik ve siyasal bir karaktere sahiptir. İdeolojik olması fikri müesseseler kuracak bir fikir ve inanç sistemi olduğu, siyasal olması ise Osmanlı Devletini muhafaza etmek ve bütünlüğünü sürdürmek amacını taşıma iddiasına dayanmaktadır³⁶.

İslamcılık akımı, entelektüel ve siyasal anlamda Mısır ve Hindistan'da doğmuştur. İslam'ın birliğini ve manevi bütünlüğü sağlama girişimlerini destekleyen ve bu amaçla panislamist politikaları benimsemiş olan II. Abdülhamit döneminde İslamcılık en gözde dönemini yaşamıştır³⁷. II. Abdülhamit, bu politikaların oluşturulmasında Afganistan, Hindistan, Mısır ve Rusya'da yaşamının bir bölümünü geçirmiş olan Cemalettin Efgani'den yararlanmıştır. Efgani, İslam'ın sosyal ve ahlaki yönüne vurgu yapmış ve Batı'da gelişen teknik ilerlemenin takip edilmesi ile dinin kalkınacağına inanmıştır. Çağdaş Batı gelişmelerinin İslami esaslara ve Osmanlı toplum yapısına zarar vermeden uyarlayabilmek ve Batı kurumlarının kültürel ve

³⁵ TUNAYA, Hürriyetin İlanı, s.89

³⁶ TUNAYA, *İslamcılık*, İstanbul, İstanbul Kültür Üniversitesi Yay., İstanbul, 2003, s.1-2

³⁷ AKÇURA, Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1976, s. 14.

siyasal karşılıklarının bulunarak İslam'ı modern çizgiye çekebilmek, İslamcılık akımının bundan sonraki dönemde de savunduğu temel tez olmuştur³⁸.

1870 yılından beri Osmanlı Devleti'nde hakim siyasi görüş olan İttihad-ı İslam adı altında anılan İslamcılık akımı, II. Meşrutiyet sonrasında 14 Ağustos 1908 yılında yayın hayatına başlayan Sırat-ı Müstakim ile başlatılmaktadır³⁹. Eşref Edip (Fergan) tarafından çıkarılan dergi, 182 sayı sonra Sebilü'r Reşad ismiyle yayın hayatına devam etmiş ve önde gelen İslamcı düşünürlerin yazıları yayımlanmıştır. Başta Mehmet Akif (Ersoy) olmak üzere Manastırlı İsmail Hakkı, Şeyhülislam Musa Kazım, Babanzade Ahmet Naim, Bursalı Mehmet Tahir, Ebülûla (Mardin), Mithat Cemal (Kuntay), Halim Sabit (Şibay) gibi isimler derginin yazar kadrosunu oluşturmuşlardır⁴⁰.

Sada-yı Hak, Ceride-i İlmiye, Mekatip ve El Medaris, Bayn'ül Hak, Ceride-i Sufiyye, Hikmet, Liva-yi İslam, Mahfel dini içerikler içeren dönemin diğer dergileri olmuşlardır⁴¹. Cemaleddin Efgani, Muhammed Abduh, Reşit Rıza, Seyyid Ahmet Han, Seyyid Emir Ali, Şehabettin Mercani, Kayyum Nasiri, Said Halim Paşa, gibi isimler de İslamcılık fikrinin önde gelen düşünürleri olmuşlardır.

İslamcılara göre toplumun ve Osmanlı Devletinin gerileyişinin en büyük sebebi, dinin temel kurallarından uzaklaşmak ve dini kuralları yozlaştırmak olmuştur. Osmanlı Devletinin, dini kurallara uyduğu ve batı teknolojisini dini kuralları dikkate alarak kullanabildiği ölçüde düzeleceğini iddia etmişler ancak bu düşünceler, Osmanlı Devletinin gerileyişini durdurmak için yeterli olmamıştır⁴².

³⁸ KURAN, Ercüment, *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s.47.

³⁹ KARA, İsmail, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi 1 Metinler Kişiler*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 2014, s.29.

⁴⁰ VARLIK, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri"s.122.

⁴¹ TUNAYA, İslamcılık, s.2.

⁴² KARAKAŞ, Mehmet, "II. Meşrutiyet Döneminde Fikir Akımları", *Yüzüncü Yılında Meşrutiyet*, Ed. Asım ÖZ, Pınar Yayınları, İstanbul, s.76-77.

B. Batıcılık

Osmanlı Devletinde, Batılılaşmanın başlangıcı denildiğinde kastedilen Batı tarzı kurumsal yapıların Osmanlı toplumuna intibak ettirilmesi olarak anlaşılmaktadır. 17. yüzyıldan beri Osmanlı uleması ve devlet adamları tarafından Batı karşısında yenik durumda olmak, bozulmanın bir sonucu olarak görülmüş ve bozulmanın önüne geçilebilmesi için de alınacak tedbirler, tespit edilmeye çalışılmıştır. Dönemin ileri görüşlü olarak kabul edilen Koçi Bey ve Katip Çelebi gibi devlet adamları, Osmanlı padişahlarına sunmuş oldukları risaleler ile bu bozulmanın, eskiye dönüşü sağlamak ile yakından alakalı olduğunu ve işleyen devlet sisteminin aksaklıkları onarıldığında sorunun çözüleceğini öne sürmüşlerdir⁴³. Çözüm önerilerinin referansı olarak Batı yerine Kanuni dönemi idealleri tercih edilmesi sebebiyle bu dönem için Batılılaşmanın başlangıcı demek mümkün olmamaktadır.

Osmanlı Devleti'nin yönünü Batı'ya dönmesi Lale Devri ile başlamıştır. Batı ülkelerine gönderilen elçilerin daimi elçiliğe çevrilmesi, bu yönelmeyi daha kurumsal ve daha sıkı hale getirmiştir. III. Selim döneminde hayata geçirilmeye çalışılan ve Nizam-ı Cedid adı verilen düzenlemeler ile Batılılaşma çabalarına hız verilmiştir⁴⁴.

Tüm bu Batılılaşma çabaları, Osmanlı medeniyet ve geleneğini savunmaya çalışanlar ile modernleşme için Batı ile aynileşmeyi savunanlar arasında ikili kültür ayırımına sebep olmuştur. Gelenekçi sınıflandırmanın karşısında modern sınıflandırma yerini almış ve bu ikilikler toplumun hemen hemen her alanında karşılık bulmuştur⁴⁵.

Batılılaşmanın geri kalmışlık karşısında tek çare olarak kabul edilmesi II. Mahmut döneminde başlamıştır. II. Mahmut'un kurmaya çalıştığı sistem sadece askeri alanda düzenlemeleri değil sosyal anlamda düzenlemeleri de içermiş ancak bu

⁴³ TANSÜ, Yunus Emre, *Batıcı Düşüncenin Etkili Bir Sözcüsü Olarak İctihad Dergisi: 1904 – 1932*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2002, s.6.

⁴⁴ HANİOĞLU, M. Şükrü, “Batılılaşma (Giriş)”, *DİA*, C.05, s.148.

⁴⁵ KUTLUER, İlhan, *Batılılaşma (Felsefe)*, *DİA*, C.05, s.153.

düzenlemeleri kendi halkına sormadan yapmış olması bahsedilen ikiliklerin devam etmesine yol açmıştır⁴⁶. Bu yüzden II. Mahmut döneminde yapılan reformlar başarılı olmaktan çok reformların başlangıcı olmuştur⁴⁷.

II. Mahmut'un ölümü sonucunda yerine Sultan Abdülmecid'in geçmesiyle 3 Kasım 1839 tarihinde Mustafa Reşit Paşa'nın katkılarıyla hazırlanan Gülhane Hatt-ı Şerifi okunmuş ve Tanzimat dönemi olarak tanımlanan dönem başlamıştır⁴⁸. Tanzimat düzenlemeleri II. Mahmut döneminde başlanan ve başarılı olmayan reformların sonucu olarak ilan edilmiş⁴⁹ ancak Tanzimat reformlarının hazırlayıcı olan devlet adamları başta Mustafa Reşit Paşa olmak üzere Ali ve Fuad Paşalar da dahil olmak üzere yapmak zorunda oldukları reformlara kendilerini dahi inandıramamışlardır⁵⁰. Baştan inanılmayan reformlara girilen Tanzimat döneminin aydınları ve devlet adamları taklitçilik ve devletin tesirinden kurtulamamak gibi eleştiriler yöneltilmiştir⁵¹. Batılılaşmayı kötü bir taklitçilik olarak gören ve buna tepki gösteren Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa ve Agâh Efendi gibi isimler, padişah karşısında konumlanan ilk siyasi muhalefeti oluşturmuşlardır⁵². Bu eleştirilere muhatap olan ilk kuşak devlet adamlarından bir kuşak sonra siyasal ideoloji ve programlı siyasal bir muhalefet gelişmiştir⁵³. Genç Osmanlılar'dan Jön Türklere ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne kadar uzanan bu muhalefet çizgisi Batıcılık akımının fikri altyapısını teşkil etmişlerdir⁵⁴.

II. Abdülhamit döneminde etkin olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, görüş olarak Avrupa'da 19. yy'da yaygın olan pozitivizmin "ilerleme" ve "birleşme" prensiplerinden etkilenmişlerdir⁵⁵. Ahmet Rıza Bey'in kurucusu olduğu Cemiyet,

⁴⁶ TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 3. Baskı, 2016, s. 52.

⁴⁷ BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s.203.

⁴⁸ LEWİS, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s.148-149.

⁴⁹ TANSÜ, ... *İctihad Dergisi*..., s.7

⁵⁰ TİMUR, Taner, Osmanlı ve "Batılılaşma", TCTA, 1985, C.1, s.1339-140.

⁵¹ TUNAYA, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında*..., s. 56.

⁵² TUNAYA, Tarık Zafer, *Batılılaşma Hareketleri I*, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık., İstanbul, 1999, s.44

⁵³ ORTAYLI, *Batılılaşma Yolunda*, s.34.

⁵⁴ MARDİN, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.32.

⁵⁵ TANSÜ, ... *İctihad Dergisi*..., s.8

Auguste Comte'un düşüncelerinden etkilenmiş ve hümanist, evrensel kaderci felsefeyi benimsemiştir⁵⁶.

Batıcılık ve Batı yanlısı düşünce dendiği zaman Osmanlı toplumunda ilk akla gelen kişiler Abdullah Cevdet ve Beşir Fuat'tır. Aynı zamanda Askeri Tıbbiye'de hocalık görevi yapan Beşir Fuat, materyalist bir zihin yapısına sahipti ve ona göre dünyanın en önemli iki esasını kuvvet ve madde oluşturmaktaydı. Ludwig Buchner ve Felix Isnard gibi Batılı filozoflardan etkilenen Beşir Fuad, Osmanlı toplumunun ilk pozitivist ve natüralisti olarak kabul görmektedir⁵⁷. Abdullah Cevdet ve arkadaşları tarafından çıkarılan İctihad Dergisi, Batıcılık akımının içerisinde önemli bir yer edinmiştir. Abdullah Cevdet, dindar bir gelenekten gelmesine rağmen materyalist görüşü savunmuştur. Batılı ünlü materyalist Buchner'in eserlerini Türkçe'ye çevirerek din ile materyalizmin birleşmesi gerektiğini savunmuştur⁵⁸. Yine materyalist düşünür Le Bon'un çevirilerini yaptığı iddia edilmiştir⁵⁹. Bunun yanında Abdullah Cevdet'in düşünceleri ile asıl olarak Batıcılık akımı içerisinde Garpcılık adı verilen akımın temsil edildiği iddia edilmektedir. Garpcılık ile Batıcılık kavramı içerisinde yer edinen kavram, toplumun tüm kurumlarının tamamı ile terkedilerek Batı kurumlarının getirilmesini esas almıştır.

Yine Garpcılık akımı içerisindeki bir başka fikir adamı ise Celal Nuri ve Kılıçzade Hakkı Bey olmuştur⁶⁰. Çıkardığı Serbest Fikir isimli dergi ile Celal Nuri Bey, Garpcılık fikrinin savunduğu gibi Batı kültürünün tamamen alınmasına karşı çıkmış bunun yerine toplumun geleneğinde yer alan değerlerin pozitif taraflarından faydalanması gerektiği üzerinde durmuştur⁶¹. Bunun yanında getirmiş olduğu çözüm önerileri ve yenilikleri topluma kazandırma yöntemleri, Garpcılık akımının Cumhuriyet dönemini de etkilediği savunulmuştur⁶².

1908 yılında yayın hayatına Ahmet Şuayb, Rıza Tevfik ve Mehmet Cavid sahipliğinde başlayan Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası ilk iktisat dergisi

⁵⁶ TUNAYA, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında...*, s. 61.

⁵⁷ MARDİN, Jön Türkler..., s. 59., AKSANYAR, "...Batıcılık Akımı" s.232.

⁵⁸ KUTLUER, Batılılaşma, s.155.

⁵⁹ MARDİN, Jön Türkler..., s. 151.

⁶⁰ TUNAYA, Hürriyetin İlanı, s.90

⁶¹ HANİOĞLU, "Batılılaşma", s. 152.

⁶² AKSANYAR, "...Batıcılık Akımı" s.235

olmakla beraber yayınlanan sosyolojik makalelerde pozitivist, evrimci ve organik toplumcu görüşlere yer vermiştir⁶³. Liberal görüşlere yer verilen dergide Satı Bey, Bedii Nuri, Faik Nüzhet, Ahmet Muhtar, Nazım Ragıp, Ahmet Şuayb, Rıza Tevfik, Halide Edip (Adıvar) gibi dönemin önemli düşünürlerinin sosyoloji, felsefe gibi alanlarda yazıları yayınlanmıştır⁶⁴. II. Meşrutiyet döneminde Batılılaşma fikrine sahip olan diğer yayınlar arasında Mehtab, Serbest Fikir, Takib, dergileri yer almaktadır⁶⁵

C. Osmanlıcılık

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan sonra geliştirerek oluşturduğu devlet sisteminin, içerde ve dışarda yaşanan gelişmeler sonrasında yetersiz kalması sonucu benimsediği ilk yaklaşım “Osmanlıcılık” olmuştur. Şükrü Hanioğlu “Osmanlıcılık”ı

“Özellikle Fransız İhtilalinden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun sorunlarından başlıcası haline gelen çeşitli unsurların bağımsızlık hareketlerini ve imparatorluktan kopma çabalarını, her türlü etnik milliyetçiliğin üzerinde Osmanlı kavramı yaratarak önlemeye çalışan siyasal ve düşünce hareketi...”

olarak tanımlamıştır⁶⁶. Hanioğlu'nun bu yaklaşımında en önemli kavram etnik milliyetçiliğin üzerinde üst kimlik olarak tanımlanan Osmanlılık yaklaşımı olmuştur. Etnik kimliklerin ikinci plana atılarak Osmanlı bireyi yaratma düşüncesi, Tanzimat reformlarının siyasal anlamda ana gövdesini oluşturmuştur. Bu minvalde devleti oluşturan etnik kimlikler arasında hukuksal olarak belirginleşen farkı ortadan kaldırmaya yönelik çabalar da Tanzimat döneminin başlıca gelişmelerinin de özünü teşkil etmiştir⁶⁷.

⁶³ DEMİR, “Osmanlı'da Dergiciliğin Doğuşu ...”, s. 84.

⁶⁴ VARLIK, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri” s.119.

⁶⁵ GÜRSOY, Ülkü, “II. Meşrutiyet Dergileri Üzerine Bir Değerlendirme” *Doğu Batı Dergisi*, Ankara, S.46, s. 207-222, 2008,s.213.

⁶⁶ HANİOĞLU, M. Şükrü, “Osmanlıcılık” *TCTA*, 1985, C.5, s.1389.

⁶⁷ HANİOĞLU, “Osmanlıcılık” s.1390.

Osmanlıcılık fikrinin en temel söylemi bizzat II. Mahmut tarafından dile getirilen “Ben tebaamdaki din farkını ancak camilerine, havralarına ve kiliselerine girdikleri zaman görmek isterim” sözü olmuştur⁶⁸.

Devlet yönetiminin bağlı bulunduğu hanedanlığın ismi olan Osmanlı yine devlet eliyle farklı etnik kökenleri birbirine ve en sonunda devlete olan bağlarını güçlendirecek bir ilişki türü olarak kodlanmaya çalışılmıştır⁶⁹. Genç Osmanlılar Cemiyeti, devletin devamlılığını esas alan bu düşünce etrafında birleşmişlerdir. Osmanlı Devleti içerisinde bulunan farklı etnik kimliklerin Osmanlılık ruhuyla birleştirmeye çalışan Genç Osmanlılar, devletin söz konusu alanlardaki eksikliklerini gidermesi için yapısal reformların oluşturulmasına ön ayak olmuş Kanun-i Esasi’nin ilanı ile çoğulculuğa dayalı bir yapı için Meclis-i Mebusan’ın açılmasını desteklemişlerdir⁷⁰. Bu destek, Padişah’ın yetkileri sınırlandırmak istemekle birlikte Batılı ülkelerde gelişen parlamenterizmden farklı olarak temsil yetkisinin arttırılması yönünde olmaktan ziyade Osmanlı Devleti’ni oluşturan etnik kimlikler arasında eşitliğin sağlanarak devletten kopmalarının önüne geçmek için gösterilmiştir⁷¹.

Osmanlıcılık düşüncesi çerçevesinde uygulamaya konulan politikalar, gayrimüslimler arasında istenen etkiyi yaratmaktan uzak kalmıştır. Fransız milliyetçiliğinin etkilerini en aza indirmeyi amaçlayarak yapılan tüm değişiklikler, gayrimüslim tebaa tarafından hoş karşılanmış olsa da Osmanlı üst kimliğini benimsemedikleri gibi aksine bağımsızlık söylemlerini güçlendirecek adımları atmaktan geri durmamışlardır. Gayrimüslimler, her ne kadar tanınan imtiyazlarla devlet yönetiminde etkin konumlara gelmiş olsalar ve hatta devlet politikalarını etkileyecek güce erişmiş olsalar da ayrılıkçı ve bağımsızlık talep eden iddialarından vazgeçmediklerinden Müslümanlarla olan açıklığı giderek derinleştirmişlerdir. Toplumsal alanda yaşanan bu açıklık Balkan Savaşları neticesinde etkisini daha çok göstermiş ve giderek Osmanlıcılık düşüncesi zayıflamıştır⁷².

⁶⁸ KARAKAŞ, Mehmet, “II. Meşrutiyet Döneminde Fikir Akımları”, s.68.

⁶⁹ ÖĞÜN, S.Seyfi, “Türk Milliyetçiliğinde Hâkim Millet Kodunun Dönüşümü”, *Türkiye Günlüğü*, S. 50, Mart-Nisan 1998, Ankara, s.25.

⁷⁰ KARAKAŞ, “II. Meşrutiyet Döneminde Fikir Akımları”, s.68.

⁷¹ HANİOĞLU, “Osmanlıcılık” s.1391.

⁷² DEMİR, Şerif, “Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlıcılık” *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya, 2011, S.29, ss,331-348.

Bununla birlikte devlet yönetiminde bir dönem etkili olan Osmanlıcılık düşüncesi Osmanlı aydınları tarafından mevcudun korunması açısından kolaylıkla kabul edilecek bir görüş niteliği arz etmiştir. Hatta Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler arasında var olan büyük görüş ayrılıklarına rağmen Osmanlıcılık konusunda neredeyse aynı düşünmüşlerdir. Çoğunlukla devlet adamları tarafından benimsenen Osmanlıcılık düşüncesinin entelektüel alanda geniş bir karşılığı bulunmasına rağmen Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp gibi düşünürler Osmanlıcılık tezini devletin devamını sağlamaktan uzak ve yetersiz görmüşlerdir. Özellikle siyasi anlamda gayrimüslimlerin takındığı tavırlara tepki olarak Türklük tezini ileri sürmüşlerdir⁷³.

Osmanlıcılık fikri II. Meşrutiyet döneminde Batıcı olarak yayın politikası süren İctihat Dergisi'nde kendine yer bulsa da Tanzimat Dönemindeki anlayışından farklı olarak yer almıştır. İctihat dergisi Osmanlıcılık fikrini Osmanlı Devleti sınırlarının hangi gruptan olunursa olsun kendilerini Osmanlı olarak kabul etmeleri temeline dayanmıştır⁷⁴.

D. Türkçülük

Osmanlı Devleti, bünyesinde barındırdığı birbirinden farklı etnik unsurlar nedeniyle milliyetçilik fikrine öteden beri mesafeli durmuştur. II. Abdülhamit Devri yasakları ile entelektüel alanda Batıcılık Osmanlıcılık ve İslamcılık akımlarının karşı olmasına rağmen Milliyetçilik kavramının dile getirilmesine engel olunamamıştır⁷⁵. Türkçülük akımı siyasal alanda alternatif olarak ortaya çıkması öncelikle Türk kelimesinin kullanılması ile başlamıştır. Millet esasına dayanan imparatorlukta Türk kelimesi itibar gören bir kelime olmamakla birlikte ilk defa olumlu olarak ve İslamiyet öncesi Türklerine dair bilgiler, Sultan Abdülaziz zamanında askeri okullar nazırı olan Süleyman Paşa'nın yazmış olduğu Tarih-i Alem kitabında yer almıştır⁷⁶. Türklerin eski zamanlardan beri medeniyete katkısı olduğunu belirten Süleyman

⁷³ KARAKAŞ, "II. Meşrutiyet Döneminde Fikir Akımları", s.68

⁷⁴ GÜRSOY, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Dergileri..* s.15-16.

⁷⁵ MARDİN, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s.94., KARAKAŞ, "II. Meşrutiyet Döneminde Fikir Akımları", s.85

⁷⁶ KURAN, Ercüment, *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s.70.

Paşa'nın bu görüşlerine Namık Kemal de yazılarında bazen Osmanlı bazen de Türk kelimesini kullanarak destek vermiştir⁷⁷. Mehmet Emin Yurdakul tarafından 1867 Osmanlı – Rus savaşı sırasında yazılan “Cenge Giderken” isimli şiirde ilk defa Türk kelimesi ulusa tanımlanmış bir isim olarak geçtiği kabul edilmektedir⁷⁸. Türk milliyeti fikrinin zikredilmesi sonrasında Şemseddin Sami, Türk dilinin kendi özüne döndürülerek Arapça kelimelerden arındırılması ve yerine Doğu Türk lehçesinden kelimelerin kullanılması gerektiği üzerinden dil bilinci oluşmasını sağlamıştır⁷⁹.

Türkçülük akımının Osmanlı Devleti'nin çöküşüne engel alternatif bir fikir akımı olmasını dile getiren ilk kişi Yusuf Akçura olmuştur. Rusya'da doğan ve yedi yaşında İstanbul'a gelmek zorunda kalan Yusuf Akçura, Harp Okulunu bitirip kurmaylığı kazanmış ancak II. Abdülhamit politikalarına karşı muhalefeti nedeniyle askerlikten atılıp Paris'e gitmiş ve eğitimine Siyasal Bilgiler Okulu'nda devam etmiştir. Rusya topraklarında yazmış olduğu ancak Kahire'de Türk Dergisi'nde 1905 yılında yayınlanan Üç Tarz-ı Siyaset makalesinde Yusuf Akçura⁸⁰, Osmanlı Devleti bünyesinde bulunan azınlıkların izledikleri milliyetçilik politikaları karşısında Osmanlı Devleti'nin verdiği Osmanlıcılık tezi temelindeki tepkinin yetersiz olacağı kanaatine varmıştır⁸¹.

Üç Tarz-ı Siyaset ile başlayan Türkçülük fikri, II. Meşrutiyet döneminde önce kurulan Türk Derneği, daha sonra Türk Ocağı Derneği'ne katılacak olan Türk Yurdu Cemiyeti etrafında geliştirilmiştir. Bu fikrin, siyasi bir çözüm olarak sunulmasına en büyük katkıyı yapan düşünürler Osmanlı Devleti sınırları dışında genellikle Orta Asya kökenli Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali, Sadri Maksudi Arsal, Halim Sabit, Abdurresit İbrahimov, Ayaz İshaki, ve Mehmet Emin Resulzade gibi isimler olmuşlardır⁸². Böyle olmasının en büyük sebebi Osmanlı Devleti içinde etnik milliyetçilik üzerine duyulan hassasiyet sonucu gösterilen baskı gösterilmektedir. Oysa Rusya'da bulunan yukarıdaki isimler bu bağlamda Osmanlı

⁷⁷ MARDİN, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s.86.

⁷⁸ YILDIZ, Ahmet, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 67.

⁷⁹ KARAKAŞ, “II. Meşrutiyet Döneminde Fikir Akımları”, s.85.

⁸⁰ AKÇURA, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 1-2.

⁸¹ KURAN, *Türkiye'nin Batılılaşması ...*, s.72.

⁸² KARAKAŞ, “II. Meşrutiyet Döneminde Fikir Akımları”, s.86.

Devleti'ne göre daha özgür hareket edebilmişlerdir⁸³. Aynı şekilde en erken yayınlanan Türk dergisi olan Genç Kalemler de Selanik'te yayınlanmıştır. Sonrasında ise İstanbul'da kurulan Türk Derneği tarafından yayınlanan Türk Derneği Dergisi ve Türk Yurdu Cemiyeti tarafından çıkarılan Türk Yurdu Dergisi Türkçü fikir adamlarının en geniş ve önemli kadrosunu oluşturmuştur. Genç Kalemler, daha çok edebi tarafı ile bilinmiş ancak Türk kültürünün toplumda yayılmasını amaç eden yazılara yer veren ilk dergi olmuştur⁸⁴.

II. Meşrutiyet döneminde Türkçülük akımının lideri Ziya Gökalp olmuştur⁸⁵. Ziya Gökalp, Genç Kalemler Dergisi'nden sonra Yeni Mecmua'da yazılar yayınlamış ve ilk defa bu dergide ulus-devlet ideolojisinden bahsedilmiş ve Durkheim'ın dayanışmacılık fikri derginin ana fikrini oluşturmuştur⁸⁶. Türk Yurdu Cemiyeti, Türk Yurdu Dergisi'nden sonra Halka Doğru Dergisini çıkarmıştır. Dergi halkçılık prensibini benimseyerek milli birlik ve beraberliğin sağlanabilmesi için halkın eğitim seviyesinin geliştirilmesi doğrultusunda içerikler sunmuştur⁸⁷.

E. Meslekî İctimaiyecilik

Temel görüşleri Prens Sabahattin tarafından ileri sürülen Meslekî İctimaiyecilik, Batılılaşma sorununu farklı bir açıdan ele almıştır. Osmanlı Devleti'nde yerinden yönetim ve bireysel girişim gibi liberal söylemleri ilk defa savunmuştur⁸⁸. Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunu Anglo Sakson geleneğin tercihlerini benimsemekte bulan Prens Sabahattin'in bu görüşleri İttihat ve Terakki grubu tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Türk fikir hayatında özgün bir konumda olan ve liberalizm akımının öncüsü olan hareket, İctihad dergisinin kurucusu Dr. Abdullah Cevdet ve İbrahim Temo'nun dolaylı katkılarıyla Ahrar fırkası adı altında parti kurmuştur. Temel ilkesi liberalizm gereği çoğulcu ideolojiyi benimseyen Ahrar

⁸³ HANİOĞLU, "Türkçülük", TCTA, 1985, C.5, s.1394.

⁸⁴ DEMİR, "Osmanlı'da Dergiciliğin Doğuşu ...", s. 89.

⁸⁵ TUNAYA, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında...*, s. 61.

⁸⁶ TOPRAK, "II. Meşrutiyet'te Fikir Dergileri" TCTA, 1985, C.1, s.126.

⁸⁷ DEMİR, "Osmanlı'da Dergiciliğin Doğuşu ...", s. 89.

⁸⁸ TUNAYA, *Batılılaşma Hareketleri I*, s.86

Fırkası İttihat ve Terakki üyelerine karşı kendi fikirlerini savunmaktan çekinmemiştir⁸⁹.

F. Sosyalizm

Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında ortaya çıkan en zayıf akımlardan biridir. Meslekî İctimaiyeciliğin liberalizmi gibi Osmanlı Devleti'ne dışardan gelen bir akım olup toplumsal gerçeklikten ve kavramın kendi gelişim sürecinden bağımsız olarak savunulmuştur. Daha çok Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan gayrimüslim azınlık içerisinde kendine yer bulan sosyalizm akımı, Hüseyin Hilmi ve çevresinin destekleriyle Osmanlı Sosyalist Fırkası olarak 15 Eylül 1910 tarihinde siyasi hayata atılmıştır. Ancak parti, genel başkanları olan Hüseyin Hilmi ve parti destekçilerinden İsmail Faik ve Hamdi Suphi ile arkadaşlarının aldıkları sürgün cezası sonrası kendiliğinden kapanmıştır⁹⁰.

Sosyalist düşünürler fikirlerini Hüseyin Hilmi tarafından çıkarılan İştirak dergisinde açıklamışlardır⁹¹. 26 Şubat 1910 senesinde 20 sayı olarak çıkarılan dergi, işçi sınıfını ve işçi haklarını konu edinmiştir. Daha sonra çıkarılan Kurtuluş ve Aydınlık dergileri de sosyalist fikirleri içeren diğer yayınlar olmuşlardır⁹².

II. Meşrutiyet dönemi dergiciliğinde yukarıda sayılan fikri akımlar haricinde mizah, çocuk, ziraat, eğitim, iktisat, sanayi, kadın ve magazin alanlarında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu alanlarda yayınlanan bir çok dergi alanın ilk örneklerini oluşturmakla birlikte aralarından cumhuriyet dönemine kadar yayın hayatına devam eden bir çok dergi bulunmaktadır⁹³.

⁸⁹ KARAKAŞ, "II. Meşrutiyet Döneminde Fikir Akımları", s.93

⁹⁰ KARAKAŞ, "II. Meşrutiyet Döneminde Fikir Akımları", s.94

⁹¹ TUNAYA, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında...*, s. 83.

⁹² DEMİR, "Osmanlı'da Dergiciliğin Doğuşu ...", s. 92.

⁹³ GÜRSOY, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Dergileri* s.24-33.

III. ENVAR-I ULUM DERGİSİ YAZARLARI

A. Satı Bey

Satı Bey'in tam adı Mustafa Satı El Husri'dir. Halep'e sonradan yerleşen aslen Hicaz bölgesi Araplarından olan tüccar bir aileye mensuptur⁹⁴. Satı Bey'in babası Muhammed Hilal annesi ise Fatma Hanım'dır⁹⁵. Babası Muhammet Hilal, yüksek öğrenimini Mısır El-Ezher'de tamamlayarak 1870'de Zor sancağında memurluğa başlamıştır. Ardından Halep'e kadı olarak atanmıştır⁹⁶. Türkçe'den çok Arapça'ya hâkim olmasından dolayı daha sonra terfi ettirilerek 1879 yılında Yemen'de Ceza İstinaf Mahkemesi Başkanlığına atanmıştır⁹⁷. Satı El Husri de babasının Yemen görevi sırasında San'a'da 1880 yılında dünyaya gelmiş ve bir yaşında San'a'dan ayrılmışlardır⁹⁸. Hilmi Ziya Ülken, doğum tarihini 1884 olarak belirtmişse de Satı Bey'in kendi ifadelerinin de olduğu birçok kaynakta doğum tarihi 1880 olarak geçmektedir⁹⁹.

Satı Bey, ilk eğitimini aile içerisinde ve babasının görev yaptığı San'a, Adana, Ankara, Trablusgarp ve Konya'da bulunan medreselerde almış¹⁰⁰, abisi Bedii Nuri'den 4 yıl sonra 1893 yılında Mekteb-i Mülkiye İdadisine başlamış ve 1900 yılında Mülkiye'den mezun olmuştur¹⁰¹. Mülkiye'de iken matematiğe olan alakasından dolayı arkadaşları tarafından "Arşimet" lakabı ile anılmıştır¹⁰². Henüz öğrenci iken İkdam ve Tarik gazetelerinde tabiata dair makaleler yayınlamıştır¹⁰³.

⁹⁴ BUZPINAR, Şit Tufan, "Satı' el-Husri". *DİA*, C.36, s.176.

⁹⁵ ÇANKAYA, Ali, *Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları İle Birlikde Yeni Mülkiye Târihi Ve Mülkiyeliler Mülkiye Şeref Kitabı*, Mars Matbaası, C.II, Ankara, 1968, s.844.

⁹⁶ ÇİL, Fatma, *Satı Bey'in Hayatı, Eserleri Ve Türk Eğitimine Katkıları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2002, s.8

⁹⁷ BERKES, Niyazi. *İslamlık Ulusçuluk Sosyalizm*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1975, s.79.

⁹⁸ ÇANKAYA, Ali, "... Yeni Mülkiye Târihi Ve Mülkiyeliler...", s.844. ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, T.İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015, s.245

⁹⁹ ÜLKEN, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, s.245.

¹⁰⁰ BUZPINAR, "Satı' el-Husri". *DİA*, C.36, s.176

¹⁰¹ KURAN, Ercüment, *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s.191.

¹⁰² BERKES, İslamlık Ulusçuluk Sosyalizm, s.85.

¹⁰³ ÜLKEN, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, s.246.

Mülkiye'den mezun olduktan hemen sonra idari görev yerine Yanya idadisinde tarih-i tabii öğretmenliği yapmaya başlamıştır¹⁰⁴. 1904 yılında ise öğretmenlik görevinin yanı sıra Yanya Vilayeti Maiyet Memurluğu yapmıştır. Yanya idadisinde görev yaparken koleksiyonlardan ve tahnitlerden oluşan okul müzesi kurmuş,¹⁰⁵ zooloji ve ziraat alanında el kitapları yazmış¹⁰⁶ ve ilerde yayınlayacağı eserlerin ilk taslaklarını hazırlamıştır¹⁰⁷.

II. Abdülhamit idaresinin okullar üzerinde yaptığı baskı ve müdahalelerini kabullenmekte zorlandığı için öğretmenlikten 1905 yılında istifa etmiştir. O dönem II. Abdülhamit karşıtı siyasetin merkezi olan Manastır bölgesinde idare görevine dönmüş ve Radoviç kaymakamlığı yapmıştır¹⁰⁸. İki yıl sonra 1907'de de Florina Kaymakamlığı görevini yürütmüştür¹⁰⁹. Bu süre zarfında İttihat ve Terakki Cemiyeti ile fikri yakınlık tesis etmiş olsa da cemiyete üye olmamıştır. Balkanlarda görev yaptığı süreler boyunca milliyetçilik akımlarının orada bulunan toplum üzerindeki etkileri hakkında bilgi sahibi olmuştur¹¹⁰. Bulgar Komitecilerin, milliyetçi ancak sosyalist hareketlerini yakından izleme fırsatı bulmuş ve ilk defa sosyalizm ile karşılaşmıştır. Manastır'da kaldığı sürenin son zamanlarına doğru önce gizli olarak çıkmaya başlayan Meşrutiyetin ilanı ile açıktan yayımlanmaya başlayan meşrutiyet yanlısı Neyyir-i Hakikat isimli gazetede meşrutiyeti destekleyici nutukları yayınlanmıştır¹¹¹.

II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine 1908 yılında görevlerinden istifa ederek İstanbul'a dönüş yapmıştır. Bu dönemde abisi Bedii Nuri ile birlikte Envar-ı Ulum dergisini çıkarmaya başlamışlardır. Kendi ifadesine göre satılmayan ve kimsenin ilgisini çekmeyen bir dergi çıkarmışlardı o yüzden Neyyir-i Hakikat için muhabirlik yapmaya ve gazetelerde makaleler yazmaya devam etmiştir. Siyaset üzerine yazmış

¹⁰⁴ KURAN, Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler, s.191.

¹⁰⁵ ÜLKEN, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, s.245.

¹⁰⁶ KURAN, Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler, s.191.

¹⁰⁷ ÜLKEN, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, s.246.

¹⁰⁸ KURAN, Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler, s.192.

¹⁰⁹ BİRBUDAK, Togay Seçkin, ÜNAL, Uğur. *Mustafa Satı Bey ve Eğitime Dair Layihaları*, Murat Kitabevi, Ankara, 2010. S.1-2.

¹¹⁰ GÜNDÜZ, Mustafa, *Mustafa Satı bey ve Eğitim Bilimi (Fenn-i Terbiye, Cilt 1 ve 2)*, Otorite Yayınları, Ankara, 2012. s.14.

¹¹¹ BERKES, İslamlık Ulusçuluk Sosyalizm, s.86-87.

olduğu “İstibdat İz ve Tohumlar” başlıklı seri makalelerinin daha fazla ilgi uyandırdığını belirtmiştir¹¹².

Mülkiye’den hocası ve aynı zamanda dönemin maarif nazırı olan Nail Bey’in teklifi üzerine Darülmuallimin İbtidaiyyesi’nde yöneticilik yapmaya ve aynı zamanda Terbiye (Pedagoji) alanında ders vermeye başlamıştır¹¹³. Satı Bey’in Yanya idadisinden beri biriktirmiş olduğu bilgileri uygulamaya koyma imkanı veren bu görev sonrasında Kasım 1908’de Darülmuallimin Aliye yöneticiliğine atanmıştır. Darülmualliminde Satı Bey’in yapmış olduğu ıslahatlar, Türk eğitim sistemi açısından devrim niteliğini taşımakla birlikte bir çok ilki içinde barındırmaktadır. Satı Bey göreve başlar başlamaz eğitim sistemini örnek aldığı Fransız modeline göre yapılandırmak için var gücüyle çalıştı ve kısa zamanda öğretmenlerin niteliğinde artışı yakalamayı başardı. Bu amaçla müfredat değişikliğini hayata geçiren Satı Bey, ilk defa müzik, beden eğitimi ve pratik çalışmaları öğretmenlere verilen derslere ekletmiş oldu. Daha önce Yanya İdadisi öğretmenliği sırasında olduğu gibi burada da müzeler kurdu. Ayrıca kütüphaneler, laboatuvarlar öğrencilerin kullanımına açıldı. İlk defa öğrenilen bilgilerin tatbik edilebilmesi için pratik çalışmalar öğretilerek staj sistemine geçildi¹¹⁴. Darülmuallimin müdürlüğü yaptığı sırada Mekteb-i Mülkiye’de İlm-i Akvam ve Darül Hilafet’ül Aliyye medresesinde sosyoloji dersleri vermiştir.¹¹⁵ Aynı zamanda hemşire okulu da kurmuştur¹¹⁶.

Satı Bey, müdürlük görevi ile birlikte hem uygulama-pratik hem de akademik olarak da en verimli ve yoğun dönemini yaşamıştır. İlk cildi 1909 yılında yayınlanan iki ciltlik, Fenn-i Terbiye eseri ilk pedagoji kitabı olarak kabul edilmektedir. Fransız eğitim sisteminin etkilerini taşıyan kitapta vücut, ruh ve şuur gibi hem maddi hem manevi öğeleriyle eğitim sistemi bir bütün olarak incelenmeye çalışılmıştır¹¹⁷. Yine aynı yıl içerisinde çıkarmış olduğu ve mesleki içerikli Tedrisat-ı İbtidaiyye isimli dergi, Satı Bey’in müdürlük görevinden sonrasında bile 1926 yılına kadar kesintili

¹¹² BERKES, İslamlık Ulusçuluk Sosyalizm, s.85-88.

¹¹³ BAŞAR, Hatice, *Satı Bey'in Eğitim İle İlgili Görüşleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001, s. 6.

¹¹⁴ KURAN, Türkiye’nin Batılılaşması ve Milli Meseleler, s.192.

¹¹⁵ ÇANKAYA, “... Yeni Mülkiye Târihi Ve Mülkiyeliler...”, s.845.

¹¹⁶ GÜNDÜZ, Mustafa, Mustafa Satı bey ve Eğitim Bilimi (Fenn-i Terbiye, Cilt 1 ve 2)”, Otorite Yayınları, Ankara, 2012, s.14.

¹¹⁷ KURAN, Türkiye’nin Batılılaşması ve Milli Meseleler, s.192

de olsa 69 sayı yayın hayatına devam etmiştir¹¹⁸. Öğretmenlerin hizmet içi ve görev alanlarıyla ilgili konular üzerinde yoğunlaşan dergi, Darülmualimin öğretmenleri ile birlikte çıkarılmıştır.

Satı Bey, dönemin Maarif Vekaletine de eğitim ile ilgili görüşlerine ve yapılması gerekenlere dair raporlar sunmuş ve bunları daha sonra Layihaların başlığı altında kitaplaştırmıştır¹¹⁹. Satı Bey, maarif konusunda Avrupa’da yapılan uygulamaları yerinde görmek için 1910 yılında Fransa, Belçika ve İsviçre gibi bir çok ülkeyi kapsayan yurtdışı gezisine çıkmış ve bu amaçla Avrupa seyahati düzenlenmesini teşvik etmiştir¹²⁰. Yurtdışı seyahatinden sonra yurtiçinde yapılan uygulamaları yerinde görebilmek için bu defa da Anadolu ve Rumeli’yi içine alan bir dizi seyahat yapmıştır¹²¹.

Satı Bey, tüm bu idari görevlerin yanı sıra akademik alanda ilerlemelerini aksatmamış, Mülkiye’de verdiği etnografya dersleri neticesinde oluşan bilgi birikimini ve ders notlarını İlm-i Akvam başlığı ile kitaplaştırmıştır. Bu eser, etnografya alanında yazılan ilk eser olma niteliğini taşımaktadır¹²².

Satı Bey’in eğitim ile ilgili temel görüşü, eğitimin temelini ilkokulda atılması sebebiyle öncelikli olarak kaliteli öğretmen yetiştirilmesi ve kaliteli bir ilk eğitim verilmesidir. Satı Bey’in savunduğu bu fikir çerçevesinde de tüm çabasını pedagoji alanını önceleyerek yapmıştır. Darülmualimin yöneticiliği görevinin üstünde çalışmış olduğu Maarif Nazırı Emrullah Bey ise bu görüşün tam tersini savunmuş ve eğitimde Tuba Ağacı Nazariyesi olarak bilinen görüşü savunmuştur. Bu görüşe göre ise eğitimin önceliği ilk derece değil yüksek dereceli eğitim kurumlarıdır. Emrullah Efendi’ye göre yüksek dereceli okullardaki gelişmeler giderek kendinden önceki eğitim kurumlarını geliştirecek ve böylece eğitim kalitesi artacaktır¹²³.

¹¹⁸ BİRBUDAK, ÜNAL, “Mustafa Satı Bey...”. s.4

¹¹⁹ KURAN, Türkiye’nin Batılılaşması ve Milli Meseleler, s.192

¹²⁰ ÇİL, Fatma, “Satı Bey’in Hayatı, Eserleri Ve ...”. s.8

¹²¹ BİRBUDAK, ÜNAL, “Mustafa Satı Bey...”, s.7.

¹²² KURAN, Türkiye’nin Batılılaşması ve Milli Meseleler, s.193

¹²³ BAŞAR, “Satı Bey’in Eğitim” s. 44-45.

Yaşanan bu gerilim karşısında Satı Bey, geri adım atarak 1912 yılında Darülmualimindeki görevlerinden istifa etmiştir. Satı Bey'in eğitim ile ilgili görüşleri uygulama tekniği tarafı ile Emrullah Efendi arasında görüş ayrılığı doğurmasının yanında Ziya Gökalp ile eğitim ve milliyetçilik üzerinden tartışma yaratmıştır. Ziya Gökalp eğitimin milli şuur sahibi bireyler yetiştirme amacı gütmesi gerektiğini savunurken Satı Bey, eğitimde milliyetçi ve ideolojik yaklaşımın doğru olmadığını savunmuştur. Hilmi Ziya Ülken, bu tartışmalar için Satı Bey'i övmüş ve onun Batılı anlamda tartışabilen bir entelektüel olduğunu savunmuştur¹²⁴.

Darülmualimin görevi sonrasında öğretmenlik ve kaymakamlık görevleri yaptığı ve sonrasında savaşın yaşandığı Balkanlar coğrafyası üzerine düzenlediği konferansları ile gazete ve dergilerdeki makalelerini "Ümit ve Azim" "Vatan İçin" isimleriyle kitaplaştırmıştır. Bu dönemde "Terbiye" isimli bir dergi çıkarmış ayrıca "Muallim" dergisinin çıkarılmasına da katkıda bulunmuştur¹²⁵.

1913 yılında Darüşşafaka Müdürlüğü görevine atanarak idari göreve dönmüştür. Okul cemiyeti ile yaşadığı sıkıntılar sonrasında bir yıl sonra istifa etmiştir¹²⁶. Temmuz 1914'te ikinci Avrupa seyahatine çıkmış ve anaokulları üzerinde incelemelerde bulunmuş ve 1915 yılında Yeni Mektep adıyla Kumkapı'da kız öğretmen okulu kurmuştur. Okul, daha sonra Teşvikiye'ye taşınarak Feyziye Mektebi ismini almıştır¹²⁷.

I. Dünya Savaşının sonrasında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi durum içerisinde Satı Bey, kendine yeni bir çizgi belirlemiş ve ülkeden ayrılma kararı almıştır. Bu kararını Nisan 1919'da toplanan Matbuat kongresinde açıklamış ve kara yoluyla Suriye geçmiştir¹²⁸.

Suriye'de iktidar olan İngiliz destekli Faysal Hükümeti ile birlikte çalışmış, önce eğitim müfettişliği ardından da eğitim bakanlığı görevlerinde çalışmıştır.

¹²⁴ ÜLKEN, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, s.256-266.

¹²⁵ KURAN, Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler, s.193

¹²⁶ ÇİL, "Satı Bey'in Hayatı, Eserleri Ve ...". s.15.

¹²⁷ GÜNDÜZ, "Mustafa Satı Bey ...", s.15.

¹²⁸ BUZPINAR, "Satı' el-Husri". *DİA*, C.36, s.177.

Fransızlar'ın Suriye'yi işgal ederek Faysal Hükümetine son vermesi üzerine Temmuz 1920'de yine Faysal ile birlikte Irak'a geçmiştir¹²⁹.

Irak'ta da yine kendi alanında görevler üstlenen Satı Bey, sırasıyla Eğitim Bakanlığı, Eski Eserler Genel Müdürlüğü, Öğretmen Okulu hocalığı ve Bağdat Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanlığı yapmıştır¹³⁰. 1941 yılında İngiltere'ye karşı yapılan ayaklanma neticesinde İngiltere tarafından ikinci kere işgal edilen Irak'tan ayrılmak zorunda kalmıştır. Irak'tan ayrıldıktan sonra Halep'e geçen Satı bey, kısa süre kaldığı Halep'ten sonra Beyrut'ta iki yıl sürgün hayatı yaşamıştır. Arap milliyetçiliği alanındaki en önemli eserlerini bu dönemde veren Satı Bey, Beyrut'ta kaldığı süre boyunca idari görev üstlenmemiştir. İbn-i Haldun üzerine çalışmalarda bulunmuş ve 1943 yılında Dirasat'an Mukaddimeti İbn-i Haldun adlı eserini yayınlamıştır¹³¹.

1943 yılında tekrar Suriye'de eğitim alanında görev üstlenen Satı Bey, burada üç yıl görev yaparak 1947 yılında Kahire'ye geçmiştir. Kahire'de Eğitim Enstitüsünde sosyoloji ve pedagoji alanında hocalık yapmıştır. 1953'te Kahire'de kurulan Yüksek Araboloji Enstitüsünde görev yapan Satı Bey, 1957 yılına kadar bu görevini sürdürmüş ve emekliye ayrılmıştır. Emeklilik günlerini Bağdat, Beyrut ve Kahire'de geçiren Satı Bey, bu dönemde hatıralarını kaleme almış, Irak'la ilgili olan hatıraları kitap haline getirilmiştir¹³².

24 Aralık 1968 yılında Bağdat'ta vefat etmiş, cenazesi İmam-ı Azam Ebu Hanife Camii bitişiğinde Azamiye medresesine defnedilmiştir¹³³.

Satı Bey, Mülkiye'de ders verdiği sıralarda¹³⁴ ve ölmeden iki yıl önce verdiği mülakat¹³⁵ esnasında da mütevazî kişiliği ile ön planda olmuştur. Satı Bey'in Osmanlı Devleti topraklarından ayrıldıktan sonra girişmiş olduğu Arap

¹²⁹ ÇANKAYA, "... Yeni Mülkiye Târihi Ve Mülkiyeliler...", s.849.

¹³⁰ ÇİL, "*Satı Bey'in Hayatı, Eserleri Ve ...*". s.19.

¹³¹ BERKES, İslamlık Ulusçuluk Sosyalizm, s.92.

¹³² BERKES, İslamlık Ulusçuluk Sosyalizm, s.92.

¹³³ BUZPINAR, "Satı' el-Husri". s.177.

¹³⁴ ÇANKAYA, "... Yeni Mülkiye Târihi Ve Mülkiyeliler...", s.849

¹³⁵ BERKES, İslamlık Ulusçuluk Sosyalizm, s.75.

milliyetçiliğini kurma çabaları her ne kadar hayatının son dönemine damgasını vursa da O, Osmanlı Devleti içerisinde doğup büyümüş bir Osmanlı aydınıdır¹³⁶.

İlgi duyduğu ve derinleştiği eğitim ve sosyoloji alanında vermiş olduğu eserler Osmanlı ve Türk fikir dünyasında öncü ve ilk olmayı başarmıştır. Satı Bey'in inançlı bir Osmanlıcı olmasının yanında Spencer'ın düşünce dünyasından etkilenerek bireyci ve laik bir yaklaşımı benimsemiştir. Osmanlı Devletinin son anlarına kadar milliyetçiliğin Osmanlı Devleti için zararlı olduğuna inanmıştır¹³⁷. Milliyetçilik karşısında takındığı tavır ortak bir devlet bilinci ve devlet anlayışıyla Fransız milliyetçilik anlayışına yakın olmuştur. Milliyetçilik konusunda en çok Ernest Renan'ın fikirlerinden etkilenmiştir¹³⁸. Yeniliklere açık olan, ilerlemeci ve pozitivist tavrı O'nun Batıcı olarak değerlendirilmesine yol açsa da Japon modernleşmesine karşı olumlu görüşlere sahip olmasında engel teşkil etmemiştir¹³⁹.

Arap milliyetçiliğini savunduğu dönemde ise bireycilik anlayışı giderek topluluk lehine dönmüş ve Ernest Renan yerine Fichte'nin milliyetçilik fikirlerini benimsemiştir. Metafizik karşıtı pozitivist fikirlere yakın olduğu için de Fichte'yi metafizik bulmuştur¹⁴⁰.

Satı Bey, henüz Mülkiye'de öğrenci iken dergilerde makaleleri yayınlanmıştır. Malumat, Servet-i Fünun, Ulum-i İktisadiyye ve İctimaiyye, Yeni Mektep, Tedrisat-ı İbtidaiyye, Terbiye, Harp, Düşünce, Vakit gibi dönemin bir çok dergisinde makale ve yazıları çıkmıştır¹⁴¹. Yine Bağdat, Şam, Kahire ve Beyrut'ta iken de el-Âdâb, eş-Şekāfe, er-Risāle, Havliyyâtü's-şekāfeti'l-'Arabiyye, Mecelletü't-Terbiye ve't-ta'lim, Mecelletü Mecma'i'l-luğati'l-'Arabiyye gibi dergilerde Arapça makaleler yayınlamıştır¹⁴².

Satı Bey tarafından yazılan ve okullarda işlenen ders kitaplarından bazıları şunlardır:

¹³⁶KURAN, Ercüment, "Bir Osmanlı Aydını, Sati' El Husri (1880-1968)", *Türkiye Günlüğü*, S.15, ss.170-172, 1991.

¹³⁷BERKES, Niyazi. İslamlık Ulusçuluk Sosyalizm, s.81.

¹³⁸BERKES, Niyazi. İslamlık Ulusçuluk Sosyalizm, s.94.

¹³⁹KURAN, Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler, s.194-195.

¹⁴⁰BERKES, İslamlık Ulusçuluk Sosyalizm, s.94..

¹⁴¹ÜLKEN, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, s.246.

¹⁴²BUZPINAR, "Sati' el-Husri". *DİA*, C.36, s.177.

Târîh-i Tabîden İlm-i Hayvânât,
Ma‘lûmât-ı Zirâiyye
Etnografya (İlm-i Akvâm)
Târîh-i Tabîden İlm-i Nebâtât
Mebâdî-i Ulûm-i Tabîiyye’den Fizik ve Kimya
Dürûs-ı Eşyâ
Mebâdî-i Ulûm-i Tabîiyye’den Tatbîkât-ı Zirâiyye
Mebâdî-i Ulûm-i Tabîiyye’den Fizik ve Kimya,
Tatbîkât-ı Zirâiyye, Sınâiyye, Sıhhiyye ve Beytiyye
Mebâdî-i Ulûm-i Tabîiyye’den Târîh-i Tabî ve Tatbîkî
Satı Bey’in Türkçe kaleme alarak kitaplaştırılan eserleri ise şunlardır:
Fenn-i Terbiye
Lâyhalarım
Vatan İçin (Konferans)
Ümit ve Azim (Konferans)
Büyük Milletler: Japonlar ve Almanlar (Konferans)¹⁴³.

B. Bedii Nuri

II. Meşrutiyet döneminin sosyoloji alanında en önemli düşünürlerinden biri olan Bedii Nuri, 1873 yılında İstanbul’da doğmuştur. Mustafa Satı El Husri Bey’in 4 yaş büyük abisidir. İlk öğrenimini ailesinde gören Bedii Nuri, orta öğrenimini babasının Trablusgarp’da görev yapması nedeniyle Trablusgarp Rüşdiyesi’nde lise ve yüksek öğrenimini ise Mülkiye’de 1896 yılında tamamlamıştır. Mezun olduktan hemen sonra Ziraat Bankası muhasebe kalemi mukayyit refikliği görevine atanmıştır. Daha sonra kendi isteği ile idari görev olarak 1897 yılında Halep Vilayeti Maiyyet Memurluğuna atanmış stajını yaparken aynı zamanda da Halep İdadisinde Türkçe Edebiyat ve Tarih öğretmeni olarak ders vermiştir. Halep maiyet memurluğunda stajını tamamladıktan sonra 1898’de Erzurum - Diyadin kaymakamlığına terfi

¹⁴³ BUZPINAR, “Satı’ el-Husri”. *DİA*, C.36, s.17

etmiştir. 1899-1913 yılları arasında Selanik-Razlık kaymakamlığı ve Havza kaymakamlığı yaptıktan sonra 1905 yılında İstanbul'a tekrar gelmiştir. 1906 yılında ise İstanbul Şehremaneti Meclisi azalığına seçilmiştir. İstanbul Belediyesinde şube müdürü görevi yapmıştır. 1907 yılında Ankara mektupçuluğu, Edirne ve İstanbul tahrirat müdürlükleri, Fatih belediye reisliği gibi görevlerde bulunduktan sonra mutasarrıflığa terfi ettirilmiştir. 1913 yılı başlarında Basra vilayetinde Müntefik sancağı mutasarrıflığına atanmış, görev gereği seyahat ederken 1 Temmuz 1913 tarihinde Basra mebusu Nakibzade Seyyid Talip'in adamları tarafından vapurda öldürülmüştür¹⁴⁴.

Bedii Nuri, kısa yaşamında Türk düşün hayatının ilklerini de içeren bir çok makale yayınlamıştır. Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiyye Mecmuası ile Şehbal'de yayımlanan makaleleri üzerinde Hilmi Ziya Ülken ayrıntılı bir inceleme yapsa da Bedii Nuri hakkında en kapsamlı incelemeyi Yılmaz Soyzer Türk Sosyolojisinin Başlangıcında Bedii Nuri (1872- 1913) kitabı ile yapmıştır. Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiyye Mecmuası ile Şehbal'de Sosyoloji ve çağdaş toplumsal teori üzerinde duran Bedii Nuri Mülkiye Mecmuasında ise idare ve yönetim alanında makaleler yazmıştır¹⁴⁵. Soyzer'e göre Bedii Nuri, Prens Sabahattin ile aynı yıllarda Ziya Gökalp'ten ise yıllar önce toplum bilimi ile uğraşmıştır¹⁴⁶. Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiyye Mecmuası'nda yayımlanan İctimai Kabiliyyet makalesinde; toplumu biyoloji temelli olarak açıklamaya çalışan Bedii Nuri, biyolojik hayatta geçerli olan kuralların toplumsal hayatta da geçerli olduğu görüşünü savunmuştur. Hilmi Ziya Ülken'e göre en önemli bu görüşünü oluştururken Renê Worms, Darwin ve Spencer gibi düşünürlerden etkilenmiştir. Ülken'e göre Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiyye Mecmuasında yayınladığı "İlm-i İctimaiyye" başlıklı yazısında verdiği sosyoloji içeriği ile Türk sosyolojisi ve sosyal bilimlere dair ilk defa bir deneme hazırlanmıştır. Yine aynı dergide yayımlanan Ahlak Bahisleri başlıklı makalelerinde bilimsel ahlak ile geleneksel ahlakı karşılaştırması yapmıştır¹⁴⁷.

¹⁴⁴ ÇANKAYA, "... Yeni Mülkiye Târîhi Ve Mülkiyeliler...", s.849. SOYZER, Yılmaz, *Türk Sosyolojisinin Başlangıcında Bedii Nuri (1872- 1913)*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1996, s. 46-47

¹⁴⁵ FİNDLEY, Carter V, *Kalemiyeden Mülkiyeye: Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, Çev.Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 258-270.

¹⁴⁶ SOYZER, *Türk Sosyolojisinin Başlangıcında Bedii Nuri (1872- 1913)*, s.20.

¹⁴⁷ ÜLKEN, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.233

Şehbal Dergisinde yayınladığı makalelerinde ise araştırdığı konuların pratik karşılıklarına değinerek toplumsal yapıyı incelemiştir. Edirne’de Vilayet Mektupçuluğu görevini icra ederken Şehbal dergisine gönderdiği makalelerinde Arnavutluk toplumunun sosyal yapısı hakkında ayrıntılı bir inceleme sunmuştur. Bu inceleme Türkiye’de ilk deneysel sosyoloji araştırmasını oluşturmuştur. Yine aynı dergide yayınlanan siyaset felsefesi makalesinde ilk defa siyaseti bir bilim olarak zikretmiştir¹⁴⁸. Aynı dönemde Bulgaristan için de monografi hazırlamış ve çalışmalarını aşiret yapısı üzerinde derinleştirmiştir. Bedii Nuri’nin yapmış olduğu bu çalışmalar Avrupalı çağdaşı sosyologlar ile neredeyse aynı dönemde ortaya çıkmıştır¹⁴⁹. Bedii Nuri Mülkiye Mecmuası’nda ise yönetim bilimine dair makaleler hazırlamıştır. Mülkiye mensuplarına seslenen bu makalelerde idarecilerin yapması gerekenleri ve idarenin eksikleri ile yönetimin eksiklikleri üzerinde durmuştur. Osmanlı döneminde seçimleri inceleyen telifli ilk eser de Bedii Nuri tarafından yazılan Seçim Hakkı (Hakkı İntihab) kitabı olmuştur¹⁵⁰.

C. Ahmet Selahattin

Ahmet Selahattin Bey, 1878 yılında Üsküdar’da dünyaya gelmiştir. Annesi Asiye Hanım, babası ise Kurmay albay İbrahim Muhiddin Efendidir. Üsküdar Rüştîyesini bitirdikten sonra Mekteb-i Mülkiye’ye girmiş ve 1900 yılında Satı Bey ile aynı dönemde mezun olmuştur.¹⁵¹ Mezun olduktan sonra sırasıyla İdaresi Muhafaza Kısmı Muhasebe Kâtipliği, Ziraat Bankası Piyango Kalemî Katıpliği, Düyûn-ı Umûmiyye idaresi A’şar ve Gümrük Resmi Müsevvidliği görevlerini icra etmiştir¹⁵².

Fransızca’ya hakim olmasının avantajı ile Aralık 1908 yılında idari görevlerinin yanında İstanbul Darülfünunu Hukuk Şubesinde devletler hukuku

¹⁴⁸ KESKİN, "Yönetim Olgusu Üzerine ..." s.191

¹⁴⁹ SOYYER, Türk Sosyolojisinin Başlangıcında Bedii Nuri (1872- 1913), S.36.

¹⁵⁰ KESKİN, "Yönetim Olgusu Üzerine ..." s.191

¹⁵¹ ÇANKAYA, Ali, "... Yeni Mülkiye Târîhi Ve Mülkiyeliler...", s.837.

¹⁵² SÜME, Mehmet, "Mütareke Döneminde Manda ve Himaye Karşısı Bir Aydın: Ahmet Selahattin Bey'in Hayatı ve Fikirleri(1878-1920)", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Bolu, 2001, C.1, S.2,s.172.

derslerini vermeye başlamıştır. 1910'da ek görev olarak Darülmuallimin-i Âliye'de Satı Bey'in müdürlüğü altında birlikte çalışmaya başlamış ve hukuk, tercüme usulü ve Osmanlı tarihi derslerini vermeye başlayınca da Hukuk Fakültesi'nde profesörlük görevi yapmak için Düyun-u Umumiye'deki görevlerinden istifa etmiştir. Aralık 1910 yılında ise Hukuk Fakültesi dekanlığına seçilmiştir¹⁵³.

1918 yılında Yükseköğretim Genel Müdürlüğü'ne atanmış ancak Maarif Nazırı Şükrü Bey ile aralarında yaşanan gerilimden dolayı bu görevinden istifa ederek Hukuk Fakültesindeki görevine dönmüştür.

1919 yılında yapılan seçimlerde İstanbul mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a girmiştir. Bu sırada Mekteb-i Mülkiye'de uluslararası hukuk derslerine devam etmiştir. Genç denebilecek yaşta 20 Ocak 1920 yılında 42 yaşında iken vefat etmiştir. Almanca ve Fransızca dillerine hakim olan Ahmet Selahattin Bey, ünlü yazar ve tiyatrocusu Haldun Taner'in de babasıdır¹⁵⁴.

¹⁵³ MERAY, L. Seha, Lozan'ın Bir Öncüsü Prof Ahmet Selahattin Bey (1878-1920) Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1976, s.5.

¹⁵⁴ ÇANKAYA, Ali, "... Yeni Mülkiye Târihi Ve Mülkiyeliler...", s.838.

İKİNCİ BÖLÜM

ENVÂR-I ULÛM DERGİSİ

I. ENVÂR-I ULÛM DERGİSİ

A. Birinci Sayı

İçtimâyat

Felsefiyat

Tabi'at

Envâr-ı Ulûm

Numara 1

Sahib-i İmtiyaz ve Sermuharriri: Satı

Sene 1

Mesleğimiz hukuk ve vezaif-i hükümetler ve milletler: Parlamentolar, tarih ve hakimiyat-ı ulûm: ulûm-ı tabi'yye, hayat ve âdât-ı hayvanat: hayvanatta ictima' ve te'âvun

Kapak Sayfa

Sayfa 1

Envâr-ı Ulûm

1326

28 Ağustos sene 324

Mesleğimiz

Ulûm ve fûnûn bir asır evvele gelinceye kadar pek mahdud bir zümre-i sa'îyanın ziynet-i fikriyesi gibi idi. Çünkü o vakte kadar bunların te'sirât-ı maddiyesi pek az, saha-i tatbikatı pek dar idi.

Fakat o vakitten beri ahval büsbütün değişti: Bütün ulûm baş döndürücü bir sür'atle tevessü' etti, hayat-ı maddiye ve fikriyenin hayat-ı beytiyye ve medeniyenin tâ a'mâkına kadar nüfûz ederek hepsinde büyük tahavvüller, inkılablar husûle getirdi:

Evet! ulûm ve fûnûn artık hayat-ı medeniyenin her tarafına nüfûz etmiş, ma'îşet-i beşeriyyeye hakim olmağa başlamıştır: Çiftçilere: mahsulât yetiştirmek... San'atkârlara: eşya ve havâic i'mâl etmek... Doktorlara: hastalıkları savmak... Herkese: hasta olmamak... Usullerini hep ulûm-ı tabi'îye gösteriyor. Hükûmetlere hatt-ı hareketlerini, milletlere vesâit-i i'tilâlârını, efrada haklarını ve vazifelerini hep ulûm-i ictima'îye anlatıyor....

Böyle... Herkesin her taraftan ulûm-ı tabiyye tatbikatı ile muhât olduğu, bu tatbikat sayesinde yaşadığı... Herkesin daima nazariyat-ı ictima'îye üzerine müesses kanunlara tevfiq harekete mecbur olduğu, idâre-i hükûmette bir re'y ve hak sahibi bile bulunduğu... Bir devirde artık hiç kimsenin ulûm ve fûnûndan müstağni kalması kabil olabilir. Hiç kimsenin ulûm ve fûnûna bigâne durması câiz olabilir mi! Asla!

Ma'etteessüf biz bu hususda çok müstağni duruyor, ulûm ve fûnûna merak etmiyor. Ekseriya mekteplerde öğrenebildiğimiz şeylerle iktifâ ediyoruz...

Ulûm ve fûnûnun mekteplerimiz programları haricinde kalan mebâhis-i mühimmesini ta'mim etmek... şems-i ulûmun envârını terletici hararetlerden bıkırtıcı yeknesaklardan tecrid ederek neşr eylemek... Gençlerimizi hem bu envârın te'sirât-ı feyezânesinden müstefid ve hem de elvan ve elvah-ı latifesini temaşâ ile mahzûz etmek... onlara " ulûm"u sevdirmek... Çokdan beri kararlaştırılmış ve hazırlanmış olan maksad ve mesleğimiz... işte bundan ibarettir. [Sayfa 2; Envar-ı Ulûm; Numara 1]

Hukuk ve Vezâif

Devlet ve milletimizi derin ve korkunç bir uçuruma doğru sürükleyen medîd bir devr-i istibdâdtan sonra... nihayet ‘‘Hürriyet’’e nâil olduğumuz, hukuk-ı tabi’iyyemizi istirdâd ettiğimiz için hepimiz son derecede seviniyor, hürriyeti ve hakkı takdîs ve tebcîl ediyor, bunları artık tekrar gasp ettirmemeğe ahd ve misak eyliyoruz.

Fakat ekserimiz... bu sevinçler, bu takdîsler , bu tebcîller sırasında ‘‘Hak’’ın lazım-ı gayr-ı müfârikı olan ‘‘vazife’’yi kâle almıyoruz.

Evet! ve ‘‘vazife’’ ‘‘hak’’ın lâzım-ı gayr-ı müfârikıdır: Ben hürüm fakat herkes de benim gibi hürdür. Nasıl başkalarının bana ta’arruz etmemesi benim için bir hak ise, benim onlara ta’arruz etmemekliğim de onlar için bir haktır. Başkalarının benim hakkıma ri’ayet etmeleri için ben de onların hakkına ri’ayet etmeliyim! Nasıl hür yaşamak kimsenin ta’arruzuna uğramamak ‘‘hakkım’’ ise başkalarının hür yaşamalarına mani’ olmamak, onlara ta’arruz etmemek de ‘‘vazifem’’dir. Ve hep böyledir. Her hakka mukabil bir vazife vardır. Her hak mukabilindeki vazife ile kâimdir.

Müsâvât hakkımızdır, fakat müsâvâta ri’âyet etmek başkalarından fazla bir hak aramamak da vazifemizdir.

Adalet hakkımızdır, fakat adalete mümanaat etmemek, hükm ü adalete razı olmak, hükûmetin hidemât-i adliyesine mu’âvenet etmek, bildiğimizi hükûmete haber vermek, doğru şehâdet etmek...vazifemizdir.

Hükûmetden inzibât ve asayişin te’minini, vatanımızın teali ve terakkîsi esbâbının istikmâlini talep etmek hakkımızdır, fakat asayiş ihlâl etmemek, vergilerimizi vermek, hizmet-i askeriyemizi ifâ etmek...vazifemizdir.

Fransızlar inkılab-ı kebir esnasında 1789 da hukuk-ı beşeriye ve vataniyeyi i’lân ettikten sonra 1795 de vezâif-i beşeriye ve vataniyeyi de i’lân ettiler. Bu i’lânın bir fıkrasında:

‘‘Vatandaşlarına, kusurlarını haber vermeksizin faziletlerinden veya vazifelerini - söylemeksizin haklarından bahseden: Ya onları aldatan bir meddahın,

ya onları soyan bir dolandırıcı, yahut da onları taht-ı hükmüne almak isteyen bir harîscâh demektir’’ deniliyor idi.

Envâr-ı Ulûm. Bu beyanatın ulviyetine kâni’ olduğu için karilerini vazifelerini de hakları kadar takdîs ve tebçîl etmeğe ilk nüshası ile da’vet etmeyi ve mühibe-i zimmet addeder.

Evet ! Vazifelerimizi de haklarımız kadar takdîs etmeli, nasıl haklarımızın fedâkârâne bir suretde muhâfazasına ahdediyorsak, vazifelerimizin de hamiyetkârâne bir surette ifâsına azmetmeliyiz... ve iyice bilmeliyiz ki vazifelerimizi ifâ etmedikçe haklarımıza kâbil değil tamamen nâil olamayız...

Hükûmetler ve Milletler

Muhtelif hükûmetlerin tarz-ı teşekkül ve idâreleri, muhtelif milletlerin hayat-ı siyasiyye ve içtima’iyyeleri arasında çok farklar vardır. Bunları bilmek her birinin muhsinât ve mehâzirini meziyât ve nekâisîni mukayese ve takdir etmek.... fâideden hâlli değil- ba-husûs hükûmet ve milletimizin şu devre-i înkilâb ve teceddüdünde pek lâzımdır. (Envâr-ı Ulûm) yukarıdaki sernâme altında neşr edeceği silsile-i makâlât ile karilerine bu babda etraflı ve fâideli ma’lûmat itasına gayret edecektir.

Parlamentolar

Parlamentolar hükûmet-i meşrutanın esası ve ruhudur. A’zasının ekserisi veya hepsi ahali tarafından intihâb olunan bu meclis-i umûmiler, kuvve-i teşri’iyye ve kanuniyenin zimem-dârıdır: Kanun vaz’ etmek hakkı onlara âiddir. Hükûmetin mu’amelâtını millete vekâleten - tedkîk ve tenkîd etmek bu suretle ‘‘ferd-i [Sayfa 3; Envar-ı Ulûm; Numara 1] vahidin veya efrad-ı kalilenin tahakkum-ı müstebidânesinden neş’et edecek hatî’ât ve suistima’lâta sed çekerek milletin hukuk ve hürriyetini ta’arruzdan vikaye eylemek.. vazifeleri de bu meclislere râcî’dir.

Parlamento usulü hükûmat-ı hazırâ arasında en evvel İngiltere’de teessüs etmiştir. Orada parlamento (1688) sene-i milâdiyesinden beri muntazaman ifâ-ı vazife edegelmektedir.

İngiltere'nin eserini en evvel Amerika ta'kîb etmiş, istiklâl kazanır kazanmaz tarihinde bir kanun-i esasi yapıp bir parlamento teşkil eylemiştir.

Sonra Fransızlar 1789 ihtilâl-i kebirinde meşrutiyet-i idâre ve parlamento usulünü ‘‘milletin hakimiyet-i’’ esasına bina ederek i'lân etmişler ve milel-i sa'ireye parlak bir numûne-i imtisal olmuşlardır.

O vakitten beri tedricen hemen bütün hükûmat-ı mütemeddine meşrutiyet-i idâreyi kabul etmeye birer parlamento teşkil ve te'sîs eylemeğe mecbûr olmuş, yalnız Rusya ile İran hükûmetleri meşrutiyet-i idâreyi i'lân etmekle beraber henüz takarrür ettirmemiştir. Ma'mafih bu iki memleket ahalisi bu hususda pek cansipârene çalışmakta olduğundan bunların da yakında meşrutiyet-i idâreyi istihsâle muvaffak olmaları ümid ve temenni olunur.

Şimdi Rusya ve İran'dan ma'dâ bütün hükûmat-ı mütemeddinenin birer parlamentosu vardır. Fakat bu parlamentoların tarz-ı teşekkülleri pek farklıdır :

Parlamentolar ekseriya ikişer meclisden tereküb eder. Bunların biri meclis-i meb'usân, diğeri meclis-i a'yan veya senato namıyla yâd olunur. Fakat ba'zı hükûmetlerde mesela Yunanistan da parlamento yalnız bir meclisden ibaret bulunur.

Parlamento a'zalarının miktarı ve usul-i intihâbı dahi muhtelifdir.

Şimdi bizde herkes, Osmanlı mebusları intihâbatının hitâmına ve Osmanlı parlamentosunun in'ikâdına intizâr ettiğinden düvel-i sâire parlamentoları hakkında da malûmât-ı mufassala edinmek ister sanırız. Onun için her hükûmetin parlamentosunu teşkil eden a'zanın mikdarı ve suret-i intihâbı hakkında –huruf-ı hecâ sırasıyla- tafsilât i'tasına müsâraat ediyoruz:

Arjantin'de meclis-i a'yan otuz a'zâdan mürekkebdir, bu a'za re'y-i mahdûd[1] ile ve dokuz sene için intihâb olunur ve her üç senede sülûsü tebdîl edilir.

Meclis-i meb'usan yüz yirmi a'zadan mürekkebirdir. Bu a'zalar yirmi beş yaşını ikmâl etmiş olmak şartıyla ve dörder sene için intihâb olunur ve her iki sene de bir nısfî tebdîl edilir.

Her a'za bir senede 33250 kuruş kadar ma'aş alır.

Almanya'da imparatorluğa ait yalnız bir meclis-i meb'usan vardır Reichstag namıyla ma'ruf olan bu meclis 397 a'zadan mürekkebirdir. Bunlar re'y-i umumi ile beşer sene için ihtihâb olunurlar. Yirmi beş yaşında olan herkes meb'us intihâbı hakkına mâlikdir.

Meb'uslar senede 17812.5 kuruş kadar ma'aş alırlar.

Amerika cemahir-i müteferrikasında meclis-i ayan doksan a'zadan mürekkebirdir. Bunlar cumhuriyetlerin meb'uslarıdır. Her cumhuriyet meclisi ikişer a'yan intihâb ve i'zâm eder. A'yanın me'muriyetleri altışar sene sürer, her iki senede sülûsü tebdîl edilir. Senatoya a'za intihâb olunabilmek için lâekal dokuz seneden beri cemahir-i müttetika tabi'iyetinde bulunmak ve otuz yaşında olmak iktiza eder.

Meclis-i meb'usan 386 a'zadan mürekkebirdir, bunlar iki sene müddetle ve âra-yı umûmiye ile intihâb edilirler. Meb'us olabilmek için lâekal yirmi beş yaşında olmak ve hiç

[1] Hakk-ı intihabı haiz olmak, hadd-i asgarisi mu'ayyen bir miktar vergi veya icâr vermekle meşrû bulunursa tabi'i intihab "re'y-i mahdûd " ile icra edilmiş olur. [Sayfa 4; Envar-ı Ulûm; Numara 1] olmazsa yedi seneden beri cemâhir-i müttetikanın birinde teb'a sıfatıyla mukim bulunmak lâzımdır.

Parlamento a'zası senede 130625 kuruş kadar ma'aş alır.

Avusturya'da meclis-i a'yan a'za-i tabi'iyeye ile a'za-i müntehabeden mürekkebirdir. Hanedan-ı imparatoriye mensûb arşidüklerin reşid olanlarıyla eski zâdegân ailelerinin reisleri ve reis-i ruhanilerin prens payesinde olanları meclis-i a'yanın a'za-i tabi'iyesindendir. A'za-i müntehabe hükümdar tarafından kayd-ı

hayat ile nasb edilir. Arşidüklerden ma'da a'za-i tabi'iyyenin mikdarı seksen iki, a'zâ-, müntehabenin mikdarı yüz elli üçtür. Bunların hiçbirisi ma'aş almaz.

Meclis-i meb'usan 516 a'zadan terekkep eder. Bunlar re'y-i umûmi ile ve altışar sene için intihâb olunurlar, devr-i içtima' tarafından yüz kuruş yevmiye alırlar.

Avusturya ve Macaristan'a âid hususâtın müzakeresi için her birinin meclisinden yüz yirmişer kişi intihâb edilir.

İspanya'da meclis-i a'yan üç sınıf a'zadan mürekkebdir: A'za-i tabi'iyye, kral tarafından mensûb a'za, başlıca cema'atlar tarafından müntehab a'za kralın ve veliahdın reşid oğulları altmış bin peçatâ İrâd-ı senevi – bu irâdın gayr-ı menkulâtıdan veya o hükümde olan emvâlden olması şarttır- sahibi olan zâdegân büyük rüesa-i ruhaniye, ordu ve donanma baş kumandanları ile şura-yı devlet ve mehakim-i aliyye reisleri, a'zâ-ı tabi'iyyedendir. Hükümdar tarafından nasb edilen a'zâ kayd-ı hayat ile kalır. Cema'at tarafından intihâb edilenler her beş sene nisfen tebdîl edilir. A'zâ-yı tabi'iyye ile kayd-ı hayatla mensûb a'zanın mecmu'ı yüzseksen tecavüz edemez, a'zâ-i müntehabenin mikdarı da yüzseksenden ibaret bulunur.

Meclis-i meb'usan 432 a'zadan mürekkebdir. Bunlar beşer sene müddetle ve re'y-i umûmi ile intihâb olunur. Yirmi beş yaşında olan her İspanyol intihâb hakkını haizdir.

İspanya parlamentosu (kurtez) nâmıyla yâd olunur. Kurtez a'zaları hiç ma'aş ve ücret almazlar.

İsveç'de meclis-i a'yan yüz elli â'zadan terekkep eder. Bunlar vilâyat ve nevahi mecâlisi tarafından- otuzbeş yaşına vasıl olmuş bulunmak şartıyla ve dokuz sene müddetle intihâb olunurlar.

Meclis-i meb'usan 230 a'zadan mürekkebdir. Bunlar şehirlerde [Sayfa 5; Envar-ı Ulûm; Numara 1] doğrudan doğruya ahali tarafından, köylerde ahalinin bi'l-intihâb tevkil ettiği ikinci müntehablar tarafından...intihâb edilirler, yirmi beş yaşına gelmeyenler meb'us olamazlar.

Meclis-i a'yan "birinci meclis" meclis-i meb'usan "ikinci meclis" hey'et-i mecmu'ası "Diyet" namıylê yâd olunur. Salahıyyet ve nüfûz itibariyle birinci ve ikinci meclis arasında hiçbir fark yoktur.

Diyet a'zaları senede 9700 kuruş kadar ma'aş alırlar.

İsviçre'de 167 a'zalı bir şûrâ-i millet ile 44 azâlî bir şûrâ-i hükûmat vardır, birincisinin a'zası doğrudan doğruya ahali tarafından re'y-i umûmî ile her yirmi bin nüfus içinden birer meb'us nisbetinde intihâb olunur. İkincisinin a'zası ise Kanton meclisleri tarafından her Kanton için ikişer olmak üzere intihâb edilir.

Bu iki meclis, idâre-i hükûmet için- üç sene müddetle- yedi kişilik bir hey'et, bu hey'et a'zâsı da içlerinden birini bir sene müddetle reis-i hükûmet nasb ederler.

Millet meclisi a'zaları devre-i ictima zarfında doksan beşer kuruş yevmiye alırlar.

İsviçre'de her Kanton da bir idâre-i mahsusa ve kuvve-i icrâiyye ile mükellef bir "meclis-i hükûmet" ve kuvve-i teşri'iyye ile mükellef bir "meclis-i kebir" vardır.(*).

Ekvator-da meclis-i a'yan 30 meclis-i meb'usan 41 a'zadan terkiib eder. A'yan dörder, meb'us ikişer sene için intihâb olunurlar. A'yan a'zalıgına intihâb olunabilmek için lâekal otuz beş yaşına vasil olmuş bulunmak

(*) İsviçre'de ahali, mebusları intihâb ettikten başka yeni kanunları- millet meclisince tasdik olunsa bile reddetmek ve mevcut ve mer'î kanunların ta'dilini teklif eylemek haklarını da haizdir : her kanun millet meclisince tasdik edildikten sonra üç ay geçmedikçe mevki-i tatbîke konulmaz. Bu müddet zarfında otuz bin muhalif zuhur ederse kanunun kabul ve ya reddi için rey'i umûmiyyeye müraca'at edilir, ekseriyet-i rey' kanunu reddederse millet meclisinin kararı hükümsüz kalır...Mühim kanunlar, kanun-i esasiye ta'alluk eden maddeler, i'tiraz vuku bulmasa bile re'sen rey'i umûmiyyeye arz olunur. Kezalik bir kanunun ıslahı ahali tarafından elli bin imza ile talep edilirse millet meclisi hemen işe girişmeye ve yapacağı bu kanunu rey'i umûmiyyeye arz etmeye mecbur olur... [Sayfa 6; Envar-ı Ulûm;

Numara 1] lazımdır. Hakk-ı intihâbı hâiz olabilmek için on sekiz yaşına vasil olmuş bulunmak ve okuyup yazmaya muktedir olmak kifayet eder.

A'yan ve meb'usan ücret ve ma'aş almaz.

İngiltere'de meclis-i a'yan 591 a'zadan mürekkebdir. Bunların üçü hanedan kralı prensleri, ikisi İngiliz baş piskoposu, yirmi dördü piskopos, 518 i İngiliz, on altısı İskoçya, yirmi sekizi İrlanda lordudur. İskoçya a'yanı yedişer sene müddetle, İrlanda a'yanı kayd-ı hayat şartıyla Lordlar tarafından intihâb edilirler.

Meclis-i meb'usân 970 a'zadan mürekkebdir, bunlar yedişer sene müddetle intihâb olunurlar. Hakk-ı intihâba mâlik olmak için bir ev ve ya tarlaya sahip olmak, yahud lâekal on İngiliz lirası kira vermek şarttır. Birkaç daire-i intihâbiyede emlakı olanlar o dâirelerin her birinde birer re'y sahibi bulunurlar.

İngiltere'de meclis-i a'yan "Lordlar Kamarası" meclis-i meb'usanda "Avam Kamarası" namıyla ma'rufdur. Gerek a'yan ve gerekse meb'usan ma'aşsız ifâ-i vazife eder.

İtalya'da meclis-i a'yan hanedan kralı prensleri ile kral tarafından kayd-ı hayat ile mensûb 390 a'zadan terekkep eder. Prensler yirmi bir yaşlarından itibaren meclis-i a'yanda sami' sıfatıyla bulunur. Yirmi beş yaşlarına gelince re'y vermek hakkını da kazanırlar.

Meclis-i meb'usan 508 a'zadan mürekkebdir. Bunlar lâekal otuz yaşında olmak şartıyla - beşer sene için intihâb olunurlar. Sin-i rüşde vasil olan okuyub yazmak bilen ve her ne nev'iden olursa olsun yüz kuruş vergi veren her İtalyan meb'us intihâb etmek hakkına mâlikdir.

Meb'usan ve a'yan ma'aş almaz, yalnız şimendiferlerde bilâ ücret seyr ü seyahat ederler.

Bavyera'da meclis-i a'yan hanedanı kraliye mensûb prensler ile asilzade ailelerin reislerinden ve kral tarafından kayd-ı hayat ile mensûb a'zadan teşekkül eder.

Meclis-i meb'usan 159 a'zadan mürekkebdır, bunlar ahalinin intihâb ettiği vekiller tarafından intihâb olunur. Bavyeralılar yirmi beş yaşına gelmedikçe intihâb etmek, otuz yaşlarına gelmedikçe intihâb olunmak salahiyetini ihrâz edemezler.

Parlamento iki sene de bir ictima' eder, a'zası hiç ma'aş almaz.

Brezilya'da meclis-i a'yan 63, meclis-i mebusan 212 a'zadan mürekkebdır. A'yan kazandıkları re'ylere göre üçer ve ya altışar ve ya dokuzar sene müddetle, meb'usan ise umumiyetle üçer sene müddetle ifâ-i hizmet ederler.

Gerek a'yan ve gerekse meb'usan 95'er kuruş yevmiye alırlar.

Belçika'da meclis-i a'yan 110 a'zadan mürekkebdır. Bunların 30'u taşra mecalisi a'zâsı tarafından sekseni de doğrudan doğruya bin ikiyüz frank vergi veren veya o kadar irad verebilecek arazi ve emlak sahibi olan mütemevvilen beyninde intihâb edilir. A'yanın me'muriyetleri sekizer sene devam eder, ve her sene nısfıları tebdîl olunur. Aile babası olanlar, emlak sahibi bulunanlar tedrisât-ı i'dâdiye izinnâmesini haiz olanlar... İki ve üç re'y sahibi olurlar.

Meclis-i mebusan 320 a'zadan mürekkebdır. Bunlar re'y-i umûmi ile lâekal yirmi beş yaşında olmak şartıyla ve dörder sene için intihâb olunur ve her iki senede nısfen tebdîl edilir.

Bu meclislerin a'zaları senevi 19000 kuruş ma'aş alırlar.

Bolivya'da meclis-i a'yan 18 a'zadan mürekkebdır, bunlar lâekal otuz beş yaşında olmak ve sekiz yüz Bolivyano [Sayfa 7; Envar-ı Ulûm; Numara 1] irâd sahibi bulunmak şartıyla altışar sene müddetle intihâb olunurlar ve her iki senede salisan tebdîl edilirler.

Meclis-i meb'usan 75 a'zadan mürekkebdır. Bunlar dörder sene müddetle intihâb edilir ve her iki senede bir def'a nısfen tebdıl olunur.

Gerek a'yan ve gerekse meb'usan hiç ma'aş almaz.

Portekiz'de meclis-i a'yan 155 a'zadan mürekkebdır. Bunların on üçü rüesayı ruhaniyeden elli ikisi asilzâdegânenen ibarettir. ve yalnız doksanı kral tarafından kayd-ı hayat ile mensûbdur.

Meclis-i meb'usan 138 a'zadan mürekkebdır. Bunlar üçer sene için intihâb olunur yedisi Afrika'daki müstemlekât nâmına gelir. Meb'us intihâb edebilmek için yirmibeş intihâb olunabilmek için yüz beş kuruş vergi ile mükellef olmak şarttır.

A'yan ve meb'usan ma'aş almazlar.

Danimarka'da meclis-i a'yan 66 âzâdan mürekkebdır. Bunların yalnız on ikisi kral tarafından nasb olunur. küsuru ahali vekilleri tarafından sekiz sene için intihâb edilir. Ve her dört sene de bir nısfı tebdıl olunur.

Meclis-i meb'usan 114 a'zadan mürekkebdır. Bunlar re'y-i umûmi ile üçer sene için intihâb olunurlar.

A'yan ve meb'usan ictima' ettiği müddetçe altmış iki kuruş yevmiye alırlar.

Romanya'da meclis-i a'yan 120 âzâdan mürekkebdır. Bunlar büyük zengin arazi sahipleri tarafından sekiz sene için intihâb olunurlar.

Meclis-i meb'usan 183 a'zadan mürekkebdır. Bunlar dörder sene için intihâb olunurlar. Hakk-ı intihâb yalnız arazi sahibleriyle yüz otuz kuruş vergi veren tacirlere ve mu'allimlik edenler ile hükümetten ma'aş alanlara münhasırdır.

A'yan ve meb'usan devre-i ictima' zarfında yüz yirmişer kuruş yevmiye alır.

Japonya’da meclis-i a’yan 360 a’zadan mürekkebdır. Bunların 125 i mikado tarafından nasb edilir.450 si idâre murahhasları tarafından intihâb olunur. 143 ü asilzâdegândan, kûsuru da hanedan imparatoru prenslerinden ibaret bulunur.

Meclis-i meb’usan 379 a’zadan mürekkebdır. Bunlar lâekal otuz yaşında olmak şartıyla re’y-i umûmi ile intihâb olunur ve dörder sene ifâ-yı vazife ederler,

Saksonya’da meclis-i a’yan 47 a’zadan mürekkebdır. Hanedan-ı kraliye mensûb prensler bu meclisin a’za-i tabi’iyyesindendir. A’yanın 10’u arazi ashabı tarafından intihâb, kûsuru kral tarafından kayd-ı hayat ile nasb olunur.

Meclis-i meb’usan 82 a’zadan mürekkebdır. Bunlar ahalinin bi’l-intihâb tevkil ettiğı zevât tarafından dörder sene için intihâb olunur ve her iki senede bir nısları tebdil edilir.

Meb’usan ve a’yan ictima’ müddetince yetmişer kuruş yevmiye alırlar.

Şili’de meclis-i a’yân 32 a’zadan mürekkebdır. Bunlar- lâekal otuz altı yaşında olmak şartıyla- altışar sene için intihâb edilir ve her üç senede bir nısları tebdil olunur.

Meclis-i meb’usan 94 azadan mürekkebdır. Bunlar – lâekal yirmi bir yaşında olmak şartıyla re’y-i umûmi ile intihâb edilir ve üçer sene ifa-yı vazife eder.

A’yan ve meb’usan senede 30800 kuruş kadar ma’aş alır.

Sırbistan’da yalnız bir meclis vardır. Skuçpina namıyla ma’ruf olan bu meclis 160 a’zadan mürekkebdır. Bunların yüz yirmisi ahali tarafından intihâb edilmekte [Sayfa 8; Envar-ı Ulûm; Numara 1] kırkı kral tarafından nasb olunmaktadır.

Skoçpina a’zaları senede 13775 kuruş ma’aş alır.

Fransa’da meclis-i a’yan 300, meclis-i meb’usan 589 a’zadan mürekkebdır. A’yan lâekal kırk, mebusan lâekal yirmi beş yaşındadır. Meb’usan umûm ahalinin

re'iyile a'yan yalnız meb'usanların nahiye müdürlerinin taşra meclisleri a'zalarının re'iyile intihâb edilmektedir.

A'yan ile meb'usan senevi 74500 kuruş ma'aş almaktadır.

Flemenk'de meclis-i a'yan 50, meclis-i meb'usan 100 a'zadan mürekkebirdir. A'yan dokuzar sene için nevahi ve vilâyat meclisleri tarafından, meb'usan dörder sene için umûm ahali tarafından intihâb olunur. Henüz otuz yaşına gelmemiş olanlar a'yanlığa veya meb'usluğa intihâb edilemezler. Meclis-i a'yan birinci, meclis-i meb'usan ikinci meclis nâmıyle yâd olunur. A'yan ile meb'usan senevi 19700 kuruş ma'aş alır.

Kolombiya'da meclis-i a'yan 27, meclis-i meb'usan 72 a'zadan müteşekkildir. A'yan vilâyet ve idâre meclisleri tarafından meb'usan ahali tarafından intihâb olunur. Gerek a'yan ve gerekse meb'usan dörder sene ifâ-i vazife eder.

Macaristan-da meclis-i a'yan 380, meclis-i meb'usan 453 a'zadan terekkep eder. A'yanın bir takımı arşidüklerden, asilzâdegândan ve ruhbandan ibaret, bir takımı da kral tarafından mensûbdur.

Meksika'da meclis-i a'yan 56, meclis-i meb'usan 280 a'zadan mürekkebirdir. A'yan lâekal otuz yaşında olmak şartıyla re'y-i mahdûd ile intihâb edilir ve dörder sene ifâ-i vazife edip her iki senede bir nısfı tebdil olunur. Mebusan yirmibir yaşında olmak şartıyla re'y-i umûmi ile intihâb ve ikişer sene ifa-i vazife eyler.

Meb'usan ve a'yan senevi 73000 kuruş alır.

Norveç'de parlamento 117 a'zadan mürekkebirdir ve Stortinget namıyla ma'rufdur. Stortinget a'zaları ahalinin intihâb ettiği vekiller tarafından üçer sene için intihâb [Sayfa 9; Envar-ı Ulûm; Numara 1] edilir. İntihabatın hitâmından sonra a'zanın rub'ı kur'a ile ayrılır ve meclis-i a'yanı teşkil eder.

Stortinget a'zaları ictima' müddetince yetmişbeşer kuruş yevmiye alır.

Wortenberg’de meclis-i a’yan 40, meclis-i meb’usan 90 a’zadan mürekkebirdir. A’yanın bir kısmı hanedan kralı prenslerinden ve asilzâdelerden müteşekkîl, bir kısmı da kral tarafından mensûbdur. Meb’uslar re’y-i umûmi ile intihâb edilmektedir.

Meb’usan ve a’yan seksen beşer kuruş yevmiye almaktadır.

Yunanistan’da yalnız bir meclis-i meb’usan vardır. Meb’usların mikdarı 176’dır. Bunlar re’y-i umûmi ile dörder sene için intihâb edilmekte, Otuz yaşına gelen herkes hakkı-ı intihâb sahibi bulunmaktadır.

Meb’uslar senevi 17000 kuruş ma’aş almaktadır.

Tarih ve Hakimiyât-ı Ulûm

Ulûm-ı hazîrenin menba’ları, tarihleri, hikmetleri, usûl-i taharrîleri kıymet ve ehemmiyetleri...hakkında ekseriya esaslı bir fikir hasıl edemiyoruz. Onun için ma’lûmât-ı hazîrenin derece-i ehemmiyet ve müsbetiyyeti hakkındaki mübâhâsat ve muhâkemâtta ifrât ve tefrîten kurtulamıyoruz. Ba’zılarımız bütün ma’lumat ve nazariyât-ı mevcudeyi hemen bilâ istisna-kat’i ve müsbet zannederek bunlar hakkında vuku’ bulan i’tirâzât ve tenkîdâtı dinlemek bile istemiyor. Bazılarımız da bilâkis ma’lumatda asla kat’iyyet olmadığına zahib olarak en müsbet hakâyıkın bile cerh edilebilmesini istib’âd etmiyor...

Tarih ve hakimiyât-ı ulûm sernâme-i umûmisi altında yazılacak makalelerin maksadı, işte, hemen umûmi olan şu nefâisi izâle etmektedir.

Ulûm-ı Tabi’iyye

Efendiler (*)

Hayat bir muharebedir, devâm-ı hayat bu muharebede galibiyete mütevakkıftır. Bu hakikat pek eski zamanlardan beri bir çok hükemâ [Sayfa 10; Envar-ı Ulûm; Numara 1] tarafından hüsnû takdir olunmuş idi, son zamanlarda

delâil-i fenniye ile kat'iiyen isbât edilmiş ve - ileride göreceğimiz vecihle- gayet mühim tedkikat ve nazariyâta esas olmuştur.

Evet hayat bir muharebedir. Çünkü her zî hayata düşman, her mahlukun izale-i hayatına sa'i birçok zevi'l hayat birçok kuvva ve hadisât mevcuddur : Yıldırımlar, kasırgalar, tuğyanlar, fırtınalar, soğuklar, sıcaklar...zevi'l-hayatı izrar ve imha eder, birçok hayvanat başka bir takım hayvanat ile ta'yiş eyler. Hemen bütün zevi'l-hayatın vücûdunda bir çok tufeylet yaşar, bütün zevi'l-hayat pek büyük bir sür'atle tekessüre sa'i eder. Onun için aynı neve mensûb zevi'l-hayat bile - gerek mekân ve gerekse gıdâ bulmak hususunda birbirine rakib olur... Şu hallere göre bir zî hayatın yaşaması bi't-tabi' evvela hadisât-ı tabi'iyyenin zarurettten masun kalmasına veya bu hadisâtın te'sirâtına mukavemet etmesine, sonra diğer zevi'l-hayatın ve tafsilâtın ta'arruzundan kurtulmasına, ve nihayet muhtaç olduğu gıdaları sayd ve tedarik etmesine... Mütevakkıf bulunur, bunlar da ancak düşmanlarına ve rakiblerine galebe etmesi ile kabil olur.

Zevi'l-hayatın esbâb-ı galebe ve zaferi, vesâit-i tecâvüz ve tedafi'î pek muhtelifdir â'zâ ve ıslaha-i tabi'iyye- zehirli iğneler, keskin dişler elektrik hâsıl eden cihazlar kuvvet, sür'at-i seyr, hile, mahite müşabehet, bereket-i tenâsül... Bu esbâb ve vesâitin başlıca nümûneleridir. Bu nokta-i nazardan kürre-i arz büyük bir muharebe meydanı gibidir, ecnâs-ı hayvanat ve nebatatda vesâit-i muhtelifle ile musallah ve mücehhez birer erdir ve makamındadır. Bunlar daima birbiriyle ve kuvva-i tabi'iyye ile harb edüb dururlar. Bu dâimi muharebeler

[*] Yanya mekteb-i idadisinde terbiyeyi tabiye ders-i iftitahisi (Sene 316)

neticesinde mağlub olanlar mahv olub gider, yalnız galib olanlar mukavemet edenler yaşar.

Nev'i beşerde, efendiler, işte bu meydân-ı muharebede bu hadsiz hesapsız ordular arasında bir muharebeden başka birşey değildir.

Evet ! İnsan için de hayat bir muharebedir, insan için de hadsiz hesapsız hayat düşmanları vardır insan için de devam-ı hayat bu düşmanlara galebeye mütevakkıftır.

İnsan, bu meydân-ı muharebeye bütün mahlukattan sonra - yüzbinlerce asırlık muhârebâtın hayata verdiği tekâmül neticesinde-çıkış ve yavaş yavaş-düşmanlarına galebe ede ede- her tarafı istilâ eylemiştir.

Nev'i beşer bu galibiyet ve muzafferiyeti akıl ve zekası sayesinde kazanmıştır : ibtidâ sâir hayvanatın seviye-i aklîyelerinden pek az yüksek olan bu zekâ inkişâf ve temennî ettikçe insan muhitatı hakkında ma'lûmat-ı müsbete hasıl etmeye başlamış, düşmanlarını anlamış. Bunların tabâ'i ve âdatını niyât ve temâyülâtını keşf etmiş ve ona göre vesait-i mübâreze ihtira' eylemiştir : Müdafa'a ve sayd için en evvel taş parçaları kullanmış, sonra bunlara keskin ve muntazam şekiller vermeye, taşdan, tunçdan, demirden baltalar mezarlıklar kargılar, hançerler yapmağa oklar ve tuzaklar kullanmaya başlamış, nihayet tüfenkleri ihtira' etmiş, bu suretle artık en korkunç, en büyük, en vahşii, en kanlı hayvanlara bile galebe vesaitini istikmâl etmiştir...Tufeylatn ahval ve tabâ'ini de öğrenen öğrenen ekserinden tahaffüz vesâitini keşf etmiş, bunları itlâf edecek ilaçlar aşılar bile ihtira' eylemiştir... Soğuklardan, yağmurlardan, fırtınalardan tahaffüz için melbûsât isti'mâli mesâkin inşası ve teshini usullerini bulmuş... yıldırımları te'sirsiz bırakacak vesait bile icâd etmiştir...Hep böyle tedkikler, icadlar, ihtira'lar sayesinde : İnsanın a'yanları dakikada birkaç kilometre kat' edecek

[Sayfa 11; Envar-ı Ulûm; Numara 1] kadar bir sür'at seyr...sesi bir anda dünyayı dolaşacak kadar iktidar...gözleri en uzak en küçük en güzel şeyleri görecektedir kadar bir nüfûz ...kolları dağları delecek, yüzbinlerce hayvanın yapamayacağı bir işi yalnız başına yapabilecek kadar bir kuvvet kazanmış gibidir.

İnsanlar düşünmeseydi, tabi'atı tedkîke kavânini keşfe çalışmasaydı, mümkün değil bu kadar terakkî ve te'ali edemez. Belki idâme-i mevcudiyete bile muvaffak olmaz idi.

Şurası da şâyân-ı dikkattir ki medeniyet terakkî ettikçe tabi'atını tedkike esrârını istiknâh ve ta'mika olan ihtiyac geçmemekte bilâkis gittikçe şiddetlenmektedir. Çünkü ihtiyacât-ı beşeriyye çoğaldıkça zira'at, ticaret ve sanayi ilerledikçe insan ile tabi'at arasındaki münasebât tezayüd etmekde, insana düşman olan hadisât, mazarrat veren zevi'l -hayat çoğalmaktadır : Vaktiyle açık denizlerde

vuku'a gelen fırtınalar insanlara karşı bitaraf - te'sirsiz - kalır idi.Şimdi ise denizlerde hadsiz hesapsız gemiler ve vapurlar dolaştığı için artık en büyük denizlerin ortalarında vuku'a gelen fırtınalar bile insanları izrâr ve hatta itlâf edebiliyor. İnsanlar hâl-i ibtidâide iken muharebe-i hayattan, kendi nefislerini kurtarmakdan başka birşey düşünmeye lüzum görmezler idi. Şimdi ise semere-i sa'yeleri ve vasıta-i ma'îşetleri olan malları, mülkleri, tarlaları, ekinleri, davarları....da kurtarmaya onları da düşünmeye mecbur oluyorlar... Artık muharebe-i hayatta insanlara karşı bî taraf duran zevi'l-hayat ve hadisât hiç kalmamış gibidir, onun için insanlar artık bu hadisat ve zevi'l-hayatın mazarratlarını def' ve menfa'atlerini celb için-hepsini tedkîk etmeye mecburdur.

Görüyorsunuz ki, efendiler nev'-i beşer muharebe-i hayata galibiyeti "tabi'at ve kavânini hakkındaki tedkîkat ve ma'lûmatı" sayesinde kazanmıştır. Ve ancak bu sayede muhâfaza edebilecektir. Tabi'at hakkındaki ma'lûmatın ta'bir-i ahirle ulûm-ı tabi'iyenin -ehemmiyet-i maddiyesini takdir etmek için bunu hatırdan çıkarmamalısınız.

Doğrudan doğruya ihtiyâcât-ı maddiyemize ta'alluk eden mesâlik, hep ulûm-ı tabi'iyeye üzerine müessesedir: Zira'at sana'at, tebabet ... Hep tabi'at hakkındaki ma'lûmatın tatbikâtından ibarettir.

Fakat ulûm-ı tabi'iyenin hizmet ve fâideleri bundan ibaret değildir : ulûm-ı tabi'iyeye, ulûm-ı içtimâ'iyeye ve felsefiye ve edebiye de pek çok mu'âvenet etmektedir, bunların hepsi ancak ulûm-ı tabi'iyenin izlerini ta'kibe başladıktan sonra hakîki birer ilim birer fen halini alabilmiştir. Ulûm-ı tabi'iyede ta'kîb olunan usûl-ı taharri ve tefahhuz, bütün şuebat-i ulûma nüfûz etmiş, hepsinde büyük büyük inkılablara sebep olmuştur.

Bunun için, ulûm-ı tabi'iyeye terbiye-i fikriyenin de bir rûkn-ı esâsisini teşkil etmektedir: Bir fikr-i müşahedatta dikkat, istidlâlâtta isabet, muhakematda metanet kazanmak için ulûm-ı tabi'iyeye ile terbiye edilmelidir. Çünkü ulûm-ı tabi'iyeye fikri hep: tedkik, mukayese, tasnîf, tecrübe, istintâc ve istidlâl ile işgal eder.

Görüyorsunuz ki efendiler, öğreneceğimiz ulûm-ı tabi'iyye size çok yarayacak evvelâ fikrinizin kuvvetlenmesine -dikkat ve mukayese ve tecrübe ve muhakemeye alışmasına- hizmet edecek- sonra da size - herhangi mesleğe girseniz yine muhtaç olacağınız-bir sermâye-i ma'lûmat verecektir.

Fakat, bu hizmet ve fâideler ile de kalmayacak, size bir zevk ve inşirah da bahş edecektir. Çünkü temeşa-ı tabi'at insan için tükenmez bir menba'-ı esvâk ve huzuzâtır. Herkes kırları, ormanları sever, herkes kuşlara çiçeklere meclûb olur, herkes tulû' ve gurûbu, mehtabı seyretmekten zevk alır, herkes karanlık gecelerde [Sayfa 12; Envar-ı Ulûm; Numara 1] yıldızların ışıltılarına karşı derin ve müphem bir his-i incizâb ile mütehassıs olur.

Hatt-ı istivânın çıplak, hudutsuz çöllerinden bir galeyân-ı hayat ormanlarından kutubların buz alemlerine varıncaya kadar yeryüzünün her tarafında birçok münâzır-ı bedi'a var. Her yerde her iklimde de, zaman geçtikçe kimi lâtif, kimi müthiş-hepsi şayân-ı temâşâ hepsi muhayyer - binlerce hadiseler tevâli eder... Ömrün kısalığı servetin müsâ'adesizliği sebebiyle insan bu münâzır ve hâdisâtın hepsini gözü ile görmeye muvaffak olamaz. Ma'mâfih Aleksander Döhomboldin dediği gibi insan seyyahların pek uzak kıtalara gidip binlerce zahmetlerle gördüğü herşeye temellük edebilir ve bu sayede zamanında tabi'ata müşabih bir alem-i batını ibtida eyleyebilir. Ulûm-ı tabi'iyye fikir ve hayalimizi her tarafa sürükler. Bize bütün bedâyi' ve mehâsin tabi'atı bütün münâzır ve hadisât-ı ma'lûmeyi gösterir.

Şurasını da bilmelisiniz ki tabi'atın zahiri güzellikleri hakîki cazibelerine nisbetle hiçtir. Hakâyık ve kavânin-i tabi'ata vakıf olunca insan temaşa-yı tabi'attan daha ziyâde zevk alır. Münâzır-ı tabi'at karşısında daha ulvi hislerle mütehassıs olur. Çünkü o zaman en ehemmiyetsiz şeylerde bile muhayyer bir azimet, büyük bir ahenk görür. İhtisâsâtı hale ve hudud-ı müşahedeye münhasır kalmaz. Pek uzak yerlere, pek eski zamanlara kadar nüfuz eder. Bir yıldızın ziyası fikrini nâmütenahiliğe ebediyete sürükler. Bir kabuk parçası hayalini, hiçbir insan gözünün göremediği - bir alem-i maziye nüfuz ettirir... Arzın, avalimin, hayatın, maddenin... eşkâl-i muhayyeresi, tahvilât-ı mütemaddiyesi, tekâmül-i dâimisi ve bütün bunların esbâb ve kavânîn-i sabitesi... fikri o kadar cezbe eder. ruhda o kadar ulvi hisler uyandırır ki bunun - bâ-husûs böyle başlangıçta tasvir ve tefhimi kâbil değildir.

Bu cazibenin şiddetini takdir ettirmek için, size âlimlerin halini gösterebilirim : Alimler tabi'atı tedkîk kavânîn-i tabi'atı keşf için pek büyük tehallükle çalışır, ba'zen dehşetli tehlikelere rağmen büyük bir ihtirâs ile uğraşırlar...Niçin? Para kazanmak, karın doyurmak için mi? yoksa şöhret kazanmak, nam bırakmak için mi? Hiçbiri için değil : fi'l- vakıa' bu sebeblerin her ikisi de te'sirden halli kalmaz, fakat bunlar yalnız başlarına alimlerin hayat ve mesaisini izaha kifâyet etmez, ne kadar [Sayfa 13; Envar-ı Ulûm; Numara 1] alimler var ki : tedkikât-ı ilmiye uğruna servetini feda ediyor. Hayatını bile tehlikeye koyuyor. Bu karın doyurmak için mi?... Ne kadar alimler dahi var ki: Lâyefnâ bir şöhret-i ebedi nâm kazanmış bulundukları halde yine en ehemmiyetsiz mesâil-i ilmiye ile bile bir ihtiras-ı şedide ile uğraşmaktan geri durmuyor. Bu şöhret kazanmak için mi ? Şüphesiz ki hayır... onlar bir dereceye kadar bilâ ihtiyar, ulûm-ı tabi'iyeye meczub, meftun, aşık, olarak uğraşıyorlar...

Terakkıyat-ı ilmiyenin en kuvvetli saikı en ehemmiyetli muharriki...

"Hakayıkın" işte bu zevki, bu letafeti bu cazibesidir...

Ma'et-teessüf bu zevk bir takım zahmetlerle örtülür. Bu letafet bir takım çirkinlikler arkasında gizlidir.

Fakat dünyada böyle olmayan birşey var mıdır ? İlimden ârî ilme gayr-ı merbut bir zevk mevcut mudur ? Heyhat ! Bu sûallerin en kesdirme cevapları : " Dikensiz gül olmaz " " Gülü seven dikenine katlanır" gibi darb-ı mesellerden ibaret değil midir ?

Lâ Fontaine bir hikayesinde ulûm ve fûnûnu kestaneye benzetmiştir. Fi'l- vakı'a ulûm da -ağaçlardaki kestaneler gibi- dikenli kabuklar ile sarılıdır. Onların lezzetini takdir edebilmek için kabuklarını soymak, dikenlerine katlanmak lazımdır. Bu teşbih çok kaba, fakat pek doğrudur.

Ve'l hasıl efendiler, ulûm-ı tabi'iyeyi öğrenirken başta zahmet çekseniz, tafsilât-ı câzibeden âri tatsız bulsanız bile bu zahmetinizin ileride yalnız fâide ve

menfa'at nokta-i nazarından değil zevk ü haz ve his nokta-i nazarından semeresiz kalmayacağına emin olmalısınız.

Diyebilirim ki : Biz bu derslerimizle yüksek bir tepeye bir yaylaya çıkacağız, orada pek vâsi' afaklar görecek, pek ulvi manzaralar seyredeceğiz. Yolumuz biraz sarp ve zahmetli, taşlı ve çalılıdır, fakat bundan dolayı cesaretsizlik ve neş'esizlik göstermemelisiniz. Emin olmalısınız ki : Tepeye vasıl olunca göreceğiniz manzaralara hayran kalacak... yolun bütün zahmetlerini unutacaksınız.

Ma'mafih ben de elimden geldiği kadar sizi zahmetsiz -hoşça manzaralı yollardan götürmeye çalışacağım, daima derslerinizin mümkün olduğu kadar eğlenceli olmasını te'mine gayret göstereceğim. Ve bu hususda ne kadar muvaffak olabilirim kendimi o kadar bahtiyar sayacağım.

Sâtî'

-Hayat ve Adât-ı Hayvanat-

Fransız muharrirlerinden (Kuntel) "avalimin meskuniyeti" hakkında muhâverâtta müteşekkik - ve pek meşhur- olan bir eserinde avalimden birinde bulunan bir kavmin ahvalini tasvire başlar : Kanatlı bir kavim... Ahalisi hep bir tek valideden doğmuş birbirine hâkiki bir ahvatla merbut, çocukları hep bir arada umum tarafından terbiye edilir. Malları hep müşterek. Bütün efradı kanuna son derecede ri'ayetkâr cem'iyetin menfa'atine muhâlif edna bir hareketten bile daima müctenip

Ser muhatabası olan Margiz Kuntel'in bu tasviri ikmâl etmesine meydan bırakmaz. Bu kadar faziletkâr ve akvâm-ı arziyeye numûne-i imtisâl olmaya bu derece sezâvâr bulunan kavmin hangi âlemde yaşadığını bâ-husus bunlar hakkındaki ma'lûmatı hangi sâhir ve kâhin vasıtasıyla aldığını da söylemesini ricâ eder. Kuntel bu kavmin kürre-i arzda sakin olduğunu ve bir nevi böcekten ibaret bulunduğunu söyleyince, bâ-husus arılardan ibaret olduğunu bildirince...Markîz son derecede şaşar...

Yeryüzünde bizimle beraber yaşayan hayvanatın böyle şâyân-ı hayret daha ne kadar âdât ve tebâyi'i var! Her tarafımızı garâbet hususunda en şaşkın ve taşkın

hayalhanelerde vücûd bulan hurâfâtı mahlûkatı bile gölgede bırakacak, ne kadar acayib hayvanat yaşıyor. Bu makaleler kâri'lerimize bunu gösterecektir.

Hayvanatda İctimâ ve Te'âvun

"İnsan medeniü'l- tabi'dir. Münferiden yaşayamaz" sözleri sık sık tekrar edilir. Bunlar doğrudur fakat [Sayfa 14; Envar-ı Ulûm; Numara 1] ekseriya bunlar arasında "hayvanât-ı sâire gibi olmayıb" kaydı da ilâve olunur. Bu ise yanlıştır. Çünkü : Hayvanat arasında da medeniü'l-tabi olanlar, münferiden yaşayamayanlar vardır.

Evet!.. Hal-i ictimaî nev'i beşere münhasır değildir. Birçok enva'ı hayvanata da şâmildir. Bu hal bazı hayvanatta ârizî ve muvakkat ise de ba'zılarında bi'lâkis zaruri ve daimidir.

Birçok hayvanlar - bâ-husûs balıklar ile böcekler - pek çok yumurta yumurtlarlar, bu yumurtalar toplu oldukları için bunlardan çıkan yavrular dahi tabi'atıyla toplu bulunur ve az çok bir müddet bir arada – müctemi - kalırlar, birçok memeliler beş altı yavru birden doğurur. Bir çok kuşlar beş altı yavru birden çıkarırlar, bu yavrular büyüyünceye - validelerinin sütünden ve mu'âvenetinden müstağni oluncaya kadar bi'z-zaruri valideleriyle ve kardeşleriyle müctemi'an yaşar, ba'zen büyüdülden sonra da birbirinden ayrılmazlar...

Bir nev'idan olan hayvanlar -aynı şeylere muhtaç ve aynı adetlere me'luf olduklarından su içmeye ve gıda toplamaya ve ekseriya aynı zamanda çıkar, aynı yerlerde dolaşır ve bu suretle bir arada toplanmış bulunurlar.

Birçok nevi' kuşlar, mevâsim değıştikçe, takımıyla memâlik-i hareden berdeye veya memâlik-i berdeden hareye hicret eder, bunun için hep bir araya toplanır, ve müctemi'an hareket ederler.

Birçok balıklar dahi yumurtlamak için sahillere gelir, ve ya nehirlerle girip, menbalara doğru çıkarlar. Bunların yumurtalarından çıkan yavruları dahi biraz

büyüdükdən sonra nehirlerin mensûblarına doğru iner ve enginlere açılırlar. Bu muhaceretler esnasında balılar büyük büyük sürüler teşkil ederler.

Birçok hayvanlar, ez cümle maymunlar, mecdereleler, yabanî bargirler - dahi daima müctemi'an yaşar, hep sürü sürü gezerler.

Bu suretle bir araya toplanan bir arada yaşayan hayvanlar bazen birbirlerine mu'âvenet dahi ederler : Turnalar uçarken hem nevi'lerinden birinin yaralandığını görünce derhal imdadına koşar onu - sükûttan kurtarmak için - aralarında alırlar (şekil) Arı kuşları ve saksâğanlar hemnevi'lerinden birinin bir tehlikeye uğradığını, bağlandığını görünce etrafına toplanır, onu kurtarmaya çalışırlar, yabani bargirler kurtların hücumuna düşâr olunca müdafa'a için bir halka teşkil ederler, kurtlar bir yere hücum ederken avcılık ve gözcülük vazifelerini aralarında taksim ederler.

Ba'zı nevi' hayvanlar da bunlardan daha şümüllü bir iştirâk-i mesa'i daha esaslı bir hâl-i içtimâ dahi görülür:

Kunduzların mesa'i-i müşterekesi meşhurdur: Bu hayvanlar göllerde ve nehirlerde kazık ve çalı çırpı ile birbirine yakın bir takım kulübeler inşâ eder, ve bunları cereyanlardan ve tuğyanlardan vikaye etmek ve etraflarındaki suyun seviyesini sabit durdurmak için - uzun sedler dahi yaparlar. Her kulübe sekinesi tarafından inşâ edilir, fakat sed - menafi'i umûma âid olduğu için - umûmun mesai-i müşterekesiyle vücûda gelir (şekil).

Afrika'nın cenûbunda bulunan bir nevi "Filorcun" kuşunun hayat-ı ictimâ'îyesi de şâyân-ı dikkattir: Birkaç yüz aile bir araya toplanır, müştereken çalışarak bir ağaç üzerinde - ot ile - büyük bir çatı örerler. Bundan sonra her aile - bu umûmî çatının altında - kendine birer yuva yapar, orada güneşin ve yağmurun te'siratından masun olarak kuluçkaya yatar.

Haliket ismi verilen -ve arı cinsinden olan böceklerde de buna mümasil mesâ'î-i müştereke görülür: Birçok efrâd bir araya toplanarak müştereken çalışır, toprak altında bir dehliz kazarlar. Sonra her ferd bunun etrafında kendine mahsus birer hücre kazar, orada yumurtalayıp yavrularını yetiştirir. [Sayfa 15; Envar-ı Ulûm;

Numara 1] Arılarda, karıncalarda, termîtlerde...İştirâk-i mesâ'i daha umûmi ve daha devamlı hâl-i ictimai daha mükemmel ve daha esaslıdır: Bunlarda erkek ve dişilerden başka birtakım hademeler ameleler dahi mevcut olduğu için cemâ'atlerindeki revâbıt-ı mütekâbile cem'iyyat-ı beşeriyedekinden bile daha kuvvetlidir, bunların bütün emvâli müşterek, bütün mesâ'isi müşterek, bütün hayatı müşterekdir. Her biri umum için, umûmu her ferd için çalışıp durmaktadır:

Eşek arıları cem'iyyetleri ilkbaharda birer dişi tarafından te'sîs olunur: Bu dişi ufak, bir kaç hücreli bir yuva yapar, içine yumurtlar, bu yumurtalardan çıkan serfeleri – tırtılları - besler. Bunlar yetişince validelerine yardım ederek yuvayı büyütürler, dişi tekrar yumurtlar, bu yumurtalardan dişi, erkek, hadım...bir çok efrâd çıkar, ve hep müştereken çalışırlar. Fakat bu cem'iyyetler çok payedâr kalmaz. Soğuklar basınca hadımlar ve erkekler olur, yalnız bir kaç dişi bir köşede uyuşarak kışı geçirir ve ilk baharda yeni bir cem'iyyet teşkil ve te'sîs eder.

Bal arıları cem'iyyetleri daha devamlıdır. Bu arılar yuvalarını pek mükemmel bir surette inşâ eder, levazım-ı gıdâiye ve ba-husus ağdiye-i teneffüsiye ile - bal ile - doldurur ve bu sayede kışa dayanırlar. Bunların teşkil ettikleri cem'iyyetlerde taksim-i a'mâl daha ziyâde ilerler: Artık dişiler mesa'i-i inşâiyye ve idhâriyye hiç karışmaz, petekleri hücreleri hep hadımlar inşâ eder, balı hep onlar toplar ve hücrelere doldururlar. Dişiler bu hücrelerin her birine birer yumurta bırakmaktan başka bir iş görmezler. Her bal arısı cem'iyyetinde - her kovanda - onbinden otuz kırk bine kadar mütehavvil amele - hadm - iki üç yüz kadar erkek ve yalnız bir tek dişi bulunur. Eğer bir kovanda birden fazla dişi yetişmiş ve kovan efradı haddinden ziyâde çoğalmamış bulunur ise bu dişiler arasında şiddetli bir mücadele başlar ve bu mücadele dişilerden biri-diğerlerini itlaf ederek-bir galebe-i tamme ihrâz edinceye kadar devam eyler fakat eğer kovanda arılar pek çoğalmış bulunursa o zaman eski dişi efrâd-ı mevcudenin bir kısmı ile beraber kovandan ayrılır, yeni bir cem'iyyet teşkil, yeni bir kovan te'sîs eyler.

Bal arıları ale'l-ade sulh perverdir: muhtelif cem'iyyetler birbirine ta'arruz etmezler. Fakat ağdiye azaldığı veya dişi olarak kovan öksüz kaldığı vakit arılar komşu kovanlara ta'arruz ederler. O zaman bu iki kovan - bu iki cem'iyyet - efradı arasında şedid bir muharebe vuku'a gelir.

Karınca cem'iyetlerinde de dişiler yumurtlamaktan başka birşey ile meşgul olmazlar. Karıncalığı ve şuebat tetamını inşâ ve ta'mir etmek, ağdiye ve levazım-ı sâireyi toplamak, karıncalığı muhâfaza ve müdafa'a etmek ve hatta yumurtalar ile tırtılları yetiştirmek, beslemek ve terbiye etmek... Vazifeleri hep hadımlara âid bulunur. Muhtelif cem'iyetlere âid karıncalar ekseriya birbirine tecavüz eder: Komşularının meskenlerine hücum, zahirelerini gasb eyler. Hatta bazen serfelerini de esir ederek kendi yuvalarına nakl ve istihdâm ederler. Ba'zı nev'i karıncalar pek cengâverdir. Tecavüzata, muharebâta istirfakata pek meyyâl ve münhemindir.

Karıncalar taksim-i a'mâle çok ri'ayet ederler. Bir takımı karıncalığın medhallerinde nöbet bekler iken, bir takımı içinde tevsi'at ve ta'mirat ile iştigâl eder. Bir takımı içeride yumurtaları - icâbı-ı hararete göre - daireden daireye taşımaya ve bunlardan çıkan serfeleri beslemeye çalışır iken bir takımı dışarıda gıda ve levazım toplamakla uğraşır. Karıncalığa bir ta'arruz vuku bulunca dahi bir takımı müte'arrızlara müdafa'a ederken, bir takım dişileri ve serfeleri gizli yollardan ve menfezlerden - kaçırmaya çalışır. Bâ husus pek cengâver neviler de bir takım efrad hemen münhasıran harb ile - müdafa'a ve tecavüz ile - muvazzaf bulunur. Harp bitince hiç iş görmeksizin vakit geçirir. Bu nevi karıncalar da muharibler ile sair ameleler arasında vücutca da epeyce bir fark görülür.

Termîtlar de (şekil) bu fark daha büyüktür: Onların muharibleri ile adi ameleleri birbirinden büsbütün farklıdır. [Sayfa 16; Envar-ı Ulûm; Numara 1] Taksim-i a'mâl ve iştirâk-ı envâle bu kadar ri'ayet eden-yekdiğerine bu kadar sıkı ve tabi'i revabit-ı ictima'iyye ile merbut olan - bu hayvanlar: Arılar, karıncalar, termitler, "medenîü'l-tabî" vasfına insanlardan daha müstehak değil midir?

Hayvanatda hâl-i ictima'iyyenin envâ' ve numûneleri hakkındaki tedkîkatı ikmâl etmiş olmak için hayvanat-ı ibtidâiyyenin ahvaline de atf-ı nazar etmek lazımdır. Ma'lumdur ki bu hayvanat birer hacîreden birer musavvereden ibarettir. Ale'l-ade teczî ve inkısam suretiyle tekessür eder ve münferiden ta'yiş eylerler. Fakat muhitte bir müsaitsizlik baş gösterdiği - meselâ gıda azaldığı, tazyîk harici çoğaldığı vakit bir araya toplanır bir cem'iyet - bir kitle - teşkil ederler. Bu gibi ahvalde teczî ile husule gelen efrâd-ı cedide dahi müvellidlerinden ayrılmaz, birbirine mülâsak ve

müctemi kalırlar. Bu suretle vuku'a gelen ictima'lar dâimi haline gelirse, tabii basit birer uzviyyet teşekkülüne sebebiyet vermiş olur.

Zaten bütün uzviyetler - bütün hayvanlar ile bütün nebatların uzviyetleri böyle birer hey'et-i müctemi'adan birer cem'iyyetten ibarettir, uzviyet-i beşeriye bile bir mecmû'a-i hücerattan bir cem'iyet-i müsaverâtta başka bir şey değildir.

Görülüyor ki “hâl ictimai” insanlara mahsus ve müstesnâ bir hâl değildir: Pek çok hayvanlar cem'iyyet halinde yaşamaktadır. Fazla olarak bütün uzviyetler dahi birer cem'iyyetden ibaret bulunmaktadır.

Bu muhtelif “cem'iyyet numûneleri” nin tedkîkı ve insan cem'iyyetleri ile mukayesesi hikmet-i içtima'iyye nazariyatına metin bir esas verir, ve ulûm-ı içtima'iyyenin ulûm-ı hayatiyye ve tabi'iyyeye merbutiyetini pek vazıh bir suretde gösterir.

Yanya: 9 Şubat sene 319

Satî'

Matba'a-i Amire

B. İkinci Sayı

Fiatı 60 Para

İstanbul için idarehaneden alınmak şartıyla bir seneliği 60 altı aylığı 35 guruş taşra için posta ücreti ile beraber bir seneliği 90 altı aylığı 50 guruştur.

Emurutahriyeye ve idareye ait evrak ve muharrirat şimdilik matbaâ-î amire müdürüyeti vasıtasıyla gönderilmelidir.

A'lânât Kabul Olunur

Gelecek nüshalara derc edilecek makalelerin başlıcaları:

Hayat ve hidmât-ı müşâhir: Pastor - Reşid Paşa - Lavoisier - Midhat Paşa
Darvin - Vidinli Tevfik Paşa.

Tarih ve hakimiyat-ı ulûm: tasnif-i ulûm usul-ı tecrübeye riyaziyat da usul-ı
tahrî ictima'iyât ve tarihiyât da usul-ı tahri ulûmda menfaatperestlik.

Münazır ve hadisât-ı tabiiyat: deniz - grup levhaları - şelaleler - fecri kutbi –
cudiyeleri – çullar - kutb âlemi

Hayat ve âdat akvam-ı: aile hayatı ve izdivaç merasimi hükümet
tahammülleri ölüm karşısında mütekadat merasim ve itiyadat zevk-i ta'âm.

Hayat ve âdat hayvanat: hayvanatta taklit ve teşâbe - tevâlüt ve nezafet -
sevk-i tabi'yye - sinek kuşları.

Tarih sayfaları Mısır medeniyeti, Fenike medeniyeti, Yunan Medeniyeti,
Roma medeniyeti, İslam medeniyeti

Hükümetler ve milletler: Japonya ve Japonlar, İngiltere ve İngilizler, Amerika
ve Amerikalılar, Fransa ve Fransızlar

İhtirâ'ât ve keşifât: Buhar makinaları, balonlar ve vapurlar, uçurtmalar,
şemendoferler, kablolar.

Müessesat-ı ilmiye ve sanaiye: Paris tarih tıbbi müzehanesi, Osmanlı asar-ı
atike müzehanesi. Paris Merkez rasathanesi, Karuzu fabrikası.

Büyük şehirler: Londra, Paris, Newyork, Tokyo, Berlin, Viyana.

Talim ve terbiye mübahisi, ilm-i hayat mübahisi hükümet-i ictimâ'îyye mübâhisi.

Envar-ı Ulûm

1326

[Numara 2; 4 Eylül sene 324; Sene 1;] Mubâhis-i Rûhiye

Haseyât ve sevâik-i ahlakiyye

İf'âl ve harekât-ı beşeriye'nin bazısını iyi, bazısını fena telakki eder, insanın da'ima iyilik yapıp fenalıktan ictinâb etmek vazife ve mecburiyetinde bulunduğunu iddia eyleriz.

Bu vazifeleri icra edenleri takdir, bu hususta tekâsül gösterenleri takbih eder, birincilere karşı muhabbet, ikincilere karşı nefret ile mütehassıs oluruz. Kendimiz dahi if'âl-i hayriye icraa ettiğimiz vakit bir zevk ve inşirah.

Derunu bilakis if'âl-i şeriye icra eylediğimiz vakit bir ıztırab ve azap vicdanı his ederiz... Bütün if'âl ve harekât-ı beşeriye karşısında bizde tevellüt eden bu hissiyatın menşei nedir?

Ahlakından bazısı bu hissiyatın menşeinin inhimâk hatt-ı zâtından, bazısı da temâyelât-ı menfe'âtden ibaret olduğunu iddia etmişler. Bazısı ise hissiyat-ı ahlakiyenin nev'-i beşere mahsus ve binaenâleyh insan ile hayvanatın medar-ı temyizi olduğunu dermiyan etmişler, bunları fitrat-ı beşeriyede merküz gayri kâbil tahlil bir emr itibarı gibi telakki eylemiştir. Büyük bir ekseriyet teşkil etmekte olan bu sınıf ahlakının fikrinde: herkes tenvir eden bir müş'al hidayet herkesin nefsinde icraasına mecburiyet his ettiği. Bir kanun ahlakı vardır ki "bütün akvam ve asara şamil, umumi, gayrı mütehavvil ve ebediyedir." (Çiçeron).

Fi'l- vâki yalnız görebildiğimiz ihtilat ettiğimiz insanların, - vatandaşlarımız ile akvam-ı memâsile efradının - ifal ve harekâtını nazar-ı itibara alırsak bu fikri doğru buluruz. Çünkü bunların hepsi hemen bizimki gibi hissiyat-ı ahlakiye ile mütehassisdır. Hepsinin bazı harekâtı var ki ne menafî ve nede huzuzat ile kâbil telifdir...

Fakat bu daire-i zayika-i müşahedâtta çıkararak bütün insanları akvam-ı vahşe-i hazır ile akvam-ı sâlifeyi, nazar-ı itibara alırsak o zaman öyle bir kanun ahlakının mevcudiyeti iddiasında ısrar edemeyiz:

Ne kadar akvam, bizce hissiyat-ı ahlakiyeye en mübâyen görünen if'âl ve harekâtı hiçbir nefret hiçbir azap derun-u his etmeksizin, lakayidâne icra etmişler ve ediyorlar! Birbirinin emvaline taaruz etmeyi hissiyat-ı ahlakiyeye mübayen bulan ne kadar kabâil ve akvam-ı tayanı başlarında bulunan kabâil efradının emvaline taaruz etmekten asla çekinmiyorlar! İlk doğan çocuklarını kurban eden... sû-i teşekkülü olan çocukları öldüren... ihtiyarlarını toprağa gömüp başını kesen veya yiyen... çoğalan karılarını nehre atar... bazı sınıf içtimâ'iyelerine karşı hiçbir his merhamet ile mütehissiz olamayarak şedid-i bir nazar hakaret ile bakan ...esirlerini yırtıcı hayanlar ile güleştiren feci bir surette öldüren istediği vakit kesen ve'l hasıl onlara cemadât gibi tasarruf eden... ne kadar akvamı var... ! Onlar bizim şedîd bir nazar-ı nefretle telakki ettiğimiz bu harekâtı bela-te'sir bela azap lafiyedâne icra edip duruyorlar [1].

Bu kaza-yı müsibette karşısında o “umumi gayri mütehavvil ebedi meş'al” hidayet fikri artık bir hülyadan ibaret kalır.

Ve o halde hissiyât-ı ahlakiyenin şeraîit ve münasebat içtimâ'iyeye neticesi olduğunu teslim etmek dahi zaruri olur.

Fi'l vâki hâl-i içtima'iyeden velev ki iki ferdin içtima'ından evvel hiçbir fikir ve his hayır ve şerrin, hiçbir faziletin hiçbir vicdanın, ve'l hâsıl hiçbir his ahlakının vücûdu tasavvur olunamaz. Hissiyat-ı ahlakiye hali ictimâî ile tevellüd ve onunla terakki ve tekâmül eder:

Bütün hayvanat gibi, insanında ta âmâk-ı fitratında merküz bir tabiyat, en basit ve umumu mukteziyat-ı hayatiye neticesi olan, bir temayül vardır ki o da menfaatperestliktir: Her şahs herşeyden evvel ihtiyâcât zatiyesinin def.

[1] Hayat ve adat akvam hakkında, yakında, neşr edilecek makaleler kar'ilerimize bu babda etraflı ma'lûmat verecektir.

[Sayfa 19; Envar-ı Ulûm; Numara 2] ve istifasına, izvakının temin ve istihsaline meyal ve münahimkidir... insan münferid olsaydı bittabi bundan başka bir sâik harekâtı bulunmaz idi. Bûsbütün münferid olarak imrâr-ı hayat eden hayvanatın hepsi gibi ihtiyacâtının istifasından başka bir maksat takip etmez. Kendisinde def' ihtiyâç için her şeye hak ve salahiyet tasvir ettiği halde başkalarına karşı hiçbir vazife tanımaz idi.

Fakat insanlar böyle infirâd-ı matluk ile imrâr-ı umur edemezler. Evvel-i emirde erkekler dişiler ile dişiler erkekler ile mükarinite... Evlat valid ile valide evlat ile - velev ki mûkaten - olsun, tesis münasebete mecbur bulunur. Fi'l-vâki' bu münasebât da başlangıç da menfaatperestliğe hiçbir şeyi ilave etmez hiçbir vazife hissi tevlîd eylemez. Mukarenette sâika-i ihtiyâç ile vukuâ gelmiş bir hareket dişide sair ihtiyacâtın def'îne medâr olan eşya gibi, tağdi edilecek mevâd gibi barınılacak yer gibi, ihtiyacât tenâsiliyenin defi izvak-ı şehvaniyenin istihsali için kuvvet ile zabt edilmiş bir şeyi..... def' ihtiyâçtan, temin haz ve menfaatten sonra unutulacak, hiçbir his minnetdâr ve muhabbet, hiçbir rabîta-ı hissiye tevlîd etmeden unutulacak artık tanımayacak bir şeyi....

Çocuk ile valide arasındaki münasabat ise her halde daha devamlı, daha ehemmiyetli olur: Bu mahsûl tenâsül bu kısım vücut-ı validenin himaye ve ihtimamıyla validenin mesai müşfikanesiyle büyür. Çocuk valide nazarında vücûdun bir kısmı ona masraf olan mesai ve ihtimâmât-ı ihtiyâç ve harekât-ı tenasiliyenin bir cüz'i bir lahikası gibidir. Onun için bu muhabbet medarına dahi sevk-i ihtiyâçtan başka bir şey değildir. Ve başlangıçta o ihtiyâç gibi muvakkattır: Muhabbet-i maderânenin imtidâdı çocuğunun himayeye ihtiyacı ile mütenasıbtır. Çocuk büyüyünce muhabbet maderane dahi münkati' olur. Bundan sonra çocuk dahi artık unutulacak, hiçbir rabîta-ı hissiye bırakmaksınız unutulacak, tanımayacak bir şey... fakat sonra bu münasebât daha devamlı bir hale gelir. Erkekler ile dişiler arasında

meskenlere peyda olan rabıtaya müşâbe bir rabıta tevellüd eder. Artık erkeklerin daimi meskenleri gibi, müşterek veya münferit, daimi dişileri olur. İbtida yalnız sâika-ı şehvetle birleşen erkek ile dişî sonra buna inzimam eden sâika-yı menfaatle suret-i daimede iştirak eder, ve artık karı koca olarak bir hayat müşterek geçirir. Yek diğerinin hidmâtından mütekâbil müstefit olurlar. Bu irtibat-ı münafı bu iştirak-ı hayat bu istifade-i mütakabele kalplerinde birbirlerine karşı bir his muhabbet tevliid eder ve büyütür. Bu his muhabbet erkeklerde himayeden kuvvetten mütevellit bir his gurur ve hakimiyetle kadınlarda za'if halden ihtiyaç himayeden validelikten mütevellit bir his rikkat ve inkıyât ile memzûc bulunur.

Bu suretle teşekkül ebeden ailelerde artık peder dahi çocuklar ile münasebette bulunur. Ve onlara karşı bir his muhabbet ile mütchassis olur.

Çocuk, her hususta maddeten de manen de ırkın tarih-i tahvilatını hülâsaten takip eden, çocuk dahi bidayet tevellüdün de ve küçüklüğünde ihtiyactan başka bir saik bilmediği menfaatperestlikten başka bir his ile mütchassis olmadığı, validesini pederini ihtiyacatını temin edecek kendisini himaye edecek bir şeyi gibi telakki ettiği halde sonra onlara karşı bir his muhabbet ile mütchassis olmaya başlar. Çocukların valideye olan muhabbetleri dikkat-i ve müntedarak pederlere olan muhabbetleri de acz ve havf hisleri ile memzûc bulunur. Nefsinden ihtiyacat ve huzûzât nefsanîyesinden [Sayfa 20; Envar-ı Ulûm; Numara 2] başka bir şey düşünmeyen insan, işte bu suretle artık başkalarının da: zevce ve çocuklarının, baba ve anasının da ihtiyacat ve huzuzatının aks-ı tesirini his etmeye ve onların münâfi'inden izvak ve ızdırabatından ihtirasatında müteesir olmaya başlar. İnsanın tabi'at-ı esasiyye ve ibtidaiyesine “hub-ı nefis” e bir tabiyyet-i saniye “hubbu gayri” inzimam eder...

Revâbıt-ı aile teşeddüt ettikçe bu hissiyat dahi teşeddüt ve tevsî' eder: Münasebât ve binaenâleyh hissiyat muhabbetkârâne-i aile, yavaş yavaş, biraderlere, hemşirelere akraba ve ta'allukât-ı rahmiye ve daha sonra sahriyye kadar şümûl peyda eder. Ve bunların her birine aile muhabbet dahi daha büyük bir şiddet ve samimiyyet iktisab eyler... Diğer tarafta bu cereyan münasebat ve hissiyata mevazi olarak diğer bir ceryan dahi tesis eder. İnsan zevce ve çocuklarından başka bir takım insanlar ile de münasebat da bulunmaya mecbur olur. Mübâreze-i hayatta te'min-i muvafikiyyet etmek vesâit-i inti'âşî daha kolay tedarik eylemek için birçok insanlar,

birçok aileler, bi'l-içtimâ' birer kabile birer aşiret teşkil ederler. Bu aşiret efradı arasında saika-ı menfeat ve ihtiyaç ile münasebat hissine te'essüs eder. Herkes, kendi menfeatine binaen diğerlerinin ve emvâl ve nefesine taaruzdan kendisine yapmalarını istemediği şeyi onlara yapmaktan ictinâp eder. Ve bu suretle bu hususta aşiret efradı arasında bir mukavele-i zımnıyye münakıt olmuş bulunur. Bundan başka bu heyetleri teşkil eden aileler zaten menafi' mütekabele ve hissiyât-ı muhabbetkârane ile merbût ve mütehassis efrattan müteşekkil olduktan maade yek diğeri ile sahr-ı garibanları dahi peyda ederler. Onun için aile efradına münhasır olan hub-ı gayr – yavaş yavaş – sair ailelere nihayet bütün heyet-i ve aşiret efradına şümûl iktisâb eyler. Pederlere, validelere, kayasan ihtiyarlara hürmet edilir. Evlatlara kıyasen çocuklar himaye olunur. Zayıflara hastalara imdat ve mu'âvenet edilir. Herkes birbirinin hidmâtından müstefit olduğu gibi münafından, ihtirasatından müteessir olur. İşte bu suretle aşiret efradı arasında münasebat-ı hüsne ve hissiyat muhabbetkârane tesis eder... artık aşiret dahi bir heyet-i aile almış. Bir şahsiyet iktisab etmiş bulunur. [Sayfa 21; Envar-ı Ulûm; Numara 2] Evde aileler gibi, efrâd gibi menfeatperestlik, hub-ı nefis sahibi olur. İşair-i saireye karşı kendisinde gayri mahdud bir hak salahiyet tasavvur ettiği halde onlara karşı hiçbir vazife tanımaz. Onların kendisine yapmalarını istemediği şeyleri onlara yapar. Onların emvâline ve emlakine ve hatta efradının nefesine taaruz ve tecavüz etmekten çekinmez.

Fakat münâsebat-ı ictimâ'ye terakki ettikçe bir hükümet teşkil etmek üzere içtimâ' eden kabail ve aşair muhtelif efradı arasında dahi münâsebat-ı hasane tesis eder. Mesafe ile tenkis şiddet eden hub-ı gayr, münâsebat-ı ictimâ'ye ve terakkiyat-ı fikriye ilerledikçe, daha uzaklara intişar eder. Hemşehrilerinden vatandaşlara, memleketten bütün vatana sirayet eder. Vatan bütün an'anelerin tarihin naklettiği te'âliyât ve tedniyâta azimet ve hubb-ı nefse bazen muvafık bazen muhalif gelen vukuât maziyye saha-i tecelli olan o heyet-i mücerrede dahi yeni bir takım hissiyat-ı muhabbetkâranenin kable-i teveccühü yeni bir silsile-i ef'âl ve harekâtın saifi olur...

Fakat bu silsile-i tekâmül burada da munkatı' olmaz medeniyet ilerledikçe [1] akvam-ı ve hükümât-i muhtelif arasında hudutların ehemmiyeti tenakus ederek münasebat-ı beyne'l-milel tezâyid ettikçe muhidatın aynı sadamat.

[1] bundan medeniyet terakki ettikçe insanlar daha ahlaklı daha faziletkâr olur. Manası anlaşılmamalıdır: Medeniyet terakki ettikçe münâsebat-ı ictimâ'îye ve kabiliyet-i fikriye-i beşeriye dahi tezayüd ve tevessu eder. İnsan menafî-i mütekabeleyi, izvâk-ı muhtemeleyi daha güzel takdir, münâsebat-ı hüsne-i ictimâ'îyenin devamı için her şahsın ne suretle harekât etmesi lazım geldiğini daha iyi tayin eder. Bunun içindir ki efkâr-ı ahlakiye terakki ve tevessü eder. Fakat şurası da inkâr olunamaz ki efkâr-ı ahlakiye tevsî' nisbetinde kuvvet ve nüfuzunu gâip eder. İhtilâfat-ı şahsiyesi pek mahdud olan akvâm ve haşiyede ve basit efkâr-ı ahlakiye tabi'âtte daha derin merküz bulunur. Onlar efkâr ve hissiyât-ı ahlakiyelerine daha büyük bir mecburiyetle ve daha kolaylıkla tevfik-i hareket ederler. Hâlbuki medeniyet terakki ettikçe efrâd-ı muhtelif arasında bedenî fikrî hissen velhasıl her cihetden büyük ihtilâfât tekevvün ettiği ve müderrikât-ı ahlakiye pek nüfuz edemeyecek kadar büyük bir sür'atle tekasür ettiği için icrâsına mecburiyet-i tefsiye ve tenakus eder. İradeye hâkimiyet azalır. [Sayfa 22; Envar-ı Ulûm; Numara 2] Kah arasına hedef olan aynı ıztırabat ile muzdarip aynı âmâl ve ihtirasât-ı umumiye ile müteheyyc bulunan yek diğerine mütekabelen hidmât eden bu insanlar arasında da hissiyat-ı muhabbetkârane tevellüt eder: Muhabbet ve uhuvvet-i beşeriye ve umumiye fikirleri uyanmaya başlar...

işte bu suretle sâika-i menfa'at ve ihtiyaç ile efrâd-ı muhtelif-i beşer arasında te'essüs eden münasebat-ı hüsne ve hissiyat-ı uhuvvetkarane tedricen hissiyat ve efkar-ı ahlakiyeyi tevlîd eder. Herkes bu münasebat-ı hüsneye sevk-i tabi'at ve ilcâyı menfaatle devam ede ede bir dereceye gelir ki buna muhalif hareket edenler nazar-ı hakaretle telakki olunur. Zevcine sadakatten inhıraf eden bir zevce çocuğuna ihtimam etmeyen bir valide, ebeveynine hürmet ve riayet etmeyen bir çocuk ihtiyaçlara hürmette kusur eden bir genç aşiret efradından, daha sonra ve müterakki asır ve memleketlerde hemcinslerden birinin mal ve canına ırz ve namusuna taarruz eden bir şahıs vatanına hıyanette bulunan bir kimse.... Ailenin, aşiretin, milletin, ve nihayet beşeriyetin o kadar uzun asırlardan beri teessüs etmiş olan i'tiyâdât ve hissiyâtına muhâlif harekette bulunmuş olduğu için ve bundan başka herkesin zihnine o yolda mazur bir hareketin kendisi hakkında icra edilebileceği mülahazası bir suret müphem ve gayri müdrikede varid olabileceği için herkes tarafından nefret olunur.

Efkâr-ı terakki ettikçe bu hissiyattan bir takım kavâ'it-i istihrâc olunur: Evlat ebeveynine hürmet ve riayet küçüklüğünde gördüğü himayeye mukâbil büyüklüğünde mu'âvenet etmelidir. Hiç kimse diğerinin malını sirkat etmemeli nefesine, ırzına tesellüt eylememeli der denilir... sonra bu kavâ'it ve hissiyat-ı muhtelifi daha umumi bir kaide ile ifade edilir: “insan başkasının kendisine yapmasını istemediği şeyi onlar hakkında da yapmamalıdır.” denilir. Ve ta'mîm ve tecride devam edile bu kavâ'it ahlakiyeden hayır ve şer ve vazife fikirleri teşkil olunur.

Bu hissiyat ve efkâr-ı ahlakiye dahi bittabi' hafif veya şedid-i ihtirasad tevlit eder: İnşirah veya ıstırap vicdanı.....

Nihayet bu hissiyat ve efkar ve ihtirasadın heyeti mecmuası da bir fikri mücerred hasıl eder: Vicdan bütün bu hissiyat ve efkar ve ihtirasad, bütün bu tekamül, sâika-i ihtiyaç ve menfaatle teessüs eden münasebâtta neş'ed ettiği içindir ki sevaik ve ilcâat-ı muhide ile memalik ve ahali-yi muhtelifenin ihtiyacad ve menafiyla mahdud ve methuldür. Vesait intiaşı pek mahdud maişet pek müşkil olan yerlerde istenirse çocuklar öldürülür. İhtiyar pederlerin ve bütün ihtiyarların, hastaların vücûdu izale olunur.... Ve bu hareketlerde hissiyat-ı ahlakiyeye zerre kadar muhalefet görülmez. Bunların hiçbirisi hiçbir nefret hiçbir azap vicdanı tevlid etmez.

İşte tekâmül-i ahlakiyenin bazısı birçok eşhasın muhta-i tevkifi olan, kademât-ı mütevâliyesi....

Ta ihtiyâcat behimmiyeden, menafî-i maddiyeden başlayarak yükseliyor, uzaklaşıyor... Fakat bu esas-ı sifliden ve büsbütün ayıramıyor, tamamı ile kurtulamıyor yine sevâik-i azviye yine ihtiyâcât ve huzûzât: yek cihet ve şahsı iken dü-cihet ve mütekâbil menafî' maddi iken manevi huzûzât...

Sevk-i tabi'atle, mutâd, seri' ve muhtasır binaenâleyh mübhem ve nim müdrik bir mülâhaza-i zevk ve menfaatle: azap-ı vicdaniyeden cezayı uhreviyeden, sû-i nazar umûmiyeden berait, istirahat vicdana mükafat [Sayfa 23; Envar-ı Ulûm; Numara 2] uhreviye, hüsn-ü nazar âmiyeye muzahheriyet arzusu... mestur ve

muhaddir, mezin menafî ve izvak: uzun mahrumiyetler altında müstetir gün gün menafî' melal ve ıztırabat altında metfûn huzûzât... İşte sevaik-i ahlakiye görülüyor ki binâ-yı fezâ'il, esasları zemin-i sifle-i ihtiyacın ağvar-ı mazlumesine girmiş, yine ihtiyacat ile: menafî' ve izvâk ile inşaa edilmiş bir bina-yı muazzamdır...

Fakat biz bu esasları bu mevâd-ı inşa'ıyeyi bilmediğimiz görmediğimiz için onu muallâkta tasvir ediyor. Ve o binayı muallânın aşağılarında gördüğünüz aksâm-ı sifliyiye onun enkâz-ı sâkatası gibi telakki ediyoruz.

Ve beşeriyet-i semayı mualliyattan zemin-i sefliyata sukut etmiş görmeyi, zemin-i sefliyattan sema-yı mualliyata yükseliyor. Görmeye daima tercih ettiğimiz için bu selim-i tekamülün kadime-i müntehayı te'âliyesini mebde-i ad ederek kademât sâfile-i sâireyi oradan vukua gelmiş sukutlar, tedniler gibi telakki etmeyi şeref-i beşeriyete daha muvafık buluyoruz !!!!....

Yanya 12 Ağustos 418

Satî'

Tarih Sayfaları

Mısır Medeniyeti [*]

1

Eski Mısırlılar Asya'dan gelmiştir. Lisanlarının cevzî ve iştikakatı, melah ve cihetlerinin o saf mümizeleri bunları vaktiyle asya-yı ulyâda iskan eden ırk-ı ibza mensup akvama takrib eder. Fenikelilerin veyahut Yahudilerin uzaktan akrabası idiler. İzini bulmak gayri mümkün olan uzun muhâcîretlerden sonra süveyş berzahı vasıtasıyla Nîl vadisine dahil olmuşlar idi.

Bunlar, şüphesiz ki bu dereceye gelinceye kadar medeniyet-i ibtidâiye-i beşeriyenin sefahat müte'âkabesini birer birer güzar etmişler idi. Aç adam müsadif olduğu av hayvanatına hücum ederek yakalar ve ânı teskîn-i cev' edinceye kadar, dişleriyle parçalar. Yakında bulunan dereden teskin-i ateş eder. Bu devir avcılık devridir ki bu zamanda insanın diğer hayvanlardan farkı yoktur. Ekil ve tağdi ettiği

eti biraz katı yağını izale etmek için ezmeyi ve daha sonra da kuru bir ateş üzerinde pişirmeyi pek yavaş yavaş ve pek uzun senelerden sonra öğrenir ve böylelikle sırf hayvanlığa muhatıs olan his tabi’-i behimmiyeden tahlis-i güriban ederek başka tabi’atler ile ittisâf eder. Çobanlık devrinde daha şayan dikkati bir eser terakki meşhûd olur bu devirde insan onu yakalar yakalamaz hemen boğazlamaz, bunu muhâfaza eder, haps eder, besler, te’nîs eder bunun mahsulat-ı sairesi ile sevdi penîriyle, tagdi eder. Bunları çifleştirir, yavrularını besler ve böylelikle devir endişelik hissiyle bir menbi’tagdi hakiki servet sahibi olur. Bununla beraber göçebe halinde mütte’îştir. Çünkü daha toprağı işletmeyi öğrenmemiştir. En münbit en kuvvetli ve en ziyade besleyici memleketleri mevki’ileri arayıp bulmaktan başka bir şey bilmediğı için sürüsünü önüne katarak bir çayırdan diğer çayıra gezer. Ve bazen de hayvanların evvelce ekil ettiğı otların tekrar sürdüğünü hissettiğı zaman tekrar eski yerine avdet eder. Ve böylece muvâki’ akâlim-i muhtelifede mevâsime göre mübeddil ve az çok vasi’ muntazamca otlaklar edinir. Medeniyet ibtidaiyenin bu hali henüz sekine-i arzının [Sayfa 24; Envar-ı Ulûm; Numara 2] kısmı azamında caridir.

Ziraat devrinin hululü ile beraber insanların hayatında ne kadar tebeddül hasıl olur! İnsan tetkik ve tecrübe ile kendisinin ve hayvanlarının tağdiyesine nef’ olan nebâtâtı artık öğrenmiştir: Bunların enbâtına salih olan aklîm ve mevasimi tenbitine en müsait olan toprağı hıfz ve edhârları için mukteza vesaiti yavaş yavaş öğrenir. Hayat ve inti’âşının ümit atıyyesini teşkil eden tahmî toprağı tevdi’ eder. Ve kemal-ı takîd ve ihtimamla bunun tenbit ve idrâkine intizâr eder. Her gün yeni bir sa’y ve amel ile tasarrufunu teyid ettiğı bu arazi üzerinde bütün kuvve-i zekâiyyesini sırf ve isti’mâl eder. Artık göçebe halinden kurtulur. Nebat gibi kendisi de bu arazide sabit kalır. Bundan sonra insan mesken sahibidir.

Lakin bu suretle yaşayabilmek için iskân edilen arazi münbit olmak, hayata lüzum olan bi’l-cümle vesâit-i inti’âşı mahalinde tedârik edecek hâssa-yı haîz olmak iktiza eder. Göçebe halinde yaşayan birçok akvam-ı cihan muhtelifede böyle bir “arz-ı mev’ûd aradılar birçoğı böylesini bulmaktan mahrum kaldılar. Bu hususta en bahtiyar olanların bir kısmı Çin’in nehir AsferSeva halinde bir kısmı da Ganj sevâhil-i münbitesinde kuvvetli ve hilimperver cemiyetler teşkil ettiler. Mısırlılar ise göçebeliklerini Mısır vadisinde tevkif ettiler. Ve işte orada çobanlık devrinden ziraat devrine intikal ettiler.

Şark-ı cihetinde bazı akvam tarafından tard ve tenkîl edildikleri halde daha ilerisine gidemediler. Çünkü daha ötesi çöl idi. Azmine-i mütekaddimedede münâbi ve mecra-yı ulayası meçhûl kalan Nil vadisinin garb ve cenub cihetlerinden müdahili yoktur. Şark cihetinden ise yalnız bir tasar bir Süveyş berzahı vardır işte. [Sayfa 25; Envar-ı Ulûm; Numara 2] Mısırlılar burada dünyanın en bereketli bir mevki'inde kemâl-i emniyetle yaşamaya başladılar. Her cihetten çöl ile muhât oldukları için bu bab da ilahların nimet ve inayet husûsiyesine mazhar olduklarına kâni' ederler. Binâenaleyh ve vesâit-i tahfiziye ve hamiyeye bir elvehiyet şekli vererek bunlara pek samimi ta'büd ettiler. Ve esasen tabi'âten müte'eyyid bir kavim oldular. Hiçbir kavim ta'büd hususunda bu dereceye vâsıl olmamıştır. Buna da Nil sebep olmuştur. Bu nehrin. [Sayfa 26; Envar-ı Ulûm; Numara 2] Menbi muntazam feyezânlarının sebebi sekinesince meçhul idi. Bunların nazarında Nil birinci şelale kurbunda şimdiki Asvan şehri civarında kâin file ve elefantın kasabaları arasında iki amud arasında zuhur idivermiş gibi idi bu amudların arkasında ne olduğunu bilmedikleri için her sene mantazaman husûle gelen ve kendilerine munbit toprak getiren ve bunsuz memleketleri çöl halinde kalmaya mahkum kılan Feyezânlara bir tecelli-i ilahi nazarı ile bakarlar idi. Daha sonra da Habeşistan'ı da keşf ettiler ve kendilerini besleyen nehrin menba'ı daha bir hayli cenube kadar öğrenebildiler, fakat bu hal muammayı hal edemeyerek yalnız mevki'ni tebdîl ettirdi. Zaten bunu öğrenmekte istemediler, Feyezân-ı seneviye bu kuvve-i harîkulede atıf etmek hususundaki itikat-ı diniyeyi muhâfaza ettiler ve Mısır'ın muhayyeru'l-ûkul medeniyeti bütün ezmine-i mütekaddimedede bu manasız akideyi muhâfaza ettiler.

Nil Mısır'ın sekinesine başka hidmatlarda ifâ etti. Yek diğere mu'âvenet etmek ittihat eylemek luzûmunu ve bu nehrin sayesinde öğrendiler. Fi'l-hakika nehrin yukarı kısmında sakin olan ahalinin suyu tevkîf ederek münasip cihetindeki araziye hakiki bir çöl haline ifrağ etmeleri kâbil ve mümkün olan dar bir vadi dahilinde müte'addid teşkilat-ı siyasiye husulüne ihtimal ve imkan verilemez. Nil vadinin bi'l-cümle akvamını yek diğeri ile birleştirir ve böylelikle bir heyet-i müttehade husule getirir. İşte bundan dolayıdır ki az çok kesretli olan ve sürülerini ra'î ederken yek diğerinden müteferrik yaşayan Mısır'ın muhtelif kabileleri daha vasi' ve daha muhtelit bir heyet içinde ittihat ederek bir kavim ve millet teşkil ettiler.

Ve dünyanın bir ve belki birinci bir heyet-i silsilesi halini iktisâb ettiler. Malûmat-ı hazîremize ve keşfiyat ve if'âyâ nazaran bu heyet-i silsilenin müdde-i kabl el milat beş bin sene mukaddem başlamaktadır. Mısırlıların daha evvel yani akvam-ı raiye halinde yaşadıkları aded-i asarı tayin ise mümkündür.

Nil'in zengin ve münbit arazisi üzerinde bunlar uzun müddet mesudane yaşadılar. Mısır kırk asrı mütecaviz müddet-i zarfında bunların hayatına servetine kifayet etti. Muhtaç ve fakir akvamdır ki çengici olur ve diğer akvamın refah ve saadetine göz koyar. Mesut ve bahtiyar kavimler sakın ve sulhperver olur. Bunun için Mısır uzun asırlar zarfında mütemadi bir sulh ve sukun içinde yaşadı. Bu hususta yalnız Çin ile mukayese edilebiliyor daha sonra fütûhat hevesine düştü, çünkü kendisine meydan okundu çünkü dûçâr taarruz ve istila oldu, ve çünkü kendini müdaafa için silaha sarılmaya mecbur edildi. Ve bir kere silaha sarıldıktan sonra kendisini fütûhat hevesinden geri alamadı ve işte bu haldir ki Mısır'ı inkıraz ve harabeye sevk etmekte geç kalmadı... Hiç olmazsa alime uzun müddet sulh ve müsâlimet içinde yaşamının fevâid ve muhasenâtını müsbet bir ders ibret teşkil etti...

Mısır iktisâp ettiği servet binihayeye o mebâni-i ma'zumesini inşâyâ müsait vakit ve zamanı bu avân-ı sulh ve sukûna medyûndur. Asar ve ezmân tavîle zarfında kemal-i azimet ve şekve ile henüz yaşadığı o hatırat-ı muazzime-i medeniyeti de budur. Sulh ve müsâlimete medyundur: Hürriyyet ve bahtiyaresini mahv ve aza eden ihtilaf ve teş-i mebâni-i mâ'zimesini mahv ve tahrîb eden ecanib istilâlarını ise devr-i muharibât ve fütûhatına medyundur... Mısır elli asırlık bir medeniyetten, medeniyet-i beşeriyeye ehemmiyetli bir nispette iştiraktan sonra kavimleri içinde gömüldü, uyudu ve yirmi asırlık bir sukut-u medeniyetten sonra şimdi onu hâb-ı medidinden uyandırarak sine-i ısrarında sakladıklarını koparıyorlar. Tarihinin ihtiva ettiği mühim dersleri kendisinden talep ediyorlar...

Mâ-ba'dî var

[Sayfa 27; Envar-ı Ulûm; Numara 2] Tarih ve Hakimiyât-ı Ulûm

Arapların tabir-i güzini vechiyle bir sahne-i gün ve fesadtan ibaret olan ulûm-ı tabi'âtta her an hadsiz hesapsız hadisât tecelli ve te'âkub eder. Yek nazarda bu hadisât rabitasız ve münferid ve aralarındaki münasebât tarafkiye ve ta'âkibiye arzı ve zahiri gibi görünür. Fakat dikkat ve temil edilince anlaşılıyor ki bunların birçoğu arasında şedid bir irtibat münasebat ta'âkibiye ve tarafkiyelerinde daimi bir itrâd mevcuttur: Bazı hâdisât daima birbiri ile müterâfikan veya birbirini müte'âkiben tecelli eder. Bazı hadisâta daima diğer bir takım hadisât takdim eyler...

İşte hadisât-ı tabi'îye arasındaki bu münasebat mutarridiye [kavânin] ve her hadisenin şerait-i mütekaddime-i dâimesine [esbâb] tesmiye olunur.

Bu münâsebât mutarride ve şerait-i mütekaddimededen bu kavânin ve esbâbtan bazısını fikr-i beşere hemen ilk o an tıkindıktan itibaren çarpınmaya başlamış, bazısı da az çok uzun bir silsile-i tahriyat ve tedkikât neticesinde münkeşif olmuştur. Fakat birçok hadisâtta fikr-i beşer zahiri ve arizî münasebata itimat etmiş, veya asla mevcut olmayan bir takım münasebat tevehhüm ve tahayyül eylemiştir.

Kavânin-i tabi'iyyenin tahriyesinde böyle hatalara maruz olmamak için nasıl bir usul takip etmelidir? Pisagor'dan Eflatun'dan Şeling'a varıncaya kadar birçok hükemâ bu hususta havastan, tecarib ve müşâhidâtta edebilecek istifadenin lâ-şey mesabesinde olduğunu iddia etmiş ve kavânin-i tabi'iyyenin keşfi için muhakemât-ı serfeye müracaat eylemişlerdir. Bunların za'manca efkarın bir mevcudiyet-i harciyesi olduğu, ve zekası beşer bir zekayı kamil ve şamilin bir cüzi'i bir numûne-i askeriyesi mesabesinde bulunduğu için, muhakemat-ı sarfa keşf-i hakâyıkı kifayet edilebilir ve hakâyık-ı mutlakın keşfi için bundan başka bir çare ve vasıta mevcut değildir... Pisagor'un fikrinde bütün ısrar-ı tabi'ât-ı kimyânın havasında mündemidir. Eflatun'un fikrinde tefekkür ma'lûmât-ı ezeliyenin tahtıdır, Şelingon'un fikrinde ma'kulâtın mevcûdatdan farkı yoktur: "tabi'at hakkında muhakemat-ı felsefede bulunmak onu ibdâ' etmek demektir"...

İşte bunun içindir ki bu uzun silsile-i hükemâ mümkün olduğu kadar umumi ve mücerret bir fikri esas ittihâd eder. Ondan hep muhakemat-ı zihniye ve kıyasat-ı mantıkaya ile uzun bir silsile-i netâ'ic-i istihraç, - birçok kavânin ve kazaya-yı

cüz'îye-i istintâç ilerler, - bu silsile-i netâyicin tecrübe ve tarassud ile tahkikine lüzum görmez, hatta bazen bu netâ'îç ile müşahadat arasında bi muhalefet görseler bile netayic-i muhakemattan ziyade asar-ı müşahedatın yanlışlığına hüküm ederler idi ve hep böyle muhakemat-ı sarfa ile her şeyi bütün mevcudât ve mükevvenât halini, mazisini, istikbalini keşfe çalışırlar idi.

Fakat söylemeye hacet yoktur ki bu usul-ı tahrinin mahsulü olan efkar-ı mütenâkıs ve hatt-ı alûd, ve hatta bazen gülünç ve tıflâne olur. Ve ancak bitmez tükenmez haddiyat-ı fikriye arasında bir tesadûf veya bu usul-ı tahrîden gayri ihtiyari bir inhirâf sayesinde tek tük birkaç hakikat-ı münkeşif olur idi. Çünkü bütün hakayık-ı ma'kûl ve mantiki olsa bile bütün mükûlât-ı mevcûd ve hakiki değildir. Tefekkürât ve mukayesat-ı mantikiye yalnız ma'lûmât-ı müsbetten birkaç hakikat-ı meçhule istihracına medâr olabilir. Bu tefekkürât ve kıyasata esas ittihâz edilen fikr-i ibdidai yanlış olursa istihraç edilecek. Netâ'îcte, - silsile-i muhakemat ne kadar doğru, kıyasat.

[Sayfa 28; Envar-ı Ulûm; Numara 2] ne kadar mantikî olur ise olsun - yanlış olur. Bir divâre mersûm-ı mevhûm bir cenkle olsa olsa yine mevhûm şeyler ta'lik olunabilir. Tefekkürât ve muhâkemâtın doğru bir neticeye vusulü müsbet ve kat'î malumat-ı mütekaddimenin mevcudiyetine mütevakıftır, bu malumat ise yalnız tecrübe ve müşâhede ile iktisab olunabilir...

Bazı hükemâ ve allâme - ampirikler - ise buna tamamıyla ma'kûs bir meslek ihtiyar etmiş: Tefekkürât ve muhakemâta müferrid bir itimatsızlık göstererek bütün hakayıkın yalnızca tecarib ve müşahedât-ı sarfa ile iktisâb olunabileceğini iddia eylemişler ve bunun için mütemadiyen tecarib ve müşahidatı cem' ve tasnif ile işgâl ve bunların içtima' ve terâkkiminden ve hakikatın, bir kanunun bedâheten tecelli ve tezahürüne intizâr etmek usûlünü kabul ve tavsiye eylemişlerdir. Fakat müşahedât ve tecarib-i sarfa ne kadar içtima' ederse etsin şayan-ı dikkat kavâninin, hakayıkın izhârına medâr olamaz. Malûmat-ı beşeriye birer binaya teşbiye olunabilir ki hakayık-ı hassiyyenin onların mevat-ı inşaiyesini teşkil eder. Bereketle ihcârın sadece içtima' ve terâkimi ile bir bina vücûda gelemediği gibi tecarib ve müşahedatın, hakayık-ı hassiyyenin sadece içtima ve terâkimi ile bir ilim de vücûda gelemes...

Zaten bu iki sınıf hükemânın hiçbirisi tavsiye ve kabul ettikleri usule tamamen tevfiğ hareket edememiş: Birçok ahvalda birinciler, rasyonalistler, tecarib ve müşahedattan ist'âne ikinciler, ampirikler dahi hudûd-ı müşâhedeyi tecâvüz etmekten kendilerini alamamış, ve'l-hâsıl rasyonalistlerde, ampiriklerde hem müşehdât hem de muhakemâtın vesatına müracaat etmiştir. Şu kadar var ki rasyonalistler tecrübe istinâtgâh aramaksızın, bulmaksızın zemin-i müşahedattan pek çok teba'at etmiş ampirikler ise bilakis bu zeminden, - tecrübî müsnetler ile bile - tebâ'it husûsunda pek müferret bir tehâşî göstermemiştir. Kavânin-i tabi'iyyenin keşfi için takip edilmesi iktiza eden usûl-ı tâhri, bunlar arasında mütevassıt olan usul-u tecrübeye derki: tücarib ve müşahadat ile kıyâsât ve muhekâmâtın bir suret-i mu'tedilede de mezc ve terkibi üzerine müessesedir.

Kavânin tabi'iyye hakkında malûmat-ı hakikiye istihsâli için evvel-i emirde muhakemat-ı zihniyeye kazâ-yı müsebbeteden müteşekkil bir esas metin ihzar etmek, inşaat-ı fikriyeye kâfi bereketle tücarib ve müşahedât cem' eylemek iktiza eder. Bunun içinde tabi'âtı tetkîk etmek, her hadiseye, bütün tenvi'ât ve teferruâtı, bütün safhanı ve bütün şeraiti ile ve kema-i dikkatle, terassüd eylemek lazım gelir. Bu tetkikat ve tersidatın katiyet ve mükemmelliyeti, ekser-i ahvalde bir takım âlât-ı mahsusanın mevcudiyetine mütevakkıf bulunur. Bu alatin bazısı [1] müşahedata katiyet bahş eder. Bazısı [2] müzâhim-i terassüdiyeye tenkîs-i netâ'ic mütehassılada efkâr-ı zâtiyenin tesirini izale eder. Bazısı [3] hâdisât-ı tabi'âyyenin en dakik inzâra bile hafî kalan teferruat-ı muhtelifesini veya [4] hudud-ı havastan hariç olan hadisâtı izhâra hizmet eder....

[1] Alet-i takdiriye : mikyasa – ı hararet mikyasa-ı rutubet ... gibi

[2] Alet-i mukayyide : hararetin, rutubetin tahavvulatını kendiliğinden bir kağıt üzerine kaydeden... kanın cevelanına göre kağıt üzerinde çizikler çizen aletler

[3] Mikroskop ve teleskop gibi

[4] Röntgen ve bineral şuaları izhâr ve tefeddi eden aletler gibi

Fakat hadisât-ı tabi'iyye ekseriya nadiren ve inzâr-ı dikkâtin müteyakkız olmadığı âlât ve vesâit-i tersasüdiyenin mehya bulunamadığı bir sırada ve daima bir çocuk hadisât-ı saire [Sayfa 29; Envar-ı Ulûm; Numara 2] ile müterâfikan tecelli eder, bazen de intizâr-ı dikkatinin takip edemeyeceği kadar büyük bir sür'at ile mürûr

eder. Onun için bir çocuk ahval ve hadisât da terassüdât pek müşekkil olur. Binaenaleyh bir hadisenin san'î tecrübî olarak tevlîdine imkân bulunursa pek büyük bir muhasenât te'min edilmiş olur. Çünkü bu halde hadiseyi istendiğini zaman da tevlîd, istendiği kadar tenvi' ve tekrar ve binâenaleyh kemâl-i sehvetletle tetkik ve terassüd eylemek kabil olur.

Hakayık-ı hissiyenin vesâit-i iktisâb olan terassüd ile tecrübe arasında esasen fark yoktur: gerek terassüdü gerekse tecrübe esnasında bir hadise-i tabi'îyenin safahat-ı muhtelifesi şera'it-i mütekaddime ve muhitası tetkik ve zabt olunur. Şu kadar var ki tevassüd esnasında tetkik olunan hadise-i nefsi ve tabi'î tecrübe esnasında tetkik olunan hadise ise san'î yani mücribin cem' ettiği şerait neticesinde tevellüt etmiş der. Terassüd esnasında hadisât-ı tabi'îyyeye sadece nazar-ı dikkatin atfı ile iktifâ edilir. Tecrübe esnasında ise o hadisata bi'l fiil müdâhile dahi olunur: yalnızca terassüd ile tecelli etmeyen ahval-ı keşf ve tayin için şeraiti tenvî' ve tağyîr edilir. Vel-hasıl terassüd esnasında tabiyetin kemal-i dikkatle istimâ'i ile iktifâ olunur. Tecrübe esnasında ise tabi'ât-ı istintak edilir: ısrarını keşfe medâr olacak suallere cevap itasına mecbûr edilir. Nihayet terassüd esnasında hadisenin safahat-ı ibtidaîyesi şerâit-i mütekaddimesi tamamıyla ihata edilmez tecrübe esnasında ise şerâitin kâfesi ihâta ve takdir olunabilir.

İşte bu sebeplerden dolayıdır ki tücarib rasadâddan daha şümüllü ve daha mükemmel malumatın tekvinini müvecceb olur ve ulûmun devri tecrübesi devri rasaddiyesinden daha mükemmel ve müahhir olur. Binaenâleyh hakayık-ı hissiye cemi' için imkân görülünce rasaddat ile kanaat etmeyerek tecarib dahi icra etmek iktiza eder. Tecaribden bî-hak istifade edilebilmek için onları tenvi' yani şerait-i muhtelif ile tekrar etmeli. Yeni bir safhanın, yeni bir halin tecelli etmesi ihtimalini nazar-ı dikkate alarak temdit eylemeli: her tecrübenin mümkün olur ise aksini de tecrübe etmeli. Nihayet, pek muazzal hadisâtta, nazar-ı dikkatten devir kalabilen şeraitin tesiratını da takdir için kıyası tecrübeler dahi icra eylemelidir.

Bundan başka gerek terassüdâtı ve gerekse tecaribi kemal-i dikkat ve bi tarafı ile icra eylemeli: Tecrübe ve terassüd esnasında her türlü tecelliyata karşı müteyakkız bulunmalı, efkar-ı mütekaddime-i zatiyeden mümkün olduğu kadar tecrid-i nefis etmelidir. Çünkü hadisât-ı dakikaya ait tücarib ve terassüdât esnasında zihin bi taraf

olmazsa hemen daima efkar-ı mütekaddimesine muvâfık netâ'ic istihsâl eder. Binâenaleyh insan terassüd ve tecrübe esnasında bir hakim kadar bi taraf olmalı, bütün efkar-ı mütekaddimeden tercid-i nefis ederek ve Darwin ve Majandı'nın tabirleri vecih ile budalalaşmalı, hayvanlaşmalıdır...

Kavânin-i tabi'yyenin keşfi için icra edilecek muhâkemât-ı zihniye işte bu kavâide tevfikân icra olunan tecarib ve müşahedât üzerine tesis edilmelidir. Böyle hakayık-ı hissiye ve kazaya-yı cüziye vasıtası ile kavânin-i tabi'yyeyi keşif için icra olunan muhâkemata [1 satafkar 1] tesmiye olunur.

Bir hadisanın esbabını kavânini bi'l istikrâ-i keşf etmek için evvel-i emirde o hadisenin tecelli ettiği ahval-ı muhtelif cem' ve tetkik olunur: Tabiidir ki hadisenin şart-ı zaruriyesi bu ahval-ı muhtelifenin o saf-ı müşterikesi meyânın da bulunur. Bu o saf-ı müşterikeye tayin ve izhar içinde o saf-ı muhâlifenin bir taraf [Sayfa 30; Envar-ı Ulûm; Numara 2] edilmesi kifayet eder. Mesela sütun-u şerait husulünü keşf için savt-ı hâsıl eden birçok hadisât-ı muhtelif cem' ve tetkik olunur: Çakirlerden, düdüklerden, tellerden, dalgalardan, rüzgarlardan, insanlardan, hayvanlardan.... Velhasıl birbirinden mümkün olduğu kadar farklı şeylerden savt çıkması hadiselerden her birinin o saf-ı muhtelifesi nazar-ı itibara alınır. Bütün bu hadisanın o saf-ı mütehalifelisinden sarf-ı nazar olunursa hepsinde müşterek yalnız bir saffet kaldığı görülür ki o da icsâm-ı mütesavvıtanın ihtizâtıdır. Bundan hükm olunur ki savt daima bir hareket-ı ihtizâziye ile müterafikan tecelli eder.

Tarık-ı istikranın birincisini teşkil eden bu usûl-ı mütâbakat daima iki hadise arasındaki münasebât maturdiyi izhâr eder. Fakat her vakit bunlardan hangisinin diğerinin sebebi olduğunu ve bâ-husus ikisinin de bir sebab-i müşterekin neticesi olup olmadığını araiye edemez. Mesela savt ile harekât-ı ihtizâziye arasında bir münasibet-i mutarda bulunduğunu izhar ederse savtı hareket-i ihtizaziyenin veya hareket-i ihtizâziyemi sunun ve nihayet bunların ikisi ve demi bir sebep meçhulün neticesidir. Buralarını eraiye edemez. Bunu için buna tamamıyla makûs bir usûl-ı mübâyenet müracaat olunur. Bu usul ile bir hadisenin sebebini tayin için birbirine mümkün olduğu kadar müşâbe, fakat birinde o hadise mevcut diğerinde mefkut olan ahval-ı cem' ve tetkik etmelidir: Hadise bunların birinde mevcut diğerinde mefkut olduğu için onun şart-ı zarûriyesi de bi't-tâbi birinde mevcut diğerinde mefkut olur.

Binâenaleyh tabidir ki bu şart zaruri bu iki halin o saf-ı mütebayetesi meyanında bulunur. Bu o saf mütebayeneyi izhâr içinde o saf-ı mütenezkeyi bir taraf etmek kifayet eder: Mesela savtın menşeyini tayin için birbirine mümkün olduğu kadar müşaabe ve hatta birbirinin aynı icsâmın hal-i tasavvut ve hâl-i sükutdaki o saf-ı tetkik ve bunların arasındaki fark tahri olunur. Görülür ki bir diyapozun, bir kalın, bir çakın hâl-i tasavvütü ile hâl-i sükûtu arasındaki fark hareket-i ihtizâziyeden ibarettir: hareket-ı ihtizaziye başlayınca savtda başlar. Bu harekât münkati’ olunca savtda münkati’ olur. Bu yoldaki tucârib ve tahriyât tâ’mik edilir ise görülüyor ki bazı ahval de icsâm-ı müsvedde ile icsâm-ı sâkete arasında diğer bir fark daha bulunur. Oda havanın mevcudiyet ve ma’dumiyetinden ibarettir: Bir mahalliyete el hava fanusunda hava tahliye edilince içine konulmuş olan çanın sesi kesilir. Hava iade edlince sesi yine işitmeye başlar. Bu yolda tetkikât ve muhâkemâttan anlaşılır ki savtın hûsülü için bir hareket-i ihtizâziyenin intişârı içinde bir vasıta-i nakliyenin mevcudiyeti zaruridir.

Bu usul istikra pek büyük bir ehemmiyeti haizdir. Fakat me’â’l-te’essüf birçok ahval de kâbil-i tatbik değildir. Çünkü tabi’atta bazı esbâba daima ve umumiye vardır ki te’sirâtının ma’dûm olması kâbil değildir. Bu gibi ahvelde esbabı tayin edilecek hadisenin mevcut ve madum olduğu değil tezayid ve tenakus ettiği ahval-ı tetkik ve bunların o sâf-ı mütebayesini tahri etmek iktizâ eder: Buna “tahvilât-ı mütevâfika usulü” tesmiye olunur. Eğer bu suretle bulunan savtın ma’yin bir tahvili hadisenin de yine o nispette tahavvülü ile müterâfikan vukua gelir ise tabidir ki o saft-ı hadisenin sebebi olur. Mesela Rakaslar ve’assüt Rakaslarını gâib ede ede nihayet tevkif ederler. Bu hadisenin esbabını yukarı ki usullerin birisi ile tayin etmek kâbil değildir. Çünkü bu hadiseyi izhâr eden icsâm ve hâlât arasında maddiyetten başka bir sıfat müşteriki görülmez.

Mâ-ba’dî var

Sâtî’

[Sayfa 31; Envar-ı Ulûm; Numara 2] Metnûa

Londra’da Vestminster Sarayı

Resmi geçen nüshamızda mûnderictir.

İngiltere parlamentosuna mahsus olan büyük ve ziynetli sarayın manzarası pek haşmetli ve muhabbetlidir: Times sahilindeki cephesi 287 metre tavilindedir. Ve İngiltere hükümdarlarının heykelleriyle müzeyyendir. Cenûb-ı garbi köşesindeki ve Viktoria kulesi 102 şimal-i garbi köşesindeki saat kulesi 97 bunların arasındaki kule 91 metre yüksekliğindedir. Viktoria kulesi yeryüzündeki dört köşeli kulelerin en yükseğidir. 19.7 metre irtifâ'ındaki cümle kapısı hükümdarın dahiline mahsustur.

Saray zengin Gotik tarz mimarisindedir. Arsası üç yüz yirmi dört metre merbi müsahesindedir içinde 1100 oda vardır.

Bu saray esasen pek eski idi. 1263 sene-i milâdiyesinden beri dört defa yanmış ve tekrar inşa edilmiştir. En son ihtirakı 1835'de vukua gelmiştir ve ondan sonra şekl-i hazırında inşa olunmuştur. İnşaat yirmi yedisine [1867,1840] sürmüş ve üç milyon İngiliz lirasına mal olmuştur.

Altın Bolluğu

-Fenni Roman: (â. Bolonar)' dan muktebis

(Olivya Durujmon) kimyahanesinde elektrik fırını karşısında yeni bir tecrübe ile iştigal ediyor idi. Fırındaki potaya bir miktar kurşun koymuş, gözüne, - elektrik zıyasının kamaştırıcı tesirine mukavemet için - kalın ve siyah camlı gözlük takmış anahtarı çevirerek fırını yakmış idi. Şimdi artık potanın beş bin derece-i hararete gelmesini heyecanla bekliyor sabırsızlanarak mütemadiyen saatine bakıp durur idi... nihayet fırını açtı: pota beş bin derece-i hararete gelmiş kar gibi beyaz bir renk almış içindeki maden kaynıyor, ağır koyu harlar neşr ediyor idi. Olivya Rojomon derhal ense üstündeki platin kapsülü eline aldı. Üstündeki mor matrak renkli tûz parçasını potanın içine itti. Potadan tiz bir ses parlak bir ziya çıktı. O zaman Olivya anahtarı çevirdi, fırını söndürdü bir iki dakika sonra potayı çıkardı ve içindeki erimiş madeni su ile dolu bir kap içine döktü: elini suya daldırarak madeni aldı kimyahanenin öbür köşesine gitti bunu mihenk taşı ve zâç yağı ile muayene etti: Bunun tabi' altından hiçbir farkı yok idi:

Olivya bunu görünce sevincinden çıldıracak dereceye geldi: Helecânını teskin için yüreğini eli ile sıktı. Fakat kendini tutamadı gözleri yaşardığı halde bile ihtiyar ve hissi bir kahkaha ile gülmeye başladı...

O ailesinden epeyce bir miras almış fakat bunun büyük bir kısmını tüccariyat-ı ilmiye uğruna sarf etmiş idi. Nihayet ancak maişetini temin edebilecek kadar bir servete malik kalmış ve biraz daha vakit geçirse altınlarını satmaya ameliyathanesini bırakmaya o kadar meftun ve me'lûf olduğu hayat sa'î ve tahrire veda etmeye mecbur olacağından korkmaya başlamış idi...

Şimdiki muvafakiyetini artık ahvali büsbütün değiştirmiş bulunuyor idi: o artık gayri mahdûd bir servet sahibi oluyor atının endişelerinden kurtulmuş bulunuyor idi... Olivya işte hep [Sayfa 32; Envar-ı Ulûm; Numara 2] Bunun için, seviniyor idi. Bu keşfin şerefini bunun verebileceği şan ve şöhreti hiç düşünmüyordu. Çünkü bu keşfin fevâidi maddiyesini gâib etmemek için onu mektûm tutmak hiç işâ'a etmemek, lazım olduğunu takdir ediyor idi: Eğer bu keşf şuyu bulursa, herkes altın yaparsa... Tabi altının kıymeti düşer, keşfin ehemmiyet-i maddiyesi gider.

Olivya'nın keşfi acaba bir tesadûf eseri mi idi... Asla: bu keşf çoktan beri devam eden tahrilerin neticesi idi: Evet dokuzuncu asırda bile kimyagerler icsâm-ı basîta ile mürekkebe arasındaki hudûdun kat'î olmadığını anlamıştır. Maadenin birbirine tahvili mümkün olduğunu teslim etmiş idi. Fi'l-vâki' kimyagerler evvelce basit zan olunan bir çok cisimleri tahliye-i muvaffak olmuş sıra ile suyun, havanın potasın, sodun ve daha birçok cisimler mürekkeb olduğunu ispat etmişler idi. Buna mukâbil amonyom ve kıyanos gibi bazı mürekkeb cisimlerin basit cisimlerden farksız olduğunu: ve fosfor gibi bazı cisimlerinde havasca birbirinden farklı birkaç şekil aldığını anlamışlar idi: onun için bütün cisimlerin ya daha basit cisimlerden mürekkeb veya aynı bir cismin işgâl-i muhtelifesinden ibaret olmasını istibât etmemeye başlamışlar idi. Olivya bu husustaki nazariyatın hepsini biliyor, büyük alimlerin ameliyathanelerine çokça devam ediyor. Bütün yeni keşifleri merakla takip ediyor idi.

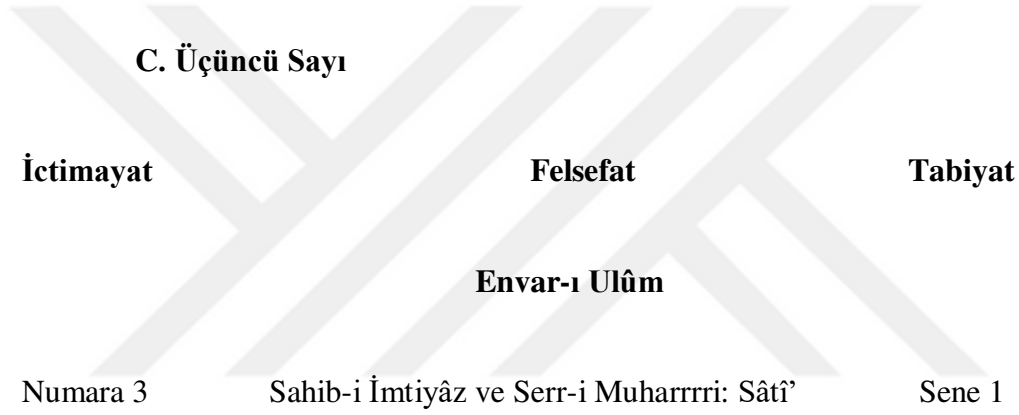
Bilhassa meşhûr kimyager Rodrigen keşfiyat-ı tahriyatına çok emehmiyet veriyor idi. Rodrik bazı madenleri yeni elektrik fırınlarında beş bin derece-i hararete kadar tashiye muvafık olmuş idi.

Mâ-ba'dî var

Teşekkür

Tanın: Servet-i Funun, Üç Gazete, Millet, Yeni Edirne Refiklerimize, Mecmuamızın Muvafkiyeti için temenniyâtta bulunduklarından dolayı teşekkür ederiz.

Matba'a-i Âmire

Münderecat

Tarih ve hakemiyât-ı ulûm: Usûl-ı tecrübeye [Sâtî'],
Tarih Sayfaları Mısır Medeniyeti [Bedî'-i Nûri] Mübahis-i
Hayatiye: Girdabat, Hayat [Sâtî'] Fenni Roman: Atın Bolluğu

Envâr-ı Ulûm

1326

Numara 3

11 Eylül Sene 324

Sene 1

Mısır Medeniyeti: Tab'de Ramesseum Heykelleri

Envâr-ı Ulûm

Usul-i Tecrübeye

-Mâ-be'id-

Bunun ma'dum olacağı bir halde tesâdüf olunamaz. Binaenâleyh bu hususda bi'zzarûr tahvilât-ı mütevaffıka usulüne müraca'at edilir. Muhtelif rakkaslar da harekât-ı rakkasiyenin imtîdâdı arasında bir fark olup olmadığı tahrî olunur, görülür ki aynı bir rakkasın, nokta-i ta'likînda ve mahyatında dilek ve temas-ı tenkîs olundukça harekât-ı rakkasiyenin imtîdâdı tezâyid eder: Bir rakkas ale'l-âde birkaç dakika zarfında tevkîf ettiği halde dilek ve teması mümkün mertebe tenkîs edecek bir surette ta'lik, ve bir muhtelif el-heva fanusu altına vaz' edilince yirmi-otuz sa'ât rakkasa devam eder. Bundan anlaşılır ki harekât rakkasiyenin sür'at inkıta'ı dilin ve temasın neticesidir.

Fakat acaba bu hadisenin dilek ve temasdan başka bir sebebi daha yok mudur?

Bu mes'eleyi hâl için dilek ve temasda vuku'a gelen tahvilin, imtidâd-ı rakkasda vuku'a gelen tahavvül ile temâyüle mütenasib olup olmadığı tahrî etmek iktiza eder ki bunun için de dilin ve temas ve imtidâd-ı rakkasece olan tahvilâtı hesab ve ta'yin ettikten sonra usul-i mutabakat ve mebayanına müraca'at etmek lâzım gelir.

Tahvilât-ı mütevaffıka usulü tesmis olunan bu usûl, usul-i mutakabat ve mübâyenetin tatbik olunamayacakları ahvalde bile tatbik olunduktan başka şeriât-ı mütekaddemenin yalnız nevi'ini değil, kıymetini dahi takdire müsa'it bulunur.

İşte bu usul-i istikrâiyye sayesinde mu'azzal ve hususi hadenât ve muhasebatdan basit ve umumi kavânin ve esbab keşf olunur, ve bu tahriyât-ı fikriyyeye devâm edile edile gittikçe daha umumi kavânine, gittikçe daha şâmil ve umumi esbaba vusûl-i kâbil olur.. Fikr-i beşer bir def'a böyle kavânin-i umumiyye keşfettikten sonra artık diğer bir usûl-i tahri daha ta'kib edebilir: O vakte kadar münasabât-ı sathıyye ve hususiden münasabât amîka ve umûmiyyeye, kazaya-yı cüz'iyeden kazaya-yı kilyeye yükseldiği halde ondan sonra bilâkis o kavânin umûmiyyenin netâyic-i tabi'iyyesini tahri ede ede kavânin-i hususiyye ve kazaya-yı cüz'iyeyi istidlâl edebilir. Zaten ba'zı hadisâtın esbabını keşf ve ta'yin için bundan

başka çare yoktur. Çünkü bu hadisât öyle münferid, esbabı o kadar mu'azzal olur ki usul-i istikrâiyenin tatbikî gayr-ı kâbil bulunur. Şu kadar var ki bu istidlâlâtta hataya ma'rûz olmamak için evvel emirde istidalâlâta mübdâi olacak kazayanın tarîk-ı istikrâ ile kat'îyyen müsbet bir hale gelmiş olmamasına dikkat etmek, sâniyen bu netâ'icin hakikate muvaffak olub olmadığını tedkîk ve tahrî eylemek iktiza eder. Meselâ harekât-ı seyyar etmek esbabını ta'yin için istikrâya imkân yoktur. Çünkü ne onlara müşâbe hareketler görülür. Ne de onların mefkud ve daha şedid ve daha hafif olduğu hallere tesadüf olunur. Binaenâleyh bu hadisenin esbabını takdir için buna mukayyes harekât ve hadisât-ı basîtanın usul-i istikrâ ile keşfedilmiş kavânini nazar-ı i'tibara alarak harekât-ı seyyarata müşâbe bir hareket husule gelebilmesi için ne gibi esbabın mevcudiyeti lâzım geldiğini tahrî etmek iktiza eder : Bunun için bi'l-istikra ta'yin edilmiş olan kuvve-i ani'l merkeziyye ve cazibe-i umumiye kavânine nazaran bir harekât-ı ibtidâiyye ile müteharrik [Sayfa 35; Envar-ı Ulûm; Numara 3] olduğu halde bir merkez tarafından dahi cezb olunan bir cismin icrâ edeceği harekâtın evsâfı tahrî edilir. Bu evsâfın kâffesi harekât-ı seyyâratın evsâfına müşâbe olduğu için hükm olunur ki : Harekât-ı seyyâratın esbabı da bundan ibarettir.

Newton câzibe-i umumiye kanunu bi'l-istikrâ keşf ettikten sonra cezr ve med esbâbını bu kanun vasıtasıyla istidlâl etmiştir. Neptün seyyâresinin mevcudiyeti ve kazâda mevki'i dahi yine bu kanundan istidlâ edilmiştir: Fıkr-i beşer en büyük muvaffakiyatını bu usul sayesinde ihrâz etmiştir". Şu kadar var ki bu usul-i tahrîden istifâde edebilmek için ulûmun epeyce terakkî etmiş, birçok kavânin-i umumiyye keşf eylemiş bulunması iktiza eder.

Hadisât-ı tabi'iyenin esbâb ve kavâninini ta'yin ve keşf için lüzumuna göre şte bu usullerden birisine müraca'at olunursa da ekseriya bu usul tahriyatın hepsinden birden isti'âneye mecburiyet husule gelir. Buna misâl olmak üzere çiy hadisesi esbabının ne suretle ta'yin edilebildiğini tafsil etmek ka'ideden hâlî olmaz:

Evvel emirde hadisenin evsâfı ta'yin olunur, hadise bu evsafa göre ta'rif olunarak hadisât-ı sâireden tefrik edilir: Çiy geceleyin yağmur yağmadığı halde de ecsâm üzerinde husûle gelen rutûbettir.

Hadise bu suretle ta'yin ve ta'rif edildikten sonra buna müşâbe hadisât-ı tabi'yye tahrî ve tedkîk olunur: Soğuk bir taş ve ya ma'dene ufalandığı vakit onların üzerinde yazın bir bardağa soğuk su döküldüğü vakit bardağın sath-ı hariciyesinde kışın nâgehanî bir yağmur ve ya dolu havayı harici-yi tebrîd ettiği vakit pencere camlarının sath-ı dahiliyesinde Dahi haricden dökülmeksizin rutubet husule gelir. Bu hadiseler birbirinden o kadar farklı olduğu halde hepsinde çiy'e müşabehet vardır...Bunlar ile çiy evsâf-ı mütebayenelerinden sarf-ı nazar edilir ise yalnız bir sıfat-ı müştereke kaldığı görülürki o da çiyi ile mestur olan sathın havayı mahitadan daha soğuk olmasıdır.

İşte bu suretle usul-i mutabakata tevfiқан icrâ olunan taharrüyâtta bir cismin havadan ziyâde soğuması ile üzerinde çiy husule gelmesi arasında bir münasebet bulunduğu anlaşılır. Fakat acaba çiy mi bürudetin yoksa bürudet mi çiyin neticesidir. Nihayet acaba her ikisi de diğer bir sebebin neticesi değil midir? Bu mesleleri hâl için usul-i mübayene müraca'at olunur. Çiyi tekevvün ettiği bir hal ile tekevvün etmediği bir hâl-i tahrî ve mukayese olunur. Görülür ki çiy mücellâ ma'âdenin üzerinde tekvin etmez, hâlbuki cam üzerinde pek çok tevzî eder. Fakat cam ile mücellâ ma'âdetin evsâfı arasında birçok cihetlerden fark ve mübayenet vardır. Aranan sebep bu evsâf-ı mütebayenenin hangisidir? Bunu ta'yin için de tahvilât-ı müterafaka usulüne müraca'at olunur: Ol emirde satırları aynı suretle mücellâ fakat tabi'atları muhtelif icsâm üzerinde tecrübe icrâ edilir. Görülür ki bunlar üzerinde tevzî eden çiy miktarı nakliyat hararetleri ile ma'kûsen mütenasibdir, Ya'ni bir cisim harreti ne kadar az nakl ederse onun üstünde-nisbetle- o kadar çok çiy husule gelir.

Sonra bi'l-âkis tabi'atı aynı fakat satırları muhtelif ve metnû' ecsâm üzerinde icrâ-yı tecrübe edilir. Görülür ki bunlar üzerinde tevzî eden çiy miktarı satırların kabiliyet neşriyyesi ile mütenasibdir. Ya'ni bir cisim ne kadar çok hararet neşreder ise üstünde-nisbetle- o kadar çok çiy toplanır.

Nihayet bünyesi ve intisâc dâhiliyesi muhtelif bir takım ecsâm üzerinde icrâ-yı tecrübe edilir. Görülür ki çiyi tekvini ecsamda müsâmânın çokluğu ve bünyenin rehaveti ile dahi mütenasibdir. Fakat bu münasebet birinci münasebete erca olunabilir. Çünkü-tahriyat-ı saireden ma'lum olmuştur ki intisâc merhu olan

ecsâm hararetin intişarına pek çok mukavemet ederler. Hatta bunun içindir ki melbusat böyle ecsamdan i'mal olunur. Bunların sath-ı haricileri teberrüd ettiği halde sath dâhiliyeleri harareti muhâfaza eder.

Bu tecarib ve muhakemattan şu netice hâsıl olur ki: Çiy en ziyâde harareti betâitle nakl ve ya sür'atle neşreden ecsâmın sathında tekevvün eder. Bu iki hassa dahi bir cihette tevafuk eder ki o da bu kâbil ecsâmın satıhlarında dâhillerindekinden kendinden ziyade hararet intişâr etmesi ve satıhlarının teberrüd eylesidir. Bu neticeye vâsıl olduktan sonra yukarıdaki mes'ele kemâl-i suhûletle hâl edebilir, üzerlerinde çiy görülen ecsâm [Sayfa 36; Envar-ı Ulûm; Numara 3] esasen teberrüd meyyâl olduğu için onlar da müşahade olunan bir çiy neticesi değildir. Hâlbuki çiy ile teberrüd arasında bir münasebet metarda dahi mevcuttur demek olur ki çiy bürudetin neticesidir.

Bu hüküm birçok tecârib ve müşahedât ile isbat ve te'bîd dahi olunabilir: Ez-cümle üstü simaya karşı kapalı olan ecsâm üzerinde çiy hemen hiç denilebilecek kadar bir nedret ve cüz'iyetle tahdîk eder. Bulutlu havalarda ise hiç tahdîs etmez. Bazı geceler sema böyle bulutlu olduğu için çiy olmadığı halde bulutlar birbirinden tebâ'üd ettiği görülür. Bu iki hal arasındaki fark havanın açık ve ya kapalı olmasından ecsâmın hararet neşr etmelerine müsa'id veya muhalif bulunmasından ibarettir. Bu da isbat eder ki çiy tekvini sûtûh-ı ecsâmın havadan daha ziyâde teberrüd etmesine mütevakıftır.

Ma'mâfih daha amîk-i tedkîkattan anlaşılır ki sûtûh-ı ecsâmın teberrüdü çiy tekvini izaha tamamıyla kifâyet edemez: Bazen sema pek açık olduğu ve ba'zı ecsâmın sahvetini suhûnet-i muhitadan pek çok tenezzül ettiği halde çiy tekevvün etmez. Bu suretle sûtûh-ı ecsâmın teberrüdüne rağmen çiy-i tekevvün ve adm-i tekevvünü halleri arasında fark tahrî olunur ise buharmânın ketret ve kalnenden ibaret olduğu görülür. Bundan da hüküm olunur ki çiy hadisesi ile tekevvünü halleri arasındaki fark fahrî olunur ise havadaki buhar ve mâ'nın kalıntıdan ibaret olmadığı görülür. Bundan hüküm olunur ki çiy hadisesi ile havadaki buhar arasında da bir münasebet-i şedide vardır.

Çiy mütevakkıf bulunduğu bu iki şart, teberrüd ile rutûbet, cem' edilince bu hadisenin ecsâmın sathlarında vuku'a gelen teberrüd sebebiyle onlara temâs eden havadaki buharmanın tekâsüfünden neş'et ettiği müstebân olur.

Tarîk-i istikrâ ile tecârib ve müşahadâtdan keşf olunan bu kanun- yine tarik-i istikrâ ile keşf edilmiş olan kavânin-i umûmiyye-i hakimiyreden istidlâl ile dahi istihrâc ve binâenaleyh bir kat daha esbât ve te'yid olunabilir.

Havada buhar halinde kalabilen suyun miktâr-ı azamiyyesi her derece-i suhûnet için sabittir. Ve suhûnet ile mütenâsiben tenezzül eder. Binâenaleyh havada mevcûd olan buhar ma'-ı hararet tenezzül edince hâl-i işbâ'a vâsıl olabilir ve sonra onu tecavüzde edebilir. Bu halde bir kısmı bi't- tabi' tekâşif eder. Fazla olarak nakliyeti az, naşriyeti çok olan cismlerin sathleri geceleyin hava açık olunca teberrüd eder. Ve kendisi ile temâsta bulunan hava tabakasında tebrit eder [Sayfa 37; Envar-ı Ulûm; Numara 3] ve onda bulunan buharmanın tekalifine sebebiyet verir. İşte bu suretle çiy tekvin eder...

Ve'l-hasıl birçok kazaya-yı metbete cem' ettikten sonra bunlardan usul-i istikrâ ile gittikçe daha umûmi kavânin keşf etmek ve bu keşfiyatta devam ede ede pek şamil pek hakim bir kanun-i umumiyeye vasıl olunca bilâkis usul-i istidlâl ile bunun netâyicini ve bu netâyicin hakâyık ve müşâhedâta derece-i muvaffakiyetini tahri ederek kazaya-yı cüz'iyye keşf etmek...İşte ulûm-ı tabi'iyyenin usûl-i tahribesi - Usul-i tecrübiyye- bundan ibarettir.

Ma'mafih şurası da kâbil-i inkâr değildir ki fikr-i beşer isitkrâat ve istidlâlâtta tahriyat keşfiyatta hemen hiç bir zaman yoktur. Sabır ve te'ennî ile hareket etmez. Esrâr-ı tabi'at karşısında lâkayd ve âtıl kalamaz. Gayr-ı kâbil ictinâb bir meyle teb'an keşf-i hakikatte isti'câl eder. Bir hadisenin esbabını tahrî ederken istikrâ ve ya istidlâl ile keşf etmeden evvel kıyas ile tahmin eyler: O vakte kadar iktisâb etmiş olduğu ma'lûmata nazaran hadise için muhtemel görünen esbâbdan birini tercih eder, ve'l-hasıl bir "farziyye" kabul eyler.

"Bu efkâr-ı müsta'cele" yi bu farziyatı usul-i tecrübiyyeye muhalif, terakkiyât-ı ilmiyye nazar zannetmemelidir. Bilâkis böyle farziyat-ı tahriyat-ı

fikriyye için pek faydalı ve hatta ba'zen zarûridir: Çünkü farziyat-ı tecârib ve terassüdât-ı teşvike ve mes'elenin haline medar olabilecek tecâribe ve terasüdât irae ve takdire medar olur. Denilebilir ki her tecrübe bir farzîye-i mütekaddimenin tahkîki için icrâ edilir, yahud müsemmer bir tecrübe icrâsı her halde daha evvelce zihnen bir farzîyye tasavvur ve kabul edilmiş olmasına mütevakkıf bulunur. Eğer hadisât-ı tabi'iyenin esbabını keşf ve ta'yin için böylece ihtimâlât-ı muhtelif nazar itibarâ alınarak icrâ-yı tecrübe edilmemiş olsa idi her hadisenin ta'yin esbabı için icrâ edilecek tecâribin mikdarı pek tefâtîşken olur. Bu hususda masrûf olacak müsa'inin pek büyük bir kısmı gayr-ı müsemmer kalır idi. Hatta bundan dolayıdır ki [Sayfa 38; Envar-ı Ulûm; Numara 3] ba'zı mantıkıyyûn-ı terassüd ile tecrübe arasındaki fark-ı hakikinin bu efkâr-ı münkadîmeden bu farziyat-ı ibtâ'iyeden ibaret olduğunu iddi'a ediyorlar.

Diğer taraftan birçok hadisât-ı tabi'iyeye dahi vardır ki onların esbabını hâli hazırda ne istidlâl ve ne de istikrâ ile keşf etmek kâbil değildir. Bu gibi ahvalde dahi fikr-i beşer bir nazariyyeye müraca'at etmeğe ve bu nazariyeyi tahkîk için birçok tahriyâtta bulunmağa mecbur olur.

Ma'mafih farziyanın bu fevâidi te'min edebilmesi bunların bir kazîyye-i müsebbete değil, bir nazariye olduğunun nazar-ı dikkaten devr tutulmasına ve bilâ afate-i vakt tahkîk edilmesine mütevaftıktır: Zihne bir farziye tevarüd edince bunun tecârib ve müşahedâtâ izâh edilecek hadisenin evsaf ve şeraitine muvaffak olub olmadığı tedkîk edilmeli. Bu farzîyyenin doğru olduğu halde ne gibi netâyici olmak lazım geldiği tahrî ve bunların tecarib ve müşâhadâta derece-i muvaffakiyeti tahkîk olunmalı. O farzîyyenin doğru olub olmadığını ta'yine medâr olacak bir silsile-i tecârib ve terassüdât tasvir ettikten sonra onları icrâ ederken artık nazariyyeden tecrid-i fikr etmeli, bu tedkîkat neticesinde Faraziyenin doğru olduğu görülür ise artık bir hakikat-ı müsbete gibi telakkî, ve aksi takdirde terk-i tebdîl ve ya na'dîl edilmelidir. Keşfiyat-ı azamiye-i ilmiyye hep bu suretle vücûda gelmiş gibidir : Newton kamerin arza sükûtuna sebep olan kuvvetin cazibe-i arzîyyeden başka birşey olmadığını bir suret-i katiyede isbat etmeden pek çok evvel farz ve tahmin etmiş idi fakat o vakit arzın nıfs-i katrî hakkındaki ma'lûmatına nazaran bu farzîyenin müşâhadâta muvaffak olmadığını gördüğü için buna kâni' olamamış idi. On altı sene sona nısf-ı katr arzın müsâhat-ı cedidesinden haberdar olunca bu ma'lûmata göre farz

sabıkını tekrar tahkîk etmiş ve bu sefer hakikate muvaffakiyetini görerek nazariyesini bir kanun haline getirmiştir. Bütün meyhânın semavi bütün o muhayyer muvaffakiyat hey'etine işte bedayette bir faraziyeden başka birşey olmayan bu cazibe-i umumiyye kanununun mahsulüdür.

Fakat çok kimseler faraziye kabulü hususunda bu kavâ'ide tevfiik hareket etmez. Ba'zen bi'l-ihitiyâr ba'zen de bilâ ihtiyâr birer faraziyeden ibaret olmak lâzım gelen fikirler bir kazîye-i müsbete gibi teakkî eder. Tecarib ve terassüdâtı bu faraziyei tahkîk değil isbat maksadı ile icrâ eder, ve ba'zen bi'l-ihitiyar ve ba'zen de bilâ ihtiyar tecarib ve müşahadatın yalnız faraziyei te'yîd eden tecelliyât ve âsârına hasr-ı dikkat ederler. Böyle faraziyandan mütevellid haddi'ât-ı fikriyyenin tashîhî için ba'zen pek çok mesa'i ve mübahasete pek uzun müddete lüzum meseder.

Usûl-i tecrübiyyeye muhalif, terakkiyât-ı ilmiyyeye mani' olan faraziyat işte böyle faraziyattan ibarettir.

Usûl-i tecrübiyyeye nazaran bir faraziye yalnız bir fikr-i muvakkat ve bir silsile-i tahkîkata mübde'en olmak üzere kabul edilebilir.

Şurası da nazar-ı dikkaten devr tutulmamalıdır ki pek büyük bir sınıf hadisâta şâmil pek mu'azzal ve umûmi olan faraziyeler bir asrın ma'lumatına muvaffak olsa bile kat'i ve muhakkak ad olunamaz. Yine faraziyelikden kurtulamaz. Çünkü az çok bir müddet sonra keşf olunabilecek hadisât bu farziye-yi hükmden iskât ve ya na'diyle bâdi olabilir.

(Meselâ sudûr nazariyesi frenle gelinceye kadar ma'lûm olan hadisât-ı ziyâ'iyeyi tamamıyla izah edebilirdi, sonra tedâhi-il inkisâr-ı muzâ'ıf ve istiktâb-ı zîya hadiseleri keşf olunca artık onları izah edemez bir hale geldi: Onun için terk edildi, bütün bu hadisatı izah eden temevvüc nazariyesi umumiyetle kabul edildi. Fakat bu da artık ba'zı [Sayfa 39; Envar-ı Ulûm; Numara 3] hadisât-ı ziyâ'iyeyi, hadisât-ı ziyâ'iyeye-i elektrikiyyeyi izâh edemiyor. İşte bunun içindir ki mâksivelik faraziye-i elektrikiyyeyi buna tercih edilmeye başlanıyor)

Binaen aleyh böyle farziyat-ı umûmiyyeyi yalnız birkaç defa tahkîk ve te'yid ile de kanâ'at etmeyerek o faraziya ile izah olunan hadisât hakkındaki ma'lûmat ilerledikçe bu tahkikatı tekrar etmek ve luzûm görölünce nazariyede tebdîlât ve ta'dilât icrâ eylemek iktiza eder.

Ve'l-hasıl ma'lumât, tecârib ve müşahedatı velevki gayr-ı muhakkem-i muvakkak bir surette olsa bile tanzîm ve tertîb etmek fâideden hali değil ve hatta ba'zen zaruridir. Fikr-i beşer daima ma'lumatını muvakkat veya daimi bir surette tanzîm ve tertîb ederek ve sonra yeni bulduğu taşlara birer mevki' verebilmek üzere bu inşaat-ı muvakkatayı hedm ve yeniden başka bir suretle tanzîm ederek terakkî etmiştir. Ve yalnız bu suretle terakkî edebilir idi. Eğer fikr-i beşer bir hadisenin izahat-ı hazırasına esas olan mecmu'a-i ahvalin hepsi karşısına birden ma'rûz olsa idi bu hey'et-i mu'azzala arasında kavânin-i umûmiyye keşfinde pek büyük müşkilât çeker idi

Eğer Mükemmel ve hassas âlât-ı rasdiyyeye mâlik olsa idi de harekât-ı seyyaratın bütün teferru'atını bütün intizamsızlıklarını keşf etse idi, hiç şüphe olunamaz ki Kepler bunlardan o ebedi kanunlarını istihrâc edemez. Newton o cazibe-i umûmiyye kanununu bulub isbat edemez. Mihanın semavi, ilm-i hey'eti vücûd bulamaz idi. Fikr-i beşer izahatta tedricen terakkî ede ede izahat-ı umûmiyye-i muhayyireye vasıl olmuştur ve yalnız bu suretle vasıl olabilir idi.

Görülüyor ki fikr-i beşer istikrâ ile cüz'iyaddan külliyata tesaüd-i istidlâl ile külliyattan cüziyyete tenezzül eder, eder iken de faraziyat ile sema-yı keşfiyatda tayyerân eyler iken de ve'l-hasıl bütün istikşafâtında hep hakayık-ı hasiyyeye müşâverât ve tecâribe istinâd ve temessük etmeye mecbur oluyor :

Evet, tecârib ve müşâhedât... Fikrin tarîk-ı tahriyatta bütün sâîkaları bütün rehberleri bütün istinâdgâhları bütün vesa'it-i te'âlisi hep bunlardan ibarettir.

Bu hakikat birkaç asırdan beri artık takdir ve tahriyat-ı ilmiyyeye rehber ittihâz edildiği için ulum-ı hâzırada herşeyden ziyâde terassüdât ve tecarib-i icrasına vesaîk-i tahrî ve ce'mine sarf-ı mesa'i ediliyor. Bu maksad ile her yerde hususi, umûmi, büyük, küçük bitmez tükenmez haneler, ameliyâthaneler teşkil ve te'sîs

olunuyor. Ormanlardan şevahik-i cibâlden akâlim-i gayr-ı meskûneden ka'arübhâreden, mağaralardan, kuyulardan, her yerden hadsiz hesabsız hayvanat, ahbar, ma'aden müstehâsât cem' ve hepsinin evsâfı, havası, ve za'iyatı... Tedkîk, takdir ve zabt ediliyor. Ameliyathanelerde dakîk ve hassas aletler, mu'azzal ve mükemmel cihazlar vasıtasıyla bitmez tükenmez hakemi, kimyevi, fizyoloji tecrübeler icrâ ediliyor. Seyyar ve sabit rasathanelerde büyük, küçük teleskoplar, rasad alanları karşısında herân - göz ile fotoğraf ile - ihram-ı semaviye tedkîk harekâtı ve za'iyatı takdîr ve ta'yîn, tahvilâtı ta'kib olunuyor. Küre-i arzın her tarafında: Yüksek dağların şevahikde memâlik-i istevaiye'de, memalik-i muncemede ve bâ-husus memâlik-i mütemeddenede birçok rasadhanelerde ve bunların nâ mahdûd şu'belerinde mü'essesat-ı ilmiyye ve tedrisiyyede sath-ı baharî istilâ eden merâkib-ı bahriyyede, ve nihayet arada sırada suret-i mahsusa da uçurulan balonlarda ve'l-hasıl hemen her yerde ve hemen her an hadsiz hesabsız aletler [Sayfa 40; Envar-ı Ulûm; Numara 3] vasıtası ile ahvâl-i ceviyye kayd ve zabt ve bütün bu silsile-i rasdât-ı telgraf ile merâkiz-ı rasdiyyeye tebliğ ve îsâl olunuyor. Mühim bir hadise-i tabi'iyeye -bir zelzele bir indifa' ve vokâni - vuku'a gelince veya hadise-i devriyenin -güsûf-zaman-ı vuku', tekarrüb edince her taraftan levazım-ı mükemmele ile mücehhez-i hey'et tahkikiyye-i ilmiye gönderiliyor...

Hülasa küre-i arzın her tarafında hemen heran- mübtedi, mütehassıs - birçok nazarlar, büyük, küçük, basit, mu'azzal birçok aletler eşya ve hadisât-ı tabi'iyeyi tedkîk ve zabt ile iştigâl ediyor.

Bu suretle daimi ve ya muvakkat hususu ve ya umûmi müessesât-ı mahsusada müzehane ameliyathane ve rasadhanelerde- veya doğrudan doğruya mevacihe-i tabi'atta.. Hurdabînler, dürbünler, tayfbinler bitmez tükenmez aletler, cihazlar karşısında muhlik ve zehrâlûd cisimler müstekre kokular, miz'ac ve müellim feryadlar arasında- ve ekseriya bitmez tükenmez mevâni' ve mehâlîke rağmen - mütemadi ve tâkteşken mesâ'i ile icra ve cem' olunan hadsiz hesabsız terassüdât ve tecarib... Ulûm-ı hazîrenin mevâd-ı inşaiyyesini işte bunlar teşkil ediyor. Ve işte bunun içindirki ulûm-ı hâzıra birkaç asır olagelinceye kadar olduğu gibi gözlerini yumarak bir istiğrâk-ı amîk içinde keşf-i hakîkte çalışan mütefekkirlerin silsile-i tahayyülât ve tasavvuratından ibaret kalmıyor. Hadsiz hesabsız tecârib ve müşahadat ile inşâ edilmiş birer binâ-yı mu'azzam teşkil ediyor.

Fil-vâki' bu ebniye-i mu'azzamadan hiçbirinin inşa'atı hitâm bulmamıştır. Hemen hiçbirisi muvakkat müsnedlerden iskelelerden muvakkat inşa'attan tecerrüd etmemiştir. Hatta hiçbirisinin hududu ve irtifâ'ı planı profili bir suret-i kat'îye ve nâmede ta'yin etmemiştir, hepsinin her tarafında her tabakasında hadsiz hesabsız sâ'iyân yeni mevâd-ı inşa'îyye nakl ediyor. Binayı büyütme, yükseltme çalışıyor. Arada sırada bir sırsır-ı keşfiyât-ı inşa'at-ı muvakkateyi hedm ediyor, mühendisler mütfetişler de mevâd-ı inşa'îyyeye daha münasib, daha muvâzenetli birer mevki' vermek için bir suret-i muntazamada tertîb edilememiş gördükleri kısımları hedm ediyor, bu ebniyenin taksimâtı dâhiliyesini tebdîl ediyor.. Ve hiç şüphe olunamaz ki bütün bu haller [Sayfa 41; Envar-ı Ulûm; Numara 3]

(Mısır Medeniyetine ait resimler bulunmakta)

[Sayfa 42; Envar-ı Ulûm; Numara 3] daha pek çok devam edecek ve bu ebniye inşa'atının ikmâline hayat-ı beşeriyet kifâyet edemeyecek.

Hiç şüphe olunamazki bütün bu ebniyenin irtifâ'ları ve sa'atleri, taksimat dahiliyesi tezâyüd terakki ve tahavvül ede ede şimdi birbirinden müteferrik duran inşa'at yekdiğerine ittisâl edecek gittikçe daha büyük bir sekaf ve kubbe altına ictima' ederek gittikçe daha mu'azzam ve muhteşem bir binanın devâir-i muhtelifesi haline gelecektir.

Fakat yine hiç şüphe olunamazki bunlar ne kadar tahavvül ne kadar tevessü' ve te'âli, ne kadar itsâl ve ittihâd ederse etsin inşa'at-ı mevcûdenin pek çok aksâmı yine payedâr kalacaktır.

Ulûm ve fûnûnun ezvâk-ı fikriyye ve sa'âdeti maddîyenin muhazzeni olan bu ebniye-i mu'azzamanın - usûl-i inşa'at ve istikbâl devr-i edvârına böyle bir nazar-ı umumi atf ettikten sonra bunların nâ-mahdûd sâ'i ve bânilerine ve bâ-husûs mühendis ve müffettişlerine cüzî'i tehayyür ve takdîr yerimizi takdîm ile iktifâ edelim.

Yanya : 24 Kanun-i sani 319 Sâtı'

Tarih Sahifeleri

Mısır Medeniyeti 2

Fi'l-hakîka eski Mısırlıların tarihi uzun müddet meçhûl kaldı. Milâddan beş asır mukaddem Nil havâlisinde seyahat eden Yunan müverrihlerinden Heredot'un orada sakin ruhban ağzından işitmiş olduğu hikâyâtın ekserisi, keşfiyât-ı ahire ve cedide ile her ne kadar katiyyen red ve ya tekzîb edilmemiş ise de hayli ta'dîl edilmiştir. O suretle ki Heredot'un tarihi ve keşfiyatı müte'akib efsâne ve hurâfât rengini almıştır. Bu tarih vukû'ânî yakıştıran ve birbiriyle uyduran türrahât-ı menkûle ve mesmu'ayı hakikat etrafında nesc edilen evhâm ve hayâlât-ı mütâ'ilerini ihtiva eder bir tarzda kalmıştır. Mazînin kara günleri içinde mahv ve mün'adim olan eski Mısır tarihini tekrar ihya eden şey, 1798 ve 1799 seneleri tarafında, cereyan eden Napolyon Bonapart'ın Mısır seferinin bir vân-ı mühim neticesi idi. Ma'lûmdur ki, Napolyon "Mısır darü'l-fununu" namıyla bir mederese küşâd etmiş. Zamanın en meşhur ve alim Fransız hükemâsını Mısır'a celb etmiş ve bunların mesa'î ve tedkîkât-ı medîde ve müsemmereleri fen-i âsâr-ı atıkada "Ejiptoloji" denilen ve Mısır'ın medeniyet-i kadîmesinden ve âsârından bahis olan bir ş'u'be-i mahsûsanın mübâdisini ve mevzu'unu teşkil etmişidi.

(Boşar) isiminde bir Fransız zabıtı şimdiki (Reşîd) şehri civârında üç lisan üzere muharrer bir kitâbeyi havî bir siyah granit taş bulur. Bu kitabe milattan iki asır mukaddem yapılmış bir kanunun ibaresini muhtevî idi. O tarihte Yunaniler Nil'in mensûbunda ba'zı müstemlekât elde etmiş oldukları için kitaba da muharrer üç harûfatdan biri Yunani, birisi hiyeroglif diğeri de hiyeroglifin bir şekil muhtasarı olan ve Yeni Mısır ya'ni kıbt lisanının ondan müteferri' olması melhûz bulunan avama mahsûs ve mütedâvil bir lisan ve yazıyı irâe ediyor idi.

Yunan ve kıpt lisanı sayesinde asâr-ı atîka mütehassıslarından (şampolyon) nâm-ı Fransız alimi, bu kitabenin ma'nasını halletmekle beraber Mısır'ın ol-vakit zebanzed lisanının hurufatını da elde etti ve bu sayede de hiyeroglif harflerini ve medlûllerini keşf ve istihraça muvaffak oldu.

[Sayfa 43; Envar-ı Ulûm; Numara 3] Bu uzun ve müz'ic-i tedkîkat ve tetbi'ât tam on sene sürdü!.. Serâpâ hiyeroglif hurûfatıyla mâlâ mal olan eski Mısır'ın bütün mübânisi bu pek uzak maziye hikaye eder. Firavunların hayat ve if'âlini tasvîr eyleyen Mısır cem'iyyet-i kadîmesinin meşâgil mu'tâdesini nakleden gayr-ı kâbil indirâs birer vesika-i mühimmedir. Şampolyon bu hurufât ve iskâlin müftâhını müverrihlere i'ta etmekle müverrihler mesa'î-i medîdeleriyle Mısır'ın bütün tarihini tekrar te'sise muvaffak oldular.

En meşhur ejiptoloji mütehasşsılarından birisi de (Auguste Mariette) isminde bir fransızdır. Bu tedkîkâtın meftunu olan mûma-ileyh 1850 tarihinde Fransa hükümeti tarafından bir hey'et-i fenniye teşkîl ve i'zâm edilmesine sebep olur. İlk evvel kendisi Kahire kurbunda kâin eski Mısır'ın en büyük merkezlerinden biri olan Menfis şehrinin bulunduğu mahalde icra'yı hafriyata mübâşeret eder ve hemen der'akib 1851 tarihinde bin sekiz yüz seneden beri kavimler arasında medfûn kalan (Serapis) ma'bed-i cesîmini keşf ve zahire ihrâc eder. Bu ma'bed Mısırlıların ma'budu (Oziris) in şekl-i mütemmesihleden ibâret olan ve helâk olmasını müte'akib (Oziris-Apis) namını ahz eden (apis) nâm-ı mukaddes boğaların medfeni idi. Bu ma'bedin on sekiz asır mukaddem muhâfazasına me'mur olan kâhinin tuvale resm edilmiş ayak izlerini koridorlarda bulduğu zaman Mariette'in meserret ve heyecanı derece-i nihayeyi bulmuş idi. Bu eski ve mensi asırların mebâni-i mu'azzamasını muhtevi olan bu çöllerde Mariette otuz sene çalıştı. Kahire civarında el-yevm bihad ve hesab hazineleri muhtevi olan (Bulak) müzesini te'sîs etti. Bulduğu definelerin en iyilerinden ba'zısını, heykel ve lahitleri Louvre müzesine gönderdi. 1881 senesinde Mısır da vefat eden Mariette'in eserine iktiza edenlerin en başlıcalısı (Maspero) idi ki bunun tarhiyât ve keşfiyâtı, Mısır'ın hemen tekmîl tarihinin itiraz kabul etmeyecek bir sıhhat-i tamme ile te'sîs ve teşkiline müneccir oldu.

Müverrihler Kahirenin biraz cenûbundan kâin olan menfis şehrini te'sîs ve bina eden (Menes) nam-ı ilk Firavun zamân-ı hükümetini kable'l milâd beş bin sene evveline ircâ' ederler. Bu ilk Firavunların bütün Mısır'da mı yoksa Mısır'ın yalnız kısm-ı esfelinde mi icrâ-yı hükümet ettiklerinin ta'yini gayr-ı mümkündür. Şüphesizdir ki bunların hükümeti yalnız delta civarında ve merkez hükümetleri kurbunda te'essüs etmiş idi. O tarihte Mısır zamanı gayr-ı mu'ayyen bir hayat-ı siyasiyyeye mâlik idi. Çünkü cize kurbunda ki (Sfenks) heykeli (Menes) in devr-i

hükümetinden mukaddemdir. Bu harikulâde heykeli herkes bilir: Çömelmiş bir arslan şeklinde yontulmuş taşdan olan bu heykelin başı cisim bir insan şeklinde burnu hemen iki metre büyüklüğündedir. Heykel tahribat-ı mühimmeye uğramış olmakla beraber sakinâne bir vakar vazziyyetini haiz olduğu zannedilir. Ma'nası hakkında ise bunun bâni ve müessesleri tarafından Nil vadisinde kâin harabelerin her tarafında bulunan müte'addid emsaline kıyasen bina edilmiş olması zannı vârid olur. Onun için (Sfensk) eski Mısır'ın bir timsali demektir. Fakat ne demektir? Nereye bakıyor? Ne bekliyor? Hepsi muamma! Zaten Mısır baştan başa bir mu'ammâ değil midir? Nil ve bunun ni'met ve bereketi eski Mısır sâkinesi için mu'ammâ değil midir? Binaen aleyh sfenks bizzat Nil... Mısır'a hayat veren Mısır'ın ser kudret ve sadvetini bahş ve te'mîn eden o kudretli ve âli-cenâb âle değil midir?

Mu'ammâ ve esrâr içinde yaşayan Mısırlılar ölüm esrârından mütedehhiş ve müte'essir olmak hususunda da akvâm-ı [Sayfa 44; Envar-ı Ulûm; Numara 3]sâireden ileriye gitmişlerdir. Ve hakikat halde büyük olsun, küçük olsun hepsi ölüm ile meşgul olmuş ve bilhassa tarihlerinin ilk devirlerinde buna pek ziyade i'tina eder gibi görünmüşlerdir. Menfis'te (Menes) in ilk halifelerinin hatıratını muhâfaza eden âbideler ihramlardır, ihramlar ise mezarlardan ibarettir, bunların birincisi (Haupes) tarafından bina edilmiştir, ve ihramların en yükseğidir, 147 metre irtifâ'ı vardır. (Kefren) tarafından inşa edilen ikincisi 138 ve (Mikerinos) veya (Menkeri) tarafından vücûda getirilen üçüncüsü ise yalnız 66 metre irtifâ'ındadır. Bunların inşası şüphesiz mesa'î-i azime sarfına tevakkuf etmiştir. Firavunlar bütün zaman idarelerini bunun inşasına hasr ve tahsîs ettikleri halde ikmâline muvaffak olamazlar idi. Bunların hayn inşasında ailelerinden cidâ edilerek istihdâm olunan binlerce amele inşa'at nazarları tarafından sev'-i mu'amelâta hedef ediliyor, ve müverrihlerinde taht-ı tasdikinde olduğu üzere musallalar büyük ihramları bâhusus ilk iki ihramı inşa eden (Haupes) ve (Kefren) in zaman-ı hükümetini zulm ve ta'di ile vasf eder. İsyân eden ahali vefatlarından sonra firavunların oraya defnine muhalefet eder idi. Yalnız (Menkeri) vefatından sonra kendisine tahsis ettiği lahdi işgâl edebildi ise de daha başka nev'i felâketlere giriftar oldu, çünkü bunun mummyası yedi sekiz bin sene müddet bu cebel-i senkîn altında istirahat ettikten sonra zamanımızda ele geçirilerek bir İngiliz sefyesi içinde Londra'da (British Museum) müzesi hesabına İngiltere'ye nakl edilirken mûhalefet hava sebebiyle Portekiz sevâhilinde mahv ve

nâbûd oldu. O halde Mısırlıların i'tikadınca (Menkeri) nin ruh-i mazrûfunu nasıl bulabilecek?

Ve hakikat-i halde, bütün firavunların endişe-i daimesi bu idi. Ruh ve cesedin yekdiğerinden iftirakı için mu'ayyen müddet-i hitâm bulduktan sonra ruh-ı cesede tekrar hulûl edebilmek için cesedi her nev'i taksimden muhâfaza ederek mumyalamak! Bunun içindir ki mumyanın bulunduğu oda ihrâm dahilinde mümkün olduğu kadar gizli, bulunmayacak bir tarzda inşa ediliyor idi: Gayet dar bir geçit ki ihramın sathındaki müdehhili gizli ve bulunması pek güç olmakla beraber binlerce dolambaçlı yollardan ve merdivenlerden sonra merkezde bulunan ve mumyanın medfûn olduğu zannedildiği halde hakikat halde taklid için inşa edilen bir merkezi odaya müntehi olur, bu geçidin bir tarafında inşa edilmiş kuyuyu bulabilmelidir ki asıl mevtâ odası da bu kuyunun en derin noktalarında yekpâre taşlar arasında vücûda getirilir idi. İşte keşf ve istihrâcı hemen gayr-ı mümkün olan böyle bir medfûnda (Menkeri) nin mumyası bulundu Haipes ve Kefren'nin odaları ise boş idi. Zaten Menkeri hayn vefatında küçük ihrâmını henüz ikmâl edememiş idi. Bu ancak sekiz asır sonra, eyyam-ı hükümeti Yunan masallarından tânlı hatıralar bırakan kırmızı yanaklı (Nitokris) isminde bir kadın zamanında ikmâl edilebildi. Bu kadın hakîkten letâfet-i fevkâledeye mâlik bir âşûfte idi. Bir gün ırmakta yıkanırken âle tarafından meb'us olmak lazım gelen, bir kartal ayakkabısını kaparak havalanır ve Menfis kurbunda bir meydanda icrâ-yı adalet eden firavunun kucağına bırakır. Firavunun bu hadiseden ayakkabının letâfetinden ve bi'l-hassa küçüklüğünden mütehayyir kalarak genç kadını buldurur, ve zevce etmek ister. İşte böylelikle (Nitokris) Mısır hakimi olur. Bu ayakkabı hikayesi asırdan asıra kavimden kavime intikal ederek hemen bil-cümle akvâmın hurâfâtı arasına dahil olmuştur.

Menfis şehrinin ve Nil'in garb tarafından sahra [Sayfa 45; Envar-ı Ulûm; Numara 3] cihetlerinde, daha birçok ihrâmlar vardır. Bunlar daha küçük adamların veya daha az kana'atkâr firavunların mezarıdır. Bu ihramların bakîyye-i enkazı (Mazbata) denilen ve mevtanın akrabasının eyyâm-ı ma'yenede gelib icrâ-yı âyîn etmelerine mahsûs olan dört köşeli ma'bedler ile karışmaktadır.

Bunların hey'et-i mecmua'sı cesim bir mezâristan teşkil eder.

Eski (Menfis) şehrinin harabelerinde hükümdarlara mahsus saraylar bulunmamıştır. Şüphesiz ki ilk firavunlar yeryüzündeki azamet ve şöhretlerinden ziyade ölümleriyle meşgûl olmuşlardır. İşte bu keyfiyet-i Mısır'ın evâil-i ahvali, Menfis şehrinin medeniyeti hakkında bir işâret bir vesikadır. Ma'mâfih bu eski payitahta ma'budlara tahsîs edilmiş ma'bedler vardır, çünkü ma'bûdlar hayata memata ve ebediyete hakimdir. Mısırlılar ilk evvel Nil'e tapdılar ve bu ibadetlerinde Nil nehri ile bunun halkı olarak tanıdıkları elhi yekdiğerinden tefrîk etmediler. Kezalik (Râ) ya ya'ni sahrâ-yı ıssıdân meyveleri kemâle erdiren ve insanları besleyen güneşe taparlar idi. Kızgın güneşde ve nehir kenarlarında kendilerinde acayib bir kuvve-i hamiyeye gördükleri, mensûbu bulundukları ulûhiyetin bir timsâli memsuhu farz ettikleri hayvanlara da taparlar idi: Feyzan hayat bahşın ilk mucizelerinin getirdiği timsaha uzun ayakları üstünde garib tefekkürata dalmış gördükleri leyleğe, hayat-ı beytiyyelerinin şahidi ve ihtimâl hâmisi ma'budların meb'usu olan hamam böceğine, kediye perestiş ederler idi.

Lakin Menfiste hiçbir ayin (Apis) boğasının âyini kadar gârîb ve şâyân-ı nâzâr-ı dikkat değildir. Mısırlılar için (Apis) dünyanın âMenfismiri, hilkat mabudu olan (Fettah) ın ikinci bir hayatı idi. Bundan dolayıdır ki bu boğa nadir görülen evsâf ve eşkâli haizdir : Karnı ve dört ayağı beyaz olmak üzere vücûdu siyah olmak alnı üzerinde de beyaz bir müsellesi. Sırtına doğru kıvrılan kuyruğu üzerinde akbaba dili üzerinde de hamam böceği şeklini haiz bulunmak iktizâ eder idi. Böyle boğa bulunması pek nadir idi ve bu kadar garib evsâfı haiz bir boğanın bulunması bir eser-i kudret el-vehite haml ediyor idi. (Hâpî) boğası (Fah) ma'bedinin merbûtâtından bir yerde bol bol beslernir idi. Ona hürmet için kâhinleri, Mısır'ın en iyi otları pek çok perestişkârları var idi. Gaybdan haber verir, kâhinler bunu nakl ve tefsîr ederler idi. Çünkü bunun lisanını yalnız kâhinler bilebiliyor idi. Helâk olduğu zaman- Çünkü Apis yirmi-yirmi beş sene zarfında helâk olur-buna mahsus cenaze alayları tertîb edilir. Ve Menfis civarındaki ma'bedlerin en güzeli olan (Serapium) ma'bedinde defn olunur idi. Bu ma'bedin esrârı 1851 tarihinde (Mariette) tarafından keşf edildi. Çünkü şimdi kâhinler artık (Hâpî) ye mu'tekid olmadıkları için bunun hâbgâh-ı ebediyyesinin serâirini muhâfaza edemediler, lâkin asırlar, geçen asırları tahrîb eder.(Fettah)ın kendisi bile payedâr olamadı. Ebediyetini muhâfaza edemedi. Nil'de bunun esrârını ezmîne-i müteahhire insanların inzâr-ı tecessüs harîsânesinden setr edemedi.

Mubâhis-i Hayatiyye

1

Girdebâd-ı Hayat

Eski Yunanlıların hurâfâtına göre: Argonotlar seferi o kadar uzamış o kadar uzamış ki kimi ta'mir edile [Sayfa 46; Envar-ı Ulûm; Numara 3] edile nihayet bu sübûtun teceddüt etmiş...ilk mevâd-ı inşâiyyesinden eser bile kalmamış idi.

Her zî-i hayatın vücûdunda buna müşâbe bir hadise vuku'a gelir, vücûd dâima bir taraftan aşınır yıpranır, diğer taraftan da ta'mir edilir, yenileşir. Bu suretle az çok bir müddet sonra-şekli değişmemekle beraber-eczâ-yı müşkilesi kâmilten başkalaşmış olur.

Evet! Vücûda daima bir taraftan bir takım tahlilât diğer taraftan da bir takım terkebât vuku'a gelir, vücûd daima bir takım mevâd-ı bel' bir taraftan bir takım mevâd-ı def' eder...Vücûdun eczası hep muvakkat methûl gepgençdir: muhyattan gelir, vücûdun terkîbine dahil olur : bir müddet kalır,sonra vücûdun terkîbinden çıkar, yine muhyat avdet eder...

Mevâd-ı muhyatanın bu suretle vücûda getirib çıkması tahallül ve terakküb-temsil ve tegayyür- etmesi sebebiyle "Güviye" hayatı bir girdebâda teşbih etmiştir: Bir girdebâd.... Mevâd-ı müşkilesi lâ yenkatî' değiştiği hep gelip geçtiği- halde şekli sabit kalan bir girdebâd...

Bu teceddüd bu hareket girdebâdiye, hayatın en esasî en ibtidâî ve en umumi sıfatıdır, bütün zevî'l-hayata, bütün a'zaya bütün insûciye şâmilidir. En sert nescler, kemikler, bile teceddüd etmekde, onların eczâ-yı müşkilesi de bir harekât-ı girdebadiye ile muttasıf bulunmaktadır. "Floran " bunu pek vazih bir surette isbât edecek tecrübeler yapmıştır : Küçük bir güvercinin bir kemiğine plâtin telden ma'mûl bir halka geçirmiş ve güvercin ve kemik büyüdükçe halkanın kemiğin içine gömüle gömüle nihayet kanat- ortasındaki boşluğa -girdiğini görmüştür. Bu nasıl oluyor?

Nasıl olur da ibtida kemiği muhyat olan halka sonra kemikle muhallat oluyor? Şüphesiz kemik lâyenkatî' teceddüd etmiş, harcına yeni eczâ-yı muntazam olmuş, dahilindeki ecza mahvolmuş, bu sebeble halka kemiğin içinde kalmıştır. Denilebilir ki şimdiki kemik platini korken mevcut değil idi, ondan sonra teşekkül etmiştir, daha doğrusu, daha açığı bütün bir eski kemik kaybolmuş. O kaybolurken yerindeki bir kemik teşkil etmiştir. Bu bütün bir kemik bir tek kemikten ibaret değil, Birbirini müteâkiben teşekkül edib mahv olan ve birbirinin yerini tutan gayr-ı mahdûd kemiklerden müteşekkildir.

Evvelce ba'zı ulema eczâ-yı vücûdun beş veya yedi sene zarfında kâmilten tebeddül ve teceddüd ettiğini iddia ederler idi. Bu iddia bir esâs-ı fenniye müstenid değildir. Çünkü teceddütün sür'atı sene, şahsa göre tahavvül ettikten başka insücinin a'zanın nev'ine göre de tebeddül eder: Bir uzuv, bir nesc kâmilten teceddüd edinceye kadar diğer biri birçok kereler teceddüd etmiş bulunuyor. Bu sebeple teceddüd için kat'i bir sür'at gösterilemez. Ma'mafih umumiyet i'tibariyle denilebilir ki: vücûd-ı beşer bir ay zarfında muhyatı ile kendisi kadar bir madde te'ati eder. Kendi ve zennine müsâvî ve zende mevâd-ı tecdîd-terkîb ve tahlîl- eyler... Çünkü bir kâmilin vücûduna günde vasıtı olarak 2800 gram su 950 gram müvellidi'l humûza-300 gram karbon,30 gram müvellid'l-mâ girib çıkar.

Bu hesapça altmış beş sene yaşamış bir insanın bedenine takriben 500000 kilo su 22500 kilo müvellidi'l-humûza 70000 kilo karbon 750 kilo imlâh 500 kilo azot dahil olmuş, ciğerlerine 230.000.000 litre hava girib 450.000.000 litre kanı takviye ve tasfiye etmiş.. Bulunur.

Böylece her birimizin girdebâd-ı hayatına ne kadar mevâd girib çıkmış, şu naciz bedenimizin teşkîli için ne kadar büyük madde kitlelerinin hizmeti sabık etmiştir.

Bir zaman girdebâd-ı hayatımıza dahil olan, vücûdumuzu [Sayfa 47; Envar-ı Ulûm; Numara 3] teşkîl eden bu mevâdın her zerresi bizden çıktığı vakitten beri tahavvül ve tekâmül tabi'iyyesini ta'kîb etmiş,hiç durmayarak daima hareket ederek burada müthiş kasırgalar,orada lâtif bir bulut, ötede bir çiçek beride bir kelebek

...şurada bir siğir ötede bir dimağ...teşkîl etmiş.Şimdiye kadar kim bilir ne kadar vücutlara girerek ne gibi hadisâtın zuhûruna sebeb olmuştur !...

Ve şüphesiz bize gelmeden evvel de daha başka vücûdları dolaşmış idi. Şüphesiz şimdi yediğimiz, içtiğimiz, teneffüs ettiğimiz şeyler binler, milyonlar, milyarlarca def'alarca yenilmiş, içilmiş, teneffüs edilmiş idi. Şüphesiz şimdi vücûdumuzu teşkîl eden mevâtın zerrâtı vaktiyle birçok hevâm ve bahâ'imin bir çok dehât ve mecâniyyenin edvâr sâlefe-i jeolojyede yaşamış birçok hayvanat-ı garibenin vücûduna da girmiş idi. Onlar şimdiye kadar nâ mahdud istihâleler geçirdiği gibi şimdiden sonra da ile'l-bed-i tahavvül edecektir : Şüphesiz şimdi bu satırları yazarken oynayan parmağımın, düşünen dimağımın, gören gözlerimin eczâ-yı mürekkebesi yavaş yavaş inhilâl ile girdebâd-ı hayatımdan çıkacak ve ben daha hayatta iken kim bilir ne kadar tahavvülâta düçâr olacaktır...!

Bütün eczâ-yı vücûdumuz, bütün mevâd-ı mürekkebimiz bu suretle lâ yenkatî' tedricen değişiyor.Fakat biz "methûl-ı mevâdın işti'âlinden hâsıl olan bir şu'le muhtelif kıtrât-ı ma'iyenin te'sirinden mütevellid bir kûskazh" gibi bütün o tahvilât üzerinde gayr-ı mütebeddil kalıyoruz, biz lâyettegir gibi kalır iken eczamız tahavvül ve tegayyür eyliyor.Biz yaşarken eczamız da hayat ve memât te'âküb ediyor....

Zaten tabi'atta herşey böyledir: Her küllün hayatı tahtında eczasının ta'akib-i hayat ve mematı mündemicdir. Herşey değişir, herşey tebeddül eder. Yalnız küll eczâsına nisbetle lâyettegir görünür. " İlim layenkatı' başlar ve biter. Her an onun mebd'e ve muntehâsıdır..." (Didero)

22 Eylül 316 Sâtı'

Altın Bolluğu

-Fenni Roman : A.Belunardon Muktebis-

Mâ-be'id

Böyle yüksek harâretlerin te'siriyle ma'denlerin hâssalarının başkalaştığını, komşu ma'denlere benzemeye başladığını görmüş ve nihayet Potasyumun farksız bir hale geldiğini anlamış idi.

Olivya, Rodrik'e imtisâlâ tecrübeler yapmağa başlamış diğerk taraftan çeliğink gayet ilgâya cüz'i mikdarda krom ve manganez gibi mevâd-ı ecnebiyye te'siriyle pek hususi evsâf kazandığını da nazar-ı dikkate alarak böyle cüz'i mikdarda mevâd-ı cenbiyenin istihâle-i ma'âdeni teshîl edeceğine hükm vermiş ve keşfine işte bu sayede muvaffak olmuş idi.

2

Olivya yerinde biraz havai bir kâşif olaydı böyle kolaylıkla tedarik edebileceğı altını bi'l-hisâb ve lâ te'emmül sarf ve isrâf eder, sefâhata dalar gider idi.

Fakat Olivya ciddiyet ve basireti elden bırakmadı: Tarz-ı ma'îşetini hiç olmazsa şimdilik - değıştirmemeye karar verdi. Muhtâç olduğı şeylerden kendini mâhrum etmeyecek fakat lüzumsuz zâiy şeyler için israfta bulunmayacak idi. Çünkü servet ve sefâhatın hayatı zehirlemekden başka neticesi olmadığı fikrinde idi.

[Sayfa 48; Envar-ı Ulûm; Numara 3] Tetbî' için seyâhat etmek, evlenerek mes'udâne bir a'ile hayatı geçirmek Olivya'nin âti hakkındaki tasavvuratı işte bundan ibaret idi. Fakat hadisât şe'ven bu sâde, ma'kûl ve kanâ'atkârane tasavvuratın fa'aliyete mûnkalib olmasına mani' oldu:

Olivya'ya kurşuni altına tahvîl edebilirdi. Fakat kanunen memnû' olduğu için altını meskûkât haline getiremezdi. Meskûkât yaparsa sahtekârlık etmiş olmayacak, fakat hükümetin hak inhisârına tecavüz etmiş bulunacak idi. Onun için çaresiz yapacağı altınlar, ma'den şirketlerinin yaptığı gibi külçe halinde satacak idi.

İlk sene Olivya yüzbin franklık altın yapmakla iktifâ etti. Ve şüphelere ma'rûz olmamak için bunu parça parça muhtelif kuyumculara sattı.

Fakat ikinci sene, Paris civarında Modon ormanı yanında bir yer satın almak –beyt-i mesa'isini oraya nakl edib sâf ü hevâ içinde yaşamak - istedi. Bunun için yeniden dört yüzbin franklık altın yapmaya ve bunu bir günde satmaya mecbur oldu. Fazla olarak - O vakte kadar ki ihtiyatlarına rağmen hepsini bir tek kuyumcuya götürdü ki bu yüzden az kaldı mahv oluyordu:

Kuyumcu kendisine bu kadar kıymetli altın getiren adamın hırsız olduğuna zâhib oldu, işi polise haber vermeyi mukteziyât-ı vazîfeden saydı. Zabıta Olivya hakkında tahkikât-ı icrâ edib bir seneden beri beş yüz bin franklık altın sattığını öğrenince işe çok ehemmiyet verdi. Onun bir müddetten beri Pârisi titremekte olan büyük bir hırsız kumpanyasının reisi ve ya yatağı olduğuna zâhib oldu.

Olivya bir sabah müdde-i umûminin yanına gitmek emrini alınca şaşırıldı: Hiçbir kabahati, hiçbir cürmü yok idi, kimse ile kavga etmemiş idi, sarhoş da olmamış idi, siyasi işlere ise hiç karışmamış, ne bir gazeteye bir bend yazmış, ne intihâbât hey'etlerinde hazır bulunmuş, ne de bir fikr-i siyasi dermiyân etmiş idi. Zaten, zihni sırf ulûma müteveccih olduğu için bir fikr-i siyasi de yok idi. O halde onu niçin istiyorlar idi ?

Olivya müdde'î 'umûminin yanına bunu düşüne düşüne gitti.

Mâ-be'id var

-Yeni Eserler-

-Aşîyan-

İki haftadan beri bu ünvan ile zarif bir mecmu'a intişâr ediyor. Bugün üçüncü nüshası çıkıyor. İlk iki nüshası o kadar senelerden beri Samet Turan - daha doğrusu duruyor görünmeye mecbûr olan - genç şa'irlerimizin âsâr-ı nefisesiyle mâli - ikinci nüshası Ahmed Şa'ib beyin Ernest Renan hakkında ciddi ve müddekiâne bir makalesi de muhtevi. Mütâla'asını kar'ılarımıza tavsiye eder, ve envâr-ı ulûm ile tamamen hemsin olan bu mecmu'anın muvaffakiyetini temennî eyleriz.

Teşekkür-

Yeni gazete refik-î muhteremimize- hakkımızda gösterdiği teveccüh ve hayr-ı havâhlıktan dolayı - teşekkür ederiz.

-Tashih-

Geçen nüshamızın yirmi ikinci sahifesinin ikinci sütûnunun yirmi ikinci satırında ki "eşhâsın" "akvâmın" vusûlün sahifesinde resmin altında üçüncü satırdaki "ot", "on" olacaktır.

-Matba'î âmire-

D. Dördüncü Sayı

Fiatı 60 Para

İstanbul için - idârehânedan alınmak şartıyla bir seneliği 65 altı aylığı 35 kuruş taşra için - posta ücretiyle beraber - bir seneliği 80 altı aylığı 45 kuruştur.

-Taşra Aboneleri tenzîl edilmiştir.

Mahal-i tevzi'i: Bâb-ı Âli caddesinde 18 numrolu şefik kütüphanesi

Gelecek nüshaya bir aylık şe'evvün-i fenniye ve medeniyye hakkında bir icmâl derc edilecektir.

Tarih-i Tabi'i 'de

İlm-i Hayvanât

Ser muharririmiz tarafından iki sene evvel neşr edilmiş olan bu eser-i emsâlinden pek farklı bir tarzda tertîb ve tahrîr edilmiştir. Dârül-fünûn ve darül-mu'allimeyn ve mekteb-i Tıbbiye müdavimleriyle bi'l-umûm mekâtib-i İ'dâdiyye ma'lumlarına ve talebesine tavsiye olunur.

Fiâtı: 10 kuruştur.

İçtimâ'ıyyât
Felsefiyyât
Tabi'ıyyât
Envâr-ı Ûlûm

Numara 4

sene 1

Sahib-i imtiyâz ve ser muharriri: Sâtı'

Mündericât:

Hukuk ve vezâif: Vatana muhabbet ve hizmet
ta'lim ve terbiye mübâhisi: hoşlandırmak, merak ettirmek [satı'].

Münazır ve hadisât-ı tabi'at şebnem ve yağmur [satı']
tarih sahifeleri: Mısır medeniyeti [Bedi' Nuri].

Fenniye ve Medeniyye: Bir aylık icmâl
fenni roman altın bolluğu
eğlence: rüsûbât-ı şeceriyye.

Envâr-ı Ulûm

1326

18 Eylül sene 324

Hukuk ve Vezâif

Vatana Muhabbet ve Hizmet

-Hakkında Fikirler-

Vatan öyle bir gâibin şimşiri veya bir kâtibin kalemiyle çizilen mevhûm hatlardan ibâret değil, millet, hürriyet, menfa' at, uhuvvet, tasarruf hakimiyet, ecdâda hürmet, aileye muhabbet, padişahiyat gibi birçok hissiyât-ı ulviyyenin içtima'ından hâsıl olmuş bir fikr-i mukaddesidir.

Vatan büyük bir ruhdur ki: Hadsiz hesapsız mahlûkatı aynı hayat ile yaşatır, aynı ızdırablarla muzdarib, aynı meserretlerle mesrûr, aynı gurur ile mağrûr eder.

Toprak kanunlar, hükümet, menfa'atler, maziye âid şanlı hatıralar hâldeki tehlikeler, atîye âid korkular ümidler, emeller... Vatan fikrinde mündemic olan başlıca anâsır “akvâm” denilen beşer hizmetlerini teşkîl eden revâbat, bir memleket sekenâsı bir hayat ile yaşatan kalblerini mütereffikan zarabân ettiren esbâb... işte bunlardır.

-Vesyö-

Şîr havâirler beşiğini, çocuklar eğlendiği yeri, gençler ma'îşetgâhını, ihtiyarlar [Sayfa 50; Envar-ı Ulûm; Numara 4]gûşe-i ferâgatini, evlâd validesini, peder a'ilesini ne türlü hissiyât ile severse insanda vatanını o türlü hissiyat ile sever.

-Kemal-

İnsanın en birinci en esaslı vazife-i medeniyyesi , vatanını sevmek vatanına hizmet etmek , vatanının te'ali-i şerefine çalışmaktır.

-Poldomer-

En büyük fazilet harikaları, vatan muhabbeti sevkiyle tecelli etmiştir. En saf faziletler bile vatan muhabbetinden ayrılınca parlaklığını kaybeder

-Jan Jak Russo-

İnsan'ın asıl büyüklüğü: dâr hayatının hudûdunu geçmeye menafi'i-hadgâmânesinden kurtulmağa kabiliyetindendir. Bu kabiliyet de vatani sayesinde: İnsan onunla kendini zaman ve mekanda büyük bir mevki' işgâl eden bir kelek-i cüz'i gibi hisseder, kendini – Nev'imâ – lâ yemût görür.

-Karo-

İnsan doğarken vatanından büyük bir borç alır. Ve bunu hiçbir zaman tamamen ödemeye muvaffak olamaz.

-Montesquio-

İnsan için vatana muhabbet hissi, vatana karşı vazife fikri o kadar kuvvetli olmalıdır ki: En elim fedâkârlıkları bile kolay ve tabî’i bir hale getirmelidir.

-Poldomer-

Öyle görünüyor ki insaniyet fikri bütün arza yayılınca tebahhür ve tehaffûf ediyor. Hiss-i irtibât ve şefkati fa’âl ve koyu bir hâle getirmek için onları –Nev’imâ-tahdîd ve tazyîk etmek lâzım gelir.

-Jan Jak Russo-

Hâli hazırda başka memleketleri kendisinin ki kadar son adem-i cem’iyyete başka kadınları kendi karısı kadar seven bir erkek gibi, mazar bir uzuvdur. Her cem’iyyetin fâideli uzvu, herşeyden evvel kendi haklarına ve vazifelerine dikkat eden ve bil-netice ûmûmun vezâif-i müşterekesine iştirâke daha kabiliyetli bir hâle gelendir. Cem’iyyet-i akvâmın en fâideli uzvuda milliyet fikriyle en derin surette meşbu’ olandır.

-Rosvelt-

Eğer vatanınızı sevmiyorsanız, eğer ona bütün kuvvetinizle hizmet etmeye, onu bütün cesâretinizle ve bütün kanınızla müdafa’a etmeye, hukûkunu, menâfi’ini şan ve şerefini vekâyâ etmeye azm etmiyorsanız, eğer onun ilk da’veti üzerine, tereddüt ve münâkaşa etmeden silahlanmaya hazırlanmıyorsanız, lütfen çekiliniz, gidiniz. Size daha az vazife tahmîl edecek bir vatan bulunuz, vazifesiz yaşayacak bir beka’i arz arayınız.

-Poldomer-

Ta’lim ve Terbiye Mübahisi

1

Hoşlandırmak, Merak Ettirmek

Akıl ve zeka insanın en büyük medâr-ı şeref ve iftiharıdır, fakat me’a’tte’essûf ahvâl-i ruhiyenin tamamen hakimi ve nâzımı değildir. Hissiyât-ı nefsânîye ve temâyülât-ı tabiy’iyye, ahvâl-i ruhiyed ekseriya akıl ve ekadan ziyade

te'sirler icrâ ediyor. Atâlet ve fa'âliyet, harekât ve sekenât, tefekkürâtın ziyâde hissiyât ve temâyülâtın sevkine tabi' oluyor. Gerek mütâla'a ve gerekse tefekkür esnasında dikkatin derecesi de düşünülen veya okunan şey'in [Sayfa 51; Envar-ı Ulûm; Numara 4] verdiği his haz ve merak ile mütenâsib bulunuyor. Tefekkürâtın tarz-ı cereyanı ve neticesi bile hissiyâtın te'sirâtından kurtalamıyor: Hatiblerin etvâr ve evzâ'ı muhâtablarını ikna' hususunda ba'zen serd ettikleri delâil mantıkıyyeden daha ziyâde te'sir-i icrâ ediyor. Makalelerin kari'ler arasında tarz-ı telâkkisi – ekseriya- muharrirlerine karşı beslenen hissiyata göre ta'yin eyliyor, his-i enâniyet ve gurur fikri, mübâsahât ve münâkaşât esnasında ba'zen en fâhiş munkatasızlıkların bile fark edilmesine mani' oluyor. Ve'l-hasıl hissiyat ve temâyülât haz , merak, muhabbet, nefret, hiss-i gurur, arzu-yı galabe, arzu-yı muvaffakîyet, zevk-i keşf.... en sağlam ve en derin fikirlerde bile te'sirini göstermekten hâli kalmıyor.

Hissiyat ve temâyülâtın büyüklerde derece-i ehemmiyet ve te'siri hakkındaki bu tafsilâtdan sonra çocuklardaki ehemmiyeti hakkında söz söylemeye hâcet kalmaz zannederiz. En basit tedkîkat ve müşâhedâtta isbât eder ki onlar da temâyülât ve hissiyat, bütün ahvâl-i ruhiyenin hâkim ve nâzımıdır.

Bu hakikatın ta'lim ve terbiye husûsunda pek büyük ehemmiyeti vardır, bu gösterir ki ta'lim ve terbiye için her şeyden evvel çocukların hissiyat ve temâyülâtını okşamak ve bu hissiyat ve temâyülâtdan istifâde etmek lâzımdır.

Evet! Hissiyât ve temâyülâtı okşamak onlardan istifâde etmek: Mektebi. Kitapları sevdirmek... Derslere merak ettirmek... Çocukları müte'essir ve mütahassıs edecek surette söz söylemek ve nasihat vermek... Ve'l-hasıl merak vererek öğretmek , müte'essir ederek terbiye etmek... ta'lim ve terbiyenin en mühim esası işte bundan ibarettir.

Mektebler zarîf, havadar ve temiz olmalıdır ki, çocuklar onlara karşı bir hiss-i nefret duyamasın... Kitaplar güzel kâğıdlı ve çok resimli olmalıdır ki çocuklar onları karıştırmakdan bile zevk alsın. Dersler çocukların kabiliyet-i fikriyye ve temâyülât hisleriyle mütenasib olmalıdır ki onlara “zaruri ve ağır bir yük” hissi vermesin... Mu'allimler dersleri tatlı ve hoş bir tarzda tertîb ve takrir etmelidir ki çocuklar onları merak ile dinlesin... Teneffüs zamanlarında oyunu ve şarkıyı men' etmemelidir ki

çocuklar ihtiyâc-ı fitrîyi hareketlerini istifâ için itâ'atsizlik ve terbiyesizlik etmeye veya mektebden bir an evvel kurtulmak arzusuyla vakit geçirmeye mecbur olmasın.

Mu'allimler ve mürebbiyeler bu hususlarda tabiblerin tarz-ı hareketlerine dikkat etmelidir: Tabibler umûmiyetle ilâclara sertliklerini ve acılıklarını hafifleştirmek için birçok mevâd ilâve ederler. Bi'lhasa küçük çocuklara mahsûs ilâcları limonata, kurabiye, şekerleme haline getirir, ilaç olduğunu bile belli etmeksizin içirirler... Mu'allimler ve mürebbiyeler de böyle yapmalıdır.

Dersleri ve nasihatleri süslemeli, tatlılaştırmalı, bâ husus pek küçük çocuklara âid olanların ders ve nasihat olduğunu bile belli etmemeli, onları hep oyunlar, şarkılar, eğlenceler ile terbiye etmelidir.

Avrupa'da bu tarz ta'lim ve terbiye epeyce bir müddetten beri tatbîk ediliyor ve gittikçe ıslah ve ta'mîm olunuyor.

Küçük çocuklar için birçok fâideli oyuncaklar ihtirâ', birçok fâideli oyunlar icad ediliyor. "Çocuk" bahçesi, ve "Valide Mektebi" ismi verilen terbiyethanelerde etfâl hep oyun ile [Sayfa 52; Envar-ı Ulûm; Numara 4] şarkı ile hikâye ile – eğlendirile eğlendirile- ta'lim ve terbiye olunur. Meselâ ellerine renkli kâğıdlar veriliyor. Bunları bükerek türlü türlü şekiller –yıldızlar, mozaikler, kayıklar... yapmak usulleri öğretiliyor. Menşûr veya Mûke'ab şeklinde tahtaları havî kutular tevzî' ediliyor, bu tahta ile binalar, güvercinlikler, köprüler yaptırılıyor. Gerek kâğıdları bükerken ve gerekse menşûr ve mek'abları dizerken şarkılar söyleniyor. Fakat arada hat, zâviye, mesât, merbi', mek'ab, menşur, eşkâl-i muntazama, eşkâl-i necmiyye... gibi ıstıhalat-ı hendesiyeden de bahsediliyor. Bu suretle çocuklara oyunlar ve şarkılar arasında – his bile ettirmeksizin- hendese mübâdisi öğretilmiş oluyor! Her vesileden bilâ istifâde masallar hikâyeler anlatılıyor, şarkılar öğretiliyor, hasbihaller ve muhâvereler yaptırılıyor, oyunlar oynanılıyor... ve bütün bunlar arasında onlara fazilet, vazîfe, muhabbet-i vataniyye fikir ve hisleri ilkâ olunuyor.

Çocuklar büyüdükçe dersler ciddileştiriliyor, mekâtib-i ibtidâ'iyede şarkılar, oyunlar azaltılıyor, fakat programdan büsbütün çıkarılmıyor. "Hoşlandırarak,

sevdirecek merak ettirecek hissi okşayarak öğretmek” düstürü dâima rehber hareket ittihâz ediliyor.

Bizde Hristiyan vatandaşlarımızın mekteblerinde de bu esaslar nazar-ı dikkatten dûr tutulmuyor. Bu usuller çok yerlerde büyük bir muvaffakiyetle tatbîk ediliyor. İslâm mekteblerinde ise ahval- taşralarda bulunan birkaç hususu mektebden ma’dasında bundan pek uzak... hatta buna kilyen ma’kûs bulunuyor. Mekteb binaları köyler de hemen umûmiyetle maksî ve pis izbeden ve ahırdan farksız çok vilâyet merkezlerinde bile baykuş yuvası gibi dersler... yalnız sözsüz, ziynetsiz, câzibesiz değil, fazla olarak cansız, etsiz, korkunç... âdeta birer kadîd.

Ah! Yemeklerimizi leziz iştahâavar bir hale getirmek için seferelerde matbahlarda ne kadar i’tinalar ne kadar emekler sarf edib duruyoruz. Çocuklarımızın derslerini – gıdâ-yı ma’neviyelerini- de hoş iştahâavar merâk-ı engiz bir hale getirmek için... bunun yüzde biri kadar olsun emek sarf etsek.

Erenköy

6 Eylül Sene 324

Sâtı’

[Sayfa 53; Envar-ı Ulûm; Numara 4] **Münazır ve Hadisât-ı Tabi’at**

Şebnem – Yağmur

Şebnemler ve yağmurlar, fikr-i beşeri birçok tahayyülâta sevk etmiş ona birçok hayaller, birçok şa’irler ilham eylemiştir: sabahleyin çamları çiçekleri yaprakları, tezyîn eden lâtif renkler ve nurlarla talâ’-i le’v eden şebnem taneleri nazar-ı hayale perî-i sahrın saçtığı mücevherler gibi görünmüş... Gâh hafif hafif sepeleyen gâh bir tehalük-ı ihtirâskârane ile te’âküb eden yağmur katreleri de geriye tabi’at şâdı veya mesret ve hemleri hâsıl etmiştir. Fakat enzâr-ı temâşâ ile sâha-i hakikat arasındaki renkli ve buzlu şa’ir ve havliyâ camı –Fennin dest-i anifânesiyle – kırılınca bunların münkâsif buhar, maden ibaret olduğu tezâhür etmiş o nazar-ı ribâ şebnemlerinde mütehalin yağmurlarında bir çaydânın kapağında husûle gelen nemden ve su damlalarından farksız olduğu anlaşılmıştır.

Bundan o buzlu camı kırarak eski şa'irleri mahfettiğinden – dolayı Fen-i, mağber olmalı mıyız?

Asla! Çünkü fen, o camı kırmakla efdallar temaşâya daha şa'irâmiz manzaralara açmış, eski şa'irleri mahv ettikten sonra daha latif ve hakîk şa'irler göstermiştir.

Evet! Hayal camlarından tecerrüd eden o ravza-i hakikat şimdi tabi'atı daha latif ve daha dilkarib gösteriyor, oradan bakılınca yağmur katrelerinin ve şebnem tanelerinin uzun ve müesser bir sergüzeşti görülüyor. Bakınız: Bu katrelerin bu tanelerin her birisi kaç defa denizlerde, dalgalara, köpüklere karışmış, kaç defa sellerle çağlayanlarla akmış, kaç def'a nebâtâtın ve hayvanatın bedenlerinde dolaşmış, ne kadar vakit toprak altında gizli mağaralarda gezmiş kaç def'a pınarlardan çıkmış, kaç def'a havada bulutlarla ne kadar mesafeler kat' etmiş... Şimdiye kadar kaç def'a şebnem, kaç def'a sis, kaç def'a nefes, kaç def'a buz, kaç def'a kan, kaç def'a gözyaşı olmuş... ve böyle lâ yenkati' şekilden şekle geçerken ne kadar hadiselerin tekvinine sebebiyet vermiş ne kadar harâretler yüklenmiş, taşımış, saçmıştır.

Şimdi bu medîd sergüzeştin bu uzun silsile-i te'sirâtın yalnız son safhasını izâh ile iktifâ edeceğim:

Herkes bilir ki su, buhar haline harâret te'siriyle geçer, mayi' haline bürudet harâret te'siriyle avdet eder. Buhar haline geçerken etrafından, muhayyatından bir mikdar harâret alır, mâyi' haline avdet ederken bu harâreti muhayyıtına iade eder.

Suyun bu suretle tebahhüz için aldığı ve tekâsüf esnasında i'âde ettiği harâretin miktarı tecrîh ile hesab ve ta'yin olunmuştur: Bir gram su, tebehhür etmek için altı yüz gram suyu bir derece santigrat ısıtacak [Sayfa 54; Envar-ı Ulûm; Numara 4] kadar bir harâret – ta'bir-i fenniyesiyle altı yüz hurûr- alır bir gram su buharı tekâsüf ederken de o kadar harâret neşreder, bu harâret ise iki metre mûke'abî havanın sühûmetini bir derece santigrat yükseltmeğe kifâyet eder. –

Bu suretle buharmanın tekasüfünden ve şebnem ve yağmurların tahdisinden havaya intişâr eden harâret büyük bir yekûne balığ olur.

İstanbul'a senede vasâtî olarak yetmiş üç santimetre irtifâ'ında yağmur yağar. Bu yağmurun esnâ-yı husûlünde intişâr eden harâret beş buçuk metre kalınlığında bütün şehri örten bir buz tabakasını eritmeye kifâyet eder. Yüz metre merbi'i mesahabesinde bir bahçeye bir senede düşen yağmurdan husûle gelen harâret altı tanilato harâret ma'den kömürlerinin bütün şehrin yağmurlarından husûle gelen ise altı milyon tonilâto ma'den kömürünün ihtirâkından husûle gelecek harâretle mâdildir!

Tekmil-i karalara bu hesabda denizler dâhil değildir. Yağan yağmurlardan husûle gelen harâretde dokuz trilyon tonilât ma'den kömürünün ihtirâkından husûle gelecek harârete müsâvidir. Bu harâret sekiz yüz trilyon tonilâto buzu örtmeye kifâyet eder! Bu kadar buz altmış kilometre nısf katrında bir kere teşkîl edebilir.

Su bu muhayyer ve müthiş harâreti tebahhüz ederken etrafından güneşden alıyor, sonra onu, güneşin az harâret verdiği – muhayyatın harârete muhtaç olduğu- vakit muhayyatına neşr ediyor. Kamer ziyasını şemsden alıp aksettiği gibi sular-şebnemler ve yağmurlar- da harâretlerini güneşden alıp aks ediyor.

Bu hakikat tezâhür ettikten sonra şebnem ve yağmur ne kadar daha şa'irâmiz görünür! Nazar-ı hayal onların saçtığı envâr harâreti hisseder görür gibi olur.

Evet! Nasıl muhattabdan nurlar dökülüyor, nasıl havada uçan ateş böceklerinden parlayıp sönen şehâblardan ziyalar saçılıyorsa, şebnemlerden, yağmurlardan da öylece harâret nurları, harâret ziyaları saçılıyor.

Yağmurda bir muhattab, bir harâret mehtâbı, bir mihtâf... daha doğrusu her katre-i şebnem, her katre-i bârân, ziyası tükenmiş –ölmüş- birer ateşböceği ufûl etmiş birer şehâb...

Evet! Ölmüş ufûl etmiş... Fakat yine canlanacak yine parlayacak: biraz sonra şemsin şe'ââtı ile tebahhüz edecek-yeni bir hayat- yeni bir harâret kazanacak... ve

kim bilir ne vakit, kim bilir nerede bu hayat ve harâretini de neşrederek tekrar ufûl edib gidecek...

Erenköy: 10 Eylül 324 Sâtı'

Tarih Sahifeleri

Mısır Medeniyeti

3

Yunaniler Mısır medeniyetini cenûbda Habeşistanda doğmuş ve Nil vadisi boyunca aşağılara doğru inmiş zannederler idi. Bununda sebebi Mısır'ı Kel'anelerin ve alel-'umûm ecnebilerin eline düşmüş olduğu bir zamanda tanışmış olmalarıdır. Nasıl ki üç asırdan beri Çin'de hükümrân olan Mançuri sülâlesi asıl cenûb-i Çin'e nazaran yabancı olduğu gibi hakikat halde, Mısır medeniyeti Nil [Sayfa 55; Envar-ı Ulûm; Numara 4]vadisini boyunca yukarılara doğru intişâr etmiştir ve Mısır'ın azamet ve ihtişamını te'yîd eden müban'i mu'azzaması asırlar mürûr ettikçe menfisin cenubuna doğru Nil boyunca imtidâd edib gitmiştir.

İşte böylece, menfisin seksen kilometre cenubunda Nil nehrinin sol sahilinde Fiyom vahası vardır ki burada arzın kuvve-i inbâtiyesi fevkalâde ve nüfusu güşâftca pek ziyâdedir. Büyük ihramların bânilerinden sonra ki müddetlerde mühim bir merkez-i siyasi olmuş olması maznûndur, orada büyük bir şehrin harabesi bulunmuştur ki (şîr) veya Yunanilerin ta'birince (Krokodilopolis) ya'ni timsah şehri ismiyle müsemmî olan bu şehir birkaç firavuna merkez-i ikamet olmuştur. Burası sulhperûr ve icrâ'at-ı nafi'aya meyyâl bir firavunun üçüncü (Amenehat)ın merkez-i icrâ'at ve fa'âliyeti idi. Âmenehât-ı vaha sathının Nil sathından daha müttehit olmasından istifâde ederek (Moris) gölü tesmîh olunan cesîm ve sun'i bir hazine inşâ ettirdi: Aklozlu iki kanal bu gölü Nil ile birleştirir idi. Nil'in feyzanı pek kesretli olduğu zaman —çünkü ilâhlar her vakit Mısır'ın sa'adet haline muktezî suyu lüzumu ve kifâyeti derecesinde i'tâ etmediklerinden insanlar bu hesapları tashîhe mecbûr olur idi- kanallardan biri açılır ve fazla sular göle insibâb ederek şehrin kısm-ı süflâsı büyük bir tuğyânın îkâ' edeceği muzarrât ve haymeden azâde kalır idi, eğer sene-i

âtiyede ferezâ Nil'in tuğyanı vadiyi kâfi derecede iskaya müsa'id olmayacak kadar az olur ise diğer kanal açılarak şehre geçen senelerin verdiği fazla sular sevk edilerek memleket kuraklığın tevlîd edeceği felâketlerden kurtarılıyor idi. Üçüncü (Amenehat) sa'adet hâlini bu suretle te'min ettiği memleket de ihtiyar ikamet etmiş idi. (Krokodilopolis) şehrini tezyîn etmiş ve Moris gölü sahilinde Yunâniler (Labirent) tesmîh ettikleri cesîm sarayı inşâ etmiş idi. Bu kelime Mısır lisânında (Lopero-Hounit) ya'ni göl medhalinde ma'bed kellemesinden muharreftir. Bu sarayın iki yüz metre dolu var idi. Kâmilan granid taşından vücûda getirilen bu sarayın yekdeğerini umûden kat'eden galeriler arasında o kadar çok odaları vardır ki rehbersiz burasını gezen bir adam gaib olmak tehlikesine ma'rûz kalır: fil-hakika burada tahtü'l-arz bin beş yüz ve fevkînde üç bin oda var idi ve bunların hepsi gayet zengin tezyinat ve mefruşatı ihtivâ eder idi. Binanın nihayetinde üçüncü Amenehât mezarını hazırlamış idi.

Moris gölünün takriben yüz yirmi kilometre mesafesinde benî hüsn karyesi kurbunda dağlar arasında ahiren bir takım mekâbir mağaraları keşf edilmiştir ki bunlarda görülen kitâbelere nazaran bu mağaralar Mısır vasıtının kutlu prenslerinden olan ve firavunlara hidmât-ı sadaka ibrâz eden (Meyhi) prenslerine tahsis edilmiş mezâristan idi. Bu mağaralar pek kıymetdâr tezyinatı havîdir. Ekserisi (Derin) usûl mi'mârisi üzere işlenmiş direklerle istinâd eder idi. Yunaniler bu tarz mi'mâriyi ancak üç bin sene sonra tanımış ve tatbîk edebilmişlerdir, duvarları renkli oymalar ve kitâbeler ile tezyîn edilmiştir ki bu kitabeler ezmine-i kadîme derebeyliği âdâtının keşf ve istihracı için pek kıymetdâr vesikadır.

Daha ileride takriben iki yüz kilometre cenûbunda Mısır 'ulyaya vasil olunur ki buradaki harabeler ihtimâl menfis havalisindekinden daha mühim ve daha hayret âverdir. İlk evvel Âbidos ma'bedi vardır ki bu, Oziris'i [Sayfa 56; Envar-ı Ulûm; Numara 4] ile âilesinin, ya'ni zevcesi Îzîs ile oğulları (Horos)un mukaddes makamları idi. Oziris Mısır'ın en sevgili bir ma'budu idi. Hayat-ı Bahş Güneşin (Ra)'nın tecelliyât ma'neviyesinden biri idi. Nil ilâhide o idi demek ki Mısır'ın büyük ma'budlarının bir mesmâsı oluyor idi. Lâkin Oziris feci' masallar ile insâniyete daha ziyâde tekarrüb eder, fenalık ma'budu olan birâderi (Set) e karşı müdhiş mücâdelelerde bulunmuştur. Birâderi tarafından bir suret-i hainânede ittilâf ve parça parça edildiğinden bir eser mu'cize olarak parçaları bulunmuş ve Fenike

hükümdarlarından birinin sarayının bir umudunu teşkîl etmiştir. Lâkin zevcini tahriye giden, İzis ona karşı olan muhabbeti sâikasıyla bu halinde bile zevcini tanımış ve bunun üzerine Fenike hükümdarının hizmetine girerek bir müddet sonra ibrâz ettiği sadakate mükâfeten zevcinin bulunduğu amûdî hükümdardan taleb etmiştir. Hükümdar sarayının metânetine hâlel geleceğine rağmen buna muvafakat etmiş, İzis de buseler ve gözyaşları sayesinde zevcini Amuddan kurtarmış ve kendine hayatını i'ade eylemiştir. Bunun üzerine alçak (Set) İzis ile Oziris'in oğlu Horos tarafından ebediyyen katl ve itlâf edilmiş ve böylelikle fazilet-i mazhar-ı mükâfat kabayih-i düçar-ı mecâzât olmuş ve bu keyfiyet-i umûm için iyi bir ders ahlâkî teşkîl etmiştir. İşte bu hale nazaran bu ma'bud ailesinin ri'ayet-i umûmiyyeye mazhar olmalarının sebebi anlaşıyor.

Lakin firavunların eski payitahtlarından en güzeli (Abidos)un birkaç kilometre daha yukarısında kâin (Yüz kapılı teb) şehri idi. Bu payitaht-ı muhârib muzaffer hükümdarların payitahtı idi. Bu hükümdarların inzârında artık ölüm fikri ve korkusu, o kadar çok yok idi. Bunların daha başka meşâgâl-i siyâsileri, başka bir takım amâl ve ihtirâsat devr-i endişâneleri var idi. Vak'a bu emeller el-câ'at-ı ahvâl ile meyl ettikleri şübhesiz idi. Kable'l-milâd iki bin sene mukaddem bu tarihte Mısır haricinde yalnız Çin'in tarihi var idi. (Heksos) namıyla müsemmi bir takım akvâm-ra'yye Süveyş berzahından dahil olarak bir kasırğa gibi Mısır'a mestulü [Sayfa 57; Envar-ı Ulûm; Numara 4] oldular, bu hal Mısır için müthiş bir felâket idi.

Heykoslar Mısır süflâda asırlarca müddet kaldılar. Payitaht ittihâz ettikleri deltada kâin (Nanîs) şehrinde bunlardan birçok hükümdarlar yetişti. Bunlardan ikincisi (Apis) zamanında hazret-i Yusuf Mısır vükelâsından olmuş ve o tarihte İsrâilliler Nil vadisine intişâr etmişlerdir. Hazret-i Yusuf'un kıssası Züleyha ile olan macerası Mısır askerinin bahr-ı Ahmer'de gark-ı mesâili Mısırlılarca ma'lûm değildir. Ma'mafih bu bâbda Mısır asâr-ı atîkasında tafsilât bulunmamak vak'anın esassızlığına veya adem-i vuku'una asla delâlet edemez. Ma'mâfih hikâyât-ı hiyeroglifiyyeye nazaran neb-i firavunları Heykosları Mısır'dan tard ve ihrâc için silaha sarılmışlar. Bâ-husûs Mısır-ı süflâda dehşetli muharebeler olmuş, müte'addid felâketlerden sonra ecnebiler ya'ni Heyksoslar Mısır'dan tard ve ihrâc edilerek Süveyş berzahı vasıtasıyla geldikleri tarafa doğru savuşmuşlardır. Galib gelen taraf

bu muzafferiyetten sonra tevakküf etmemiş ve neş'e-i zaferle fütûhatta devama kalkışarak bu sefer kendileri garbî Asya'yı zabt ve istilâ etmişlerdir.

Yunanilerin vatani, yeni Mısırlılar fütuhatta Hind'e kadar gitmediler. Fakat Fenike'de ve Suriye'de pek şân ve şerefli muzafferiyetler iktisâb ettiler. Yunanilerin (Sezosteris) nâmıyla tesmiye ettikleri ikinci (Ramses) Yunan havalisinde sakin (Kitây) veyahut (Kiti) nâm-ı dağlı ve haşî-i akvama karşı pek parlak muzafferiyetler kazanmıştır. Teb havalisinde kâin (Karnâk) ve (Vloksor) ma'bedlerinde bulunan hiyerogliflerin münderacâtı bu gibi şeylerden ibârettir.

(Teb)deki teslîs el-vehît (Amon-Ra) ile zevcesi (Sus) ve oğlu (Honso) nâmıyla yâd edilir idi. Mevcûd ma'bedlerin en büyüğü olan (Karnak) ma'bed cesimi bunların şân ve şerefine rekz ve binâ edilmiş idi. Karnak'ın cenubunda kâin (Lüksor) mevki'inde dahi bir ma'bed ve müte'addid (obeliskalar) var idi ki bunların en güzeli (Loui Filib) devrinde Paris'e [Sayfa 58; Envar-ı Ulûm; Numara 4] götürülerek (Konkord) meydanına rekz edilmiştir. Lüksor ile Karnak arasında granit kaldırım ile tefrîş edilmiş ve etrafı 1200 aded koç başlı isfinekas ile mezyîn bir yol var idi. Bu yol boyunca bir ma'bedden diğerine giden bir çok kalabalık bulunur idi. Karnak ma'bedine gidilince ilk evvel cesim sütunları sarı yollar ile çizilmiş bir havluya muvassal olan bir büyük kapıdan girilir bu havelinin nihayetinde ikinci bir büyük kapı daha geçildikten sonra tavanı sütunlar üzerinde oturtulmuş büyük bir divanhane karşısında bulunur. Elli metre uzunluğunda yüz metre arzında olan bu divanhânedeki bulunan 134 sütundan merkezde bulunan on ikisi pek büyük, diğer 122 si de biraz daha az cesimdir. Tavan el-hâleti'l-hazihi biraz göçmüş ise de sütunların ekserisi henüz ayakta durur. Her sütûn arasındaki mesâfe kartından sütûnların pek fazla olamadığı için bu suretle hâsıl olan karanlık ebniyenin azimet ve cesâmetinin irâs ettiği haşyeti tezyîd eder. Sanki insan kendini cesîm bir ormanda yolunu gaib etmiş zanneyler, Koyu renklerle tersim edilmiş ve sütunların muhaddeblikleri üstünde çevrilmiş eşkâl ve tesâvir başınızı döndürür.

San'at mimârının azimet ve ulviyetinin vücûda getirdiği bu cisim direkleri üzerinde metemessil ve müttehid resm ve heykeltıraşlık eserleri insanı mebhût ve hayrân ederken batı ve ruhani bir musîkiye mu'akkes olan bu taş sütunların tant ve rennâniyyetini dinleyerek böyle bir ma'bed-i mühibde icrâ edilen ayin medeni veya

ruhâni ne kadar muhabbetli olmak lâzım gelir!.. bu deyü intihanedan dar ve mukaddes bir mahale giriliyordu ki buraya yalnız firâvunun girmeye hakkı olur ve yalnız o Amon'un karşısında bulunabilirdi. El-hâsıl Karnak ma'bed-i cesîmi etrafındaki müştemilâtı ile beraber dört yüz metre tûlû hâiz idi. El-hâlet-i hâzihi bir Fersah mürebbe'i mahalde yıkılmış ma'bedlerden göçmüş saraylardan başka bir şey yoktur, denilebilir ki burası düvellerin yahud ma'budların müthiş bir meydân-ı muharebesidir. Napolyon diyor ki: "Ben burada manzarayı tafsîl etmekten ictinâb edeceğim, çünkü ya benim ta'birlerim böyle bir şey hakkında söylenmesi lâzım gelen şeylerin binde birisini de sevimleyerek bir şeye yaramayacaktır, yahud bunun ufak bir taslak tasvirini yapacak olsam ve bu taslak resmi ne adar renksiz ve ruhsuz bile olsa beni ya mübtedi bir heveskâr nazarıyla telakki edecekler veyahut bana deli diyeceklerdir. Yalnız şurasını söylemek kifâyet eder ki akvâm-ı kadîme veya cedideden hiçbirisi fenn-i mi'mâriyi eski Mısırlılar derecesinde böyle büyük bir mikyâs azimetnevînde tesvir ve ifâde edememişlerdir. Yüz kadem yüksekliğinde bir adam tasvir ve temessül ettirirler idi. Ve Avrupa'daki Tâk-ı zaferlerimiz üzerinde kemâl-i azimet ve ihtîşâm ile tecelli eden kuvve-i icâdiye ve tehayyüliye Karnak'ın yüz kırk amûdlu divânehânesinin ayak ucunda ancak zemin-i acz ve iftikara sürünür gibidir.

Fakat buralarda herşey ma'budların şân ve azimetine tahsîs edilmemiştir. (Medine Alabu) ile Karnak ve Lüksor'da Nil'in her iki sâhilinde medd-i nazar imtidâdınca saray harabeleri (Tutmosis)lerin, (Ramzes)lerin bâhusus ikinci (Ramzes) in [Ramseium] sarayları meşhûd olur. Yunaniler Ramseivme (Ozimandyas) ın mezarı ta'bir ederler idi. Ozimandyas te'sîs ettiğı kütüphane kapısı üzerine "Ruh hastalıklarının ilâcı" levhasını yazdırmış muhibbi ilim ve ma'rifet hükümdardır.

Sütunlar üzerinde duvarların cebhelerinde bu firavunların fütuhat ve muzafferiyatını hâki hieroglif-i hatût bî nihâyesi imtidâd eder. Hatta resimlerin [Sayfa 59; Envar-ı Ulûm; Numara 4] çıkıntılarında yapılan bozukluklara nazaran ikinci (Ramzes)in eslâfın şân ve şerefi kendine isnâd için onların ismini silerek kendi ismini yazmış olduğuda müşehade edilmiştir, fakat bu hal ihlâfını aldatamamış ve bununla esasen pek metin olan nâm-ı meziyet etsamına fazla bir şey ilâve edememiştir. (Kitâ)lar üzerine olan muzafferiyeti ve suriye fütuhatı bunun

eseridir. Bu fütuhâtın hatıratı sarayının kapı duvarları üzerinde zamanında yetişen şa'ir ve müverrih (Pantardor) un hiyeroglafın fıkralarıyla te'yîd edilmiştir. Hiçbir yerde misli bulunmayan hayret-i efzâ sahâyif-i târihiyye: Harebelerin manzara-i hazn engîzine ve mahv ve fenâ olmuş azimet-i maziyenin o hâl-i melâl efzâsına rağmen duvarları nutuk ve mütekellim olan bu saraylar arasında yine bir hayat vardır, harb-ı hikâyatı meyanında firavunların eski san'atkârları granitler üzerine Mısır hayatının hakiki sahnelerini, Amon ma'bedine muta'âzım olan müvekkeb-i hükümdâriyi bir harb-i âti için neferât-ı askeriyye toplanması, me'kûlâtın tahriri ve bunların muharrer huzuruna ibrâzı emr-i inzibatı âdî değnek ile icrâ edilen bu vazâifi âmir olan emirnâme mezarlarının duvarlarında ve sırtlarında baston darbesi duymadıklarını beyân ile müftehir olanlar pek ziyâde nâdir idi. Düşmana doğru hareket sefil Kitâsların harb-i müvekkibleri tahrîb edilerek o müthiş 2.Ramses tarafından ayaklar altında sürüklenmesi ganâimin taksîmi kesilen dalların ya'ni esirlerin ta'dâdı avdet-i muzafferiyat ve (Amon-Ra) mahal-i kudsisi önünde kurbanlar zeyhini tasvîr etmişlerdir.

Fakat yine hemen oralarda (Teb) mebâni-i mu'azzaması üzerinde salh ve mesâlimetin asâr ve meserâtı zâhir olur: Hükümdar nâmına yapılan şenliklerde rakkas ve rakkaseler tüccarların sokakdaki ikdâr ve tebâyi'i, mahsûlâtın te'âtisi, hasırlar üzerinde ve yerde çömelmiş yük, kumaş dokuyucuları sfenks heykeltraşları, grev yapan işçilerin, memnûn edilmek üzere, firavunların kâtibleri tarafından kapılı, sarayların ve mezarların cesim taşlarını ölçerek birbirine tatbîk eden taş işleyicileri... Buralarda bütün Mısır tekrar yaşar. Mısır kavminin adâtı, melbûsatı, hatta Mısırlıların timsâl-i mücessimi ve mülâmah vechiyesi o kadar zamanlardan beri pek çok tebeddül etmemiş olduğu cihetle bu hayretengîz taş sahifeleri üzerinde yaşayan bir Mısır var zannolunur.

Fakat ölüm fikri menfiden daha az sabit ve daha az müesser olmak üzere buradada mevcuddur. Nil'in sol sahilinde (bi had ve ihsâteriyye) görülür ki bunlarda eski Mısırlılar en dindârâne ihtimâmatda bulunmuştur. Zaten mezarlarda ki kitablar ve resimler sayesinde ki Mısır medeniyetinin vasf-ı mümîzi olan ölüm ayin ve ibâdetlerini tahrî ve ta'kib bizim için mümkün olabilmıştır.

Bedî'- Nûri

Sûin Fenniye ve Mısır

Bir Aylık

Seyahat-i Hevâiyye

Havada tayyerân ve seyahat husûsunda muvaffakiyetler ilerliyor: Ağustos'un yirmi ikisinde Amerikalı (Vilbor Vrayet)- Paris civarında yaptığı bir tecrübede: tayyâr makinasıyla 23 kilometre kat' etmiş, havada on dokuz dakîka kalmış idi. Ertesi gün (Dolagranes) tayyaresiyle yirmi dört buçuk kilometre kat' etmeğe ve havada yirmi dokuz [Sayfa 60; Envar-ı Ulûm; Numara 4] dakika ve elli üç saniye uçmağa muvaffak olmuştur. Şurası da şayan-ı dikkattir ki tayyarenin bu müddet nihâyetinde tevakkufa mecburiyeti mahzâ-i muharrekâtının kanının tükenmesinden ileri gelmiştir.

Ağustos'un yirmi sekizinde yirmidokuzunda ve otuzunda, Vilbor Vrayet'in biraderi (Orvil Vrayet) Amerikada Karolina'da – daha büyük muvaffakiyetler ihrâz etmiş: Bir sâ'atten fazla ve nihayet son seferinde bir sa'at bir çârik, tayyerân etmiştir. Muma ileyhın tayyâresinin sür'ati sa'atte altmış kilometreden aşağıya düşmemiştir. Şayân-ı dikkat ve ihzârdır ki kânun-i sâide (Farman) bir buçuk dakika tayyera muvaffak olduğu vakit çok alkışlanmış idi.

Kongreler

Amerikanistler kongresi Amerika hakkında tedkikât tarihine ve fenniye icrâsıyla teveggul eden Amerikanistler on beş gün evvel Viyana'da beyne'l-minel bir kongre akd etmişlerdir. Bu Amerikanistlerin on altıncı kongresidir.

Terbiye-i Avâm kongresi – beyne'l-milel terbiye-i avâm kongresi- ikinci defa olarak – teşrin-i evvelde Paris'de İn'ikâd edecek ve reis'i cumhur Falier ile sabık reis-i cumhur Loben'in riyâset-i fahriyeleri altında bulunacaktır. İlk in'ikâdı iki sene evvel Milân'da – İtalya kralının riyâseti altında- vuku'bulmuş idi. Bu kongre “avâma mahsûs darül-fünûnlar, mektebde ve mektebden sonra te'âvün, beyne'l-milel mübâdele-i etfâl “ mes'elelerini tedkik edecektir. Kongre vesilesiyle

Kimyager (şehir-i müteveffa bir televvünün) Şerefine büyük bir nümâyiş yapılacaktır.

Verem kongresi gelecek ay Washington'da beyne'l-milel bir verem kongresi in'ikâd edecek ve en büyük verem mütehassısları bu kongrede hazır bulunacaktır. Amerika hükümeti kongre için bir milyon frank tahsîsat ayırmıştır. Amerika etbâsı da hem mükafatlar te'sîs ve hem de hemmesleklerini hüsn-i kabul etmek için iki buçuk milyon frank i'âne toplamışlardır.

Tedrisât-ı beytiyye kongresi şehir-i halin on altısında Freiburg şehrinde, idâre-i beytiyye tedrisatı hakkında tedkîkat icrâsı için beynel-milel bir kongre in'ikâd edecektir.

Gıdâ-yı saf kongresi tağşîşât-ı gıdaiyyenin men'i için beyne'l-milel bir de kongre Cenevre'de geçen hafta in'ikâd etmiştir. Bu kongreye otuz iki hükümet tarafından merhaslar gönderilmiştir.

Kutub Seyahatleri

Geçenlerde Fransa'dan katb-i cenubiye doğru bir hey'et-i keşfiyye gitmiş idi. Fransız risâil fenniyesi bu münasebetle tedkîkat ve keşfiyat-ı kutbiyye hakkında ba'zı ma'lûmat veriyorlar:

Kutb-ı şimâliye en çok tekarrüb eden Amerikalı (Pri)dir. Mumaileyh 1901-1906 seferinde Rousselt sefinesiyle 86 ' 66 arz-ı şimâliye kadar vasıl olmuş idi.

El-yevm kutb-ı şimâli havalisinde beş, kutb-i cenûbi havalisindedeki iki hey'et-i keşfiyye var. Kutb-ı cenûbi için bir heyet-i keşfiyye daha hazırlanıyor.

1906 sene-i milâdiyesinde tedkîkat-ı kutbiyye için brüksel'de beyne'l-milel bir kongre in'ikâd ve bir cem'iyyet teşekkül etmiş idi. Geçen sene Belçika rasadhane-i kraliyesinde beynel-milel bir enstitü dahi te'sîs olunmuştur.

1800 sene-i milâdiyesinden şimdiye kadar kutb-ı şimâliye doğru beş yüz yetmiş sekiz, kutb-ı cenubiyye doğru elli bir hey'et-i keşfiye gitmiştir. Bu hey'etlerin en çoğu [Şimâle gidenlerin yüz yedisi ve cenuba gidenlerin yirmi beşi] İngilizdir. İngilizlerden sonra keşfiyât-ı kutbiyyeye en çok hizmet edenler Ruslar ile cemâhir müttefikâlılardır. Birinciler şimâle yüz beş cenuba bir, ikinciler şimâle seksen dört cenuba on iki hey'et-i keşfiyye göndermişlerdir.

Mü'essesât-ı İlmiyye

Oviye dö darü'l-fünûnu –İspanya'da Oviye dö darü'l-fünûnun üçyüzüncü sene-i devriye-i te'essüsü şehr-i halin sekizinde hulûl etmiş, bu münasabetle merasim-i mahsusa icrâ ve müessesesi baş piskopos (Fernand ve validesi) namına bir heykel-i rezk edilmiştir.

Mübadele-i mu'allimeyn Prusya ma'arif-i nezâretiyle Amerika'daki karneci müessesesi arasında bir itilaf akd edilmiş, Prusya'dan Amerikaya ve Amerika'dan Prusya'ya mu'allim i'zâmı kararlaştırılmıştır.

Bi'l-muhâbere tedrisât Amerika'da bil-hassa sanayi hakkında bi'l-muhâbere tedris ve ta'lim usulü pek çok ta'ammüm etmiş, [Sayfa 61; Envar-ı Ulûm; Numara 4]

bir hukuk-ı fevâid te'min ediyor. Bi'l-muhâbere tedrisât mekteblerinin kısım-ı a'zamı anonim şirketler tarafından idare edilmektedir. Bu şirketlerin en mühimi beyne'l-minel bi'l-muhâbere tedrisât-ı mektebî kumpanyasıdır. Kumpanyanın cemâhir-i münfikada yirmi sekiz şu'besi vardır. İstihdâm ettiği me'mûr ve mu'allim ve mümeyyiz ve seyyahların mecmû'ı "3200"e bâliğ oluyor. 1891'de te'sis olunmuş idi. 1895'de 7000000 talebesi var idi.

Kumpanya tedrisât-ı sana'iyyenin şu'bât-ı hususa ve muhtelifesi için birçok te'ellifât vücûda getirib talebesine gönderiyor. Hususu revolar dahi neşrediyor, bundan başka talebesine sualler soruyor. Cevablarını tashih ettikten sonra kendilerine i'ade ediyor. Bu sayede vaktiyle mekâtib-i âdiyyenin tedrisatını ta'kibe muvaffak olamayanlarında daha iyi bir amele veya ustabaşı ve hatta mühendis ve mu'allim olmak için muhtaç oldukları ma'lûmâtı edinmelerine hizmet ediyor.

Koh müessesesi Almanya imparatoru Koh müessesine yüz bin frank ihda etmiştir.

Cemâhir-i münfika tabakatü-l –arz idaresi- cemâhir-i münfika tabakatü-l aziz idâresi yirmisekizinci rapor seneviyyesini neşr etmiştir. Bu rapordan anlaşıldığına göre idârenin mesârif seneviyesi 9.223.280 frankdır! İdârenin topoğrafya, ahvâl-i meyyâh ve ma'âden şu'beleri de vardır. Yalnız tabakat şu'besinin masrafı 1.205.223 frankdır. Bunda neşriyât masrafı dâhil değildir. Bu şu'be bir sene zarfında 16.833 sahifelik asâr neşretmiş ve eserlerdeki haritalardan başka on bir mühim harita tanzîm eylemiştir.

Teşbisât-ı Sana'iyye

Cizr ve mededden istifâde Alman mühendislerinden (Pen) cizr ve med kuvvetinden bi'l-istifâde elektrik istihsâl etmek için bir şirket teşkil etmiş (Grodén) de lâzım olan araziye mübâye'a eylemiştir. İstihsâl edilecek elektrik hem kasabaya tevzî' olunacak ve hem de o havâlide bir şimendifer işletmek için isti'mâl olunacaktır.

Soğuk hava tevzi'i "Fransız sanayi tebridiyye şirketi" Kahire'de mesakin ve mübaniye soğuk hava tevzi'i için bir proje hazırlamıştır. Bu proje birinci değildir. Çünkü Amerikanın ba'zı şehirlerinde böyle soğuk hava tevzi'ine hâdım fabrikalar daha evvelce te'essüs edilmiştir.

Meşâhir

(Henri Becquerel) Fransa müşâhir hükümet şinâsanından Henri Bekrel Ağustos'un on ikisinde vefat etmiştir. En ziyâde Uranyum şâ'âtı hakkında ki tedkikatı nâ'şerit şe'âiyye hakkındaki keşfiyatı ile müştehir idi. Hatta bu sebebledir ki Uranyum'dan intişâr eden şe'â'âta "Bekrel Şa'âtı" nâmı verilmiş idi.

1903 senesinde Nobel hükümet-i tabi'iyye mükâfatı mumailayh ile görülür. Madam ve Mösyö Göriye verilmiş idi.

Henri Bekrel elli beş yaşında idi. Akademide a'zâ müzeiumda ve politekininde mu'allim idi. Şayân-ı dikkattir ki pederi ve büyük pederi de meşhur birer hükümetşinas idi. Her ikisi de muse'umda mu'allimlik etmiş idi. Bütün Bekreller aynı dershanede ders vermiş aynı ameliyathanede çalışmış idi. Şimdi Henri Bekrel'in mahdûmu Jan Bekrel'in de bu ecdada hayrû'l-halef olacağı ümid ediliyor. Mumaileyh de hükümet-i tabi'iyeye ile teveggül ediyor. Museumda müteveffa pederinin dersinde, mu'avindir.

Henri Bekrel akademiye yüz bin frank vasiyet etmiş ve bunun sûret-i sarfını akademinin re'yine bırakmıştır.

Maskar Fransa e'âzım-ı hükümet şinasından Maskar 13 Ağustos'da vefat etmiştir. Yetmiş bir yaşında idi. Elektrik ve ziya bi'l-hassa mıknatısıyyet-i arzıyye mübahisinde mütehassız idi. Elektrik mekteb-i âlisi müesseselerinden idi. Beyne'l-milel elektrik şinâsân cem'iyetinin ve hükümet-i tabi'iyeye cem'iyet-i Fransaviyyesinin müesseselerinden idi. Ve birkaç defa gerek bu cem'iyetlerin ve gerekse beyne'l-milel alâim-i cûye cem'iyetinin riyâsetinde de bulunmuş idi. Fransa ahvâl-i cûye idâre-i merkeziyyesinin zaman-ı te'sisinden otuz seneden beri reis idi. Birkaç ay evvel fûnûn akademisi kitab dâimiliğinede intihâb olunmuş idi.

Tolstoy Rus müşâhir muharrirîn ve mütefekkeriyetinden Tolstoy, seksen yaşına gelmiştir. Bu münâsebetle şerefine merasim ve şenlikler yapılmak istenmiş ise de kendisi muvâffakiyet etmemiştir.

Tolstoy'un felsefesi metîn değildir. Fakat asârı –Romanları- Rusya'da efkâr üzerine büyük te'sirler icrâ etmiş, dünyanın her tarafında da büyük bir şöhret kazanmıştır.

[Sayfa 62; Envar-ı Ulûm; Numara 4] Altın Bolluğu

Fennî Roman: A. Bolonardan Müktebis

Mâ-be'id

Müdde’i-umûmi Olivya’nın ismini, lakabını, sinini, san’atını sorduktan sonra hemen esas mes’eleye geçti:

-Mösyö, dedi. Siz sirkatle veya eşyâ-yı mesrûka yataklığıyla itthâm olunuyorsunuz. Olivya, bu ağır töhmeti işitince şiddetli bir halecandan kendini men’ edemedi. Onun her hâlini tedkik etmekde olan müdde’i umûmi bu halecânın farkına vardı. Ve bundan dolayı Olivya’nın mahremiyetine kat’i bir kana’at hâsıl etti

Bununla beraber Olivya derhal kendini topladı ve sâkin ve mutma’in bir sesle cevap verdi:

-lütfen müdde’i umûmi efendi ta’yin-i mâdde ediniz, dedi. Müdde’i umûmi bu cevabdaki tavr-ı sükûn ve itmeinâne şaşdı, fakat bundan da Olivya’nın terbiyesine ma’lumâtına ve müvekki’i içtimâ’iyyesine göre âdi mücerremlere benzemediğine ve onunla çok mahirâne uğraşmak lâzım geldiğine hüküm verdi.

Me’mûrin zabitanın raporlarından anlaşılıyor ki dedi, siz bir seneden beri birçok kuyumculara beş yüz bin franklık altın külçe satmışsınız.

Olivya bundan tahkîkâtın kuyumcunun ihbârı üzerine icrâ edilmekde olduğunu anladı. Ve zâten işin hükûmete er geç aks etmesi tabi’i olduğunu düşünerek, bu suretle bir an evvel aksettiğinden ve artık bir an evvel neticelendiğinden dolayı memnûn oldu ve derhal müdde’i umûmiye cevap verdi:

-Evet efendim bu tamamıyla doğrudur.

Müdde’i umûmi bu i’tirâfa hayret etti ve Olivya’nın setr-i cürm için pek mâhirâne tedbirler ve müdafa’alar hazırlamış olacağına hüküm verdi.

-Demek oluyor ki, dedi, çaldığınız veya hırsızlardan ucuzca satın aldığınız altınları beş yüz bin franga sattığınızı i’tirâf ediyorsunuz değil mi?

Olivya gülerek cevap verdi:

-Pardon. Dedi. Müdde’i umûmi efendi! Siz burada fâhiş bir muhâkeme hatası yapıyorsunuz ki eski hukuk mu’allimeniz bunu işitse idi, sizi hiç de ma’zûr göremez idi.

Müdde’i umûmi hemen ayağa kalkarak:

-Mösyö, diye bağırdı, Mösyö size adalete itâ’at etmeyi onunla istihzâ etmeyi emrederim.

Müdde’i umûmi hedef olduğu serzenişin muhak olduğunu hissediyor, onun için bir kat daha hiddetleniyordu.

Olivya mütehebbic olmaksızın soğukkanlılığını kaybetmeksizin, devam etti:

-Pardon, azizim Mösyö, dedi. Ben altın külçeler sattığımı i’tirâf ettim, fakat bundan külçelerin mahsûl-i sirkat olduğu neticesi çıkmaz. Siz doğru bir şeyden yanlış bir netice çıkarıyorsunuz. Ben de sizin gibi düşünseydim, sizin de elbisenizi bir eskiciye satmanızdan dolayı onları çalmış olduğunuza, hükmetmeye hakkım olur idi.

Müdde’i umûmi cevap verdi:

-Bu ona benzemez, dedi, elbisenin kıymeti azdır ve ben onları satınalabilecek kadar para kazanıyorum. Sizin sattığınız külçeler ise bi’lâkis pek [Sayfa 63; Envar-ı Ulûm; Numara 4] büyük bir servet teşkîl ediyor ve ben biliyorum ki birisine evvel siz hemen servetsiz kalmış gibi idiniz.

-Görüyorum ki, diye cevap verdi Olivya, siz benim ahvâl-ı hususiyem hakkında çok vesâik toplamışsınız müsa’adenizle bir şey arz edeyim: Eğer külçelerim mesrûk olsaydı yâ meskûkâtın veya mücevherâtın eritilmesi mahsûlû olacak, her iki halde bakırı da muhtevî bulunacak idi. Hâlbuki tahkîk ederseniz anlarsınız ki benim sattığım altın hâlistir.

Müdde-i umûmi bu iddi'a üzerine tereddüde düşdü ve şimdi tahkik ederim dedi.

Elektrik zilinin düğmesine basarak bir polis çağırdı, kuyumcuya hitaben bir mektûb yazarak eline verdi ve hemen kuyumcuya götürmesini ve cevabını getirmesini emretti. Sonra odada Olivya'yı muhâfaza için bir nöbetçi bırakarak çıktı.

Müdde'i umumi gidince Olivya cebinden bir gazete çıkardı. Onu dikkatle okuyor gibi görünmeye çalıştı. Hakikatde ise hep kendi mevki'ini düşünüyordu.

Şüphesiz bir söz söylemekle hakkında ki bütün bu ağır töhmetleri bertaraf edebilirdi. Fakat muzatarr kalmadıkça, son derece sıkışmadıkça hakikatı ifşâ etmeyecekti. O, zannediyordu ki müdde'i umumi sirkati isbât etmeğe mecburdur, sirkat sübût bulmazsa kendidi ma'sum ad edilecektir.

Bir çârik sa'at sonra müdde'i umûmi beşüş bir sima ile geldi.

-Evet, dedi, Olivya'ya, evet halis altın satmışsınız, fakat bakırını ayırdıktan sonra...

Olivya bir tavr-ı inkâr gösterdiğinden müdde'i umumi devam etti.

-Beyhûde inkâr etmeyiniz, dedi. Ben daha demin simyât ameliyathanesi müdürüyle görüşdüm, altın ve bakır halîtasından bakırın pek kolay ayrılabilceğini te'mîn etti. Siz kimyager olduğunuz için şüphesiz cürmünüzü setretmek, adliyei şaşırtmak için bu ameliyatı yaptığınız bakırı ayırdınız.

Mâ-be'id var

Fenni Eğlenceler

Rüsûbât-ı Şeceriyye

Yirmi beş gram (Azotit usrub) alınız yüz gram miktar suda –bunu eczâhanelerden tedârik lâzımdır- veya yağmur suyunda hallediniz. Melhi iyice eritiniz. Epeyce eridikten mâyi’ soğuduktan sonra bunu dibi düz bir şişe veya kavanoza aktarınız. Ve iyice küçük klor mâiyet amonyak –neşâdir tuzu- parçaları atınız. O zaman bu tuz parçalarının her tarafından gaz cereyanları çıkmaya başladığını bu cereyanlar boyunca gâyet beyaz ağaçlar, dallar, kayalar teşekkül ettiğini ve’l-hâsıl kavonozun içinde gâyet garib ve lâtif –kutubların buz alemini andırır bir manzara- husule geldiğini görürsünüz. Bâ husus tecrübeyi büyük bir mikyâsta yaparsanız, çok miktarda mâyi’ büyük berrak bir kab kullanırsanız gayet hoş manzaralar elde edersiniz.

Bu manzaraları hâsıl eden beyaz madde iki milhin azotit usrub ile klor-maiyyet amonyakın tehallül mezâ’îfinden husûle gelir. Klor usrubdan ibarettir. Eğer her iki milh mahlûl halinde olsa idi tehallül ve ta’âmül birden vuku’a gelir, bütün klor usrub birden teşekkül eder şekilsiz -Tuz ki- bir rüsûb hâsılı olur idi. Fakat bu tecrübeye milhlerin birisi salb olduğu için tehallül ve te’âmül yavaş yavaş –bu milh hâllolub eridikçe- vuku’a gelir. Klor-usrub yavaş yavaş neşâdirin hâllolduğu: mahlûlünün öbür mahlûle karıştığı yerlerde husûl buluyor. Fazla olarak bir miktar gaz amonyak da intişâr ettiği için neşâdir mahlûlünü muhtelif istikâmetlere sürüklüyor ve klor-usrub böyle şeceri şekiller almasına sebep oluyor.

-

Fenni eğlenceler

Oradaki kabda bulunan rüsûbat azotit usrub mahlûlüne neşâdir parçaları, sağdaki kabda bulunanlar silisiyet potas mahlûlüne kobalt milhi soldaki kabda bulunanlar da sulu silisiyet sûd mahlûlüne kebritiyyet-i hadid parçaları atılarak vücûda getirilmiştir.

-

Birçok milhlerle buna müşâbe tecrübeler ve eğlenceler yapılabilir.

Bir miktar kibritin nehas –Göz taşı- alıp sıcak ve miktar suda işbâ’ derecesine kadar hâllediniz: Sonra süzüp şeffaf bir kaba nakl ediniz. Gayet güzel

mavi renkli bir mahlûl elde edersiniz. Bunun içine suda –Karbonitsad parçaları atarsınız, yeşil renkli ağaçlar, kayalar hâsıl olduğunu görürsünüz.

Bil-hassa silisit potas veya sûd mahlûlleri içinde pek latif manzaralar hâsıl olur: Eczâhanelerde satılan silist-potas mahlûl mütekâîfine kendisi kadar su kattıktan sonra içine halyet-i usrub parçaları atınız: Beyaz, parlak, güzel, uzun, güzel iğneler teşekkül ettiğini görürsünüz.

Başka milhler başka renkli manzaralar vücûda getirir: halyet-i evrân parçaları latif penbe süblime parçaları kırmızı, brom, nikel parçaları açık yeşil kibriteyt-i nehas parçaları koyu yeşil, kibirit-i hadid parçaları pek koyu yeşil (şekil) renkli manzaralar hâsıl eder.

Rüsûbat-ı şecereye, mahlûl az sulu olursa kalın, çok sulu olursa ince nârin olur. Mahlûle biraz eter veya köil veya gliserin ilâve edebilirse manzara daha tatlılaşır.

Silisit emlâhının hâsıl ettiği bu rüsûbat aylarla dayanır. Böyle bir rüsûb hâsıl ettikten sonra kabdaki mâyi' bir sifon ile aktarılır ve yerine su doldurulub kabın ağzı iyice kapanırsa raflar ve masalar için hoş bir ziynet vücûda getirilmiş olur.

Matba'a-i Âmire

E. Beşinci Sayı

Fiatı 60 Para

İstanbul için idâre haneden alınmak şartıyla, bir seneliği 65, altı aylığı 35 gurus taşra için posta ücreti ile beraber bir seneliği 80, altı aylığı 45 gurutur.

Taşra aboneleri tenzîl edilmiştir

Mahal-i tevzi'i: Bab-ı âli caddesinde 18 numaralı Şefik Kütüphanesi

(Aşiyân) ın bu haftaki nüshasında dahi-i Edib Abdülhak Hamid Beyin gayri matbû' bir manzûmeleri mündericidir.

Târih-i Tab'î

Den

İlm-i Hayvanat

Ser muharrimiz tarafından iki sene evvel neşr edilmiş olan bu eser emsâlinden pek farklı bir tarzda tertip ve tahrîr edilmiştir. Darü'l Funûn ve Darü'l Mu'âllimin ve Mekteb-i Tıbbiye müdavimleriyle bi'l umûm mekâtib-i idâdiye muallimlerine ve talebesine tavsiye olunur.

Fiyatı 10 guruştur

Envar-ı Ulûm

1326

Tabiyât ve içtimaiyât ve felsifiyâttan bahs

Mecmua-i Musavvere

Her ayın Bidayeti ile on beşinde neşr olunur

Numara 5

Sahib-i İmtiyâz ve Ser Muharriri: Sâtî'

Sene 324

Münderecât

Tarih sâhifeleri: Fransız inkılâb-ı kebiri, Mısır medeniyeti (Bedî' Nuri),

Fen ve müdâfa-i vatan (sâtî'),

Hükümetler ve Milletler: İngilizler (Ahmet Salahattin),

Hayat ve 'Âdât-ı Akvâm: Neler yiyorlar? (Sâtî'),

Metnûa: Newyork'ta hürriyet heykeli,

bir buçuk sâ'at Tîran,

fenni eğlenceler:

Gizli mürekkebler,

fenni roman: Altın Bolluğu

İlave-i Siyasiye

10 Temmuzdan beri.... Ahval-ı Dahiliye ve Hariciye

Envar-ı Ulûm

1326

Numara 5

15 Teşrin-i Sâni Sene 324

Sene 1

-Fransa inkilâp kebîri: Kraliçe Mary Antoinette'nin muhâkemesi-

Tarih Sayfaları

Fransa İnkilab-ı Kebîri

Nazar-ı Umûmi

Tarih sayfaları arasında Fransa inkilab-ı kebîri kadar heyecan bahş ve ibret âmîz vakayiye hiç tesadüf edilmez denilse mübalağa edilmiş olmaz. Fi'l-vaki' hiçbir inkilab o kadar kanlı ve buhranlı olmamış. Hiçbir kıyam-ı milli o kadar umumi ve devamlı galeyânlar ve heyecanlarla terafuk etmemiş hatta belkide hiçbir hadise-i tarihiye o kadar [Sayfa 66; Envar-ı Ulûm; Numara 5] inakâslar husûle getirmemiş alemin ve bi'l-hassa Avrupa'nın ahval-i umumiyesinde o kadar derin izler bırakmamıştır. Yek nazarda bu büyük inkılab, ani olarak vukû'a gelmiş gibi görünür. Fakat ahvâl daha iyi tetkik edilirse hakîkatin bu merkezde olmadığı anlaşılır. Zaten kâinatta hiçbir hadise ani olarak vukû'a gelmez. Şahsî, içtimâî, ruhi, maddi her vak'a az çok uzun bir silsile-yi esbâb ve vakâyî neticesinde tecelli eder. Zahirî en nagehzuhûr görünen hadiseler bile, hakikat halde birçok hâdisât-ı mütekaddime ile tedricen hazırlanmış bulunur. "İne"nin kavî-i meşhuru vecihle "tabiat sıçramaz". Reviş-i müstemirinde hep adım adım ilerler.

Fransa inkilab-ı kebîri bu kanuna bir istisna değil bilakis parlak ve kavi bir burhan teşkil eder. O da bütün hadisat-ı kevniye gibi medîd bir silsile-i esbâb ve şüun ile hazırlanmış idi. Hatta o kadar tabi ve zaruri bir hale gelmişti ki, bazı mudakkıkın tarafından vukû'undan çok zaman evvel keşf ve inzâr bile edilmiş idi. "Fenelon", bir asır kadar evvel öyle şiddetli bir inkılab gelecek ki hükümdarların nüfûz-ı müferritini ta'dil ile iktifâ edeceğine, onları tahrîp eyleyecek demiş idi. "Jean Jacques Rousseau"

1762’de biz buhran devrine ve inkılabât asrına tekarrüb ediyoruz diyordu. Voltaire’de bundan iki sene sonra inkılabtan tam bir rabii asır evvel gördüğüm şeylerin hepsi büyük bir inkılâbın tohumlarını saçıyor. Gençler bahtiyardır onlar çok şeyler görecektir demiş idi. Mühendis “Şövalye Kolar’da” Avrupa hükümetleri kendilerini tehdîd eden fırtınayı görmemek için pek fena güzelliklere malik bulunuyor diyordu.

İnkılab-ı kebîri ihzâr ve intâc eden ve bu istidlal ve inzârlara esâs olan, esbâb iki sınıfta cem’ olunabilir: İdare-i hükümetteki müsavi ve i’tisâfat efkar-ı umûmiyedeki intibâh ve terakkiyat.

Mesâi-i idâre artık tahammül edilemeyecek bir hale gelmiş idi. O derecedeki on beşinci Lui’ye sabaveti sebebiyle, niyâbeten icrâ-i hükümet eden “dük dorlesan” bile “eğer ben teb’adan olsaydım isyân ederdim” demiş idi: Adaletten ve müsâvâtta eser bile yok idi. Ahâli hukuk nokta-i nazarından üç sınıfa ayrılmış idi, bunlardan ruhban ile zâdegân birçok imtiyâzata malik vergi hususunda bile imtiyazlı idi. Zaten pek ağır olan ve memurların sû-i isti’mâlâtı ile de bir kat daha ağırlaşan, vergiler en ziyade ahali-i sâireye yükleniyor. Ve fakr ve zaruretlerini derece-i nihâyeye vardıırıyordu. Adliyenin mu’âmelatı indî mücâzâtı ağır idi. Gerek zâdegânın ve gerekse me’murînin sû-i istimâlât ve i’tisâfatı saymakla biter işlerden değil idi. Kral zevk ve sefâhatle meşgul, idâre, sevgililerinin ve saray entrikacılarının elinde idi. Sarayın isrâfatı ve luzümsuz memurların çokluğu sebebiyle vergilerin ağırlığına rağmen maliye hazinesi boş ve perişan idi.

Halk bu müsâviye, bütün in’anât-ı mazîyeye dindârane bir his ile rabt-ı fikir ve kalb ettiği, hakimiyeti “ hükümdârana mevhûp bir hak-ı tabi” addeylediği müddetçe tahammül etti ve bi’t-tabî’ ancak bu müddetçe tahammül edebilirdi. Hissiyât ve efkar-ı umûmiye bu merkezde kalsaydı, şüphesiz inkılâb-ı kebîr vukû’a gelmez, daha doğru bir ta’bir ile: kebîr ve umumi olmazdı: Yalnız bir zümre-i mahdudenin teşebbüsü ile vuku’a [Sayfa 67; Envar-ı Ulûm; Numara 5] gelir. Ve yalnız kralın veya hanedân kralının sukût ve tebdîliyle neticelenirdi. Hâlbuki çoktan beri hissiyat ve efkâr-ı umûmiye, in’anâtın esaretinden kurtulmaya başlamış. Yeni istikametler yeni cereyânlar almış idi. “Bacon” dan ve “Dekart” den beri metin ve nevin bir tarz alan ve o vakite kadar fînûnda pek çok harikalar tevliid eden “yeni

usul-i tefahhus ve tefekkür” artık ulûm-ı felsefiye ve hukukiyeye de nüfûz ediyor. Onlardaki efkâr ve nazariyât an’anaviyyeyi bir yıkıyor, yerlerine hürriyet-i şahsiyye hukuk-ı tab’iyye hâkimiyet-i milliyye esaslarına mübteni, yeni nazâriyeler hırs ve ümît ile meşbû yeni fikirler ikâme ediyordu. Ve bunu fikir ve nazâriyeler halk arasında teammûm ediyor. Ve onlara yeni emeller yeni ümitler ve yeni cesaretler veriyordu. Daha sonra Amerikalıların i’lân-ı istiklal etmesi (1776). Yeni ve hür bir hükümet, bir cumhuriyet teşkîl eylemesi onlara mu’âvenete gönderilmiş olan Fransız zâbitan ve efrâdının emel ve tehassürlerini teşdît ediyor. Ve nazariyelerin bu parlak numune-i tatbikiyyesi efkâr ve âmâl-ı umumiyyeye yeni ve kavi bir taziyâne-i teşvîk oluyordu.

Artık o eski tarz hükümetler bu yeni fikir ve emellere tevafuk edemezdi. Avrupa hükümdarının bir kısmı bunu anlayarak ıslâhât icrâsına müsâre’at etti. Fakat bu fikirlerin asıl menbaı olan, eski tarz-ı idareden en ziyade zarar gören her iki sebebiyle yeniliğe en ziyade muhtâç olan Fransa’da kral israfatına karşılık tedarikinden başka bir şey düşünmüyor. Sınıf-ı mümtâze dahi ıslahat fikrine muhâlefet ediyordu. Bunun için efkâr-ı umumiye ufak bir tesirle infilak edebilecek bir hale gelmiş idi. Şüphesiz artık ergeç infilâk edecek gördüğü te’sîr ile mütenâsip bir aks-i te’sîr gösterecek, tesadûf ettiği manalar ve düçar olduğu tazyikler nispetinde tahribât icrâ edecek idi.

İnkılâb-ı kebîr işte bu suretle hazırlanan ve bu suretle düçar-ı tazyîk ve mevânî’ olan effkar-ı umumiyenin infilâkından ibarettir.

İnkılabın ilk mukaddime-i fiilyesi 1788’de parlementonun saraya karşı ısrar-ı şedîdi ile başlamış idi. O vakit parlamento “bir divan-ı ali-i adli” makâmında idi: hep zategândan müteşekkîl ve kralın ısdar ettiği emirleri ve nizamları kable’l-icrâ, kayd ile mükellif idi. Parlamento yeni bir vergi hakkındaki nizamı kayıttan imtinâ’ etti. Gerçi bu kâbil-i imtinâ’alar birinci def’a olarak vuk’ua gelmiyordu. Fakat bu def’a parlamento sadece îtiraz ve imtinâ’ ile iktifâ etmiyor vergileri tarh ve tevzî’ etmek salahiyetinin meclis-i umûmiyyeye ait bulunduğunda da iddiâ ediyordu. Onun için kral on altıncı Lûi parlamentoya bu cürretinden dolayı pek kızdı ve a’zalarını nef etti. Fakat mülhakât parlamentolarıyla sâir mehakim-i âdiye şiddetli itirâzata başladıklarından menfileri i’âde etmeye ve birkaç tedbir-i mâliyenin kaydına

muvafakatlarını istihsâl için bazı müsââdât vermeye mecbûr oldu. Mamafih parlamento tekâlif-i saireye karşı i'tirâzda devâm ve ısrar ettiğinden kral en cüretkâr bulduğu muhâlifleri haps ve parlamentoyu büsbütün lağv ederek adliye-yi idâre ve teşkilâtını büsbütün başkalaştırdı. Bunun üzerine mülhakatta şiddetli imtinâlar itirazlar galeyânlar başladı. Bi'l-hassa Döfen'de bütün sınıf-ı ahâli bir meclis-i mahsûs teşkil etti. Ve meclis-i umumi da'vet edilmedikçe vergi vermemeye ahd etti. Kral ibdidâ bu içtimâ'î kuvve-i müselleha ile dağıtmak istedi fakat. [Sayfa 68; Envar-ı Ulûm; Numara 5] kâbil olamayacağını anladığı için meclis-i umûmiyi davete mecbûr oldu (1788 Ağustos 8).

Meclis-i umumi üç asra yakın bir müddetten beri içtimâ' etmemiş idi. Ve bu sefer içtimâ' edince kralın fikrinde yalnız mesâil-i maliyeyi hal ve tedkîk edecek idi. Fakat ahali bu meclisten başka şeyler istiyor. Bütün ümidini bu meclise bağlıyor selâmet ve saâdete mündemic bulunuyordu. Meclis-i umûmi küşâd edilince [1789 Mayıs 5] teyrisat mebuslarının hepsi ile zedegân ve ruhban mebuslarının cüz-i bir kısmı her üç sınıf azanın toplanmasını ve vekaletnameleri müctemi'an ve müştereke tetkîk ile müsenni istemiş, zedegân ve ruhban mebuslarının ekseriyeti bundan imtinâ' etmiş, kral sınıf-ı salise mebuslarının hürriyet ve müsâvâta hukuk ve hâkimiyete nâiliyeti hep onun himmet ve icrâatından bekliyordu. Onun için "tiyerisât" mebuslarının sınıf-ı mümtâze, zedegân ve ruhban mebusları mecmû'una müsavi olmasında ısrar ediyor ve her tarafta inthihâb heyetleri, mütâlib defterleri tanzîm ve mebuslarına tevdi' ediyordu. İnkilâbın bütün efkâr ve icrâatı ve bütün ruhu, işte bu defterlerde ittihâdına mâni' olmak için tedâbir itthâzına başlamış ve hatta icâbında kuvve-i müsellehaya müraca'ata bile karar vermiş idi. Bu ihtilâf bir ay kadar devam etmiş bu sebeble her tarafta heyecanlar ve hatta kargaşalıklar başlamış. Nihâyet Tiyerisata mebusları ruhban ve zedegân mebuslarına son bir ihtârdan sonra vekaletnameleri tetkîke başlamaya ve ispâî vücûd etmeyen zedegân ve ruhban [Sayfa 69; Envar-ı Ulûm; Numara 5] mebuslarını tanımamaya karar vermiş ve bu karara tevfikân mu'âmelat-i evveliyeyi ikmâl ettikten sonra "meclis-i milli" asâmeble naponal" namını almış idi. [17 Haziran]

Üç gün sonra ruhban mebusları arasında bu meclise iltihâk taraftarları ekseriyet kazanmış idi. Kral iltihâkı men' için meclis salonunu ve Versay'ı muhâfaza-i askeriye altına aldırılmış ve birkaç gün sonra bir içtimâ'-i resmide hazır

bulunacağını i'lân etmiş ve bu içtimâ' için istihzaratta bulunacağı bahanesiyle meclis reis ve katiblerinin salona girmesini men' ettirmiş idi. Meb'ûslar bu mümâne'atten fevk alade müte'essir oldu ve hemen eski Versay'da top top oyunu salonuna giderek orada o mefrûşatsız Çıplak Solonda reisleri (bayî) nın etrafını sararak “kavi esaslar üzerine bir kanun-i esasî te'sîs ve tahkîm etmedikçe birbirlerinden ayrılmamaya ve her nerede lazım gelirse orada toplanmaya hararetle ve samimi yeminler etti (2 Haziran) [Loca Sayfa 72].

Üç gün sonra kralın ilan ettiği içtimâ'-i umûmi vukua geldi. Kral namına îrâd olunan nutukta teyeris-i âtâ mebuslarının mukarrerâtı kanuna muhâlefete tavsîf olunur. Sınıf-1 selasenin ayrı kanası luzûmu beyan ediliyor. Her saf-1 mebuslarının kendi dairelerine çekilmesi emir olunuyordu.

Kral salondan çıkınca zadegân ile bir kısım ruhbânın meb'ûsları onu takîp etti. Fakat öbür meb'ûslar yerlerinde kaldı. Biraz sonra avdet eden teşrîfât nazırı kralın emrini ihtâr edince reis (bâyî) derhal “bir meclis teşkil eden millet emir alamaz” cevabını verdi. Meşhûr Mirabo da yerinden fırlayarak “ gidiniz sizi gönderenlere deyiniz ki: biz burada milletin iradesi ile bulunuyoruz. Ve bizi buradan süngü kuvvetinden başka bir vasıta ile çıkaramayacaklardır” dedi.

Millet meclisinin bu cür'et ve metanetini görünce tedricen sınıf-1 sâire mebusları da onlara iltihâk etmeye başladı. Kral bu halleri görünce bütün zadegân meb'ûslarınada iltihâkı emr etmeye mecbûr oldu. Fakat bir taraftanda meclis tenkîl için hazırlıklar görmeye başladı. Paris ve Versay'ı İsviçre ve Alman taburlarıyla sardırdı. Meclis salonu karşısındaki mebâniye bir batarya top yerleştirdi. Mebuslar bu tedbirlerin pek vahim neticeler vereceğini takdîr ve ihtâr ettiler. Mirabo hararetli bir nokta da bu tedbirleri tavsiye edenler tahtın âtisi için müveccib olacağı neticeleri istidlâl ettiler mi? Bütün akvâmın tarihlerinde ihtilallerin nasıl başladığını tetkîk eylediler mi? En ihtiyâtlı fikirlerin bile daire-i i'tidâlden harice nasıl meş'ûm-ı ahvâl sevkiyle atıldıklarını ve sermest-i tehevür bir kavmin bidayeten hayâliyle ile bile titreteceği efrâtlara nasıl müthiş bir sâika ile terk-i nefis ediverdiğini: nazar-ı dikkate aldılar mı? Diye ekleyip durdu. Meclis namına bir heyet-i mahsûsa gitti. Krala hem ihtirâm-kâr ve hem metânet-i âlûd bir lisan ile beyânât ve ma'rûzatta bulundu: “şevketme'ab tehlikenin derecesini bizi huzurunuzda sevk eden telaşlardan takdîr

ettiğiniz büyük inkılablar ve ihtilaller bundan çok daha az sebeblerle vukû'a gelmiş idi. Milletler ve hükümdarlar için mühlik birçok teşebbüsler bundan daha az korkunç ve daha az menhûs sebeblerle baş göstermiş idi. Size milletten hiffetle bahs edenlere inanmayınız” dedi. Fakat kral bunların hiçbirine ehemmiyet vermedi. İhzârâta büyük bir faaliyetle devam etti.

[Sayfa 70; Envar-ı Ulûm; Numara 5] Nihayet 11 Temmuz'da herşeyin hazır olduğu zannıyla maliye nazırı”Neker” hemen Fransa'yı terk etmesi için emir gönderdi. Bu havâdis Paris'te şâyi' olunca bil hassa yirmi günden beri zaten pek heyecanlı bir hâl almış bulunan efkâr-ı umumiye büsbütün galeyâna geldi. Halk büyük mıkysda nûmayişlere başladı. Alman taburu bu nûmâyişçiler üzerine isti'mâl-i silah etti. Kraliçe Mary Antoinette akrabasından olan Avusturya'lı bir prensin kumandası altındaki süvariler dahi halkı çiğnemeye başladı. Bu ta'diyât halkı teskîn edeceğine büsbütün igzap etti. Bâ-husus meclis-i millinin bir iki güne kadar dağıtılacağı mebusların haps olunacağı, Paris'in topa tutulacağı yolundaki şa'ibeler heyecan-ı umumiyi mertebe-i Kasvaya vardırdı. Müntehipler hemen toplanarak daimi bir komite ile milli taburlar teşkiline başladı. Ahali Vessay'daki askere barut götüren bir gemiyi tevkîf ve barutuda müsâdere ettikten sonra silâh aramaya başladı. Müttekâ'idin askeriye dairesine hücum ederek oradaki kilitli top-tüfenkleri müsâdere etti. Aynı zamanda mahkûmeyn-i siyasiyeye mahsûs olan bir kale halinde bulunan Bastille hapishanesine doğru ilerledi. Hapishane kumandanı âhali üzerine top tüfenk ile dehşetli bir atış açtı. Bunun üzerine âhali methurane ve akurâne bir surette hucuma başladı ve beş saat müsâdeme ve muhârebeden sonra Bastilli zabta muvaffak oldu (1789 Temmuz 14). [73 ve 68 sayfa: resim]

Bu milletin kraliyete, hürriyetin istibdâda galibiyet-i katiyesi idi. Fransızlar Bastille zabt etmekle iklim-i hürriyeti feth, hâkimiyet-i milliyeyi te'mîn etmiş bulunuyordu. On altıncı Lui Versay'da bu vakayı haber alınca “demek bu bir isyan” demiş idi. Yanında bulunan dük Dulyankor'da “bir inkılap şevketmeab” diye cevap vermiş idi. Bunun üzerine kral millet meclisine bizzat gitmeye karar verdi. Kapıdan girer girmez şiddetli alkışlarla istikbal olundu. Mirâbo refikâsına “bekleyiniz ki kralımız bize niyet-i hasenesini bildirsın milletlerin sukûtu kralların dersidir” dedi. Fakat on altıncı Lui askerlerin çekilmesi için emir verdiğini söyleyince bâ-husus ilk defa olarak “meclis-i milli” tabirini isti'mâl ederek nihayet “size i'timâd ve teslîi nefis

ediyorum” deyince meb’ûsların sürûrû hadd-i gayeyi buldu. Nakl olunduğuna göre Bezanson mebusu Lobelan sevincinden öldü....

Artık inkılabın gürültülü ve kanlı sayfaları bitmiş, icraat-ı müsâmetkârane devri başlamış olacaktı: eğer... Kral on altıncı Lui iki yüzlülük etmiştir. Ve dahilden ve hariçten bu kuvvetli cereyânı tevkîf etmek için teşebbüsât vuku’a gelmeseydi...

Meclis mütevâliyen parlak bir takım kararlar ittihâz, sınıfın müsâvâtını i’lân, bütün imtiyâzâtı lağv ediyor, meşhûr hukuk-ı beşeriye ve vataniye ilânnamesini tanzîm ediyor. Kanun-i esasiyi hazırlıyor. Fakat on altıncı Lui bu mukarrerât ve tanzîmata hüsn-i kabûl göstermiyor, bunları tasdik de te’ehhürler vukû’a getiriyordu. Çünkü eski idâre nüfûzunu i’âdeye muvaffak olmak ümit ve emelinde bulunuyordu.

Daha Bastil muvaffakiyeti günü bir takım prensler ile zâdegân aileleri memalik-i ecnebiyeye hicret etmiş dahilen zâdegânı hicrete ve haricen ecanibi müdâhale ve mu’âvenete teşvîk için teşebbüsâta başlamış idi. Kral bu teşebbüsattan ümitleniyor onları teşvik ediyor. [Sayfa 71; Envar-ı Ulûm; Numara 5] ve vakit kazanmaya çalışıyordu. Bâ-husus kraliçe Mary Antoinette bu gitmede muvaffak olamıyor, zaten Avusturyalı olduğu için ecnebi muhâfazalara pek güveniyor, onlar çok yüz veriyordu.

Bu haller ahaliyi günden güne sinirlendiriyor. Kadınları bile ayaklandırıyor ve kral her sefer mağlup olduğu her kıyâmın akabinde âmâl-i umumiyeye mümaşata mecburiyet gördüğü halde bile yine entrikalardan vazgeçmiyordu. Ecnebi hükümdârlara hafî ve husûsi mektûblar gönderiyor yeni nizamları istemeyerek imza ve tasdîke mecbur olduğunu bildiriyordu.

Ahali kralı bir kıyam ve galeyân neticesinde Versay’dan Paris’e nakle mecbur etmiş idi. O ise kaçıp huduttaki muhâcirlere iltihâk etmek ve onların ve ecnebilerin mu’âvenetiyle hüküm ve nüfuz-ı sabıkını istirdât eylemek ümit ve emelleriyle vakit geçiriyordu. Nihayet bir gece yarısı ailesiyle beraber tebdîl-i kıyafet ederek Paris’ten çıkmaya muvaffak oldu. Fakat, birkaç gün sonra yolda teşhîs ve tevkîf edildiğinden avdete mecbûr oldu. Kaçarken bıraktığı tehdidnâme ve şehâdetname, on altıncı Lui’nin sû-i niyetini izhâr ve ispâta kâfi idi. Fakat meclis ona karşı kati ve metin bir

hatt-ı hâreket ittihâzında tereddüt etti. Kendisine hiç emniyet etmemekle beraber tahtında ibkâsını evla gördü.

Kral bundan sonra da ümit ve emellerinden ferâğ olmuyor, hududu tecavüze muvaffak olan biraderleri vasıtasıyla tahrikâne devam ediyordu.

Bu vakayı mühimme, Avrupa'nın hemen her tarafında in'ikâslar hâsıl etmiş idi: her tarafta âhalî Fransız milletinin cür'et ve muvaffakiyetini alkışlıyor ve ona iktifâ arzusuna düşüyor idi. Hükümdarlar ise bu temayulatı takdîr ederek harekât-ı inkîlabiyenin kendi memleketlerine sirayetinden korkuyor bir taraftan bazı ıslâhât ve icra'ât ile halkı avutmaya çalışıyor. Diğer taraftan da Fransadaki harekâtın teskini için kral ve irticâ' taraftarına muavenete hazırlanıyordu. Bundan başka İspanya kralının on altıncı Lui'nin amcazadesi ve Avusturya kralının kraliçe Mary Antoinette'nin akrabası olması İngilizlerin Fransızlara, bil hassa Amerikalılara ettikleri muavenetten dolayı muğber bulunması Prusya ile Rusya'nın Lehistan mukâsemesini ikmâl için Avrupa-i garbinin karışmasına muntazar olması: da onların müdâhalelerine birer sebep-i vesâik teşkîl ediyordu.

Fransızlar, komşularının bu müşterek ve umumî hazırlıklarını görüyor fakat sabır veya harb şıklarından birini tercihte mütereddid kalıyordu. Meclis-i milli de bu hususta pek şiddetli mübahaseler münâkaşalar vukû'a geldi. Fakat nihayet "krallara harb, milletlere sulh teklifi kabul edildi.

İlk harekette Fransız askeri bozgunluğa uğramış, bunun üzerine asakir-i müttefike Frasa'ya tecavüze, ve krallık aks'ül-imal taraftarları da tezyîd-i cür'ete, başlamış idi. Artık vatan büyük bir tehlikeye düşüyor, artık bu hususta kralın ihaneti pek zâhir olarak görünüyordu. Meclis-i milli vatanın tehlikede olduğunu mutantan ve müessir bir surette beyannâmelerle, nutuklarla, toplanlarla, mevzikalarla, alaylarla, i'lân ve bütün Fransızları müdâfaya? Davet etti.

Asakir-i müsteveliyeye kumandanı "Dük Dö Bironsoya" Fransız toprağına girer girmez pek tehdîd-i âmiz bir beyannâme neşr etmiş ve bunda bütün Fransızları [Sayfa 72; Envar-ı Ulûm; Numara 5] krala inkıyâda davet eylemiş idi. Bu beyannâme kral aleyhindeki galeyân-ı efkârı derece-i nihayeye îsâl etti. Ahâli takım takım

meclis-i milliye müraca'at ve kralın hallini talep etti. Fakat meclis efkâr-ı umumiye'yi tamamen anlamak bahanesiyle bu bâbda karar ittihazını te'hîr etti. Bunun üzerine ahâlî bizzat tertibatta bulunarak doğrudan doğruya saraya hücumla mecbur oldu. O gün (1792 Ağustos 10). on altıncı Lui'nin son yevm-i hükümeti oldu. Üç sene evvel hak takannin ve hakimiyetin münhasıran kendine ait olduğunu iddia etmiş olan kral artık ailesiyle birlikte Tampil kalesinde mahbus bulunuyordu.

Kırk gün sonra krallığında son saati hülûl etti: artık idare-yi sabıka kökünden sökülmüş cumhuriyet ilan edilmiş idi.

Vakayı, harici ve dahili düşmanların mukavemet ve muhalefetlerine nihayet vermemiş idi. Fakat bu muhalefetlerde efkardaki galeyanı tezyidden, inkılab ve ihtilali teşdidden başka bir şeye yaramamış idi. Herkes bilir ki daima “aks-i tesir, tesire müsavidir” galeyanda bulunan su ne ne kadar hasr ve tazyik edilirse buharı o nisbette büyük bir kuvvet alır dinamitler ve milinitler ne kadar mahsur ve mütezayyık bir sahada infilak ederse o kadar şiddetli tahribat icra eyler. Bunun gibi efkâr ve temayülât-ı umumiye dahi daima gördüğü tazyikler ve manilerle ile mütenasib bir şiddet ile infilak eder.

İnkılab-ı kebir bu hakikatin en kavi delailindendir: Harice karşı muzafferiyetler daha tam cumhuriyetin ilanı günü başlamış, ve birbirini süratle veli ve takip etmiş idi. Ordular vatanlarını asakir-i müstevliyeden [Sayfa 73; Envar-ı Ulûm; Numara 5] tahlîs ettikten sonra hududları tecavüze başlamış ve şanlı ve parlak muzafferetler kazanmış idi. Hâricde toprak ve tüfenkler bu şanlı zaferleri istihsâl ederken dahilde “giyotin” ler i'dâm makineleri de kanlı muvafikiyetler gösteriyor. Erbâb-ı irticâ ve mukâvemeti terhîb ve tedhîş ediyor. On altıncı Lui'nin ve Mary Antoinett'in ceza-i sözlerini bile unutmuyor. Efkar ve temayulat-ı muhalefeyi kanlar içinde boğuyor idi...

Fakat... evet. Fakat... giyotinlerden akıp duran kanlar, tevali edip giden heyecanlar... efkarı körleştiriyor, hissiyatı vahşileştiriyordu. Onun için giyotinler artık gayrı makul intikamlara, şahsi garezlere, esassız şüphelere de alet olmaya başlıyordu. Vukua gelen hıyanet ve ihanetler halka müfrit bir itimatsızlık veriyor. Onu maziye karşı müttehuzane bir kin ve gayza düşürüyor, o menhus mazinin her

türlü tesirat ve alaikinden intikam almak ve kurtulmak emel ve hülyalarına sevk ediyordu. Günlerin, ayların, şehirlerin ismi bile değiştiriliyor, maziden hiçbir eser bırakılmamaya çalışılıyordu. efrâtlara i'tirâz bile bir eser-i irticâ' ve muhalefet gibi tellakki ediliyor. Onun için inkılâba ve cumhuriyete pek fedâkârane hizmetlerde bulunmuş ve hatta giyotini kullanmış olan kafalar bile giyotin zorbasından kurtulamıyordu...

Ve bu hâl o kadar devam etti. Efkar-ı umumiye'yi o kadar bîtab bir hale getirdi. Umumi o kadar şedid bir infihâl-i asabiye düşürdü... ve diğer taraftan hariçte kazanılan muzafferiyetlerin şaşası gözleri o kadar kamaştırdı: ki nihayet (1804) namdâr bir kumandan Napolyon Bonapart (imparator) namını takındığı vakit hürriyet ve cumhuriyet uğrunda o kadar kanlar dökmüş olan millet onu alkışlamaya başladı.

Bu suretle “inkılâb-ı kebîr” silsile-i vakayi hitâm bulmuş oluyordu. Fakat bu silsile-i vakâyi, her tarafta. [Sayfa 74; Envar-ı Ulûm; Numara 5] daha ne kadar zaman ne kadar derin te'sirler icrâa etmiş, ne kadar mükerrer in'ikâslar hasıl eylemiş, ne kadar milletlere ve ne kadar hükümdarlara ne müessir dersler vermiş idi...!

Bu derslerin en son belki de en mükemmel saha-i tatbikâtı şüphesiz “Osmanlı hareket-i ihrârânesi” dir: tam dört ay evvel Rumeli vadilerinde tanin-i endâz olan “hürriyet topları” inkılâb-ı kebîr velvelelerinin hava-yı tedbire intikâl etmiş, bir aks-ı savt dura devri makamında değil mi idi?

Evet Fransa inkılâb-ı kebîrinin cür'et ve muvaffâkiyeti ne vakitten beri teşne-i hürriyet Osmanlıları kuvvetli emellere şiddetli ümitlere ve tahammülsüz tehassürlere düşüyordu! Bir şairimiz, Süleyman Nazif Bey on sene evvel Paris'te iken bir Fransıza hitaben yazdığı bir şiir ile şebâb-ı mütefekkirimizin, ruh ve hissine ne güzel tercümân olmuş:

Bedî'azâr emel biz bu şey'i bilmezken
nasılsa siz bize gösterdiğiniz tehvire:
ne hoştu nur-i şefikle uyandınız erken
bizimse geçmede eyyâmımız tasvirle...! Demiş idi.

Bu günkü hürriyetimiz ve yarın ki saadetimiz o tasvirin fiile “inkılâb” ından ibaret değil midir...?

10 teşrin-i sani 334

Mısır Medeniyeti

Mısırlıların mezheb-i hakikiyesi lm mezhebi olmuştur. Kendilerine güneşin fyzatını ve enbat-ı bahş feyezaları te'mîn eden ikinci derece ma'bûdlar için bir hiss-i minnet ve şükran beslerler idi. Fakat bu mevzû'u ve sâni ma'bdların kabiliyetleri fevkine, mahdûd imtiyazları hâricine çıkmamışlardır. Bunların tebâyi-i milliyeleri bilhassa lm ayinini teşkîl eden karışık merasimde Meşhd olur, çünkü bu merasim hayat ve ma'işetlerinin mühim bir kısmını işğâl eder idi. Onlar bu merasim hakkında birçok manasız itikâtlarda bulunmakla beraber adem-i fena hususunda pek şiddetli ve kavî bir iman taşırlardı.

Mamafih ölmekte isti'câl etmezler, ve hastalığa karşı her türlü tedabir-i ihtiyâtiyeyi icrâdan geri durmazlar idi. Sihir vasıtasıyla rahatsızlıkları tard ve ihraç eden hastanın ızdırâbını, --vaktiyle Fransa'da da cari idi-- Ma'ml bebeklere nakil eyleyen oyuncular var idi. Mısırlıların pek mâhir bâ-husus şiddetli ziyâya ma'rz olan bu memlekette kesir l-nev' olan göz hastalıklarında mtehasız etbası var idi. Mamafih okuyuculara ve tabiblere rağmen Mısırlı bi't-tabi' yine vefat eder idi.

Kadınların feryadıyla lm tezahür eder etmez --çünkü Mısır'da mâtem gizli tutulmaz imiş-- Marasim-i tekfiniye müte'ahhidleri enbât-ı vct eder, Arzu edilen tahtitin nev'ine göre muhâlif olan fiyatlarını söylerler idi. Mamafih isti'mâl edilen buharatın vücûda sarılan kumaşların kıymeti müstesna olmak üzere bütün sınıf-ı ahali için tarz-ı tehayyt bir siyâkda idi. Ve gerek zengin ve gerek fakir herkes aynı suretle tehayyt edilir idi. Fukara şüphesiz sefânete mneccir olacağı ümidinde bulundukları bir hayatı ebediyen idâme etmek ister. Zenginler ise bu hayat kendilerine her vakit mülayim kalacağı emelini beslerler idi. şerâit tekarrür edince mummyacılar hemen işe koyulurlar idi. Biri sol buruna -- sağ buruna değil--, sol buruna, eğri bir demir ithâl ederek beyni çıkarmak için ağşiye-i azr vefiyyeyi deler, bir diğeri de kasık [Sayfa 75; Envar-ı Ulûm; Numara 5] altında karında bir yarık yapar,

bunları yapar yapmaz insanın derisini bir alet-i carihe ile açmak küfür addedildiği için mumyacınn üzerine hücum edilerek darp ve değnek darbeleri ile hânedan tard ve ihrâc edilir. Şüphesizdir ki diğer taraftan bu sanatı icra için yüksek ücret verilir idi. İşte o vakit vücuttan bağırsaklar karaciğerler akciğerler ve bi'l-hassa meyyat-ı tefessüh olan bi'l-cümle ihşâ-yı Batıniyye ihrac edilerek kireç taşından mamul kaplar içinde hıfz edilir. Böylece boşalan vücut yetmiş gün nötron mâyi içinde bırakılır. Ve orada yavaş yavaş fena napzir olmak hassasını iktisâb eder. Mamefih matem devam eder idi. Günde iki defa sa'at-i muayenede aileye mensup kadınlar ağlamak ve te'essürlerini izhâr etmek için toplanırlardı.

Kâfi derecede kuruyarak mumya halini iktisâb eden vücut üzerinde tevalüt yapmaya başlanırdı. İlk evvel yumuşak kumaştan bir esvâb içine sarılır, daha sonra ölünün (Öziris) huzuruna vardığı zaman söyleyeceği iddiaya muharrir olan dâr ve uzun bir beze sarılır idi. Bundan sonra bi'l-cümle mehâlıktan rehayâb olmayı haşerâtın mahv ve tardını, vücûdun her nev'-i tehallûlden vikayesini mutazammın dualar okunarak mumya etrafında fir dolayı bir sargı sarılır. Sargıların arsında hamaylılar, nüshalar, resimler, tılsımdan ibaret hiyerogilifik levhalar konur idi. Bundan sonra bir kumaş üstüne de daha başka hassâları ha'iz sargılar ve daha sonra bir kefen ve bunların hepsinin üstünede en nihayet büyük bir kırmızı bez sarılır idi. Bütün bu istihzârât esnasında taşçılar, hakkaklar gelir, çömlekçiler ve marangozlar Nil'in öbür tarafında müteveffâya tahsis edilen meskeni ihzâr ederler. Tabut mumyanın tûlüne ve şekline göre bazalt veya granit veya âdi taştan yapılır idi. Tabutun kapağında mütevaffânın şekli-i takribiyesi yanakları semiz, ağzı mütebessim ve mezarın öbür cihetinde devam-ı hayatı teshîl için yapılmış gibi bronzdan göz kapakları içinde mineden gözleri muhtevi bir surette tersîm edilir idi. İşte bu suretle ölü adeta kendi timsâli olan bir heykele sarılmış bulunur idi.

Vefâtından takriben üç ay sonra mumya ilk öbür cihetinde kâin veyahut ebediyet ile vasıta-i ittisâl olan yarığı muhtevi bulunan gölün öbür tarafındaki (abidos) cihetine doğru mesken-i ebedisine nakledilmiş bulunuyordu. Cenaze alayı ölünün hal ve mevki'ine göre az veya çok mutantan ve müdebdeb olur idi. Başında mesken-i ebedisinde mumyanın isti'mâl edeceği her nev'-i eşya ve hedayayı müsteshib ve hâmil olarak esirler gider idi. Daha sonra ücretle tutulan ve gürültü ile ağlayan nâih ve venâihalar gelir idi. Mumya o gözler tarafından yavaş yavaş cer

edilen yer araba üzerinde nakledilir idi. En geride de şiddetli sayhalar hakiki inilti ile izhâr-ı te'essür eden müteveffânın akraba ve ihbâsı gelir idi.

Cenaze alayı suyu kayıklarla geçer ve mağaralarla ve cenaze hafreleriyle malı bulunan sol taraf sırtlarına pek dar yollardan çıkmak üzere yek güçlkle yanaşır idi. Ölü'nün orada adeta bir meskeni birçok odalardan mürekkep bir dairesi vardı ki bunun medhalinde bulunan büyük bir salonda ilk evvel defnini müte'âkip ve daha sonra hatırâsının hâiz olduğu hürmet ve riâyete göre mütebeddil eyyam-ı mahsusa ve mu'âyenede ailesi halkını kabul eder idi. [Sayfa 76; Envar-ı Ulûm; Numara 5] daha küçük odalarda var idi ki buraları mefrûşâd, koltuklar masalar sandallar silahlar, oyuncaklar ile ve bâ-husus ölü'nün eğlenmesi ve vakit geçirmesi için dama tahtaları ile doldurulur idi. Dipte pek küçük ve hakiki bir mezar halinde olarak ölü'nün odası bulunur idi ki ölü'nün tasvir-i sâni buradan şüphesiz yalnız bulunduğu zaman dışarı çıkar idi. Fi'l-hakika Mısırlılar "tasvir-i sâni" ye yani vücûdunun aynı suret-i zâhiresini ve aynı şeklini haiz vefatından sonra ondan iftirâk eden ve onun yanında onunla beraber yaşayan [gayri] maddi bir vücûdun mevcudiyetine mü'tekid edilir, bu tasvir-i sâni bu gayr-ı mürre'i ve bir hayât-ı zarf, hayata elzem olan bütün vesâit-i intiâş ve telezzeze muhtaçtır. Fakat o kadar müşkülpesent de değildir. Mesela oturmak için duvarda tersîm edilmiş bir sandalye resmi ile iktifâ eder. Yemek ihtiyacı hissederse duvarda mersûm o gözlerden istediğini intihâp eder. Ve duvar boyunca resmedilen levhaları ta'kîp ederek bunu mer'âdan silahhâneye ocağa hafreye îsâl eder. Bunlara baktıkça şekl-i mersûm hakikat kesb eder. Kendi resmi bir hizmetkâr elinden pişmiş bir but alır halinde görüldüğü gibi but karşısında tecessüm ederek onu doyurur (Masiyero) binaenaleyh aile halkı cenaze odasında birçok zeha'ir ve me'kûlât idhâr ve hıfzından müstağni edilir. Mesela bir çevrenin tasvir-i sâni yani resmi bir adamın tasvir-i sanisi için hakiki bir çürük makamına kâim olurdu.

Mumyayı bu yeni hayatta terk edip gitmezden evvel garba doğru buna refakât edenler onunla daha doğrusu tasvir-i sâni ile son bir ta'âm-ı tenavül ederler idi. Meytin hasâil ve fezâilinden irâs ettiği ebedi Te'essürlerden bahs edilir ve pek garip olmak üzere hayat-ı sâniye de tesadüf edeceklerinden asla bahs edilmez idi. Bunu gâib etmekten teessüf ve te'essürden bahs olunmaz, sa'adet-i ebediye iktisâb edeceği ümit ve tesellisi asla izhâr edilmez idi: işte o izhâr edilen acı sayhalar bütünsüzlük hissini mevcudiyeti neticesidir.

Çünkü o diğer hayatın ne olduğu vücuttan ve binâenaleyh tasvir-i sâînden muvakkaten mahcûr ve cuda kalan ruhun nasıl bir nasbiye mazhâr olacağı meçhûl idi. “Vezirebs” in mahkemesi huzurunda ne vaz’ [Sayfa 77; Envar-ı Ulûm; Numara 5] ve tûrda bulunacaktır? O müthiş vezn-i ervâh sırasında mahasin ve fezaili ne sıklette olacaktır? Şüphesizdir ki bu bütün yaptığı iyilikleri ictinâb ettiği fenalıkları ta’dât edecektir. Hatta bu i’tirâf sırasında hiçbir şeyi unutmamak için Oziris’e söyleyeceği sözlerin hepsi en fasih ve müessir bir surette vücûdunun sarıldığı bezlerde yazılmıştır. “dul bıraktığım kadına eziyet etmişim. Mabûtlara çirkin olacak bir şey yaptım, kimseyi asla temeddüm kimseyi öldürmedim. Terazide hilekârlık yaparak gayrı meşrû’ kazanç istihsâl etmedim. Komşumu mahrum etmek kastıyla su cereyanına mani’ olmadım. Masumum, masumum, masumum. Fakat Oziris aldanmaz, mizan Alhipo’nun vezinleri asla yalan söylemez. Eğer ruh müttehim ise fi’l-bahri şeklinde cinlerin refâkat-ı ta’zibi tahtında serseriyâne dolaşır. Bazen de domuz gibi murdâr hayvanlar şekline temessüh ederek en müvezzi ve azab- engîz hayatlar geçirir. Eğer ruh Salih ve adil ise Oziris’e hulûl ve nüfûz eder. Bir gün ölüp te mumyanın bezleri içinde muhâfaza edilen vücûda tasvir-i saniye iltihâk edecek ne’am gûna günden zâ’ika senç olacaktır. Fakat mezarında güzelce gizlenmiş ihramların taş kitleleri altında hıfz edilmiş mumya bile ancak birkaç asır rahat yüzü görebildi. Ecnebiler Mısır’ı kumlar içinde mestûr o heybetli mumyayı bile bulunduğu sukûnet-i dindârâhânenen uyandırdılar. Bizzat firavunların müddefennine giriyorlar. Mumyaların sargılarını çözüyorlar. Mukaddes bezlerinde yazılı hiyroglifleri hal ediyorlar. Mısırlıların en gizli esrârına bile matla’ oluyorlar ve hala da duvarların resim ve hikayatını keşf ve istihrâc ile iştigâl ediyorlar. Eski ve muazzam Mısır’ı yirmi asırlık uykusundan uyandırıyorlar.

Bitti

Bedî’ Nûrî

Fen ve Müdaafa-ı Vatan

Herkes bilir ki muhârebe ve müdafâ’nın bütün vesâit-i maddiyesi, toplar, tüfenkler, fişenkler, zırhlılar, torpiller, istikâmlar, balonlar, telgraflar, dürbünler [Sayfa 78; Envar-ı Ulûm; Numara 5] hep birer bedî’a-i ma’rifet birer mahsûl-ı fendir.

Onun için fen ve ma'rifetin müdâfa-i vatan hususundaki ehemmiyeti îzâh ve isbat ihtiyâcından müstağnidir.

Bununla beraber bazı vakay-ı tarihiye bu ehemmiyeti o kadar büyük bir vüzûh ve bedâhetle gösterir ki bunların bilinmesi de fâideden hâllî değildir:

Bu vekayiin en meşhuru Karun evladı ki “Siragoza müdafaası” dır. Romalılar iki bin sene evvel bu şehri muhâsara ettikleri vakit Riyaz-ı azam Arşimed'in ihtirâ ettiği vesâit-i müdâfa'a karşısında şaşırıp kalmışlardı. Arşimed manivella ve makineler vasıtasıyla düşman ordusunu bir taş yağmuru altında perişan ediyor kimilerini çekiyor, paralıyor da veriyor, batırıyor daha sonra mukarayineler vasıtasıyla tutuşturuyordu. Siragoza şehri Roma ordu donanmasına ancak bu sayede uzunca bir müddet mukavemete muvaffak olmuş idi.

Fransa inkılâb-ı kebîrinde müdâfa'a-i vatan hususunda fennin büyük hizmetleri vukû' bulmuştur: (Kotel) inkılâb muhârebeleri esnasında ilk defa olarak balonlar istikşâfât-ı askeriye alet etmiş, moboj şârloru muhâsaralarında, filoros muhârebesinde Brüksel'de mayıs tarihinde Leyejde ve Mayansta orduya büyük hizmetler etmiş, düşmanları hayrette bırakmış idi. Bil hassa Mayansta Avusturya askeri ve kumandanı başları üzerinde bir balon görünce o kadar mebhût olmuş idi ki Fransız kumandanına bir heyet-i mahsûsa göndermiş, balondaki cesur zabitin istihkâmâtı doğrudan doğruya teftîş etmesine müsâ'ade olunacağını bildirmiş idi.

(Kalveşâp) da telgraf hava-i usulünü inkılâb-ı kebîr esnasında ihtirâ' ve tatbîk etmiş, “Konda” nın zabtı haberini meclis-i milliye birkaç dakika zarfında îsâle muvaffak olmuş idi. Şimâl ordusuna teşekkür ve konda'nın “hür-i şimâl” tesmiyesini meblağ olan cevapta bu vâsıta ile gönderilmiş idi. Bu sür'at-ı muhîre düşmanı meclis-i milliyenin orduda bulunduğu yolunda bir zehâbe düşürmüş ve büsbütün şaşırtmış idi.

Bilhassa kimyanenaslar Fransız milletine ve inkılâbına “bir müvt-i muhakkaktan kurtarmış” denilebilecek derecelerde büyük hizmetler îfâ etmiş idi. Fransa o vakte kadar çeliği İngiltere'den güherçiliği Mısır'dan sûdi İspanya'dan getiriyordu. Harb buna menâbe-i kapamış, Fransa'yı top ve barut yapmak, sabun ve

cam îâmâl etmek için zaruri olan bu mevâd-ı asliyeden mahrûm bırakmış idi. O zaman selamet-i umumiye komitesi kimyâşinasların gayret ve himmetine müracâ'at etti. Onlar Lübnan monj bir tuvale ve Ander Morant faaliyetle uğraştılar. Ve nihayet sat'ı ve sût ve sat'ı güherçile yapmak İngiliz çeliğine müşabe bir çelik îâmâl etmek için usuller ihtirâğ ettiler ve bu sayede o devirlerin topsuz ve barutsuz kalmasına mâni' oldular. Barut i'mâli için kükürte olan ihtiyâç şedîd (Kotel) ın balonuna muktezâ müvellit olma için câmiz-i kibriyet istîmâli ihtiyatsızlık haline getiriyordu. Lavaziyenin bir keşfi suyun kızgın demirler vasıtasıyla tahlîl-i usûlü buna da çaresiz oluyor. Kükürt ve kâviz-i kibriyet sarf etmeksizin mevâlît olma istihsâl ettiği ve balon doldurmayı te'min ediyordu. Fransızlar son felaketlerinde Paris müdafâ'asında da fende çok istifade ettiler: Paris'ten uçurdıkları balonlar vasıtasıyla harice haberler gönderiyor. Bu balonlar gönderdikleri posta güvercinleri vasıtasıyla [Sayfa 79; Envar-ı Ulûm; Numara 5] cevaplar alıyor. Güvercin vasıtasıyla gönderecekleri evrâkın hurdabeyni fotoğraflarını çıkarıyor. Bu sayede uzun uzadıya muhaberata bile muvaffak oluyor idiler.

Muhasara esnasında Paris'ten alınmış dört balon uçurulmuş ve bu vasıta ile yüz elli iki kişi ve on bin kiloluk mektup ve birçok posta güvercinleri hatt-ı muhâsaradan geçirilmiş idi. Bazı zamâmdârân emür ez cümle (gambeta) Paris'ten bu suretle çıkmış idi. Fen, buhran ve tehlike zamanlarında vatanın müdâfa'ası için bazen işte böyle harikalar gösterir.

Sâtı'

Hükümetler ve milletler

İngilizler ile Amerika'daki revâbıt-ı muhâdemet ve münfe'atin ne kadar kuvvetli olduğu şu son zamanlardaki ahvâl ile bir kat daha bedâhet kesb etmiştir. Onun için müttefik tabî'iyemiz olan bu büyük kavmin tebâyı' milliye ve tensikât-ı ictimâiye ve siyaseleri hakkında ma'lumât vermeye lazimedden addediyor ve "Alfred Föbye" nin akvam-ı Avrupâiye ahval-ı rûhiyesi nâmındaki eserinin İngilizlere ait bahsini tercüme ederek intizâr-ı karî'ine arz eyliyoruz.

İngilizler

Avrupa'nın eski müellifleri İngilizleri “tabi'an âtıl mizacen betî, muarriif ve terakkiye âsî tekâmülde müte'ehhir barbar bir kavim” olarak tevsîf ediyorlardı. Bugün ise bilakis Avrupa'da herkes Anglo Saksonlar için bir hayret ve takdîr beslemektedir. Ne meyil bu temi Köstâriloyon Demolen, Ferero Jack Bardu gibi birçok müelliflerin asârı buna delildir. Amerika meşhur pisholoğ (Wilyam Cepsim) diyor ki” akvam-ı sâire Anglo Saksonları bir gaye-i mükemmeliyet-i hayâliyyeye vâsıl olmuş addettikleri halde bunlar İngiltere'de ve bil hassa Amerika'da mine'l-kadim kendilerine es-el-fi'âl olan kuvâ'id den pek o kadar memnûn görünmemektedirler. Bir filozof bütün akvâma karşı mümkün olduğu kadar mahv olmalıdır. Lakin bu İngilizler hakkında oldukça müşkildir. Çünkü İngilizler bir taraftan meslek infirâdiyelerinde (Nedyud ve elizm) pek ileri giderek hususiyet-i şahsiyelerini epeyce muhâfaza ettiler. Diğer cihetten şedîd bir his-i te'âvün ve tekafil-i milli ile birbirlerine tamamen benzer. Bu sebeple onlar hakkında umumiyet itibarıyla bütün sözler hususiyet itibarıyla söylenecek kabîl itirâz olur”.

Mamafih nasıl inkâr olunabilir ki mizaç terbiye-i ahlakiye ve ictimâ'iyeye an'anât-ı tarihiye hususlarında İngilizler akvam-ı sâireden ziyade memaselet-i arz ederler. Bu müşâbehetler bu o saf müşterikî mu'ayyen bir takım ceryânlar tevliid eder. Ve kâffe-i ifrâd, ne kadar hususiyetini ve hatta garabetin haiz olursa olsun aynı mecralardan geçmeye mecbûr bulunur. Bunun içindir ki İngiltere'de hem bu derece metin şahsiyetlere hem de asar-ı gayr-ı şahsiye için büyük bir kudret ve iştirâk ve ictimâ' tesâdüf olunmaktadır. “infirâd perveri alınır” gelmesi pek muhtelif ve bazen de mübâyen ma'nâlara da isti'mâl olunur. Burada bahs etmek istediğimiz meslek infirâdyon piskoloji nokta-i nazarından şöyle de tarîf olunabilir: “İnsanın şahsiyet-i mahsûsasının bi'n-nefsi şedîd şiddet mümkün ile tekâmül ve tenemmû ettirmesi ve onu kabîl olduğu kadar vese'atla hârice hâkim kılmasıdır. Şahsiyeti vücûda getiren şey ahirin karşısında bir istiklâl-ı mağrûrâne ile duran daha doğrusu inkıyâd bilmez ve dâima galebe iddiâsında bulunur bir fikr-i mübâreze veya meyl-i setiz ile müheyya bulunan şiddet-i meram [Sayfa 80; Envar-ı Ulûm; Numara 5] ve fert-i faâliyyettir. Bu koyu şahsiyet ana hakkında koyu bir itmi'nân-ı tevliid ve insanın benliğinden mahzûziyyetini intâc eder. Ondan başka nefesine i'timâd etmek ve if'âlinden yalnız kendi kendine cevap vermek i'tiyâdı ile bir mesuliyet-i şahsiye ve nefse hissine menşe'e olur. Ba'zı ahvâlde (ne evlâyetin) ırkına mensûp umumiyet-i milliyesinden ayrılmış ve mu'âriz bir şahs Angolo Sakson'dan daha Endivido âliset

görülebilir. Fakat hakikaten şedîd bir merâm usul-ı mer'yye ve mevzûaya mütâve'atı men' etmez bilakis usule ve nizama mütâve'at nefse hâkim olmaya iktizâ eder. Diğer taraftan intizamsızlık televvün nizâmı unutmaya meyil, devamlı ve sabır bir itâ'at adem-i iktidâr, icâbında mes'ûliyetin başkasına devri i'tiyâdı... Bütün bunlar müsbetbir Endivido. Alızım, bir infirâdlık teşkîl etmez çünkü müspet infirâtlık azim ve fa'âliyet-i şahsiyenin kuvveti üzerine müessirdir. Bu gibi haller noksan merâmdan nefse adem-i hâkimiyetle beraber gayr ile adem-i ittihâttan neş'et ettiğinden menfî bir infirâdlık teşkîl eder. Ve şiddetle tekayyüde hedef olur.

Müspet Endivido Albezm İngilizlerin ne dereceye kadar hasâ'is-i esasiyesindendir? Bu hasâ'is İngiltere'de has-ı ictimâ'iyyenin kendince tenmiyesi mâni' yoksa bilakis müsâ'ade mi olur? Rasto müşahîd için zâhiri bir tezât teşkîl eden bu iki mîlin mâni'-i ırkıyye ruhiyesi ne der? Ve bunlar İngiliz fikrinin tahliyât-ı muhtelifesinde ne gibi te'sîrât icra etmektedir? Bütün bu meseleler bizim için hali hazırda da daima da büyük bir ehemmiyete haizdir.

İrk, İklim

İngilizlerin meslek infirâd-ı perverisi esbabını büyük Britanya'da da temekkün eden ırkların terkibâtında aramak isemişlerdir. (Likür) lerden ibaret olan sekene-i kadimeye komşusu olan (Selet) unsuru inzimân etmiş ve bu da (İskandinav) unsuru ile karışmıştır. Eski Latin müverrihlerinden Nasit daha o zaman İngiltere'de kırmızı saçlı iri (Kaledonya) lılarla siyah saçlı (Silor) ları tefrîk ediyordu. İngiltere bir boğazla ayrılmazdan evvel Avrupa kıtasına merbût idi. Bu sebeple terkibat arkası şimâl-i Gölkiye müşâbehtir. Daha sonraları Jermen ve İskandinav istilâları selet esas üzerine keşif tabaka-i cinsiyetleri üretmişlerdir. Bugün hala büyük Britanya'da da siyah saçlılar şarktan gelen sarı saçlıların mütevâli istilâları neticesi olarak sahilden teb'îd edilmiş gibi garba ve merâkere doğru dağılmışlardır. Bu hal Cermenlerin istilâsıyla (selet) lerin geri gittiklerine dâir ma'lûmat-ı tarihiyeye teyid ediyor.

Ondan başka tıpkı nefsi İngiltere gibi İrlanda ve İskoçya ahâlisini, heyet-i mecmû'aları i'tibarıyla yüzde ellisinin saçları sarı ve kırmızı yüzde ellisinin de koyu ve kestane rengindedir. İngiltere ve İskoçya ve İrlanda'da iki milyondan ziyade nüfus olan (selet) lisanı ile mütekellim bulunmakatadır. Bunların arasında yuvarlak başlı

orta boylu siyah ve kestane saçlı (selet) tipi ekser ve galiptir. Boylar İngiltere’de (1070) İrlanda’da (1069) İskoçya’da (1071) olarak farksız gibidir. Karine-i re’siye’nin had ve sattiyesi Anglo Saksonlar için 76 Vireton ile devr hazır İngilizler için 77, İskoçyalılar için (78) Deribşu halde karine-i resiye İngiltere’nin bir ucundan diğer ucuna kadar hemen hemen birbirinin aynı demek olur ki bu da umum-u ahâlinin mütacânîş ve pek mütle’in ve sabit olduğunu ispat eder. Hâlbuki Fransa’da [Sayfa 81; Envar-ı Ulûm; Numara 5] karîne-i re’siye havaliye göre 780’den 588’e kadar tehavvül eder. (Felandar) dan (Perovanes) den (Burgonya)’dan (Ovarani) aya (Britanya) den (Goskoniye) ye (Normandiya)dan esas lorana geçerken göze çarpan büyük farkları Britanya krallığının muhtelif eyaletlerinde bulamazsınız. [Sayfa 82; Envar-ı Ulûm; Numara 5] Anglo Saksonların eski bratonları taht-ı inkisâda almakla iktifâ etmeyip imha ile değildir de iddia olunmuştur. Hâlbuki tarihte sekene-i mevcûdiye tamamen imhâya muvaffak olmuş bir istilânın emsali mesbûk değildir. Tahrîp ve imhâsı mahzan bir istisâ teşkil ettiği için tarihinde zikir olunan birkaç şehir hakkındaki katl-i âmilleri umum-ı Britanya’ya tesmîl etmek doğru olamaz. Sahih olan bir şey varsa o da Cermen ve İskandinav kabailinin hayvanlarıyla birlikte fevc fevc vukû’ bulan hicretleri hasebiyle İngiltere sekene-i asliyesinin garbı doğru tebdîl-i mahal etmiş olduğudur. Olur eder insan acaba Fransa hakiketen Franklar tarafından istilâ edil mi diye şüpheyi düşebilir. Fakat büyük Britanya’nı Cermen’i ve İskandinavlar tarafından istilâ edildiğine şüphe edemez. Bununla beraber (selet) lerde bâki kalmıştır. Bugün büyük Britanya (Leykora Selitin) unsuru ile Cermen unsuru arasında taksîm edilmiştir. Mamafiye iri kafalı esmer tip birkaç asırdan beri şehirlere yeniden icrâz-ı galebe etmekte ve akîbet nüfus-ı istilâ kârânesini icrâ etmiş melhûz bulunmaktadır.

(Seltoleykor) kanı ile (Jermen) kanının karışması ilim-i beşer nokta-i nazarında İngiltere’yi eski (Avl) memalikine yek ziyade benziyor ve ihtimâşikine bu memzûciyet sebepledir ki İngiliz tabi’atı her naktdır. Lenfavi isede saf Cermenlerden daha asabidir.

Anglo Sakson ırkı Politiz bilirlerden sonra Panagonlardan evvel olmak üzere dünyanın en tavîl adamlarıdır. (amale sınıfı: 5 İngiliz kadimi 1/4: 9 Pos) bu ırk sekât-ı bedeniye ve hacim-i ru’yi ve kuvve-i tabi’iyye itibarıyla melek mütemeddine içinde birinciliği ihrâz etmiştir.

Anglo Saksonlar deme-i lenfavî ve asabiliğın bir enmûzeç mükemmeliyettir. Ne mersun İngiliz ırkını şu suretle tasvir ediyor “tabi’at dedi ki: artık Romalılar kalmadı yeni bir imparatorluk peyda etmek için yeni bir kuvvet-i maddiye sahip erumert bir ırk seçeceğim. En sert erkeklerin rekâbet-i şedîdesine mâni’ olmayacağım. Manda mandaya boynuzlarını batırsın ve geçit en küyeye ait olsun. Zira vücûda getireceğim eser şiddet-i meram ve kuvvet-i uzlâta muhtaçtır”.

İngiltere’de Anglo Saksonların yerine Sardunyalılar bulunsaydı Büyük Britanya mevkî’ coğrafyasından edebilecekleri istifâde Sardunyadan ettikleri istifadeden çok fazla olmazdı deniliyor. Bu iddia bir dereceye kadar doğru olmakla beraber diyebiliriz ki bu kavmin tebayanı tarihini izah için mutâle’ât-ı ırkiye kâfi değildir. İngiltere buna delildir. Büyük Britanya ile (Guvel) ve (Cermanya) arasında terkiyat-ı ırkiyece memâselet mevcut idi. Cümlesinde (Selet) lerle şimal adamları iki mühim esas teşkil ediyor. (Guvel) de fazla olarak bahar-ı sefid anasırıda bulunuyordu. Şu halde tebâyı’ ümeme ırktan başka ama evâmilde aramak icâb ediyor. Bu evâmil-i muhit-i tabi’iye ve bi’l-hassa muhit-i ictimâ’iyede bulunabilir.

Monte Sekyoyi müteakip (Ten) aklımın tesirâtı bahsinde fevka’l-had ısrâr ediyor. Bu te’şirât İngiltere’de şu suretle görülebilir ki râtıp ve bâridsemâ ve bir refah-ı şahsı iktisâbını umûm için en müberrim bir maksat, bir gaye hükmüne koyan ilticâ’âtı takviye eder. Yalnız bir İngilizin gıdası Yunanistan’da sekiz kişilik bir aileye ile kifâyet edebileceği hesap edilmiştir.

Rahim ve lutufkâr memleketler vardır ki oralarda letâfet-i sema suhulet-i ma’îşet vekâlet-i ihtiyâcât sayesinde sefalet bile ne madden nede ma’nen insanı tenzil etmez. [Sayfa 83; Envar-ı Ulûm; Numara 5] teykeseti o yerlerde nev’imâ tabi olduğundan insan artist, yani sanatkar olmaya vakit bulur. Hâlbuki melce’e tedârikinin müşekkel bulunduğu ve fakrın haricen zavahir-i mekrûha ile dâhilen bir nev’-i mahrûmiyet fikrine ve zillet-i ictimâ’iyye ve ahlakiye ile tecelli ettiği memleketlerde böyle olamaz. Bu gibi yerlerde “fâideli” ile “iyi” birbirine karışacak kadar yakınlaşıyor. Yani insan her fâideli şeyi iyi ad etmeye kadar varır. Oralar da refah ve saadet berecikliikten kârgüzârlıktan gayr-ı münfiktir. Bir istiklâl-i maddî

vardır ki fikdâni bir cemiyet-i medeniye ortasında efrâdın hüsn-i niyet ve istiklâl-i ahlakiyesini muhâtaraya düşürür.

İngiltere'deki meslek-i nef' ve ferdyevinin amiyane bir hûd-ı endişelik gibi mûhakeme etmemelidir. Bu mesalikin esası öyle bir menfaattir ki nihâyet hayat-ı şahsiye hasebiyle karışır ve merbûtiyet mütakabele-i ictimâ'iyeden hiçbir vecihle tecerüt etmez.

Memleket vaziyet-i cezirûyesi İngiliz kavminin gerek fikri gerek tâlî'-i târihi ve halisi üzerinde büyük bir te'sîr icrâ etmekten hâli kalmamıştır. İngiltere muvakkâ'an sâir-i memâlikte ayrı ve maze'i gibi kalıyordu. Bu hal bir taraftan anasır-ı dahiliyenin daha çabuk ve daha mükemmel surette imtizâc ederek müttehid ve mütecânis bir tabi'iyet hâsıl etmesine sebep olur. Diğer taraftan İngilizleri daha velesi bir kabiliyet muâşeret verebilecek olan hârici ihtilâtlardan men' ediyoruz.

İngilizlerin Avrupa kıt'asıyla ihtilâtı ancak fenh-i arazi veya icray-ı ticaret için idi. Şarلمان İngiliz tüccarının bazı hareketini men' için tedâbir fevkalade ittihâdına mecbûr olmuş idi. Zira onlar Frank memâlikine pek âdî nev'iden veya boyu kısa yün elbiseler ithâl ediyorlar. Fazla olarak kemreke karşı hayli isti'mâl ediyorlardı.

On beşinci asırda deniliyor ki “İngiltere şimâl denizlerinin hâkimidir. Lakin bu hâkimiyeti nakl-i imti'âd için isti'mâl edecek yere diğer milletlerin tüccar gemilerinin yağma etmeye kullanıyor. Komşularının tehdidâtından musavven bulunan Britanya'da sevâhil ve nehir menba'ları çok bunlara tekarrüb müşkûldür. Britanya toprağında havc ve demir kesretle bulunur. Sekinenin ticarete bi'l-ahire sanâ'atde tevcîh-i emel etmesi pek tabî' idi. Şair şehir-i bayırın (düzjevar) ünvanlı eserinin bir yerinde “bu mağrur dünkancılar mallarını ve kanunlarını bir kıtadan diğerine götürürler ve dalgaları bile kendilerine haraçgüzâr ederler” demiş idi.

İngiliz tabâyi'nin meşhûr ve inkişâf-ı mahsûsunu iyi anlamak için hatırdan devir tutmamalıdır ki Anglo Saksonların tasa'üb ettiği ırk iki noktadan bir tezat arz eder ki bu onun alâmet-ı mümîzesidir: dahilen “realizim” ile mistik “idealizim” in yani hakikat perseti ile hayalprestinin mu'alleraztı münâsebât ictimâ'iyede meslek

infirât perveri ile ri'âyet-i silsile-i merâtib arzusunun itilafı. Anglo Saksonların şüphesiz ki diğer Cermenlerle aynı temâyulâta malik ederler. Lakin Anglo Saksonların temâyelâni evvelen (Selet) ve (Norman) tesirâtıyla ba'de tekâmül-i millilerinin şeraitiyle ta'dilâta uğramıştır. Her naktdır (Selet) lerde (Mistizim) ve (idealizm) sâlih iselerde şiddet-i meşgale-i fikriyeyi hayat-ı ameliyeyi unutmak derecesine götürmezler. Diğer taraftan Norman te'sîri sağlam ve hayâlâne kaldıktan mebrâ bir muhakemeye kazanç için sebebkâr bir iradeye malik metin ve ince ruhların tesiri idi.

Cerman tebâyi'nde mevcûd ikiz sand-ı hiseden yani hakikat peresti ile hayal-perestten birincisi İngiltere'de pek yüksek bir dereceye varmış ise de diğeri gaib olmuş. [Sayfa 84; Envar-ı Ulûm; Numara 5] demek değildir bilakis o da vardır. Fakat her ikisi ayrı ayrı sahalarda tezahür etmiştir. Emûr-ı fi'liye ve akliyede İngilizler pek maddi “nübüveti” dir lakin şiirde hissi hakikati gâib etmeksizin Cerman hissi hayalini muhâfaza eder. Mösyö (Demesteter) Sekspir'in şiirdeki mülhemiyeti derecesinde emûr-ı şinâs olduğunu gösteriyor. (Hamlet) i yazdığı zaman (Oldosker incomfort) civarında 200 liraya 107 âfralık bir yer satın alıyor. 1604'e doğru (krallar) ı fırtına içinde gezdirirken sattığı (mâlet) in parasını vermediğinden dolayı bir lira 11 şilyen te'diyesi için kabiliyet-i roja aleyhine kame-i dava ediyor. 1605'te bir taraftan (ledi makbet) i ve okyanusun temizleyeceği kan lekesini temsîl ediyor. Diğer taraftan İstiratfot oldasır biz ve bütün Dovilkomeb ve irâdât-ı senviyesini 440 liraya iltizâma veriyordu. İşte ruh ve hayatının iki safhasıyla bir Anglo Norman unutulmalıdır ki bir Viktor Hugo Fransa'da aynı tezatları göstermiş fakat bu gibi hassais İngilizlerde daha çoktur.

(Endividüalizm) in yani infirât perverliğin inkiyât-ı ictimâ'îye ile istilâfı meselesine gelince bu tabi'at İngilizler de Almandan daha ziyade zahirdir. Anglo Saksonların meslek-i infirâdiyesini tebdîl eden ve ona bir hususiyet veren diğer Cermen akvâmına karşı kavimlerine fikir silsilesi ve merbûtiyet mütakabele-i ictimâ'îye hissini onların tarihine edhâl eyleyin. Vaka'i azamiye Normand istilâsıdır. (Ten) gibi bunu sadece cinslerin karışması ve tesâlib-i ırkı neticesi ad etmek muvaffak değildir. Normandalar pek başka bir ırktan değildir. Bundan maida onların tesir-i bi't-tahsis siyasi ve ictimâ'î idi.

Normandlar fen ü hâtını beyinlerinde taksim ettiler. (Kilyom) arazi mesâkin manastırlar tevzî' etti. En sert kanunlarla itâ'atı te'mîn ve ibkâ eyledi. İngilizlerin korkusayla yek diğerine merbût olan Normandlar kralın maiyetinde mağlupları ezen ayrı bir ordu gibi idi. Anglo Sakson ve Normandlar bu suretle neş'etlerinde biri hâkim diğeri mahkûm iki millet munzamma idi. Lakin [Sayfa 85; Envar-ı Ulûm; Numara 5] mağluplar galiplerden yirmi kat fazla idi. Nihayet hazinelerini kuvvet ile muhâfaza etmeye luzûm gördüler. Mağlup Saksonların hâiz olmadığı o saf-ı hissine ile müttesıf olan Norman aileleri sade İngiliz aristokrasiyesinin zedânloğın cüdâ-i kebîri oldular. Evlâd-ı ekberden mâidâsı tevellütleri sırasıyla aristokrasiden çıktıkça hükümdar oraya ale'l-devâm idare ve askerlik ve fen mesleklerinde iştiâr eden adamları idhâl ediyordu. Mağlup Saksonların zarârına tecehhüt eden Norman aileler, İngiliz aristokrasinin zedânlığın, sadece ana kütüğünü teşkîl etmiştir. Bu aristokrasi halka bir takım i'tiyâdat-ı i'tâsına muvaffak oldu. Br taraftanda halkın ona mukavemet için sarf ettiği mesâ'iden dolayı da bir takım adetlerin tenmîsine sebep verdi. Bu suretle terbiye-i umumiyyede müsbet ve menfî te'sirât-ı azamiye icrâ ettiler.

Normanların hâkimiyete mütemâyıl bir fikre malik idi. Revâbıt-ı tabi'iyenin gevşemesine müsâ'ade edecek adamlardan değil idi. Bundan başka onlara mukâvemet etmek ve hukuklarından hassa almaki için ittihâd etmekte lazım idi. Onun için İngiliz kavmine yavaş yavaş fikir iştirâk-ı nüfûz etti. Bu suretle İngiltere ile eski Almanya arasındaki fark teressüm etti: orada bir kuvvetli Franko Norman tensikâtı infirât perverliği dağınık ve mütesettit kalmaktan men' etti. Burada ise ittihât ve vahdet pek yavaş ve pek geç husâle geldi. Açıkgozlü ateş fikirli ve menafî'-i şahsiyelerine âit husûslarda hile ve hud'adan bile çekinmeyen Normanlar Anglo Saksonlarda, zaten İngiltere aklamının ve vaziyet-i coğrafyasının muktezayâtından bulunan iştigâlât ameliye ve nefiye i'tiyâdını kökleştirdi. (Ten) iyle Normanlaşarak İngiliz olan Jermeni Fatih Kiyum'un [Sayfa 86; Envar-ı Ulûm; Numara 5] tazyîk altında beş yüz sene kalmış birer Hamburglu veya Bremenli Alman'a benzetmiştir. Onun için denilebilir ki: İngiliz tabi'atı en ziyade Franko Latin terbisyesinin eseridir. İngiliz Şübûtiliği bir dereceye kadar müktesib bir tabi'attır. Onu kâmilten ırk ile izâh etmek âdî Jermen kanına biraz Norman ve pek çok Selet kanı katıldığı farz olunmakla bile kâbil olamaz. Bu tabi'at-ı müdekkikîn ruhiyat-ı nazarından pek mu'azzal bir takım esbab-ı tabi'iyeye ve ictimâ'iyenin neticesidir. Bu esbab-ı İngiliz fikri tezahüratının eski Alman gövdesinden nasıl gittikçe uzaklaştığını gösterir. Ten,

İngiltere’de bir taraftan eski Jermen sadakati insanları cemiyet halinde tutarken diğer taraftan da eski Jermen istiklalini insanları şahsî bırakıyordu diyor: Fakat Jermen sadakati neden asıl Jermenya’da da o tesiri hâsıl etmiş? Şüphesiz İngiltere’de Norman nüfûz ve hâkimiyeti te’sir ettiği halde Jermenya’da böyle olmadığından.

Ahmet Selehattin

Hayat ve Âdât-ı Akvâm

Akvâm-ı mevcudenin hayat ve itiyâdını arasında ne kadar hayret-i bahş tahlifât var...! Bu husutaki tetkikât hükümet-i ictimâ’iyyeye fenni ve metin bir esas teşkil etmekte ve hem nev’inin umnunun efkâr ve i’tiyâdıtı istihfâkından tevkî etmesi lazım geldiğini büsbütün katî bir surette ispat eylemektedir. Envar-ı ulûm bu suretle hem merak-ı âver hemde istifâde-i bahş olan bu mübahisin neşr ve ta’mimine da gayret edecektir.

Neler Yiyorlar

Gebe kadınlar bazen kül kil gibi mevâd-ı terâbiye yerler. Bizde bu suretle müstesna ve ‘ârız bir hal olan (terâbahvâri) bazı akvâmda umûmi ve dâimi gibidir. Cavalliler bir nevi killi toprağı su ile yoğurarak hamur haline getirir sonra sac üzerinde kavurarak çarşılarda satatarlar. Bunu kadınlar ekseriya zayıflamak için yerler. Çünkü zayıflık cavellilerce başlıca şerâit-i hüsn ve ondan ma’düttür. Evre-i nevk münassablarında mütemekkin olan (öttümak) ler günde vasıtı olarak yarım kilo kadar toprak yerler. Sumatralılar, Bolivyalılar, Yeni Kaledonyalılar, Amazon sahilinde mütemekkin olan yerliler Karolin ve Florit ormanlarında münteşir olan zenciler... dahi bir nevi killi toprak yemekle me’lûftur. Laponlar Kahat ve Gala zamanlarında un yerine beyaz bir gubâr maden kullanır...

Bu mevâd-ı terâbiye bazı ulema tarafından tetkîk edilmiş. Ve bazılarının kili miktarda da tatlı su naki’iyyelerini veya hurda beyni kokaları muhteva bulunduğu anlaşılmıştır. Laponların kullandığı gubar ma’deni on dokuz cins hayvanat-ı naki’iyyenin bekâyâsından müteşekkil ve bir miktar mevâd-ı azviyeyi muhtevidir. Demek oluyor ki bu mevâd-ı terâbiye kuvve-i ağdaiyeden büsbütün mahrûm değildir.

Toprak yemek i'tiyâdı istığrabımızı davet eder ise de istikrâhımızı müvecceb olmaz. Fakat birçok akvâmın öyle i'tiyâdât-ı ta'âmiyesi vardır ki az çok istikrâhımızı müvecceb olur.

Biz çiğ etten iğrenir eti pişirmeden yiyemeyiz. Hâlbuki pek çok akvam hayvanat etlerini pişirmeye ve hatta kurutmaya lüzum görmez onları çiğ olarak ve daha sıcak iken yemeyi tercih ederler. Nil-i ebyaz ile nil-i ezrak arasında mütemekkin olan (Fonje) ler ellerine büyükçe bir şikâr geçirdikleri vakit etrafına [Sayfa 87; Envar-ı Ulûm; Numara 5] toplanır etlerini dişleri ve elleri ile kopara kopara yerler. Onun için çehreleri bazen bu şikârın kanı ile mülemma' bir hale gelir. Ostiyaklar (resim) bir ren geyiği öldürecekleri vakit kanını akıtmamaya i'tinâ ederler. Hayvan ölür ölmez alel acele derisini yüzer, etini daha sıcak ve kanlı iken parçalayarak yemeğe başlarlar. Eskimoların nazarında en makbul ağdıye ve meşrubât çiğ et sıcakkan ve bol yağdan ibarettir. Zaten eskimo algoniken lisanında “akel elini” yani “çiğ yiyen” demektir. Yılan solucan, kertenkele, akrep, sıçan gibi bazı hayvanat bizce çiğ etten daha müstekrehtir. Bunları yemek şöyle dursun ta'âm esnasında isimlerini işitmek bile bizi iğrendiriyor. Hâlbuki pek çok akvâm bu gibi hayvanatı bilâ-istikrâh ve hatta kemal-i iştiha ile yerler. Yarasalardan sümüklü böceklerle, yılanlardan akreplere, solucanlardan kertenkelelere varıncaya kadar hemen hiçbir hayvan yoktur ki bazı akvâm nazarında nefis bir gıda teşkîl etmesine ez cümle “Bungo” lar insan ve köpekten ma'idâ hiçbir hayvanın etini yemekten çekinmez. Ve hatta bunun kokmuş olmasına bile ehemmiyet vermezler. Laşeler ile te'ayyül eden hayvanlar, sırtlanlar, sıçanlar, solucanlar, yılanlar, kertenkeler, akrepler, hayvanat-ı müfterise gıdalarının bekâyâsı dâvâr-ı mide ve bağırsaklarının muhteviyatı el hâsıl her şeyi Bongoların midelerinde hüsn-ü kabule muzahhar olur.

Avusturalya'nın şimal-i garbiyesinde bulunan kabâil bir yerde su bulup yerleşince etrafındaki çalılıklara sekiz on kilometre katranda bu saha-i vesi'ada- ateş verirler. Alev geçse büyük küçük çoluk çocuk herkes eline birer değnek alır küller arasında kavrularak kalmış olan yılanları, sıçanları, kertenkeleleri ve'l-hâsıl her nev'i hayvanatı toplar ve bunları kemal-i iştiha ile yer birçok akvâm bazı haşerât dahi ekele ederler. Avusturyalılar “mağmedel cenah tavil karun” takımından bir cins böcek kurtlarını pek severler “Karello Mehuluç” in rivayete göre bu hayvanın tamamı yumurtayı andırır imiş. Hatta akasya ağaçlarında bulunan bir nevi o meletten

daha leziz ve nefis imiş. Hint Çin’ide Makon Sevâhilinde Ağustos böceği Tunkin ve Ânam’da hurma kurdu çinin nevâhi-i sâiresinde ipek böceği Brezilya’da karınca, Afrika ve setiyyede sinek yeni Gâl-i cenubunda bir nev’i ekele olur. Bunlar ile çorba, krema çörek yapılır.

Bu haşeratın kilyetle tedariki müte’assır olduğu için bunlar adeta çerez makamında kullanılır. Fakat termît ve çekirge gibi pek kalabalık sürüler halinde yaşayan haşerat böyle olmayıp birçok akvâm için hakiki bir gıda teşkil eder.

Termîtlar havada, Hindistan’da Afrika’da, Amerika’da pek münteşir ve pek müsta’mil bir gıdadır. Bu böcekler çarşıda bile satılır. Bazı yerlerde diri diri yenir. Bazı yerlerde kavrularak, bazı yerlerde kızartılarak ekel olunur. Hindistan’da Termîtlar ile bir nevi pasta daha i’mâl edilir. Hintliler dişi karıncaları pek mağdi ve mukavvi olduğunu iddia eder. Ve onun için hasta ve zayıf olanlara termît yedirirler.

Çekirgeler Habeşistan’da Berberistan’da Çin’de Madakaskar’da mühteşir ve makbûl bir gıdadır. Bazı yerlerde çığ çığ yenir ise de bazı yerlerde güneş altında kurutularak, bazı yerlerde kavrularak bazı [Sayfa 88; Envar-ı Ulûm; Numara 5] yerlerde kızartılarak ekel olunur. Bazı yerlerde kurutularak sonra öğütülerek un gibi isti’mâl ederler. Bazı akvamın midesini kehle ve pirlere de his-i kabul gösteriyor: Eskimolar uzun ve yağlı olan saçları arasında kehle bulur. Bulur bulmaz hemen ağızlarına götürürler. Hatta bazen bir değneğin ucuna tavşan kılı bağlayarak bunu boyunlarından elbiseleri altına sokup bırakır. Telzizdemağ etmek ise değildir. Vakit bunu çıkararak kıllar arasında toplanan kehleri ayıklarlar. Feyci adası yerlileri (resim) büyük ve kababer peruka taşırlar. Canları istediği vakit bunu çıkarıp içinde kum gibi kaynaşan kehleleri yerler... Avusturalyalılar (resim) bir dostu mulâkı olunca neşe ve memnuyetlerini izhâr için hemen başını yakarlar. Kehlerini ayıklayarak tenarla başlarlar... Annamda sokak ortalarında birbirlerinin kehlelerini ayıklayıp yiyen yerlilere tesadûf olunur. Orada bir zevc-i refika-i hayâtının başından topladığı kehleleri kendisi tenavül etmeyip ona takdim ederse pek Zendustane bir muâmele-i hatır-ı nevâzânede bulunmuş sayılır...!

Akvâm-ı muhtelifenin bu garbeb-i izrâk ve i’tiyâdât ta’âmiyesini ikmâl için “mertmuhaviri” yani yamyamlıktan da bahsetmek iktizâ eder. Yamyamlık akvam-ı

haşye arasında epeyce münteşirdir. Yeni yerde Sâlâmon feyci ataları sekânı Afrka'daki Pahvenler (resim sayfa 84) niyâm-ı niyâmlar. Mumbotetolar yeni Yeni Kaledonyalılar, Yeni Gine'deki Negaritolar, Sumatra'daki Batetakiler, Malezya'daki Pakaspakaslar... Merd-i muhavvârdır. Muhârebede telf olan yanlarına esir düşen düşamların bazı cerâim-i mahkûmların hatta akârib ve emvatını yerler. Ekseriya her kabilenin umudu kabâil-i mütecâvere emvâtı ile müsâdele ediliyorsa da bazen buna da lüzum görülmez. Fi el vaki Avrupalıların intişâr ve müdâhalesi bu akvâmdan bazılarının merd-i muhavvarlığını men etmekte ise de ekserisi fırsat bulunca insan onu yemekten yine çekinmemektedirler. Negaritollar ikiden ziyade olan çocuklarını bulur, hastalarını bataklarla pafes pakaslar amelmenta bir hale gelen ihtiyarlarını ... yerler. Bu hareketlerin şayan-ı nefret ve muhalif-i insaniyet olduğunu tefhîme çalışan bir misyona ruşu cevabı almış: “İnsan için vücuttan muazzez ne vardır ki? Hiç değil mi? İşte biz akrabamıza olan hürmet ve muhabbetimizden dolayı onları [Sayfa 89; Envar-ı Ulûm; Numara 5] kendi vücûdumuzda defin ediyor, kendimizle beraber yaşıyoruz. Bu onları, sizin yaptığınız gibi toprağa gömerek kurdlara. Me'kil etmekten daha iyi değil midir...?

Sâtı'

Metnu'a

Newyork'ta Hürriyet Heykeli

Dünyadaki heykellerin en büyüğü Newyork'taki alim-i tenvîr eden hürriyet heykelidir. Amerika istiklalinin yüzüncü sene-i devriyesi münâsebetle 1886'da rezk edilmiş olan bu cisim heykel [resim sayfa 89] Newyork körfezinin müdahilinde bir adacığın üstündedir. Gayet büyük ve güzel bir kadın şeklindedir. Sağ kolu semaya doğru kalkmış, sol kolu göğüne doğru kıvrılmıştır. Birincisi bir meş'ale, ikincisi tarih istiklâli müş'ir bir kitab tutmaktadır. Başıda bir taç ile müzeyyen ve muhatattır. Boyu 34 metre, kakık, kolu da hesaba katılırsa 46 metredir. Altındaki ayakta bununla mütenâsip bir irtifâ'ada: 25 metre yüksekliktedir. Şu hesapça heykelin yerden itibaren yerden yüksekliği 71 metredir.

Büyük heykel bakırdan mamuldur. Elindeki meşalenin içinde başındaki tacın etrafında gayet kuvvetli elektrik lambları vardır. Bunlar sayesinde heykel fener kulesi vazifesini görmekte ve sefâine pek uzaklardan bile rehberlik etmektedir.

Heykelin içinde merdiven vardır. Bunun vasıtasıyla başa hatta kolunun ucuna kadar çıkılabilir. Meşalenin etrafında bir parmaklık vardır. Oraya çıkılınca dünyanın en güzel manzaralarından biri temâşa edilmiş olur.

Heykel Fransız müşahir sanatkâranındır. (Bartoldi) tarafından i'mâl edilmiş masrafı Fransızların i'ânesiyle tasviye olunmuş idi. Amerkalılara yalnız ayağın inşaaası ve heykelin regzi masrafı bırakılmış idi.

[Sayfa 90; Envar-ı Ulûm; Numara 5] Bir buçuk saat Tiran

Amerikalı Varlit, seyahat-i havaiye tarikinde mühim bir hatve daha etmiş, teyyaresi ile havada bir buçuk saat uçmaya muvaffak olmuştur.

Artık teyyareler büsbütün moda sırasına geçmiştir. Seyahat-i hevaiye vesaiti, pek mühim bir devre-i terakkiye vasıl olmuş, şimdiye kadar beslenen ümitlerin pek haklı olduğunu katiyen isbat etmiştir. Balon ve teyyarelere ait bir takım resimler sipariş edildiğinden, karilerimiz yakında bunlar hakkında vazıh ve mufassal malumat edineceklerdir.

Fenni Eğlenceler

Gizli mürekkepler ve mütebeddil renkler

Gizli mürekkep... hakkındaki malumat, idare-i sabıka zamanında kimya kitaplarından çıkarılmış, sürülmüş idi. Çünkü bunların muhaberat-ı kıssadiyeye alet olmasından korkulmuş idi.

Halbuki; gizli mürekkebin basit bir nevini hemen herkes bilir: soğan veya limon suyu! Bunlarla yazılan yazılar, çizilen çizgiler alelalde göze görünmez. Fakat hararetin tesirine maruz olunca, hemen meydana çıkar. Bunlar gibi daha bir çok cisimler ve mayalar vardır ki alelade renksiz oldukları halde hararet veya rutubetin veya bir takım başka cisimlerin tesirine maruz olunca, bir renk kazanırlar. Bazı cisimlerde vardır ki alelade renkli oldukları halde, hararet veya rutubet tesiriyle

renklerini değiştirirler. Ecsamın bu gibi hevası bir çok hokkabazlıklara ve falcılıklara, bir çok eğlencelere alet ve esas olmaktadır.

1—azotit .. – cehennem taşı : mahlulü renksizdir. Fakat bilamai kibritinin— bazı kibrit dumanının tesirine duçar olunca siyah bir renk alır. Onun için bu mahlül ile yazılan yazılar gizli kaldığı halde yanlarında bir kibrit yakılınca meydana çıkar. Bilamai kibriti bu suretle azotit mahlulüne siyah bir renk verdiği halde hatmi suyunun bilakis rengini izale eder. Bundan bilistifade pek hoş bir eğlence yapılabilir. Bir kağıdın bir tarafına azotit mahlulüyle bir kedi, bir tarafına da hatmi suyu ile bir fare resmi yapılmış bulunsun. Azotit mahlulü renksiz olduğu için kağıt üzerinde yalnız fare görünecektir. Fakat bir kibrit yakılıp kağıt onun dumanına tutulursa kedi meydana çıkacak, fare ise korkusundan kaçmış gibi gaip olacaktır. Fareyi tekrar getirtmekte mümkündür. Bunun için kağıdı amonyak tesirine arz etmek kafidir. O zaman fare tekrar görünür. Fakat sanki korkusundan yeşil bir renk almış olarak . amonyak yerine sirke dahi kullanılabilir. Fakat bu halde fare sanki hiddetinden kırmızı bir renk ile arz-ı endam eder.

2-- ... kobalit: mahll- çok sulu olursa renksiz durur. Fakat ısınınca koyu mai bir renk alır. Onun için bu cismin mahll vasıtasıyla gizli yazı yazılabildiği gibi hoş bir eğlence dahi yapılabilir:

Adi mreккеp ile bir ağaç resmi yapınız, fakat yapraklarını sulu kobalit mahlulyle tersim ediniz ağaç alelade yapraksız görünür. Fakat ateşe tutulursa – bahar güneşinin tesirine uğramış gibi yaprak açar. Kağıt soğuyunca ağaç tesir-i hararetten mahrum kalınca yapraklar düşmüş gibi gaip olur.

Kobalit mahll pek sulu olmazsa açık penbe bir renkte görünür. Isındıka rengi değişe değişe nihayet koyu mai bir dereceye gelir. Bu cesim, nikel ve nehas mreккеbatı ile ve jelatin ile karıştırılırsa havanın hararet rutubetinden pek müteessir bir hale gelir. Onun için böyle bir takım tertibat vasıtasıyla, eğlenceli mıkyaş-ı rutubetler ve mıkyaş-ı havalar yapılabilir.

2 gram kobalit, 2 gram nikel, 2 gram tuz, 30 gram jelatin, alıp iki kilo suda eritiniz. Bir tl alıp bu mahlln içine daldırınız sonra bu tl bir mukavva üstüne

dalgalı deniz manzarası verecek şekilde yapıştırınız. Manzarayı daha mükemmelleştirmek isterseniz bu denizin kenarında bir sahilde tersim ediniz. Havayı bu deniz dalgalarının renginden anlayabilirsiniz deniz pis boz bir renkte ise hava bozacak güzel yeşil bir renkte ise açık kalacak demektir.

Bazı mağazalarda bu esas üzerine yapılmış barometre satılır. 92. Sahifedeki resim bunların birini gösterir. Kızın etekliği mavileşirse havanın iyi olacağına, penbeleşirse yağmur yağacağına, liyakı bir renk alırsa tahavvül olacağına hükmedilebilir. [Sayfa 91; Envar-ı Ulûm; Numara 5] Atideki üç tertip ile de birer mıkyaş-ı rutubet yapılabilir: bir kısım kobalit on kısım jelatin, yüz kısım su. Bir kısım kobalit yirmi kısım jelatin, yetmiş beş kısım hamiz nikel beş kısım nehas. İki yüz kısım su.

Hava ne kadar kuru olursa birinci tertip o kadar mavi. İkincisi o kadar sarı, üçüncüsü de o kadar yeşil bir renk alır.

Birinci ve üçüncü tertip vastasıyla güzel bir eğlence yapılabilir.

Bir kağıt üzerine çin mürekkebi ile, su, toprak, hava ve ağaçları havi bir manzara çiziniz. Yere ve ağaçlara üç numaralı, havaya havaya bir numaralı mahlülleri sürünüz. Alelade manzara, kar ile mestur gibi beyaz görünür. Fakat hararet tesir edince kağıt ısıtılınca yer ve ağaçlar yeşil, sema mavi bir renk alır. San ki; kış gitmişte bahar gelmiş gibi. Karlar erir, yer çimenlerle ağaç yağraklarla ürtülür. Kağıt soğuyunca manzara eski haline avdet eder. Yine kış gelir.

3—bir kısım keten yağı, yirmi kısım nişadur ruhu ve yüz kısım su ile karıştırılır. Ve bununla bir kağıt üzerine yazılır. Veya şekille tersim edilirse bunlar gayrı meri kalır. Fakat kağıt suya yatırılırsa yazılar ve şekiller meydana çıkar. Bu vasıta ile nasıl falcılık edilebileceğini izaha hacet görmeyiz.

Altın Bolluğu

Fenni roman : A. Bolonordan

Mâ-be'id

Olivya ibtida şaşırđı. Sonra bir yalan uydurdu.

- transol'de bir kumpanyanın vekili benim dedi.

Müdde-i umumi bittabi bu iddiaya kanaat etmedi.

- hangi kumpanyanın ? evrak-ı müsbeteniz, delailiniz nerede? Diye sordu ve Olivya'nın cevap veremediğini görünce:

- zaten şimdiye kadar elde edilen delail sizi tevkif ile mahkemeye teslim kafidir dedi. Ve muhafızları çağırarak Olivya'nın tevkifhaneye götürölmesini emretti.

Bu, Olivya'ya yıldırım gibi tesir etti. Müddei umuminin bu kararından tevellüd edecek netaic birdenbire gözü önünde tecessüm ediyordu. Şüphesiz artık aylarla tevkifhanelerde belki hapishanelerde sürünecek sonra kurtulduğu vakitte – hırsız tanınmış olacağı için ... yapacağı altınları satmaya muvaffak olamayacak idi. İbtida keşfini müddei umumiye ifşa etmek niyetine düştü. Fakat sonra bu sırrı istifade-i şahsiyesine alet edebilecek böyle küçük bir memura tevdi etmeyi muvafık bulamayarak bu niyetten vazgeçti. Fakat, o halde ne yapmalı idi ? Olivya bu meseleyi halledemiyor. Ve iskemle üzerinde bitap ve perişan mıhlanmış gibi kalıyordu.

Müdde-i umumi tekrar etti:

- haydi maznunu götürünüz dedi. Tam bu sırada, Olivya'nın dimağında bir fikir doğmuş idi.

- bir saniye müsaate müddei umumi efendi dedi. Size pek ehemmiyetli bir iş ifşa edeceğim. Fakat şahit bulunmamasını istiyorum.

Müdde-i umumi, bu ifade üzerine büyük ümitlere düştü, Paris'i tedhiş eden hırsızların sırrı meydana çıkacak, ve bu muvaffakiyetten dolayı kendisine büyük şan ve şeref tevcih edecek zannetti. Ve muhafıza çıkması emrini verdikten sonra, daha mülayim bir seda ile:

- söyleyiniz efendim, dedi. Olivya, derhal cevap verdi:

- affederseniz müddei umumi efendi, dedi, ben işi adliye nazırından başka kimseye söyleyemem, lütfen kendileriyle görüşmekliğim esbabını istikmal buyurunuz.

Müdde-i umumi bu cevap meys olarak:

- benimle anlaşmak mı istiyorsunuz? Diye bağırdı. Müthemlerin ifşaatını dinlemeye, adliye nazırının vakti olur mu zannediyorsunuz? Ben burada onun vekili değil miyim? Haydi çabuk olunuz boş sözler dinlemeye vaktim yok. Bana ne gibi ifşaatla bulunacaksınız.

Olivya, kurnazlık yapmadıkça, nazırla görüşmeye muvaffak olamayacağını anladı. Reis-i cumhura suikast için hafi tertibat yapılmakta olduğundan bahsetti. Ve müddei umuminin istizah-ı müttehiranesine cevaben de komitenin üç mebusandan olmak üzere, beş kişiden mürekkebe olduğunu söyledi.

Müddei umumi bu sözleri işitince sevincinden çıldıracak düzeye geldi. Bu dava-i siyasi yüzünden artık onun namı bütün gazetelerde aks-i endaz olacak ona cumhuriyetin müstehası ünvanı verilecek idi. Komiteyi teşkil eden şürekânın isimlerini sordu: fakat Olivya,

- kabil değil siz söylemem, onları yalnız nazır bilmelidir. Çünkü hepsi reis-i cumhurun şahsi dostları.

Denince ısrardan vazgeçti, nazıra haber göndereceğini söyledi. Bununla beraber netice-i hale kadar kendisini serbest bırakamayacağını bildirdi.

Fakat, dedi, suikast tertibatıyla altın satışı arasında ne münasebet var. Olivya kurnazlıkla cevap verdi.

- temin-i muvaffakiyet için paraya muhtaç idik, dedi. Onun için ben kıymettar mücevheratın altınını eritip tasviye etmeye memur edildim.

Müddei umumi terakki ümidiyle körleştikten alelacele uydurulan bu hikayenin ne kadar akılsız bir masal olduğunu fark edemedi derhal nazıra yazarak kendisini ve Olivya için mülakat talebinde bulundu. Bu yazıda kendisine büyük bir hisse-i şeref temin için adına bir roman uydurmayı ve kendisini bu sırra ancak ince ve mahirane tedbirler neticesinde vakıf olmuş gibi göstermeyi de unutmadı.

Nazır müddei umuminin mektubunu alınca, büyük bir telaş ve meraka düşerek, Olivya'nın hemen ertesi gün celp ve ihzar edilmesi emrini verdi.

Olivya geceleyin bittabi rahat uyuyamış idi. Gündüz ki vikayadan dolayı sinirlenmiş, hafif bir sıtmaya bile tutulmuş, gece uykusunda bir çok kabuslara uğramış idi. Sabah kalkınca, daha sakinleştiğinden mevkiinin garabet ve nezaketini daha selametle takdir ve muhakeme edebilmiş idi.

Mâ-be' idi var

İlave-i Siyasiye

Envâr-ı Ulûm

İlave-i Siyasiye

10 Temmuzdan – tam dört aydan – beri vatan-ı mukaddesimizde ne kadar çok tahavvüller vukua geldi! Bunları hûlasaten ifade edecek bir tabir düşününce insanın zihnine hemen “nikah-düğün” kelimeleri geliyor.

Evet! Nikah ve düğün!.. Milletin hürriyet ve meşrutiyetle nikahı ve düğünü!.. Bais olduğu sürur ve ümidler endişe ve halecanlar cümbüş ve taşkınlıklarla... Davet ettiği takdir ve tes'îdler haset ve istirkablar iftira ve tezvirlere... İcab ettiği telaş ve yorgunluklar dağdağ ve karışıklıklarla... hatta sahne-i tecellisi olduğu ufak tefek vakıa ve sirkatler, kavga ve kazalar... velhasıl intaç ettiği büyük küçük, tabî ve arızî müessif ve mes'ûd bütün hisler ve hallerle... Tam bir nikah ve düğün!.. İşte dört aylık vekayi'n zübdesi.

Neşe ve nümayiş bu müddet zarfında her şeye galib idi. Bilhassa bidayette ve nihâyette, ilk ve son haftalarda pek büyük coşkunkluklar gösterdi: ilk haftalarda hürriyetin ilanı mahkûmîn-i siyasiyenin tahliyesi, menfilerin avdeti.. son haftalarda İstanbul intihabâtının başlayışı taşra mebuslarının istikbalî.. pek mütahalikâne sürur ve nümayişlere sebep oldu.

Bunlar vatandaşlarımızın hürriyet ve meşrutiyete olan ihtiyacı umumiyetle takdir ve devr-i tecdidi samimiyetle istikbal istediklerine kati ve parlak birer delildir.

Mâa-ü'l-teessüf bu dört aylık sürur ve nümayiş, şaibe endişe ve dağdağadan büsbütün mâ'ra kalamamıştır. Bunun esbabı ise müteaddiddir: Osmanlıların kâbus-u istibdat ile muanaka mezbuhanesi o kadar çok sürmüş, ve sürdükçe herkesi o kadar bîtap ve nevmîd bir hale getirmiş idi ki bunun zevali hemen herkesin fikr ü hüsne gayr-ı me'mul nageh-zuhur bir hadise gibi te'sir etmiş idi. Onun için halk bittabi uykudan birdenbire uyanmış bir kabûsdan birdenbire kurtulmuş bir insan gibi şaşkınlık ve sinirlilik gösterecek idi...

Buna meydan vermemek ve hiç olmazsa bunun te'sir ve zararını tahfif ve tahdid eylemek için reiskârda – kabine riyasetinde – bulunan zatda fikr ü ruh halka vukuf tedbir, basiret ve ba-husus hulus-u niyet bulunmak lazım idi. Maa-ü'l-teessüf o zaman o makamı işgal etmiş bulunan Said Paşa bu evsafdan ve bilhassa sonuncusundan mahrum idi. İlan-ı meşrutiyet o kadar lakayt ve muhteriz bir lisanla icra edilmiş.. Ahkam-ı meşrutiyetin tatbikine mübaşerette ve hatta mübaşeret edeceğini ilanda o kadar te'hir vukua getirilmiş. Mahkumîn-i siyasiyenin affında bile o kadar batî' ve o kadar muavvec ve mütereddit bir hatt-ı hareket takip edilmiş idi ki halk bu ilanın bir tedbir-i muvakkat bir hadaiye-i istibdat olmasından korkmaya başlamış kabusun tekrar tasalluta başlaması ihtimali karşısında bir hiss-i haşyet ve hîrâsa düşmüş idi. Bu hiss-i hiras ilk asabiyete inzimam edince efkar-ı umumide heyecan ve galeyân hadaiyesine (?) bais oldu. Halk istibdadı en ziyade teşehhüs ve temessül ettiren zevatın yine o büyük makamlarında kaldıklarını görünce tahavvur ve tağyana başladı.

[Sayfa 2; Envar-ı Ulûm: İlave-i Siyasiye]Bâ-husus ilk galeyân-ı efkâr üzerine azl edilen nâzırların yerlerine bazı mümâsillerinin geldiğini görünce büsbütün köpürdü. Onları makamlarından düşürmek için tahkire tezliye ve hatta tehtide mecbur oldu... bu sırada sanki siyasat-ı idareye ittimâm için cerâim-i siyasiye mahkumundan o kadar müddet esirgenmiş bulunan af İstanbul'daki cerâim-i âdiye mahkumunda teşmîl ediliyormuş ve efkarın o kadar mütehic ve asabi olduğu bir sırada payitahtın sokakları işsiz güçsüz sabıkahılarla doldurulmuş bulunuyordu. Bunların devr-i sabık hafiyelerinin teşviki ile şurada burada gösterdiği cerâitler dahi heyecan-ı umumiyenin silsile-i esbabına inzimam etmiş idi:

Sait Paşa'nın sukutu Kamil Paşa kabinesinin teşekkül-ü heyecanı bir dereceye kadar teskîn etti. Herkes istibtâdın hükümetçe i'âdesine çalışılmayacağına itmi'nân hâsıl etmeye başladı. Fakat çok geçmeden ortaya çıkan tensîkat meselesi yine işleri karıştırdı.

Kabine şüphesiz efkâr-ı umumiyeyi bir kat daha teskîn ve tatmîn maksadıyla devâirde alel acele bir “tensîkat” icrâasına başladı: Zait ve lüzûmsuz me'mûriyetleri hemen lağv etmekle beraber kabahatli kabahatsiz, devamlı devamsız, iktidarlı iktidarsız, hamiyetli hamiyetsiz, tufeyli emektar, müstakim-i... mürtekib tefrîk etmeksizin emektârlarla gayûrların te'min-i maîşeti için bir tedbir düşünmekssizin hemen hepsi açığa çıkarıyordu. İbkâ edilecek me'mûrinin tefrikında da, belki bilmeyerek ve istemiyerek, haksızlıklar yaptı ve bu muameleler me'mûrinin nümayişlerine ta'dil işgâllerine, endişesine atâletine birçok ailelerin telaşına sebep oldu. Sonra da: açığa çıkarılanlar yine maaş verilmesi yolunda bir karar ittihâzına mecburiyet husule gelince en aleni mürtekib ve cihetsizlerinde hazine-i devletten, keyse-i milletten maaş alması gibi müessif bir netice verdi.

Bu ahvâl karşısında hükümet büsbütün şaşırmış zabıta büsbütün mu'attal kalmış idi... Bunun üzerine bazı erbab-ı mefsedet ve denâet-i cer-i menfaate müsait olan idare-i sâbıkayı îade hülyalarına düşmüş ve gülünç ve tıflâne birkaç teşebbüsde bile bulunmuş idi. Şurada burada kadınlara ta'aruz edilmesi, bazı evlere kundaklar konulması ve bâ-husus Beşiktaş'ta esafil-i ahalinin teşvîkat ve ağva'âte kapılarak karakola hücûm ve orada bir erkeği katl ve bir kadını cerh etmesi inzibâtın te'mini için acil ve müesser ve tedâbir-i ittihâzi lüzûmunu bidâheten ispat ediyordu. Bu tedâbire mebd'e' olmak üzere Rumeli'den avcı taburları celb edilmiş Taş kışlada isyan eden bu bölüğün avcılar vasıtasıyla te'eddüb edilmesi icraat-i inzibatiyeye parlak bir mukaddime teşkil eylemiş ve halk nazarında hükümetin satvet ve mevcudiyeti ancak yarından sonra ta'yin etmeye başlamıştır.

Payitahta cereyân eden bu ahvâl-i ekser vilâyette in'ikâslar hâsıl etmiş ve çok yerlerde hemen “hükûmetsizlik” ile tevsîf olunabilecek bir devir geçirmiştir.

Şimdi artık telâşlar, endişeler zâil olmuş. Herkes meclis-i mebusanın in'ikâdına intizâr etmeye başlamıştır. Gerçi daha hemen hiçbir gün icraat ve tensikât-

ı ceddiye yapışmıştır. Fakat şimdiye kadar geçen devir serv-i millimizin hazırlık sevinç telaş devridir. Fi'l-hakika bu devir arzu ve temenni edildiği gibi hadisesiz ve dağdağasız geçememiştir. Fakat bu hadiseler bir milletin [Sayfa 3; Envar-ı Ulûm: İlave-i Siyasiye]

Hayatı için ehemmiyetle telakki olunacak şeylerden değildir. Bunlar yukarıdan beri ta'kîp edilen teşbihe devam edilirse bir düğün evinde hemen hiç eksik olmayan düşme elmas çaldırma, haset etme... Gibi hallerden pek daha ziyade hâiz-i ehemmiyet görülmemek lazımdır.

Zaten artık çok şükür bu devirde bitmek üzeredir. Ceddi icraât ve Tanzîmat hukuku sükûn ve faâliyet devri pek yaklaşmıştır. Çünkü meclis-i mebusân birkaç haftaya kadar açılacaktır.

İnkılâb-ı ahirimiz haricte, Avrupa'da da bütün nagehzuhûr hadiseler gibi olan pek derin umûmi bir his takdir ve hayret hâsıl etti. Fakat bu his çok müddet-i münferid kalmadı ve kalamazdı. Çünkü Avrupa'nın inkilâbı ve teceddüdü Osmaniye'nin leyh ve aleyhinde birçok menâfi'î var idi. Bâ-husus inkılâb, şark meselesinin pek buhranlı ve hâd bir zamana tesadüf etmiş idi: İngiltere kralı ile Rusya çarı "Reval" deki mülakatları esnasında şark ve bil hassa Makedonya meselesi hakkında bazı mukarrerât-ı ittihâz etmiş, Makedonya muhtâriyetine doğru kat'î adımlar atmaya hazırlanmış bulunuyor idi. Onun için bi't-tabi' yine düşünecekler. Yeni bir hattı hareket-i ittihâz edeceklerdi. Onlar inkılâbın netâyicine intizâr etmeye ve Osmanlılar kendileri temin ettikleri asayiş katiyen takriyede muvaffak olurlarsa artık müdâhaleden sarf-ı nazar eylemeye karar verdiler.

Bu teceddüd ve bu tahlil en ziyade Avusturya ile Bulgaristan'ın menfaatlerine daha doğrusu emellerine bir darbe teşkil ediyordu. Onun için en ziyade bu iki hükümeti telaşa düşürdü. Vakit geçirmeden menâfi' muallakalarını temin ve tenbît emeline sevk etti: Avusturya otuz bu kadar seneden beri idâre ettiği Bosna ve Hersek'i katiyen ilhâk edecek. Bulgaristan fiilen temin etmiş bulunduğu istiklâlini resmen ilan eyleyecek. Vaktiyle istilâ etmiş olduğu Rumeli şarkınıda resmen ilhâk ediverecek idi.

Keşif hadisesi Bulgaristan’a aradığı fırsatı verdi: Bulgaristan kapı kethudası “keşif” hariciye nâzırının hânesinde sefrâya verilen ziyafete davet edilmesini ve mürâca’atında ehemmiyet verilmeyerek davette ısrar olunmasını hakaret telakki ederek Sofya’ya çekildi. Bulgaristan bir müddet sonra şark demir yolları memurunun ta’dil-i işgâlini bahâne ederek bu demir yollarının Rumeli şarkiye tesadüf eden kısmını zapt ediyordu. Daha sonra 22 yolda Prens Ferdinand Tınova’da Bulgaristan’ın istiklâlini Rumeli şarkınında Cenub-u Bulgaristan namıyla ilhâkını i’lân etti. Ertesi gün Avusturya sefiri bab-ı âliye verdiği nota ile Yeni Pazar’ın tahliye edilerek Bosna ve Hersek’in kat’iyyen ilhâk olunduğunu bildirdi. İki gün sonra Girit hükümet-i mahalliyesinin de Yunanistan’a ilân-ı tahallük eylediği haber geldi.

Bu mütevellî sadmeleri efkâr-ı umûmiyede pek acı bir te’sir hâsıl etti. Ahvâl-ı dâhiliyeden dolayı zihinlere arz olan endişe ve asabiyetlerin henüz zâil olmamış bulunması Bosna ve Hersek ile Bulgaristan’ın devr-i sâbıkındaki müsâvi’i idare yüzünden fi’len nasıl bir vaz’-ı siyasiye gelmiş bulunduklarının halkça bilinmesi... Gibi sebepler dahi bu tesiri derinleştirdi. Bu sırada matbû’at, bu meselelerin “bu gün” e ait değil “dün” e âit olduğunu harbin faydasız ve hatta tehlikeli olacağını... Fakat Avrupa efkâr-ı umûmiyesinin bize her halde muavven ve zahir olacağını... Uzun uzadıya izâh ederek efkâr-ı umumiye tenvîr ve teskin etti. Sükûn ve i’tidâl ile müdafa’a-i hak lüzûmunu anlattı.

Bab-ı ali hemen düvel-i mu’azzamiyeye mürâacatla Bulgaristan [Sayfa 4; Envar-ı Ulûm: İlave-i Siyasiye] Avusturya’nın ahd-ı şekinliğini şiddetle protesto etmekle beraber her ihtimale karşı, tedârikât-ı askeriye de başladı. En makûl hatt-ı harekette bu idi. Çünkü Bosna Hersekle Bulgaristan’ın hal ve mevkî’-i siyasileri “birinin mu’âhedenâmesi” [ile ta’yîn etmiş idi. Bu mu’âhedenâme ise İngiltere, Almanya, Avusturya, Fransa, İtalya ve Rusya hükümetleride imzaları var idi. Şu hale göre devlet-i Osmaniye’nin bu bâbdaki hukukuna] vukû’ bulan taaruz aynı zamanda bu mu’âhedenâmeye karşı da bir tecavüz demek idi. Fazla olarak mu’âhedenâmenin bir maddesinde bir ihtilâf tehdidüsünde alakadar onun vesâit-i harbiyeye teşebbüs etmeden evvel vaziu’l-imza devletlere müracaat eylemesi hakkında bir temennide var idi. Halk bu cihetlere mütteli’ olunca hükümetin hatt-ı hareketini tasvip etti. Her tarafta akd olunan büyük mitinglerde Bulgaristanla Avusturya’nın harekât-ı vakası

millet namına pretosto edilmekle beraber her ihtimâle karşı harbe mehya bulunmaya ahd ve misâk olundu.

Başta İngiltere olmak üzere düvel-i muazzama, devlet-i Osmaniye'nin hatt-ı hareketini, sukun ve i'tidâlini umûmiyetle takdîr ve tahsîn etti. “Osmanlı” hukukunun muhâfazasına karar verdi. Yalnız Almanya zaten müşviklerinden olduğu için mütereddid bir hatt-ı hareket ittihâz etti. Rusya hâriciye nâzırı Londra'ya giderek İngiltere hâriciye nâzırıyla mülâkat etti. Ve iki hükümet-i muazzama hâriciye nâzırları arasında cereyân eden müzâkerât neticesinde konferans proğramı kararlaştırılarak tebliğ oldu.

Bulgaristan'ın istiklali Bosna ve Hersek'in ittihâkı çoktan beri bir emr-i vâki' hükmündeydi. Bunları büsbütün men' etmek için bi't-tabi artık kâbil olmayacak idi. O halde yegâne çare-i itilâf, devlet-i Osmaniyeye Bulgaristan ve Avusturya tarafından tavizat-ı maliye verilmesinden ibaret idi. Bidayette gerek Bulgaristan ve gerek Avusturya bu tarz itilâfa yanaşmak istedi. Bulgaristan istiklâl satın alınmaz diyor, Avusturya iki pazarın tahliyesi “taviz kâfi” olarak gösteriyordu. Nihayet Bulgaristan ısrardan sarf-ı nazara mecbûr oldu: İstanbul'a gönderdiği mürâhhasla cereyân eden müzâkereler Bulgaristan'ın Rumeli Şark'ı vergisine ve Şark Demir yollarına mukâbil ta'rifât-ı i'tâsına muvâfakat edeceğini anlattı. Şu hale göre bu cihetten müşkülât kalmamış demektir. Fakat Avusturya ta'vizat-ı maliyeye de muvâfakat etmemekte ısrar ediyor ve konferansa Bosna ve Hersek'in meselesi hariç tutulmak şartıyla iştirâk edeceğini bildiriyor. Almanya dahi konferansa ancak Avusturya'nın iştirâki şartıyla dâhil olabileceğini söylüyor. Onun için konferans teşebbüste muallak duruyor, Avrupa'da müsâmelet-i umûmiye ihlâl etmeksizin Avusturya'yı tebdîl fikre mecbûr edecek bir vâsita yoktur fakat Memalik-i Osmaniye de Avusturya emti'ası almamak yolunda ittihâz olunan karar Avusturya emti'asına karşı vaz' olunan boykotaj, kavyen ümit olunur ki ergeç Avusturyayı da muvâffıkına mecbûr edecek avail mevcude-i hariciyenin bertaraf edilmesi esbâbını istikmâl eyleyecektir. Girit meselesine gelince: daha bidâyetle düvel-i hamîye hükümet-i mahallinin kararını redderek Cezire'de bulunan yegâne Osmanlı bayrağını tekrar rekz etmiş ve bu meseleyi konferansa idhâl etmeye ve şu sıralarda tetkîk bile eylememeye karar vermiştir. [1]

10 Teşrin- sani sene 324 [5] ahiren Avusturya'nın Bosna ve Hersek için Duyun-ı umumiye-i Osmaniyeden bir hassa almak sureti ile itilâfa karar verdiği rivayet olunmaya başlamıştır.

[Sayfa 5; Envar-ı Ulûm: İlave-i Siyasiye] **Yeni nâzırlar**

Teşrin-i Sâninin 17'inci günü heyet-i vükelâda bazı tebdîlât vukûa geldi. Maârif nâzırı Ekrem Bey ile şûrâ-yı devlet reisi Tevfik Paşa meclis-i ayana azâ olmak üzere kabineden çıktı; adliye nâzırı Hasan Fehmi Paşa şûrâ-yı devlet riyasetine, dahiliye nâzırı Hakkı Bey mu'ârif nezaretine geçti. Bu suretle açılan dahiliye nezaretine Rumeli vilayat-ı sülûsesi müfettiş-i umûmiyesi Hüseyin Hilmi Paşa, adliye nezaretinde Manyasızade Refik Bey ta'yîn edildi.

Hüseyin Hilmi şimdiye kadar bulunduğu büyük memuriyetlerin hepsinde istikâmetle ifâ-yı vazife etmiş ve şâyân-ı takdir ve hayret bir faâliyet göstermiştir. Müfettiş umûmiliğide ta'kîp ettiği meslekten dolayı birçok itirâzât ve isnâdâta hedef olmuş ise de bu itirâzât en ziyade vazifesini suistimâl eden memurun ile ahâliye ta'diyi i'tiyâd eden eşrâfın te'dibinde gösterdiği şiddetten ve muâmelâta verdiği merkezîyetten neş'et ediyordu. Halbiki bu meslek Makedonya meselesinin aldığı şekle göre zarûri idi. Ne denilirse denilsin şurası muhakkaktır ki Avrupa efkâr ve siyaset-i umûmiyenin daha tabdâyetlerde bile izmâr edemediği "Makedonya'ya ecnebi bir vâli veya müfettiş-i umûmi ta'yini" tasvirinin hayz-ı fiile çıkmasına mâni' olan esbâbının en mühimlerinden biri hüseyin Hilmi Paşa'nın gayret ve faâliyet mütemadiyesidir. Şimdi bu yeni meşrutiyet devrinde işgâl ettikleri makâmda da hidmât-ı müessere ifâsına muvaffakiyetleri koyan ümit ve temenni olunur.

Manyasızade Refik Bey dahi uzun müddet dava vekâletlerinde bulunarak büyük bir şöhret te'min ederek gerek me'mûrin ve gerekse kavânin-i adliyenin ahvâl ve nevâkısını ciddi bir vukuf-ı hâsıl ettiğinden adliye muâmelâtını az zaman zarfında ciddi ve vakıfâne bir surette ıslâh ve tensîka muvaffak olacağı umûmiyetle ümit olunuyor. Bâ-husûs Osmanlı İttihât ve Terakki cemiyeti'nin Piyşu âyânından olduğu için kabineye duhûlleri meşrutiyet-i idârenin ciddiyet te'sisine yeni bir delil teşkil ediyor.

İstanbul intihâbları uzun keşmekeşlerden, şiddetli münakaşalardan sonra, teşrin-i sâninin yirmi dokuzuncu günü hitâm buldu. Heyet-i teftişîye netice-i intihâbâtı anlamak için halkın gösterdiği merak ve sabırsızlığı nazar-ı dikkate alarak intihâb sandığının küşâdı ve re'ylerinin ta'dât ve tasnifi muamelâtını önce icrâ etmiş ve sabah saat on buçuğa kadar bir muâmelât ile iştigâl eylemiştir: İntihâbâtta ekseriyet kazanarak mebûs olan zatlar:

Re'y ile

Manyaszade Refik Bey	503
Mustafa Asım Efendi	475
Ahmet Rıza Bey	476
[Sayfa 6; Envar-ı Ulûm: İlave-i Siyasiye]	
Reji hukuk müşâviri Vitali Firaci Efendi	461
Duyun-ı umûmiye hukuk müşaviri	455
Halacıyan	
Ahmet Nesimi Bey	425
Dava Vekili Krikor Zehrap Efendi	392
“Kostantin Kostantindi”	369
Hüseyin Cahit Bey	254
Dava Vekillerinden Kozmit Efendi	340

Müntehib-i sânilerin miktarı 517 idi. Bunların yalnız 512'si re'y vermiş, beşi hiç re'y vermemiştir. İntihâbâtta ekseriyet kazanan bu zevâtın hepsi Osmanlı İttihat ve Terakki cemiyeti tarafından tavsiye edilmiş idi. Binâenaleyh bu da İstanbul ahalisinin mezkur cemiyete gösterdiği inba' ve i'timâda bir delil teşkil eder.

Muhterem mebusumuz Ahmet Rıza Beyden:

İstanbul Ahalisine:

Mensup olduğum Osmanlı İttihat ve Terakki cemiyeti vatana ait bazı işlerin müzâkeresi için beni Belgrada, Paris'e ve Londra'ya göndermişti: Dün avdetimde mukarrer hilafet ve saltanat ahalisi tarafından meclis-i mebusana a'zâ tayîn edildiğimi haber aldım.

Böyle mühim ve şerefli bir hizmete ben talip olmaya cesaret etmemiştim. Vatandaşlarım beni layık görmüşler. Vatanın saâdeti ve selameti yolunda onların vekili sıfatıyla da çalışmamı istiyorlar. Benim için buna büyük bir fehar ne kadar mühim bir kuvvettir.

Milletin bu teveccüh ve i'timâdına teşekkürümü hizmetlerle ifâya sa'y edeceğim: Makam-ı hilâfet ve saltanatın ulviyetini hükümet-i meşrûtanın nüfûz ve hâkimiyetini Osmanlıların malı ve zâmmen hukuku olan kanun-u esâsinin menâfi' mülk ve millet nokta-i nazarından bazı mevâd ileride ta'dîl eylemek üzere, kâffe-i ahkâmını Osmanlı nâmı altında teşekkül eden ve hiddet-i siyasiyemizi, temâmiyet-i mülkiyemizi, istiklâlimizi ve cemiyetimizin programını muhâfaza ve müdâafa etmek zaten vezâ'ifimin üssü'l esâsıdır.

Hak yolundan hiç bir vakit ayrılmadım ayrılmayacağım. Yüz elli seneden beri bu miller ve devletin büyük hizmetlerinde bulunmuş olan aileme bu suretlede hayrû'l halef olmaya çalışacağım.

Ben öldükten sonra arkamda ne borç bırakacağım ne mal. Ancak prestij eder derecede sevdiğim milletin hâfıza-i ittifâtına bazı küçük hizmetlerle tanımış temiz bir nâm-ı ihdâ etmek isterim ve edeceğim.

Matbuat-ı Osmaniye'nin büyük mu'âvenetini gördüm. Doğru meslekte bana dâima zahir olacağından eminim. Osmanlıların bahtiyarlığı her sınıf tarafından husûllerine düşen ve vezâif-i ictimaiyenin hüsn-ü îkâ' edilmesine vâbestedir. Osmanlı kavmi ve vazifesini bilir ve bir nizâm ve intizâm dâhilinde ifâya elbet sa'y eder.

Ahmet Rıza Meclis-i Mebusân

Mebusân-ı intihâbı artık bitmiş gibidir. Yalnız on on on beş sancağın intihâbâtı kalmıştır. Mebusların kısm-ı azamî İstanbul'a mevasalat etmiştir. Onun için meclis-i mebusânın kanun-u evvelin beşinci Perşembe günü küşâdını kararlaştırılmıştır.

O gün fevkalâde merâsim icra edilecek. Her tarafta mutantan şenlikler yapılacaktır. Zat-ı şahâne resm-i küşâda'da bizzat hazır bulunacak ve nutuk [Sayfa 7; Envar-ı Ulûm: İlave-i Siyasiye] iftinâhi mabeyn başkâtibi tarafından kırâ'at olunacaktır. Mebuslar kulüplerinde toplandıktan sonra meclise mücettim'an gidecek. Vürûd-ı şahâneye mevki'lerinde intizâr edeceklerdir.

Bu ayet-i milliye tebrikân mektepler üç gün kapanacak ve mekâtib-i aliye talebesi mebusların rehğüzârlarından sakuf-ı ihtiram teşkil edecektir.

O gece harbiye nezâretinde hünkâr dâiresinde umum-u mebuslara mükellef bir ziyafet verilecektir.

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti- Siyâsi Programı

Osmanlı İttihat ve Terakki cemiyeti mensûbunu meclis-i mebusânda büyük bir ekseriyet teşkil edecek. Onun için İttihat ve Terakki fırkası siyasi fırkalarımızın en kuvvetli ve en nüfûzlu olacaktır. Bu sebeple cemiyetin siyasi programını kari'elerimizin inzâr-ı dikkati önünde bulundurmayı lâzımeden görüyoruz:

1293 Kanun-i esâsi ve bunu te'yiden bab-ı âliye tebliğ olunan 4 Recep sene 1326 tarihli hattı hümayun ile müeyyid kâffe-i hukukun kanun-ı mezkûre muhâlif olmayan aksamı meclis-i umumîyece hilâfına bir karar ittihâz olunmadıkça mer'i ve mahfûz olacaktır.

1- Kanun-u esasîde ârâ-yı millîyenin rechan nüfûzunu temin esas ittihâz olunacak. Ve bu cümleden olmak üzere vükelânın Meclis-i Mebusana karşı mesûliyeti suret-i mutlakta kabul ettirilip mecliste ekseriyet kazanamayan vükela müsta'fî ad olunacaktır.

2- Heyet-i ayân mebusan-ı adedinin seşni tecavüz etmemek şartıyla 62'inci maddeyle mukit olmayarak sülüs padişah ve sülüsâni millet tarafından intihâb olunup memuriyetleri müddetli olacaktır.

3- Tebâ-i devlet-i aliyyeden olan ve yirmi yaşını ikmâl eden her fert zükûrun emlâk ve serveti olsun olmasın birinci derecede intihâb hakkını hâ'iz olmaları talep olunacaktır. Hukuk-u medeniyeden sakat olanlar bi't-tabi bu hak-ı intihâbı hâ'iz olamazlar.

4. 1293 kanun-ı esâsiyenin 1'inci maddesine ri'âyet etmek şartıyla cem'iyât-ı siyâsiyenin serbesti teşekkülü hususunun sarâhaten kanun-u esâsiye derci talep olunacaktır.

5. Vilayâtın emr-i idâresinde usûl-ı idâredeki rabıta-i mevcûda fek ve ihlâl olunmak şartıyla kanun-u esâsinin 109'uncu maddesinde mevzu bahis olan tevsî' mezuniyet-i idâri usulünün tamamı tatbikini temin edecek kavâninin mahsûsa vaz'-ı talep olunacaktır.

6. Vilayâtın hali hazırdaki taksimât-ı mülkiyesinin suret-i umumiyede ta'dîl ve tebdîli Meclis-i Mebusanın kararına vâbestedir. Ancak karar ve nevahice kurbiyet-i mesâfe ve münâsebet-i mevki'ye itibariyle teshîl-i emur-ı bâdî olacak surette muktezâ-yı ta'dîlât ve teshîlât tesrî' olunacaktır.

7. Devletin lisan-ı resmiyesi Türkçe kalacaktır. Her nev'-i muhârebât ve müzakerat-ı resmiye Türkçe icrâ olunacaktır.

8. Mebusanın lâ akıl onu tarafından dermiyân olunmak kaydıyla bilâkayd ve şart-ı kanun lâyihaı teklifine salâhiyyetdâr olmaları teklif olunacaktır.

9. Cins ve mezhep tefrîk edilmeksizin herkes müsâvât ve hürriyetnameye malik ve aynı mükellefiyete tabidir. Bi'l-cümle Osmanlılar huzur-u kanunda ve

memleketin hukuk ve vezâifinde musavi olup umum-u tebâ-ı ehliyet ve kabiliyetlerine göre münâsip olan memuriyetlere kabul olunacaktır. Tebayı gayrı müsellime dahi ahz-ı asker kanununa tâbi' tutulacaktır.

10. Edyânın serbest-i icrâsı ve cemaât-ı muhtelifeye [Sayfa 8; Envar-ı Ulûm: İlave-i Siyasiye] Verilmiş olan imtiyâzât-ı mezhebiyenin kemâken cereyânı esasları tamamen mahfûz kalacaktır.

11. Devletin Avrupa heyet-i düveliyesi arasındaki vaziyet-i siyâsiyye ve coğrafyası ile mütenasib bir surette kuvvâ-yı berriye ve bahriyesinin tanzîm ve tensîki teklif olunacaktır. Hidmet-i askeriye'nin ordunun ta'lim ve tekmilini ihlâl etmeyecek bir müddete tenzili talep olunacaktır.

12. Kanun-i esasının 113'üncü maddesinin hürriyet-i şahsiyye münafi olan son fıkrasının ilgâsı talep olunacaktır.

13. Amelelerle patronların hukuk ve vezâif-i mütekâbellerini ta'yin edecek kanunlar vaz'-ı teklif olunacaktır.

14. Ashâb-ı arazinin kanûnen mer'i ve mahfûz bulunan hukûk tasarrufiyesi ihlâl eylememek şartıyla köylülerin arazi sahibi olmaları esbâbının istihzâr edilmesi teklîf ve bunlar hakkında cüz'i fâiz ile akçe tedarik edilebilmeleri için teshilât-ı ittizâm olunacaktır.

15. İş'âr için şimdilik "tahmîs" usûlü bir esâs-ı sâlîme bina ettirilerek kabûl ettirilecek ve derhal kâbîl tatbîk olan yerler için hemen icrâ ve bi'l-âhire "kadaströ" usulünün tedricen tatbiki teklif olunacaktır.

16. Emr-i tadrîs serbesttir. Kanun-i esâside musarrah olduğu vecihle her Osmanlı kanun-i mahsûsa tevfikân husûsu mekteb-i küşad edebilir.

17. Bi'l-cümle mekâtib-i devletin taht-ı nezâretinde bulunacaktır.

Tebâ-i Osmaniye'nin terbiyesi bir siyâk-ı ittihâd ve intizâm üzere olmak için umûmu ve derûnunda serbest ta'lîm ve tadrîs olunur. Ve her unsura muhtelitan küşâda resmi mektepler açtırılacaktır. Tahsil-i ibtidaiyede lisan-ı Türki mecburi ta'lîmdir mekâtib-i resmîyede tahsîl mecânendir. Tahsil iadadı ve âli yukarıda zikr olunan umûmi ve resmi mektepler vâsıtasıyla ve Türkçe esâs-ı ittihâz ile icrâ olunacak ve programlara muallim ve muallime yetiştirilmesine ve bunların suret-i ta'bîne dâir mukarrerât-ı ciddiye ittihâz eyleyecek ve memleketin terkîyâtı iktisadiyesine hizmet edecek. Ticaret ve ziraât ve sanayi mektepleri küşâd ettirilecektir. Sırf din tahsîli ile müteveggil mekâtib bu umûmiyetten müstesnadır.

18. Memleketin iktisâden terakkisini ve umeranını temin ve tekeffül edecek olan esbâbın vücûda getirilmesi ve ziraât nokta-i nazarında her türlü terkîyâtın te'mini bil hassa iltizâm olunacaktır.

19. İntihâb-ı mebusan hakkında mevcut olan kanunnamenin iş bu programa tevfiği ve intihâbâtın kemâl serbesti ile cereyânına mâni' olabilecek edna bir mülâhazanın cihet-i hükümetten vukû'una meydan bırakmayacak vecih ile ta'dili teklif olunacaktır.

20. O sâf-ı matlûbeyi haiz her Osmanlının memalik-i Osmaniye'nin her yerinde kendisini meb'ut-ı intihâb ettirmeye hakkı olması teklif olunacaktır.

21. İş bu programın ihtivâ ettiği mevâd-ı icâbât zamaniyeye göre vukû' bulacak ictimâ'-i umûmileri de verilecek karar üzerine ta'dil ve tağyîr edilebilecek bunlardan bir veya birkaç maddenin lağvı veya bunlara bazı mevâd ilâvesi kâbl olabilecektir.

1 Kanun-u Evvel 1324

F. Altıncı Sayı

KÂRİ'lerimize

"Envâr-ı Ulûm" un beşinci nüshasının neşrinde vuku'a gelen te'ahhürden dolayı kâri'lerimizin afvını ricâ eder ve bu kerre icrâsına lüzûm gördüğümüz bazı ta'dilatı da arz eyleriz:

Evvela: Makalelerin mufasssalca olmasını ve mabadlı kalmamasını te'mîn için her nüshanın otuz ikişer sâhife olarak neşri tercih edilmiş bunun için de mecmu'anın her ayın bidâyeti ile on beşinde neşri tensîb edilmiştir.

Sâniyen: Mektebli gençlerimiz için, ahvâl-i dahiliye ve hariciyemiz hakkında ma'lûmat istihsâli lâzımeden olduğu ve halbuki yevmî gazeteleri ta'kib etmek onlar için vakit ziyâ'ına bâdi olarak mükemmeliye-i tahsillerine mani'olacağı nazar-ı dikkate alınarak her nüshada bir ilâve-i siyasiye bulundurulması kararlaştırılmıştır.

Fiatı: 100 Paradır.

Bir senelik abonesi - posta ücretiyle beraber - 54, altı aylık abonesi 20 kuruştur.

Mahâl-i tevzi'i bâb-ı âli caddesinde 18 numarolu şafak kütüphanesidir.

Sipariş için âşîyan idârehânesinde müraca'at olunabilir.

Tarih-i Tabi'i: İm-i Hayvanat

Muharriri: Mustafa Sâtı'

Bu eser emsâlinden büsbütün başka bir tarzda, terakkiyât ve nazariyât-ı ahire-i ilmiyeye tamamen muvafık olarak, tertîb ve tahrîr edilmiştir. Eserde plastîd ve nöron nazariyeleri ile tetâbukât-ı a'zâ hakkında esaslı ma'lûmât verilmiş, sınıf-ı hayvanatın revâbit ve münâsebâtı, silsile-i tekâmülün mütevâlî hilkatî -sıra ile gösterilmiş, ve'l-hasıl bütün mebâhisi gerek ilm-i hayata ve gerekse hakimiyât-ı hayvanata metin bir esas teşkil edecek surette tertîb olunmuştur. Mu'allimler ile talebeye olunur, 'ilm-i nebâtât ve ilm-i tabakât kısımlarının da neşri musammimdir. Fiatı on kuruştur.

İhtar ve İ'tizâr:

Bu nüsha şehri halin onbeşinde neşr olunacak idi. Birinci fırkası ona göre tertib ve tab' edilmiş idi. Matba'a mu'amelâtındaki teşevvüşden dolayı ikinci formanın tab'ı tehir ettiğinden envâr-ı ulûm ancak bugün neşr edilebiliyor. Altıncı nüsha yine kânûn-i evvelin bidâyetinde neşr olunarak telâfî-i mâfât edilecektir.

Envâr-ı Ulûm

1 Kânûn-i evvel

sene 1324

Münazır ve Hâdisât-ı Tabi'-at

Avâlimde Gurub

Akşam bütün fîrûğ ve şükûhuyla bir cihan

Bir alem-i hayat ve zîya afaka toplanır,

Üstünde âsuman.

Mâi bir tül yığıntısı halinde sallanır.

Tevfik Fikret

Böyle bir alem-i hayat ve zîyanın, bir levha-i gurubun -Kevâkib ışıldamağa başlayıncaya kadar –mevkûf-ı temâşası kaldığım vakit, avâlim-i sâiredeki gurub levhalarına sevk-i fikir ve hayal etmekten kendimi alamam:

Şüphesiz şimdi bütün bu kevâkib bu şûmus devr eder, etraflarında bulunan birçok seyyarâtın afâkında tulu ' ve gurub ediyor... Bu hafif ziya-i nücûm Oralarda - kimbilir- ne kadar bedâyi' haşr ediyor!..

Ma'mafih biz gurub levhaları i'tibariyle pek de

[Sayfa 94; Envar-ı Ulûm; Numara 6] şâyân-ı te'essüf bir âlem üzerinde bulunmuyoruz: Şemsimizin beyaz zîyası nısf-ı kürre-i münevverimizin hudûdlarında tahallül ederek havayı renklere gark ediyor. Halbuki ne kadar avâlim var ki : ya ziyâ-yı mürekkebi tahlil edecek bir vasıtaya mâlik olmadıkları , veyahud şemslerinden bir ziyâ-yı basit aldıkları için - bu tebeddül ve tenevvü' münazır ve elvândan mahrûm olarak bir yeknesak-ı fâtr içinde devredib duruyor!...

İşte kamer: ziyâ-yı şemsi tahlîl edebilecek havadan, buhar maden ve buluttan mahrûm ... Onun için orada semâ yok: Yalnız muzlim, koyu siyah bir derinlik... Ve bu derinlikte batı-ül hareke ve sakin yıldızlar arasında güneş ... Sanki bir zemin-i münevver üzerinde derin bir leyl-i müşemmes.. Şems gurub ederken, bu siyah derinlikte hiçbir renk husûle gelmez. Şedid bir ziyayı, birden amîk bir zulmet ta'kîb eder.

Yalnız şemsin bataet hareketi bu hali, bir dereceye kadar tahfif eyler: Kurs-ı şemsin afaka temâsından gurûbuna kadar, on sa'at geçer, ve zulmet ziyayı kova kova pek miz'ac bir bataetle dağların o dik ve sarp yamaçlarını istilâ eder. Kutub taraflarında bulunan yüksek dağlar ise böyle gurublar da görmez, daima münevver kalır.

Kazada emsâli şüphesiz çok olan bu gibi avâlimden başka bir takım avâlimde var ki şemslerinden yalnız bir ziya-yı basît alırlar. Bu alemler üzerinde melonal, kırmızı, sarı, yeşil, mâi- günler. Yaşamak şüphe yok ki büyük bir hayâl-i şa'irânenin tahakkukuna mazhariyet demektir. Fakat eğer biz bu avâlim üzerinde yaşasaydık semalarında-pek cüz'i bir tehalifle te'âküb eden yeknesak gurublardan... Bu dâima mavi veya siyah, kırmızı veya siyah... Olan renklere, yine şüphe yokki çabuk bı kardık.

Birçok avâlim de var ki besâtet-i ziyayı te'addüd-i şûmus ile telâfi eder, muhtelif bir renkte-kırmızı, mâi, turuncu, sarı birkaç güneş ile tenevvür eden bu alemlerde grub levhaları şüphesiz pek büyük bir letâfet alır. Mesalâ: mor bir sema ve hava üzerinde biri kırmızı biri mavi iki güneş...Mavisi ufka tekarrüb ettikçe bu

morluk arasında mavilik yavaş yavaş süzölmeye başlar, afakların bulutların reklerinde birçok tedricî ve latif tahavvülat vuku'a gelir, neticede sema ve hava kâmilten kırmızı bir renk alır. Bir semâki mütenâviben mor, kırmızı, mavi ve siyah!... Hele üç dört güneşli avalim de bu mülevven güneşlerin tulı' ve gurubu, bu muhtelif renklerin inzimâm ve iftirâkı ne kadar mütenevvi gurub levhaları teressümüne bâdi olur!...

Bir takım avâlim de var ki hem beyaz ve hem renkli güneşlerden nûr ve ziya alır. Arzinkine müşâbih gurûb levhalarını - bazen haliyle ba'zen mülevven baharlar arasından gördükten sonra büsbütün mülevven günler dahi geçiren bu avâlimde gurub levhalarının envâ'ına ve letâfetine bir nihayet tasavvuru kâbil midir?

Böyle menâzir mülevvene-i latife temaşâ ve ya tahayyül edildiği vakit zihinde " Bu elvan ve envârın esâs ve mahiyeti? " sualinin tevellüdü pek tabiidir.

Evet! Nazar ve hayali gark-ı hayret eden bu envar ve elvan nedir?

Şüphesiz bunların hepsi, basraya vuku'bulan te'sirattan mütevellid ve binâen aleyh 'uzv-ı basrın haline tabi'dir. İşte bunun içindir ki insanlar arasında takdir-i elvan hususunda hafif bir " Dau'd dalton " dan şedid bir " Adem-i hissi levn " kadar pek çok tahlifât görülür: Ba'zı kimseler var ki yeşili kırmızıdan [Sayfa 95; Envar-ı Ulûm; Numara 6] tefrik edemez. Ba'zıları da var ki zayıf şemsde yalnız üç renk ayırabilir. Nihâyet ba'zı kimseler de görülüyor ki hiçbir levnin Vücûdunu bile farkedemez. Herşeyi esmer bir renkde elvân-ı muhtelif arasında ki farkı da esmerliğin derecât-ı muhtelifesi suretinde hisseder demek olur ki: a'zâ-yı havâsımız pek başka bir tarz ve bünyede olsaydı, elvanı bize şimdi tasavvur ve tahayyül bile edemeyeceğimiz bir surette hissettirecek, belki de büsbütün meçhûl bırakacak idi.

O halde şüphe olunamaz ki -bütün elvanda semânın latif renk lâ cûrdiyesinde de gurûb levhalarının mütenevvi' ve nazar'ı karîb renklerinde de - kendi nefsimize, kendi hevesimize âid bir hisse var. Bundan sarf-ı nazar edersek, elvanda- nefsi, zâtı olarak- ne bulacağız? Okyanus esirinin gayet rakîk temevvücatı, zerrat-ı esiriye nin fevkâlade seri' ihtizâzâtı!...

Evet! Neyr ü zekâ-ı tulı' edince semâ nâbedid olur: Elvanı irti'âşât-ı rakîkaya bütün şâsa ve revnakı hülyaya tahavvül eder" (Solli Prodom)

Hakayık-ı ilmiyye ruh-ı şâ'ir için, ba'zen böyle mü'ellim ve ızdırâb olsa bile...Bu irti'âşât-ı rakıkadan mütevellid münazır-ı nâ'mütenâhiyeyi piş-i tasavvur ve tahayyüllümüze sererken ne kadar hayalperverdir!...

8 Kânûn-i evvel sene 316

Sâtı'

- Tarih Sahifeleri -

-1870 senesinden beri İtalya -

Avrupa'nın hâli hâzır milliyet ve kavmiyet esâsının tatbikat-ı ahiresi neticesidir. Bu esas on dokuzuncu asrın nısf-ı ahiri zarfında Avrupa-yı merkeziyi tamamen ve Avrupa-yı şarkıyyeyi kısmen inkılâbât ve tahavvülata düçâr etmiştir: Almanya vahdet-i milliyesini Prusya'nın arzusu vecihle ya'ni Avusturya haricinde olarak ikmâl etmiş, daha doğrusu nâtamam ir vahdet-i milliye husûle getirmiş, İtalya ise harekât-ı inkılabiyeyi istihsal ve teshîl eden Fransa ittihâdı sayesinde bütün hükûmât-ı sağıresini Roma'da dâhil olduğu halde, bir krallık etrafında cem' ve ittihâd ettirmiştir. Diğer taraftan Habsburg hanedanı memâlikinde mütehaşşid milliyetlerin asırlardan beri içinde bulundukları vahdet-i siyasiye tefessühe başlıyor: Macarlar istiklâl-i idarilerini tasdik ettirmeğe muvaffak oldukları gibi diğer akvamda Avusturya'yı bir hükûmet-i müttehede haline sürüklemek üzere Macarlara imtisâl ediyorlar ve ya edeceklerdir. Kezâlik Balkan Şube-i ceziresindeki ba'zı Hristiyan akvâm, Yunanistan gibi Osmanlı idâre-i siyâsiyesinden çıkmış ve vaktiyle bir renge boyanmış olan bu memleketin haritası genç ve birbirlerinin istiklâl ve hukukuna hasûd ve gıpta-i kenân ufak hükûmetler ile alaca renklere boyanmıştır. İşte el-yevm Avrupa'nın evsâf-ı mümeyyizesini teşkil eden şekil ve simâ-yı 'umûmiyi tevliid eyleyen vuku'at-ı ahire: İtalyanların 1870 senesi Eylülünün 21. Günü Roma'ya dühûlü 1866 senesi Temmuz'unun üçüncü günü vukû'a gelen sadva muharebesiyle 1871 senesi Kânûn-i sânisinin on sekizinci günü Versay'da Almanya İmparatorluğunun ilân-ı teşekkülü, Balkanlarda tehaddis' eden muharebâta bir nihâyet veren Berlin mu'ahedenâmesidir.

İtalya ittihâdı Roma'nın işgâlinde sonra en mükemmel bir surette husûle gelmiş gibi görölüyordu. Ma'mafif bu ittihadı daha başka eksiklikler de var idi. Fil-

hakîka Teriste Sekenesinin kısm-ı a'zâmı İtalyan olduğu gibi Adebj vadisinin kısm-ı 'ulyası Otranto eyaleti [Sayfa 96; Envar-ı Ulûm; Numara 6] İtalyanlardan mürekkebdır. Ve İtalyanlar " İtalya irre danta" yani " henüz tahlîs ve istirdâd olunmayan İtalya " tesmih ettikleri bu arazi hakkında aleni veya nihâni mutâlebât ve müdde'iyâtta bulunmaktan hâli kalmıyorlar. Bu " irredantizm " fikri çok defalar Avusturya ile İtalya arasında müşekkîlât ve ihtilâfat tehdâdüs ettirmiş ise de ahvâl ve vakayi-i câriye ve ilcâ'ât-ı zaman İtalya hükümetini bu Milan-ı milliyi zabt ve teskîn ettirmeğe mecbur eyliyor.

Çünkü Roma mes'elesi İtalya'nın başına bir gaile olmakda gecikmedi. İtalya papalığın nihayet "emr-i vaki " kabule mecbur olacağını zan ve tahmin etmiş, 1871 senesinde " te'minat kanunu nu" meclis-i meb'usan ve a'yana tasdik ettirmiştir.

Bu kanun mucibince İtalya, papaya senede üç milyonluk bir hediye i'ta vatikan sarayında her nevi' hukuk-ı hükûmdârisini te'min, diğer hükümetler ve Katolik alemi ile her türlü münâsebeatta bulunabilmek husûsunda serbesti-i t'am bahş ve ta'ahhüd ediyor, ba'zen pek ziyade kesretli ve gürültülü olan ziyaret-ı mukaddeseyi kabul-i hak ve salahiyetini tasdik eyliyor idi, bundan başka İtalya hey'et-i ruhbâniyesi üzerinde her nevi' hakk-ı hakimiyeti papaya terk ve piskoposların nasb ve azli hususunda hükümet-i cismaniye tarafından asla müdâhale vuku'a gelmeyeceğini ta'ahhüd etmiş idi ki bu hâl, hükümet ile kilisenin birbirinden tefriki "Kavur " un " müstakil ve serbest bir hükümet dahilinde serbest kilise " fikrinin tatbiki idi. Fakat papa bu kanunun te'min ettiği menafi ' kabul etmek istemedi, hediye reddetti, kendisini Vatikanda mahbûs i'lân eyledi. Ve fi'l-hakika bu mahbûsiyet Romanın italya kralları tarafından işgâline karşı mütemadi ve dâimi bir i'tirâz ve protesto makamına kâim olmak üzere, ihtiyar oluyor. Bununla beraber papa ilcaat-ı zamanın bütün menafi' ve semerâtı iktitâf ediyor, merâsim ve teşrifât-ı diniye arasında dünyanın her tarafından gelen hacıları kabul eyliyor, nizâm ve intizâm kral asâkiri tarafından pek mükemmel surette te'mîn ve vikaye ediliyor. Ve ilcâât-ı ahvâl ile bu suret ve tarz-ı idâre imtidâd ettikçe seneden seneye temekkûn ve te'essüs ediyor ve papalık kendisini hükümet-i cismâniyesinden tecrid ve mahrûm eden hükümet ile te'sîs-i münasebat ve samimiyeti Yavaş yavaş kabul eyliyor gibi görülüyor, işte bu sebeplerle hâl ve mevkiin vehameti zâil olmaktadır. [Sayfa 97; Envar-ı Ulûm; Numara 6] Fakat hâl ve mevki' ikinci Victor Emenuel'in Krinan

Sarayında yerleştığının ilk senelerinde endişe-i bahş bir dereceyi buldu. Papa vakı'a yalnız başına kendini müdafaya muktedir değil ise de müttefikler bulabilirdi. Nitekim 849 da ve 1867 senesinde müttefikler buldu idi ve İtalya uzun müddet' Fransa'nın Roma seferini tekrâr etmesi endişesi içinde kaldı. Çünkü Versay " meclis-i milli " si bu madde hakkında oldukça endişe-i bahş-î tasavvurât ve mukarrerâtta bulunuyor idi, meclis-i milli Monmarisre'de kâin Sakra gör kilisesinin inşâsını taht-ı karara almış, Fransa'da kâin " Para lö monyal" ziyaret mahalline giden hacılar tekessür etmiş ve bunların hepsi " sakragör " namına Roma'yı ve Fransa'yı tahlis edelim! Nidalarını tekrâr etmekde bulunmuş idi. Mareşâl Makmâhon'un Hükümeti katoliklik menafiine pek sâdık idi ve Onuncu Şarl'ın Hafidi Kont de Şamborun i'âde-i hükûmeti yakın zannolunuyor idi. İkinci Victor Emanuel Fransa hakkında ki muhabbetinin devâmına rağmen mütteka-yı emniyetini başka yerde aradı ve Berlin'e yeni Almanya imparatorunun nezdine gitti.1877 senesinde Fransa'da icrâ edilen intihâbât neticesi kralı bu endişelerinden kurtardı, çünkü Cumhuriyet Fırkası sûret-i kat'iyyede iktisâb galebe etmiş ve Makmahonun kariben sükûtuna bir âlâmet teşkil eylemişti Victor Emanuel bu intihâbâtdan biraz sonra ya'ni 1878 senesi kânûn-i sânisinde vefat ettiği gibi aynı sene şubatında da papa dokuzuncu Peyde vefat etti. Jul Grevi'nin riyâset-i cumhuriyete intihâbı (1879 kânûn-i sâni) İtalyanların bu endişe-i millisini sûret-i kat'iyyede teskîn ve izâle edecek idiyse de Tunus hadisesi İtalyanların Fransızlar hakkındaki hiddet ve gazabını teşdîd etti.

Bu asâr-ı gayz ve hiddetin husûlünde Fransa hakkında asla eser-i dostu irae etmemiş olan Victor Emanuel'in hafi Humber'in hissiyat-ı şahsiye ve nefisesine pek ziyâde ehemmiyet atfedilmek zarûridir. Tunus'un Fransa tarafından 1881 senesinde işgâl olunması kral tarafından İtalya'nın bahr-ı sefid de' te'sîs-i müstemlekât etmesi hakkına karşı doğrudan doğruya bir ta'arruz nazarıyle telakkî olundu. Çünkü Tunus vaktiyle uzun müddetler Roma'nın tali' sa'id ve tahassunu ta'yin ve takrir eden Kartaca'yı tahattür ettirir. Zannediyorlardı ki Tunus ve ya Kartaca yalnız Roma'ya âid [Sayfa 98; Envar-ı Ulûm; Numara 6] olacak ve burası bahr-ı sefid'de İtalya'nın istilâ ve tevsi'ine karşı bir te'minat teşkil edecek idi. Mösyö Lavis'in dediği gibi " Kayitol tepesinden hayalâta dalmamak mümkün değildir. " İtalyanlar Fransa'nın Tunus'da te'sîs-i himâye etmesini müte'akib husûle gelen haybet ve hüsrân âmallarını ketm ve izmâr edemeyerek müte'addid nümâyişlerle izhâr ettiler. Bâ husus ertesi sene (1882) kral Hombert Almanya ve Avusturya ile ittifâk müsellesi akdetti. Avusturya

aleyhindeki siyâset-i milliyeden müba'det ve sarf-ı nazar etmek demek olan bu hadise İtalya tarihinde büyük bir hadise teşkil eder: Teriste ve Tirant şehirleri Avusturyalılar elinde bulundukça Avusturya ile mün'akıd bu garb-ı ittifâk nasıl samimi ve kalbi olabilir.

Bu 1882 senesi mu'âhedeyle hükûmat-i selâse-i müte'akide mukabeleten yekdiğerinin hâli hazırdaki hakk-ı temellük ve tasarrufu te'yid ve Almanya için Alsas Loren, Avusturya için Berlin mu'âhedesinden sonra işgâl-i askerisi tahtına mevzû' Bosna Hersek, İtalya için de Roma üzerindeki hakk-ı tasarrufu yekdiğerine te'min eyliyordu. Binâen-aleyh bu ittifâkın tabi'at ve mahiyeti tedafi'i idi. Ve bu mahiyeti müte'âkiben icrâ' edilen tecdîdler esnasında da muhâfaza etmiş zannolunur. Ma'mafih İtalya hükûmeti bu ittifaktan başka nev'i menâfi dahi iktitaf etmek istedi. Kral Humber ile başvekili Karispi birkaç sene müddet Fransa hakkında en fena tasavvurât ve tezâhüratta bulundular.

1887 senesinde Fransa emti'ası üzerine gayet ağır gümrük rüsûmu vaz'ı sebebi ile münâsebât-ı ticâriye münkati' oldu. Fransa'da aynı tedâbir-i mümasele ile mukabele etti. Bu ta'rife muhârebesi on seneden fazla müddet devam etti. Bu ta'rife muharebesi İtalya'da birçok müşteri kaybeden Fransa'yı mutazarrır ettiği gibi İtalya'da evvelden Fransadan tedârik ettiği mensucât ve makineleri Almanya'dan tedarik ve mukâbilinde vaktiyle Fransa'ya külliyyetli miktarda ithal ettiği şarablarını çok müşterisi olmayan Almanya'ya fûrûhat etmekle daha ziyâde mutazarrır oldu: İtalyan altınları Almanya'ya akmış ve Almanya bu hadise-i iktisadiyeden istifâde ederek bu iki kardeş Lâtin kavmi arasındaki münafeset ve zadiyeti gücü yettiği kadar uzun müddet idâme ile semerâtını iktitâf etmiştir.

Ma'mafih İtalya hükûmeti kuvve-i harbiyesini Berren ve bahren tezyîd ediyor, garbi Alp hudûdu üzerindeki istihkâmatını takviye, oralarda hususi kolordular ihdâs, gemilerinin medid ve kuvvetini kemâl-i şiddet ve hararetle tezyîd eyliyor idi. Bir muhârebe-i umûmiye vuku'unu ümid ediyor veya öyle muharebeye intizâr eyliyordu ve bu muharebede mücerred ve ya yalnız kalan Fransa mağlub olarak İtalya bu mağlubiyet neticesinde Korsika ve ya Afrika'yı istihsâl ile iktisâb-ı menâfi' eder tahmin ediyordu. İtalya adeta Fransa'nın Bahr-ı sefid'deki mevki'ini ahz ve iktisâb edeceğini ümid ve iddi'a eyliyordu. Bu sebebdan dolaydır ki birkaç seneler

Fransa'nın başlı dūřmanları sırasında bulundu. Majenta ve Solfino muh rebeleri seneleri artık mahv ve n bud olmuş idi, İtalya, Fransa'nın b zice-i heves tı olamazdı.

Ahval ve vek yi-i c riye bu şiddet-i h rsı ve emeli tatmin etmeğe m sa'id olmadı,      Bismark bir karışıklık ika'ı tasavvuruna kulak asmadı,      Fransa ve rusya ittifakı kendisini d    r-ı endişe ediyor ve İtalyanın o dehşetli teslihat-ı harbiyesi bir şeye yaramayacak derecede kalıyor idi, Ol-vakit İtalya h    meti bu kuvve-i m sellehayı İtalya'nın muhta  olduğu muh ric-i tic riyeyi tedarik ve te'm n i in m stemlek t te'sisi hus sunda isti'mal etmek istedi.

Vesham m dde'iy tını Habeşistan  zerine tevcih etti ve 1885 senesinde Bahr-ı Ahmer sahilinde mevki'inde [Sayfa 99; Envar-ı Ul m; Numara 6] bir m stemleke te's s eyledi. Bu sahilin arkasında bulunan Habeşistan memleketinde iki m dde'i ya'ni " Re's Tiger Mangaşya " ile "Re's şuamenelik " "N k s"  nvanı i in yekdiğeriyle m naza'a ediyor idi. İtalya h    meti bunlardan en uzak olana ya'ni Re's menelik'e ittif k teklif etmiş ve kabul ettirmişti: 1889 senesinde m n'ak d olan "Ok  yal " mu' heden mesiyle İtalya Menelik'i Habeşistan n k su yani kralı tanıyor ve bunun muk bilinde n k s dahi İtalya'nın Habeşistan  zerinde bir nevi himayesini tasdik ediyordu. Menelik, İtalya'dan t fek ve top almış Kral Humbert nezdine bir sef ret-i fevkalade hey'eti i'z m eylemiş,  zerinde "İtalya, Habeşistan'ı himaye eder" ib resini h vi mesk katı İtalya'da darb ettirmiş idi. Artık İtalya bir saha-i fesihe-i isti'm riyeye m lik olmuş idi.

L kin menelik 1893 senesinde Mangaşya ile akd-i i'til f ettiğinden İtalya'ya ihtiya ı kalmamış idi, bunun i in İtalya'nın hakk-ı him yesi mes'elesinde bir takım m şkil t ik 'ına başladı. İttil f m mk n olamamış ve n k s ok uyal  mu' hededesini nakzetmiş olduğundan i'lan-ı harbe mecburiyet h s l olmuş idi. İtalyanlar 1895 de Tigre eyaletini kolaylıkla fethettiler. Re's Mangaşya'da N k s nezdine iltic ya mecb r olmuş idi. Bu menk biyet Mangaşya'yı b sb t n N kus'un Emrine tabi kıldığından Menelik bundan epeyce mennun olmuş idi. 1896' da b t n Habeşistan kuv -yı askeriyesi Menelik'in taht-ı id resinde tehaşş d etmiş ve İtalya'dan aldıkları m himmat ile m sellah y zbin kişilik bir ordu teşkil eylemiş idi. Bu ordu İtalya'yı Tigre eyaletinin m nteh -yı hud duna, Musavva' civarına kadar tard ve defetti. General Baranyeri -İtalya generali- Tali' harbi tecr be etmeden memleketi terk etmek,  ekilip gitmek istemedi ve bunun neticesinde 1896 senesi mayısın birinci

gününde "Adova" felaketi husûle gelerek İtalya ordusu münhezim olduğundan Roma hükümeti böyle bir muharebe-i ba'idede uzun müddet devam edebilmek hususunda âciz kalarak sene-i mezkûre teşrîn-i evvelinde "Adis-Âbaba " mu'âhdesini imzaya mecbur oldu. Bu mu'âhede mucibince İtalya Musavva'yı yedinde muhâfaza etmiş, fakat Habeşistan'ın tamamîyet-i istiklâlini tasdik eylemiş bulunuyordu.

Bu vuku'at üzerine Karispî'nin nüfuzu payidar olamadı, hemen der'akıb mevkî'i iktidardan sükût etmiş ve tekrâr bir mevkî' işgâl edemedi biraz sonra vefat eylemiştir. Bu vakı'a İtalya'nın tevsi-i memâlik politikasının nihayetini teşkil etti. Bu tarz-ı siyaset harb-i milliye ağır cerihalar açmakdan, milleti iğfâlden muharrib mesârîfe düçar etmekden başka netice intâc etmemişdi. Birçok ağır vergiler ve düyün-ı mâliye servet-i tabi'iyeden mahrum olan bu memleketin üzerine çökmüş idi, Sicilya ve Lombardiye bu halden pek ziyade bîzâr olmuş ve isyan etmiş idi.

İtalya'nın her tarafında dehşetli asâr-ı yeis ve ızdırabın alâmeti zahir oluyor. Ve bu fenalıklar arasında savva hanedan-ı kralisinin mevkî'i ve ikbâli tezelzüle Yüz tutuyordu. Öte taraftan papalığın on üçüncüsü Leon zamanında her vakitten ziyâde asâr-ı şevket ve azâmeti meşhûd olmuş papalık kendisine muhâlif olan şark kiliselerine tekarrüb eylemekde bulunmuş idi. İngiltere'de bile iktisâb-ı nüfûz ediyor ve Anglikan kilisesi mensûbiyetinden birçok kişi Katolikliğe intisâb eyliyordu, Amerika'da Katoliklik fa'aliyetini tezyîd etmiş, Almanya'da Raiyştâg meclisinin merkez fırkasını teşkil eden Katolik meb'uslarına istinâd etmeğe mecbûr olan hükümet ile ittihâd eylemiş idi, Fransa'da bile hükümet ile ruhbanın [Sayfa 100; Envar-ı Ulûm; Numara 6] tevhîd-i siyasetini pek tatlılıkla sevk ve idâre ediyor idi ve İtalya hükümetinin bu hezimet-i cedîdesi papalığın şa'sa-i sabıkasını i'ade ediyordu. Savva hanedanının istikbâli karanlıkdı.

Zaman-ı hükümetinin son senelerinde kral birinci Humber Fransa'ya temâyül etmiş ve Ta'rife muhârebesinde nihayet vermiş idi, bu sayede İtalya ticareti tekrar iktisâb-ı feyz ve tevessü' etti. Humber 1900 senesi temmuzunda bir anarşist tarafından katlolundu. Yeni kral üçüncü Emanuel hakikat halde Fransa muhibliğinden ibaret olan ve eski i'tiyâd-ı millîyeden başka birşey olmayan bu siyâset-i cedideye iktifâ etti. Kral ile reis-i cumhur arasında Paris ve Roma'da te'âtî edilen ziyâretler bu i'tilâfı tetmim ve izhâr etti. Böylelikler ittifâk meselesinde ve

binâen aleyh Avrupa'nın kuvâ-yı mu'azzamasının suret-i içtima' ve iştirâkinde bir tebeddül eseri husule geldi.

Bedi' Nûri

-Mübâhis-i İctima'iyye -

-Harb -

- Te'sirât-ı İctima'iyye -

Harb, hadisât-ı içtimaiyyenin en umûmi ve münteşiri avâmil-i ictima'iyyenin en mühim müessiridir: Akvam ve haşiye yekdiğeriyle hemen dâimi bir harb haldedir. Daima birbirine tecâvüzle, birbirinin emvâlini, efrâdını ve arazisini garet ve zabt etmekle vakit geçirmektedir.

Ezmine ve kurun-ı ibtidâiyede de böyle idi: Tarih o türlerin en ziyâde muhârebelerini ve muhârebelerinin neticelerini kayd ve nakletmiştir, menkulât-ı tarihiye en ziyâde muhârebeler teallük etmektedir, abideler dahi ekseriyetle muhârebelerin ve ya muhâriblerin ihtar-ı nâm ve zamanı için rekz edilmiştir. Şimdi, memâlik-i mütemmeddinede harb pek seyr gelişmiştir. Bununla beraber hemen bütün milletleri ve hükümetleri herşeyden ziyâde işgâl etmektedir. Her hükümet ve her millet harbe hazır durmakta ve sulh ancak "müsellah" ve "harb-i âmiz" olarak devâm edebilmektedir.

Harb işte bu kadar münteşir ve umûmi bir hadise olduğu için bi'ttabi "tekâmül-i içtimâ'i " üzerine pek büyük te'sirler icrâ etmiştir:

Büyük hey'et-i içtima'iyyeler, hep harb sebebiyle teşekkül etmiştir: İnsanlar bidâyette - umûmiyetle - küçük küçük hey'etler teşkil ederdi, Bunlar ancak "harb " sebebiyle ve ancak "harb için " takım takım birleşmiş ve büyük hey'etler - kavimler, milletler, hükümetler - teşkil eylemiştir. Muhtasar tarih-i mukaddeslerde bile yazılıdır: Benî isrâil [Sayfa 101; Envar-ı Ulûm; Numara 6] on iki sıbttan müteşekkil idi. Bunlar harb-ı istilâ ve tedâfi' için birleşmişti. Birçok akvâm ve haşye hâlâ küçük

hey'etler halinde yaşamakta ve yalnız müşterek bir düşman karşısında bulundukları vakit birleşmektedir.

Şimdiki hey'et-i içtima'iyyelerin en mühim esasları olan "mülkiyet" "zevciyet" de en ziyâde muhârebelerin mahsûludur: İbtidâ'i cem'iyyetlerde emvâl ve hatta ezvâc ve zevcât tamamen müşterek idi, arazi aşiretin bütün efradına müştereken âid idi. Her aşiretin bütün kadın ve erkeleri müştereken karı koca demek idi, ba'zı akvâm ve haşye de hala da öyledir. Bu hali değiştiren muhârebelerdir: muhârebelerde iğtinâm edilen mallar ve kadınlar münhasıran, onları elde edenlere âid olurdu, onun için muhârebeler umumî ve müşterek mallardan ve zevcelerden başka husûsî ve zâtî mallar ve zevceler teşekkülüne sebebiyet verirdi. Mülkiyet ve zevciyet hey'et-i içtima'iyyelerde işte bu sûretle - muharebelerin sevkiyle te'sîs etmiş idi.

Hükümdarlık, dahi muhârebelerin mahsulüdür: ibtida'i cem'iyyetlerde te'âvün ve teşrik mesa'i ihtiyacı pek mahdûd kalırdı, yalnız bir harb olacağı vakit müşterek bir harekete - az çok meratibeye tâbi' bir sa'ye ihtiyaç hasıl olurdu. Bu merâtibe harb zamanına münhasır kalır ve yalnız harb müddetince devam eder idi. Çok süren muhârebeler muvakkat kumandanları dâimî hükümdar haline getirmiş, hükümdarlığın hükümetlerin teşekkül ve te'sisine sebep olmuştu.

Ve'l-hasıl tekâmül-i içtima'iyyenin hudu-ı esâsiyesi hep muhârebeler sebebiyle teressüm etmiş, cem'iyât-ı hâzirenin ahvâli - en ziyâde - muhârebeler neticesinde ta'yin eylemiştir. Nasılki tekâmül hayatının hudûd-ı esâsiyeside mübareze-i hayat sebebiyle teressüm etmiş, uzviyyet hazirenin eşkâl ve evsafı - en ziyâde- mübareze-i hayat neticesinde teayyün eylemiştir.

Hayat ve Adât-ı Akvâm

- Ölüm Karşısında -

Mu'tekadât

Küre-i arzı iskân eden akvâm-ı muhtelifenin en vahşilerine varıncaya kadar hiçbirisi ölümü hayatın muntahâ-ı hakikisi gibi addetmez, hepsi ölümden sonra da bir hayatın mevcudiyetine hükm ve itikâd eder. [Sayfa 102; Envar-ı Ulûm; Numara 6]

Fil-vâki' vahşi ve ibtidâi bir fikir ölüm karşısında bi't-tabi' garik-i hayret kalır: Şimdi kemâl-i zendeğî ile serî' ve çalak hareket eden birisi birkaç dakika sonra bir yırtıcı hayvanın pençesi, bir düşman okunun darbesi altında, hissis, hareketsiz câmid kalıyor...İşte vücûdda hiç bir tahavvül yok: Baş ağız, el, ayak, her şey olduğu gibi...Fakat atık eller tutmuyor, ayaklar hareket etmiyor, baş kımıldamıyor, ağız ve dudaklar oynamıyor, hiç birşey söylemiyor vahşiler, cemadâtâ, dağlarda, nehirlerde her şeyde hayat ve his ve tasavvur ettikleri için bu vücûdda artık hayatın bitmiş, hissin büsbütün kesilmiş olduğuna hükm edemez. Onun için hiç şüphe etmezler ki o herhalde yine mevcûd ve ve zi- hayattır. Zaten o ba'zen göze bile görünüyor: Gece karanlıkları arasında hayali göz önünde teressüm ediyor, bâ-husus rüyada uzun muhâvereler ile halini, ihtirasatını bile tasvîr ve ifhâm ediyor. Fakat işte vücûd hâlâ bi his ve hareket, câmid duruyor: Tefessüh, teşettüt ediyor, demekki insanda bu vücûddan ve hüviyyet-i zahireden başka birşey bir ruh var. Bir ruh varki vücûd öldükden sonra bile yaşamakta devam ediyor.

Bu ruh, akvâm ve haşye nazarında büsbütün gayr-ı maddi değildir: latif ve rakik, fakat az çok maddi ve hatta insana müşâbihdir. Meselâ eskimoların i'tikadınca soluk, sehâbi, tonga Polinezyalıların i'tikadınca gıbâr-ı tali kadar rakik fakat insan şeklinde bir şeydir. Tazmanyalıların, Kaferilerin ,porojların, Azteklerin, i'tikadınca vücudun gölgesi de vücûddur. Câvâlilerin Avusturalya ve Amerika kabâilinden kısm-ı a'zamının i'tikadınca ruh nefes gibidir.

Bundan başka, hemen bütün akvâm ve haşye nazarında ruh insan gibi ihtiyacatı da hâiz, ihtirasât ile de mütesavvıfıdır: o da yürür, yorulur, acıkır, susar, mesrûr ve mükedder olur, merhamet ve hiddet eder.

Ba'zı akvam-ı te'addüd ervâha kâildir: Eskimoların Algonkenlerin i'tikadınca insanda iki ruh vardır, ba'del-memat biri âlem ervaha gider, diğeri yerde kalır - Malgaşların fikrinde insanda üç ruh vardır: biri vücûd ile beraber olur, diğeri havaya karışır, öbürü de mezarın etrafında kalır. Karayiller'in i'tikadınca insan ölürken bir ruh kalbinden, bir ruh yanından, birçok ervahda elleri ile ayaklarından çıkar- Dakotalar ile Siyamlıların i'tikadınca insanda dört ruh vardır. Birincilerin fikrine göre insan öldüğü vakit bu ruhların biri şehrin etrafında dolaşır, biri havaya, biri âlem-i ervâha gider, öbürü de cesedin yanında kalır. İkincilerin fikrine göre ise bu ruhların biri hâneye biri bir manastıra biri ormanlara gider, öbürü de serseriyâne dolaşır.

Görölüyor ki ta'dad-ı ervâha kâil olan akvâmın i'tikâdınca bir sınıf-ı ervâh yerde kalıp mezarlar hâneler şehirler etrafında dolaşır. Ve hiddet-i ervâha kâil olanlardan ekserisinin i'tikadınca dahi ba'zı kimselerin ve ez-cümle cenaze merasimi ifâ edilmemiş, defn olunmamış eşhâsın ruhları- ve hatta ba'zı akvâmın fikrinde de bütün ervah - bu suretle mesâkin ve mekabir etrafında dolaşır durur....

İnsanlara bu kadar yakın kalan ervah bi't-tabi hayat ve ma'îşet-i beşere icrâ-yı te'sirden halli kalmaz. akvam ve haşye esbâbını ta'yin edemediği vekayi' ve mesâibi hep onlara isnâd eder ervâh onların i'tikâdınca insanlara ba'zı ahvalde ibrâz-ı mu'âvenet, fakat ekseriya irâs-ı mazarrat eder, hastalıklara türlü türlü mesâibe [Sayfa 103; Envar-ı Ulûm; Numara 6] sebebiyet verir. hayattaki muhâsamaların intikâmını alırlar.

Karenler'in i'tikadınca- başka ervâhıda mensûb oldukları vücûdu terk ile kendilerine iltihâk etmeğe da'vet edilir...

Bunun için hemen bütün akvam ervâh-ı emvâten pek çok korkar, onların hiddetlerini teskine merhametlerini celbe çalışırlar, bazı akvâm ölümlerini eşya ve mesâkinine tekarrübden ictinâb eder. Ba'zıları ise bir takım vesâit ile ervâh-ı mesâkinden tey'id edebildiklerine zâhib olurlar: Siyâmlılar, ruha hanenin yolunu şaşırtmak za'imiyle, evin etrafında koşuşurlar, Eskimolar ruhun kapıyı bulub tekrar avdet etmesine mâni' olmak maksadıyla cenazeyi kapıdan başka bir yerden, mahsus açılan bir delikden çıkarırlar. Cenazeyi bu suretle çıkardıktan sonra avdetine imkân bırakmamak için arkalarından yanmış odun atarlar. Amerika-ı şimalide Porojeler bir mücrimi i'dam ettikleri vakit ruhunu sayhalar, arbedeler ve baston darbeleriyle tey'ide çalışırlar. Nihayet ba'zı akvâm da ervâh-ı emvatı ba'zı vesâit ile haps edebildiklerine i'tikâd ederler: Pâpvaler ormanlarda birkaç gün ateş yakarak raks ve tağni ederek sâme'câk arbedeler kopararak ruhu, tahtadan yapılma bir beynin içine girmeğe icbâr eylerler ve artık ondan sonra ruhun hiçbir muzarrat irâs etmeyib bilâkis akrabasına mu'âvenet edeceğine i'timad ederler. Hastalıklardan şifâyâb almak, düşmanların ta'arruzatından kurtulmak iyi av yerleri bulmak ... İçin onlardan istimdâd eylerler.

Yerde kalmayan ervâh bir alem-i mahsusa, diyâr-ı ahirete gider ekser akvâmın i'tikadına göre bu alem-i ervâh garbda, güneşin zalâmıyla girdiği tarafdadır.

Eski Şili sekenesinin fikrinde bahr-ı muhayyat-ı kebirde, hayati sekenesinin fikrinde adanın garb vadilerinde Algonkenlerin fikrinde de yine garb tarafında kâin bir adadadır. Ba'zı akvâmın i'tikadına göre de yer altındadır: Bu âlem tahtü'l- arzının medhali, Patagonların fikrinde mağaralardan Nikaragova sekenesinin fikrinde de volkan kraterlerinden 'ibarettir.

Meksika, Borneiv, Cava; sekenesinin i'tikadına göre âlem-i ervâh dağ tepelerinde ba'zı Avusturalyalıların i'tikadına göre de bulutların arkasındadır.(güya korular) ervâh-ı rüesânın kamere (Patagonlar) ile (Maivriler) kevâkibe (nacez) ler de şemse gidceğine i'tikâd ederler...

Bu diyar-ı ahiretle ervâhın oradaki tarz-ı ma'iyeti bütün akvâm nazarında hayattakînden farksızdır: Ervâh orada da yer içer, mahzûz ve muzdarib olur, hatta ba'zılarının - Mesela Rotoma Polinezyalıların- fikrine göre büyümekte devam eder... Denilebilir ki her kavim diyar-ı ahireti, kendi i'tiyadât ve temâyülâtına gâye-i hayâliyesine muvaffak bir surette tasavvur etmiştir: Tungalıların i'tikadınca bu alemin meyve ve sebzesi pek mebzûl, kadınları pek çokdur, Avustralyalıların i'tikadınca orada av hayvanatı pek mebzûldür, herkes gıdasını kemal-i sühûletle tedarik eder. Amerika'yı cenûbiyyetin vasat ormanlarındaki yerlilerin i'tikadına göre de Kordilyera dağlarının arkasındaki âlem-i emvat da vesâit-i intî'âş pek mebzûl. Rom içkisi pek çokdur, herkes orada istediği kadar gıda bulur, istediği kadar Rom içib sarhoş olur !

Ba'zı akvâmın i'tikadınca âlem-i ervâh birden ibâdet ise de ba'zılarının fikrinde müteaddiddir. Herkesin ruhu - sûret-i vefâtına ve ya hissiyât ve vezâif-i istilâkiyyesi daha müterakkî ve müte'ayyin akvâmda hayattaki harekâtına göre - başka [Sayfa 104; Envar-ı Ulûm; Numara 6] bir aleme gider. "Dayak" ların i'tikadınca müte'addid ahiretler vardır: Mağrûfen vefât edenler, başka hastalıktan vefat edenler de başka birine giderler. Meksika "Aztek"leri ile Nikaraguva yerlilerinin i'tikadına göre muhârebede ölenler, merâsimi-i dîniyye esnâsında terk-i hayat eden erkekler ile lohusalıkda olan kadınların ruhu âlem-i şemse, bazı imrâz te'siriyle ölenler "Telalokan" nihayet diğerleri de tahtü'l-arza "yıklan"a giderler. Cengâver akvâmın, meselâ Jermenler ile İskandinavlıların i'tikadınca yalnız muharebede terk-i hayat eden adamların ruhu cennete "valhalla" ya gider, sâirler yeniliği muzallem meskenlerde "Nellâ"da kalır. "Apaş"ların i'tikadınca da yalnız

cengâverler refik-ı şems olur. Şayân-ı dikkattir ki guvatamala'da mütemekkin halîm ve asayiş perver bir kavmin i'tikadına göre de bilâkis yalnız evlerinde rahat duranlar sa'adet-i ebediyyeye nâil olur. Amerika'da Borojeler'in i'tikadına göre yalnız iyi adamların ervâhı âlem-i ervâha dahil olur, diğerlerinin dışarıda kalarak üşür, acıkır, susar, velhasıl çölde kalmış gibi şedîd bir sefâletle serseriyâne dolaşır...

Birçok akvamın fikrine göre bu âlem-i ervâhın yolu birçok merâhim ile mala maldır: Ruh oraya varmadan evvel, şedid bir sel ve ya pek fırtınalı bir denizi aşmağa pek soğuk bir nahiyeyi geçmeğe, dahası ejderlere bekçilere galebe çalmağa, havanın rüzgarları fırtınaları arasından uçmağa... Mecbûr bunun için de ba'zı levazım-ı seferiyyeye: Zehâir ve mühimmata, av aletine, kuvvetli kunduralara, kalın küreklere, şimşirlere, yardımcı köpeklere, atlara ve hatta esirlere, hizmetçilere... Muhtâç bulunur. Borneiv ahalisinin i'tikadınca katlettikleri insanların ervâhı bu ahiret yolunda kendi ruhlarına hizmet ve mu'âvenet ederler. Birçok akvâm dahi bir ölü ile beraber defnolunan ve ya onun cenaze merasimi sırasında kurban edilen köpek bargir ve hatta insan ruhlarının, müteveffanın ruhuna hizmet ve refakat edeceğine i'tikad eder, onun için de cenaze alayları sırasında birçok esirler, insanlar kurban ederler, uzma ve rüesanın refakâtlerinde ma'iiyetlerinde birçok isrâ asker ve rakkâsân ve her türlü san'atkârân ervâhı [Sayfa 105; Envar-ı Ulûm; Numara 6] terkîk eylerler... Hatta Dahvameyde arada sırada eski hükümdârânı ahvâl-ı siyâsiyyeden haberdâr etmek için birer insan kurban eder, diyâr-ı ahirete birer tâtâr çıkarırlar! Ervâh bu suretle bir def'a âlem-i ervaha vasıl olduktan sonra acaba daima orada mı kalır? Ba'zı akvâm bu fikirde ise de bazısı ervahın tekrar arza avdet edeceği i'tikadındadır: Eskimolar, Porojler, Afrika zencileri, Hind Hundları; Yenizelanda Maivrileri; Labolar; ervâh-ı ecdâdın bir müddet sonra yere avdetle ecsad-ı ihfâda gireceğine i'tikad ederler. Birçok akvam da ruhun müehhiran yine cesede avdet edeceğine ve cesedini bulamayan ruhların serseriyâne dolaşmağa mahkûm olacağına i'tikad eder, bazıları da ervâhın muntazam bir silsi-i tenasüh geçireceğine kâil olurlar. Garibdir ki Virjin ahalisi zencileri, Avustralyalılar ile Malezyalıları ervâh-ı ecdâdın bir hey'et-i cedidesi gibi telakki eder ve ba'zı Avrupalıların akrabalarından filân ve ya filân olduğunu iddi'a ederlermiş...

Yanya 22 Teşrir-i Sâni 319 Satır

-Keşfiyât ve İhtira'ât

İnsanda bir meyl-i mahsâs vardır. Her fikri, her ilmi, her keşfi, her ihtirâ'ı birer tek şahsa nisbet- birer teknâme izâfet etmek ister. Onun için dâima; bunu kim keşfetti? Bu kimin eser-i ihtira'ıdır? Bu ilmi kim te'sis etti? Yolunda sûaller irâd etmekle beraber bunlara kısaca birer isimle cevap verilmesini bekler. Bu meselelerin vaz' ve irâdında kendini gösteren bu temayul-i umûmi halinde de tezâhür eder: Ekser keşifler birer şahsa nisbet edilmiş ve bu nisbeti muhakak göstermek için bir takım masallar uydurulmuştur.

Fakat, hakikât halde keşfiyat ve ihtirâ'ât bir tek şahsın mahsûl-i sa'yi değildir ve olamaz. Çünkü: Bir defa, hiç kimse islâfatın efkâr ve keşfiyatından isti'âne etmedikçe onları kısmen olsun temsil eylemedikçe yeni bir keşif ve ihtirâ'a muvaffak olmaz, her yeni keşif, her yeni ihtira' uzun bir silsile-i keşfiyatın son halkası, büyük bir secere-i tekâmülün son sürgünü demektir. Bundan başka hiç bir keşif, hiçbir ihtira' bidâyeten mükemmel olamaz, bütün mevcudât ve mahlukât bütün zi'l-hayat gibi tedricen tekemmül eder, her yeni keşif, yeni bir silsile-i keşfiyâta mebd'e [Sayfa 106; Envar-ı Ulûm; Numara 6] olur. Şecere-i tekâmülün her yeni sürgünü – bi'l-âhire- bir dal halini alarak yeni bir takım sürgünler, çiçekler meyveler hasıl eder, binâen aleyh ihtirâ'ât ve keşfiyât binlerle milyonlarla insanların tedkikâtının mahsûlesi- 'uzviyyet-i ictimaiyyenin mahsûl-i tefekkür ve tahrîsi-dir. Kâşifler ve muhteri'ler bu mahsulleri vücûda getiren nâ mütenâhi kuvvetlerin en mühimleri, uzviyyet-i ictimaiyyeyi teşkil eden nâ mahdûd musverât ve haciratın en müesserleri demektir. Keşfiyat ve ihtira'ât-ı muhtelifenin tarihçeleri, bunu kat'i bir surette isbat ve irâe edecektir.

-Barut ve Mevâd-ı İnfilâkıyye -

Keşfiyât ve ihtirâ'ât tarihçelerine barut ve mevâd-ı infilâkıyyeden - bu mevâd-ı harbiye-i tahribiyeden başlamak, yek nazarda münâsebetsiz görülebilir. Fakat nazâr-ı dikkatten dûr tutulmamalıdır ki harb, beşeriyetin gâye-i hayâlisine ne kadar muhalif, insaniyetin şerefini ne kadar mahal - olursa olsun, ahvâl ve hey'ât-ı ictimaiyye-i hâzire onun te'siriyle teşekkül etmiş, onun üzerine te'essüs eylemiştir. Diğer taraftan barut ve mevâd-ı infilâkıyye- harbin en müthiş ve müesser vasıtası olmakla beraber- aynı zamanda sanayi' ve medeniyetin de en kavî ve kıymetdâr

vâsıtalarından biridir, büyük teşebbüsât-ı sanâ'iyye ve ümraniye- ma'den kuyularının, tünellerin, kanalların hafri, büyük şoselerin tesviyesi- mevâd-ı infilâkıyye sayesinde imkân-pezir oluyor. Bir taraftan-muhârebe meydanlarında-binlerle, milyonlarla insanların hayatına hâtime çeken mevâd-ı infilâkıyye diğer taraftan –sanayi' âleminde- binlerle milyonlarla insanları mezâhimden kurtarıyor, beşeriyeti o bitmez tükenmez vesâil refaha boğuyor. Nihayet şurası da şayan-ı dikkattir ki barutun keşfi birçok ihtirâât-ı nafi'âya da sebep olmuştur: Makineler de buharın kuvve-i tevsî'iyyesinden istifâdeye başlanmadan evvel barutun kuvve-i infilâkıyyesinden istifâdeye çalışılmış ve buhardan istifâde tarîkî barut sayesinde bulunmuştur! Fazla olarak bugün o kadar büyük bir ehemmiyet alan ve o kadar ta'ammüm eden, infilâklî makineler ve motorlar doğrudan doğruya o barut makinenin mevâd-ı infilakiye hakkındaki tedkikât ve ma'lûmatın mahsülüdür, onun için barut ve mevâd-ı infilâkıyye muhter'âtın en mühimlerinden ve - bütün mazarratına rağmen ilave ediyorum: - En fa'idelilerinden biridir.

Barut ve mevâd-ı infilâkıyye keşfiyatının tarihçesi felsefe-i ihtira'at nokta-i nazarından da hâiz ehemmiyettir: Bu tarihçenin ilk devirleri anonim - isimsiz- ve tedricî ihtirâ'aların en parlak bir nümûnesi olduğu gibi, son devirleri de nazariyâtın ehemmiyet-i tatbikiyyesi hakkındaki delâilin en kat'ilerinden biridir.

İnsanlar ibtidâi halde iken a'zâ-yı bedeniyelerinden başka vesâit-i harbiyyeye vesâit-i tecâvüziyye ve tedâfi'iyeye- mâlik değil idiler. Hemnev'ileriyle ve hayvanat ve haşye ile ancak kolları ayakları ve dişleri vâsıtasıyla mesâri'ada bulunur ve yalnız-maymunların hâlâ yaptığı gibi- ba'zen düşmanları üzerine ağaç, dal ve parçaları atarak da müdafa'a-i nefse çalışırdı. Şimdiki vesâit-i harbiyenin-mükerrer ateşli tüfenklerle topların-ilk tahammî, ilk şekli işte bundan ibârettir.

İnsanlar, bu suretle müte'arrızlarına karşı eşyâ-yı muhtelifi atarken şüphesiz taş parçalarının daha kolaylıkla uzaklara gittiğine dikkat etmiş ve bunları tercihen isti'mâle başlamış idi. Sonra köşeli, sivri olan taşların daha büyük te'sîr hâsıl ettiğine düşmanları daha kolay yaraladığına - da dikkat etmiş, silah-ı harb olarak böyle taşları tercih eylemiş idi. Daha sonra böyle taşlar aramakla uğraşacağına âdi' taş parçalarına keskin ve sivri bir şekil vermeğe çalışmış ve buna da muvaffak olmuş idi. Diğer taraftan-yine gayet batı ve tedricî tecrübeler ve dikkatler neticesinde - bu taş parçalarını daha şiddetle fırlatacak vasıtalar bulmağa başlamış yay ve sapan gibi ,

vesâit-i remy ve endâhat' mâlik olmuş idi.Sonra- terakki ettikçe - manivelâların, çıkırıkların te'sirâtını anladıkça bu vesâiti mükemmelleştirmiş, büyük taşları fırlatacak alanlar "mancınık"lar i'mâline de muvaffak olmuş idi....

İnsanlar- bir taraftan bu suretle ağırca cisimleri, az çok büyük taşları az çok bir kuvvet ve sür'atle fırlatacak vesait-i mekânikiyye ihtira eder ve bunları [Sayfa 107; Envar-ı Ulûm; Numara 6] mükemmelleştirir iken - diğer taraftan da ateşin te'sirât-ı tahribiyesinden istifadeye dahi çalışır idi: Bilhassa şarkda, Hindistan'da ve Çin'de pek eski zamanlardan beri muharebeler esnasında şehirleri yakmak, düşman üzerine mevâd-ı müştâ'ile atmak, süvâri hayvanlarını ve filleri ateşlerle korkutmak gibi vesâite müraca'at edilirdi. Bu hususdaki tedrici ve mütevâli tecrübe ve tedkikler insanlara kolaylıkla ve devamlı bir surette yanabilecek mevâdı gösterdi. Ve ba'zı sehlül'ü işti'âl mahlûtların ihtira'ına bâdi oldu. Bu mahlutlar petrol, zift, kükürt, katran ve ba'zı mevâd-ı haşbiye ve şahmiye ile teşkil olunur ve Hindistan ile Çin'de pek eski zamanlardan beri kullanılırdı. Yunanlılar son devr-i hükümetlerinde bunları Hintlilerden öğrenmiş idi. Onun için bu mahlûtlar Grejuva ya'ni Yunan- ateşi nâmiyle şöhret almış idi.

Çinliler mahlûtta güherçile bulununca işti'âlin daha sür'atlendiğine dikkat etmiş, bu mahlût-ı müştâ'illere güherçile dahi katmağa başlamış bu suretle "barut" ismine lâyık mahlûtlar ihtirâ! etmiş, fişenkler i'mâline bile muvaffak olmuş idi. Fakat bu güherçile hâlis olmayıp çok toprakla karışık olduğu için o barutların kuvve-i infilâkiyesi - şimdikilere nisbetle- pek az kalırdı. Bundan dolayıdırki barut yalnız madde-i meş'ale olarak kullanılır ve bunun kuvve-i infilakıyesinden istifâde etmek hatıra gelmez idi.

Arablar, yunanlıların Hindlilerin ve bâhusus Çinlilerin kullandığı mahlû-ı müştâ'illerin usûl-i i'mâlini öğrendiler ve bunları pek çok ıslah ederek büyük bir muvaffakiyetle kullandılar. Bir taraftan bu mahlût-ı müştâ'illeri düşman üzerine fırlatmak için birçok vesâite müraca'at ettiler. Bazen düşman üzerine mancınıklar vasıtasıyla- mahlûtlarla memlû büyük küçük foçiler fırlatır, ba'zen uzun meş'alelerle mücehhez süvârileri hücum ettirir. Bazen de mahlût-ı müştâ'illeri hâvi borular ve kaplar atar ve bu suretle düşman istihkâmlarını ve kalelerini yakmağa askerini havf ve haşyete düşürerek bozmağa muvaffak olurlardı. Arabların bu vesâit-i harbiyesi bilhassa salıbyone Karşı - garb ile şarkın, İslamiyet ile hristiyâniyetin o büyük

müşâdemeleri esnasında pek büyük te'sirler icrâ etmiş idi. -Diğer taraftan da güherçile tasfih ederek gittikçe daha saf güherçile kullanarak mahlûtun kabiliyet-i işti'aliyesini ve kuvve-i infilakıyesini tezyide de muvaffak olmuşlardı. Bu suretle mahlût-ı müşte'iller tamamen "barut" haline gelmiş oluyordu. O vakte kadar bu mahlûtların yalnız kabiliyet işti'âliye ve işti'âliyelerinden istifâde edilmek de idi. Onlar yalnız düşman istihkâmlarını yakmak, askerini kaçırmak için kullanılmakta idi.

Mahlût-ı müşta'illerin kuvve-i infilâkıyesi tezâyüd edince bi't-tabi artık bu kuvvet de nazar-ı dikkate çarpmağa başlayacak bu kuvvetden istifâde vesâiti de meydana çıkacak idi: bunun için barut ile doldurulmak -ve pek çok kullanılmakta- olan boruların kablarn ağızlarını taş parçalarıyla kapamak kifâyet edecek, bu halde barut yanınca birdenbire hâsıl edeceği gazlar sebebiyle bi't-tabi taşları fırlatıverecek idi. O zaman ki ma'lûmat ve iştilâlâne göre artık pek basit ve tabi'i bir hale gelmiş bulunan bu tecrübe tekemmül edince tüfenk ve top ihtirâ' edilmiş bulunacak idi.

Bu hususda da barutun ıslahında da olduğu gibi - Arabların pek büyük hisse-i şerifi vardır: Barutu indâhat hususunda en evvel ist'imâl edenler onlardır. Fas hükümdarı Ebu Yusufun 672 sene-i hicriyesinde - 1273 sene-i miladiyesinde -bir muhâsara esnasında barutun [Sayfa 108; Envar-ı Ulûm; Numara 6] infilakıyesi te'siriyle taş parçaları fırlattığı basit ve ibtidâi toplan istimâl ettiği - muhakkaktır. Ancak barutun kuvve-i infilâkıyesinden bihakkın istifâde edilmesi - hakiki tüfenk ve toplanın meydana gelmesi - daha çok ihtirâ'ât ve terakkiyâta mütevakıf idi: Hem barutun mevâd-ı müşkilesi nisbetini ta'dil ederek kuvve-i infilâkıyesini bir derece daha çoğaltmak, hem işti'âl esnasında hâsıl edeceği gazların bilâ' te'sir dağılmasına ve bu suretle kuvve-i infilâkıyenin ziya'a uğramasına mâni' olmak hem de infilâk esnasında namlunun patlamamasını te'min etmek, nihayet namluya mermiyi mümkün olduğu kadar kuvvetle ve mümkün olduğu kadar uzaklara fırlatabilmek için mütenâsib bir tutratol vermek lazım idi- bütün bunlara tedricen muvaffakîyet hasıl oldu. Ve bu muvaffakîyetlerin istihsâli hususunda kim bilir ne kadar kimselerin hizmetleri sebak etti !... İngilizlerin, Fransızların ve 'Osmânlıların bu hususdaki hizmet-i evveliyesi şâyân-ı tezkârdır.

Barut üç dört asır müddet hemen ta 1846 sene-i milâdiyesine gelinceye kadar aynı esas üzerinde kaldı: Esâsen güherçile kükürt ve kömürden ibaret bir mahlût bir

şu'le ve şerâre te'sirine düçâr olunca kimyevi bir takım tahlilât ve terkebâta uğrar: Güherçilesi tahallül ederek müvellidü'l humuza Neşr eyler, müvellidü'l-humuza Kükürt ve kömür ile imtizâc ederek gaz kibriti ve gaz karbon teşkil eder. Bu te'âmül esnasında mahlûtun hacmi hâsıl olan gazlar dolasıyla, pek çok tevessü' ettiği için bu tevsii hail olan şeyler parçalanır veya ileriye doğru fırlar.

On sekizinci asrın nihayetlerinde Bertole güherçile yerine kloritpotas isti'mâl etmek istediye de muvafık neticeler elde edemedi.

1846'da İsviçre kimyâgerlerinden(Şoanbayn) pamuğu kâbil-i işti'al ve infilâk bir barut haline efrağa muvaffak olduğunu i'lân etmiş ve fakat - keşfinden bir istifâde-i maddiye te'min etmek ümidiyle- kullandığı usûlü mektûm tutmuş idi. Fakat kimyâgerler Şoanbayn'ın pamuğu barut haline getirmeğe muvaffak olduğunu haber alır almaz bu ihtirâ'nı sırrını keşfedivermiş, Şoanbayn'ın izâhâtına muhtaç olmaksızın pamuk barutu i'mâline muvaffak [Sayfa 109; Envar-ı Ulûm; Numara 6] olmuş idi. Bu da isbat eder ki pamuk barutunun keşfi büsbütün gayr-ı muntazır değil idi. Bilâkis evvelden beri tamamen hazırlanmış idi. Daha 1832 de (Brakonta) nişasta ile hâmis azotun teamülünden kâbil-i işti'âl bir cisim husûle geldiğini görmüş, buna (Kasiloidin-Şebehaşbin) ismi vermiş idi.1838 de (Peloz) Kasiloidin hakkında tedkîkat icrâ etmiş, bunun kâbiliyet-i işti'âliye ve infilâkiyesini nazar-ı dikkatten dûr tutmamış, hatta tanıdığı bir topçu yüzbaşısına bu bâbda tedkîkâtta bulunmayı tavsiye etmiş idi. " Şoanbayn " ın keşfettiği pamuk barutu işte bu suretle daha evvelden keşfedilmiş ve te'sirât-ı infilâkiyesinden istifâde ihtimâli bile düşünülmüş bulunan bu kasiloidin'den başka birşey değil idi.

Bundan sonra az müddet zarfında birçok mevâd-ı infilâkiye daha keşf olundu, Nitrogliserinin Pikrat do Potas'ın, Folminat do Merkür'ün ihtira'ları birbirini veli etti. Bütün bunlar âdi baruttan büsbütün farklı idi: Barut bir mahlût idi. Anasır-ı müşekkilesi işti'âl esnasında bir takım tahlilât ve terkebâta düçâr olur, bir takım dumanlar hasıl eder ve kir bırakır idi. Halbûki bu mevâd-ı infilâkiye birer madde-i uzviyeden ibâret idi, işti'âl esnasında hemen tahallül ederek kâmilan gazâta ayrılır, duman hasıl etmez, kir bırakmaz idi. Onun için bunlar dumansız ve kirsiz bir barut gibi te'sir edebilirdi. Fakat bunların infilâkları büyük bir şiddet ve sür'atle vuku'a gelirdi. Onun için iyi bir müddet bunlardan hiç istifâde edilemedi, bunların te'min-i istifâdeye başlaması, ancak kimyâger şehir (Bertlu) nun tedkîkât-ı nazariyesinden

sonra kâbil olabildi: Bertlu, umûmiyetle infilâk hadiselerinin esbâbını ve şerâit-i tekevvününü mevecât-ı infilâkıyesinin sûret ve sür'at-i intişârını taharrî ve tedkîk etmiş, kimyâ-yı harirî ve muvâzene-i kimyeviye nazariyeleri i'ânesiyle bu husûsda pek mühim kanunlar keşf eylemiş. Ve işte bu tedkikât ve keşfiyât-ı nazariye sayesinde yeni bir çok mevâd-ı infilâkıyenin < 1 > daha ihtirâ'ından başka, sür'at-i infilâkın lüzûmu kadar tezyid ve ya tenkîsi usûllerinin keşfine de sebebiyet vermiştir.

Bugün umûmiyetle müsta'mil olan mevâd-ı infilâkıye ile dumansız barutlar hep bu tedkikât ve keşfiyât sayesinde i'mâl edilmektedir.

Sâtı'

< 1 > Mevâd-ı infilâkıyenin başlıcalarının isimleri: Dinamit, melinyet, belliyet, saksiferajin, raborit, meganiyet, se körit, vigorit, siklonit, panklastik...

[Sayfa 110; Envar-ı Ulûm; Numara 6] Tarih ve Hakimiyât-ı Ulûm

Hükûmet-i İctimâ'îye

Tarih-i Hudus ve Neş'eti

Sosyoloji denilen ilim hikmet-i ictimâ'îyye gibi henüz dün tevellüd etmiş ve teşekkül etmek üzere bulunmuş olan bir ilimden bahsedileceği vakit o ilmin mahiyetini ta'yin ve irâe için en iyi vasıta sûret-i teevvün ve neş'etini bir sûret-i muhtasarada nakil ve hikaye etmektir.

Sosyoloji kelimesi August Comte tarafından cem'iyet-i beşeriyyenin ahvâlinden bahs olan ilme itlâk olunmak üzere ihdâs edilmiştir. Bu ilim esâsen yeni olduğu cihetle bunu ifâde için yeni bir terkîb ihtirâ'ına mecburiyet var idi ve her ne kadar Lâtince ile Yunâniden memzûc ve muhtelît bir sûrette müteşekkîl olduğu için bu kelime ıstılâh-ı perverân tarafından hedef-i itirâz olmuş ise de el yevm bütün Avrupa lisânlarında yerleşmiş, kalmıştır.

Vakı'â-i umûmi bir nokta-i nazardan tedkîk edilecek olursa ulûm-ı siyâsiyye ve içtima'îyye hakkında on dokuzuncu asırdan evvel eserler kaleme alınmıştır: Eflâtun'un "Cumhuriyet" Aristo'nun "Siyaset" nâm eserleriyle bu iki eser nümûne ittihâz edilmek üzere İtalya filozoflarından "Kampanellâ" İngiliz hükemâsından "Hobes" ve Fransız "Russo" ile sâir birçok muharrirler tarafından bu vadide yazılan eserler gibi, fakat bütün bu tedkikât ve mülâhazat sosyoloji kelimesinin ifade ettiği ma'nadan esaslı bir surette farklı idi. Fi'l-hakika bu eserlerin dâire-i mebahisi, cem'iyat-ı beşeriyenin sûret-i teşekkülünü veya "nasıl müteşekkil olduğunu" izah edecek yerde mümkün olduğu kadar mükemmel olabilmeleri için bunların "nasıl teşkil edilmek lâzım geldiğini" taharrî ve irâeye münhasır idi. Halbuki hükûmet-i içtimaiyye mütehasssının maksadı büsbütün başkadır. Bir kimyâgerin, hükûmet-i tabi'îyye aleminin, bir ilm-i hayat mütehasssının hadisât-ı kimyeviye, hakimiyye ve hayatiyye hakkında icrâ ettiği tedkikâta müşâbih tedkikât ve taharriyâtla cem'iyat-ı beşeriyeyi tanımak, mahiyetlerini öğrenmek için tedkikât ve tettebbu'atta bulunur. Hikmet-i ictima'îyyenin vazife ve gâyesi tedkîk ettiği hadisât-ı içtima'îyyenin mahiyetini ta'yin, cemiy'ât-ı beşeriyenin sûret-i hudus ve teşekkülünü idâre eden kavânini keşf ve izâh etmek ve te'sîs ettiği kava'id ve usûlün tatbik ve icrâsını diğerlerine terk eylemektir. Demekki cem'iyat-ı beşeriyeye vücûd bulmadan dünyanın bi'l-cümle mevcudât ve hadisâtı gibi, bu cem'iyetleri idâre eden ve mahiyetlerinde mevcûd bulunan bir takım kavanine tâbi' oldukları hakkında kana'at husûle gelmeden evvel hükûmet-i içtimâ'îyye ilmi zuhur edemez. Halbuki bu kâbiliyet keşf ve ta'yin pek batı bir surette tekâmül ve terakki etmiştir. Asırlarca müddet zarfında insânlar madenlerin bile ba'zı kavânine tâbi' olmayıp müesserât-ı kaviyye tahtında her şekil ve her hassayı ihrâz ve iktisâb edebileceğini zannetmişler idi. Bazı terkiyatın ve ya ba'zı if'âl ve harekâtın cansız bir cismi bir zi-ruha, bir cism-i camide tebdil ve tahvil-i bir insanı bir hayvana veya nebata veya bilâkis bir zirûha bir cism-i camide tebdîl ve tahvîl hâssasını haiz olduğuna i'tikad edilmiş idi. Bir sevk-i tabi'î ile ona pek ziyade mâil olduğumuz bu zunûn ve evhâm-ı batıla bi't-tabi hadisât-ı ictima'îyye sahasında daha uzun müddet hükûmran olmuştur.

Fi'l-hakika hadisât-ı ictima'îyye pek karışık oldukları için ha'iz oldukları intizâm ve kavâninin tefrîk ve keşfi [Sayfa 111; Envar-ı Ulûm; Numara 6] pek müşekkil olduğundan tesâdüfî ve az çok tertîb ve intizâmdan âri bir surette cereyan eder zannolunur idi. Alem-i maddiyetin sade ve kat'î netâyic ihdâs eden vuku'ât ve

hadisâtıyla tarihin zabtettiği vuku'âtın irâe ettiği keyfi, karışık, intizâmsız menazir arasında ve hile-i evlada ne büyük teadlar görülür! Diğer taraftan vekâyî'-i tarîhiyede iştirâkımız tarihin bizden, vuku'at ve if'alimizden metkûn ve münhasıran bize âid istediğimizden başka bir suretle cereyanı gayr-ı mümkün olduğu fikrini kabule meylettirir idi. Artık bu hal ve fikir dahilinde vuku'at-ı içtima'iyye ve tarihiyyeyi tedkîk ve muhâkeme lüzûmu hiss olunmaz idi. Çünkü başlı başlarına hiçbirşey olmayıp belki hakikat ve mevcûdiyetlerini arzu ve hevesimizden tevellüd eder zanneder idik. İşte bu nokta-i nazardan bakılınca halledilecek mes'elenin vuku'at-ı tarihiyenin hangi kavânine tebaen zuhura geldiğini değil, nasıl olmak lazım geldiğini ve bunları hangi surete tahvîl edebileceğimizi ta'yin ve temenniden ibaret kalır idi.

Ancak on sekizinci asr-ı milâdinin sonlarında idi ki müvelledât-ı içtimâ'iyyenin, tabiyetin bi'l-cümle müesserât ve müvelledâtı gibi, kavânin-i mahsûsaya tâbi' oldukları hissedilmeğe başladı. Montesquio kanunu " Eşyanın tabiyetinden münbe'is revâbit-ı zarûriyyedir" suretinde ta'rif ve ifâde etmekle kanun-ı tabiyetin bu ta'rif-i mükemmelinin diğer eşyaya olacağı gibi hadisât-ı içtima'iyyyeye de şamil olacağını takdir etmiş idi. "Ruhul- kavânin" inde hedef ittihâz ettiği maksâd-ı asli insanların fikirlerinde ve muhitlerinde te'sisât-ı hukûkiyye ve kanuniyyenin nasıl teşekkül ettiğini irâe ve beyan etmek idi. Biraz sonra kondorse "fikir-i beşeriyenin menazır-ı terakkiyatı" nam eseriyle terakkiyat-ı beşeriyenin husûl bulduğu nizam ve usulün taharrisini der'uhde etmiş idi. Bu usûl-i hadisât ve vuku'at-ı içtima'iyyenin tesadüfî ve keyfî olmayıp belki esbâb ve kavânin muayeneye tâbi' olduklarını irâe için teşebbüs edilecek en iyi bir tarîk-ı keşf ve taharrî idi. Aynı zamanda muktesıdlar âlem-i san'at ve ticarete serzde-i zuhûr olan vekâyî ve hadisâtın kavânin muayeneye tâbi' olduğunu neşr ve ta'lim ediyor ve hatta bu kavânini keşfettiklerini de iddi'a eyliyorlar idi.

Ma'mafih, bu muhtelif mütefekkirler her ne kadar hikmet-i ictima'iyyenin müesses olduğu kavâninin keşf ve idrâkine muvassal olacak tariki ihzâr etmişler ise de hayat-ı içtima'iyyenin kavânini hakkında pek mühim ve mütehavvil mebâdiden başka bir şeye vâkıf olmamışlar idi. Fi'l-hakika bunlar ulûm-ı tabi'iyyede taharri-i hakikat için müttehiz usûle tevfikân vuku'at-ı içtima'iyyenin gerek esbâb ve gerek netayicin muayyen ve gayr-ı mütehavvil rabıtalara yekdiğerine merbût olduklarını

izâh ve ta'yin edememişler idi. Bunların netice-i tedkîkatı olarak yalnız tabi'at-ı insaniye tedkîk ve tefahhûs edilerek ona göre bir tarik-i tabi'i çizilmiş ve eğer tabi'atla müttefik hareket etmek ve mukarrerâtına doğru yürümek matlûb ise insaniyetin bu tariki takib eylemesi lüzûmu serd edilmiş idi, fakat bu nazariyece o tarikden inhiraf imkanı daha mevcûd idi.

Ve fi'l-hakika izah ve ta'yini için sarf-ı zihin etmek istemedikleri ba'zı müesseyf harekât-ı temevvüciye neticesinde insâniyetin lâyenkati' bu tarîkden inhiraf ettiği zân ve tahmin ediliyor idi. Meselâ iktisâdiyyûn için fennin ta'yin ve irâe edeceği en sağlam ve hakîki kavâ'id ve teşkilât-ı iktisâdiyye vücûd bulmamıştır denilebilir idi. Adeta bu kavâ'id-i iktisâdiyye hakîki olmakdan ziyâde hayali şeyler idi. Çünkü insanlar tarz-ı hükümetlerinin te'sirâtıyla düçar oldukları hakiki bir cehâlet ve imânın neticesi olarak daima bu kava'idden inhirâf etmekde [Sayfa 112; Envar-ı Ulûm; Numara 6] edilir, denilebilir idi ki teşkilât ve kava'id-i iktisadiyyeyi taharrî ve mütâla'a değil, nazari olarak te'sîs ve ifâdeye sa'y ediliyor ve bu suretle esası Eflatun ile Aristo'nun nazariyatından ibâret olan mütala'at ve tefekkürâta doğrudan doğruya değil bi'l-vasıta, müraca'at olunuyor idi.

Yalnız on dokuzuncu asrın mübâdisinde ilk evvel San Simon ile daha sonra da şâkirdi Auguste Comte ile yeni bir kâbiliyet-i fikriyye ve ilmiye serzde-i zuhûr oldu. San Simon'un ulûm-i içtima'îyyeye dâir olan en başlı eserleri 1813 de intişâr eden "ilm-i beşer üzerine hatırat" ve "sanayi" (1816) ve "Müessisin-i sanayi" hakkındaki hatırat (1819) ve "Usûl-i san'at" (1821-1822) ve san'atkarın usûl-i akâidi" nâm eserleriyle "ıslahat-ı içtimâ'îyyeye tatbik edilecek ahvâl-i hayatiyye" eseridir.

Auguste Comte "Usûl-i tedris felsefe-i müsbertte" nâm eserinde zamanında mevcud olan ulûm ve fûnûnu usûl-i terkibi ile tedkik ve tahlil ederek bunların hepsinin mevzu bahisleri olan vuku'ât ve hâdisâtın revâbıt-ı zarûriyye ile yekdiğerine merbût olduklarını istihrac ya'ni "Esâs ve usûl-i ma'îniyet " vaz'yledikten sonra tabi'atın bi'l-cümle mevâlidinde kimyât-ı riyâziyeden mevâlid-i hayatiyyeye kadar mer'î olan bu esâsın mevâlid-i ictimâ'îyyede de cari olmak lazım geleceğini istintâc eylemiştir. Bu yeni fikr-i ma'îniyetin intişâr ve teammümüne mâni' olan efkâr-ı muhalefe filozofu fikrinden çevirmemiş ve el-yevm bile esas ve kâ'ide yeni bir vak'aya ve hadiseye tatbik ve tevsî' edileceği zaman bu efkar-ı muhâlefe tehaddis etmekde ise de her vakit mağlub olagelmıştır. Bir zaman oldu ki bu esası cemâdât

alemine bile kabulde imtina' olunuyordu. Fakat orada kat'i bir surette te'sîs ve tatbik edildi. Daha sonra zirûh ve mütefekkir-i alim hakkında red ve inkâr olundu ise de orada da el-yevm i'tirazdan salim bir surette câridir.

Binâen-aleyh bu esas ve ka'ideyi âlem-i içtimâ'îye tatbik lazım geldiği zaman tehaddüs edecek efkâr-ı batılanın pek az devam edeceğine emin olmalıdır. Bundan başka madem ki Auguste Comte beşerin hayat-ı dimağiyesi kavânin-i kat'îyyeye tâbî' olduğu hakikat-ı bedhiyyesini ---öyle bir hakikat ki zamanımızda şek ve şüpheden kat'îyyen varestedir-- vaz' ve te'sîs ediyor, yekdiğeriyle ittihâd ettikleri zaman eşhâs ve efradın vicdanı arasında tea'âtı olunan i'mâl ve aksü'l-i'mâl aynı zarûret ve kavânine nasıl tabi olmasınlar?

İşte bu nokta-i nazardan tedkîkata girişince cem'îyyet-i beşeriyyeye artık istenildiği gibi kâbil-i tarîk ve tahavvül bir madde nazarıyla bakılmakdan insanların bunları istedikleri gibi yoğurabilmek iktidârını haiz oldukları zannından [Sayfa 113; Envar-ı Ulûm; Numara 6] sarf-ı nazar ediliyor. Fi mâbad bu hey'et-i içtimâ'îyye arasında tabi'atın bize telkin ettiği ba'zı hakâyıkın vücûduna ve bu hakâyıkın bütün eşyâ-yı tabi'îyye gibi, ancak kendilerini idâre eden kavânin-i tabi'îyyeye tahvîl ve tebdîli imkânına kâni' olmak lâzım gelir. Akvâmın te'sisât-ı içtima'îyyeleri hükümdarların, hükümet me'murlarının vaz' kanunların az çok sarîh ve muayyen arzu ve amâline göre tebeddül eder değil, belki bunları mâddeten meydana getiren esbâb-ı muayyenenin netice-i zarûrisi olarak vücut bulduğu hakikati tezâhür ediyor. Tarihin herhangi bir devresinde bir kavmin sûret-i teşekkülü ve bu zamanda ki ahval-i medeniyyesi ma'lûm olunca bir cismin teşkilât-ı cüz'i-i ferdiyesinden mütevellid hâssalar gibi bu veya şu suretle bir tarz-ı teşkilât-ı siyâsiyye ve içtima'îyyeye malikiyeti lüzûmu tahakkuk eder. İşte ol-vakit muayyen, kat'i bir takım ahvâl karşısında bulunuyor ve bu hallerin mahiyeti ve esbâb-ı tekevvününü izah ve ta'yin edecek bir ilmin lüzûm ve vücûdu tezâhür eyler. Sarf-ı nazârı olan bu ilim "sosyoloji"dir. Bu ilmin diğer <ulûm-ı müsbete arasında haiz olduğu revâbit ve münâsebâtı ifâde için Auguste Comte bunu ekseriya "Hikmet-i tabi'îyye-i içtimâ'îyye" suretiyle ifade eylemiştir.

Hayat-ı içtimâ'îyyeye bu nokta-i nazardan bakmak ya'ni hadisât-ı içtimâ'îyyenin bir kanuna teb'aen vücûda geldiğini tasdik etmek bir nevi kadr-i cebriyi tasdik etmektir yolunda i'tirazlar serd edildi. Eğer silsile-i vuku'ât-ı

içtimâ'iyeye o kadar metin ve o kadar mukavvem bir rabıta ile yekdiğerine merbût ise bundan insanların bu rabıtayı tamamıyla gayr-ı muktedir ve binâen aleyh tarih-i hayatları üzerinde icrâ-yı te'sirden âciz oldukları neticesi istintâc edilmez mi? Tabi'atın mevellidât-ı sairesinde meşhûd olan ahvâl ve misâller tedkik edilecek olursa bu i'tirazın ma'nasızlığı tebeyyün eder. Bir vakit oldu ki şimdi dediğimiz gibi, fikr-i beşer âlem-i maddinin bir kanuna tabi' olduğunu bilmiyor idi. O zamanlarda mı insan eşya ve hadisâta en ziyâde icrâ-yı te'sir ve hükmetmiştir? Şübhesizdir ki sihirbazlar ve kahinler kendilerini ecsâmı yekdiğerine kalb ve istihale ettirmeğe muktedir zan ederler idi, fakat kendilerine isnâd ettikleri bu iktidarın mevhum ve muhayyel olduğunu şimdi öğreniyoruz. Bi'l-akis tabi'atın < ulûm-ı müsbetesi teessüs ettikten sonra (Ki bunlar da usûl-i ma'iiyet esâsı ittihâz olunarak teessüs eylemiştir.) âlem-i kâinatta ne tehavvüller îkâ eyledik! Mevlüdât ve hadisât-ı içtimâ'iyede de hâl aynı olacaktır. Daha düne gelinceye kadar hayât-ı içtimâ'iyeye de herşeyi keyfi, tesâdüfî zannolunuyor, vaz'-ı kanunlar veya hükümdarlar, eski zamânın [Sayfa 114; Envar-ı Ulûm; Numara 6] Kimyageranı gibi, cemiyat-ı beşeriyeyi arzularına göre tebdil ve tahvil etmek, bir tarzdan diğeriye inkılab ettirmek kudretini haiz tahmin ediliyorlardı. Hakikat halde ise bu mevhum kudret ve kerametler hayalden başka bir şey değil idi. Ve henüz münteşir olan bu zûnun-ı batıla ne feci menatığın husul ve tekevvününe sebep olmuştur! Bilakis alem-i hükümet-i içtimaiye hakayık-ı içtimaiye kanunlarını keşf ve zahire ihraç ederek tekamül-i tarihiyi maziden daha akilane ve dûr-ı endişane bir surette sevk ve idare etmekteliğimize hidmet eder. Çünkü biz tabiat-ı maddiye veya maneviyeyi, onları idare eden kavanine Tevfik hareket etmedikçe, tebdil ve tağyir edemeyiz. İlm-i siyasetin terakkiyat-ı atisi ulum-ı içtimaiyenin terakkiyatına tabien vuka gelecektir. Nasıl ki müşahedat ve keşfiyat-ı teşrihiye ve ahval-i hayatiye ilm-i tıbbın tekamül ve terakkisine; fen mekanik ile ulum-ı tabiiye ve kimyeviye'nin terakkisi kudret ve mahsulat-ı sanaiyenin tezayüdine hizmet eylemiştir.

Ulum ve fûnun eşya ve mevcudatın lüzum ve vücudunu bize irae ve telkin etmekle beraber aynı zamanda bunlara hakim ve mutasarrıf olmak vesaitini ihzar ve talim etmektedir. [1]hatta Kont Kemal ısrarla beyan ve isbat ediyor ki bütün hadisat-ı tabiiye arasında vakai ve hadisat-ı içtimaiye, en karışık oldukları için en ziyade kabil-i tatbik, tahvilat ve tegayyürata maruzdur. Binaenaleyh hükümet-i içtimaiye insana asla bir vaziyet-i tevakkufiye ve muhafazakarane tavsiye ve teklif etmez. Bilakis

saha-i faaliyetimizi tevsi eder. Bizi yalnız insanın ve cemiyetlerin adat ve ahlakını , tabayi' ve hikayat ve inanat-ı kadimesi, teşekkülât-ı dimağiyesini nazar-ı itibare almadan tarz-ı teşekkül ve içtimainı istediğimiz gibi tahvil edebilmek itikadından mütevellid manasız ve mülahazasız teşebbüsata sevk etmekten men eder.

Lakin bu usul ve kavaid ne kadar esaslı olursa olsun hükümet-i içtimaiyeyi teşkil ve tesise kafi değildir. Yeni bir ilme esas olabilmek için tetkik ve muhakemesini deruhte ettiği maddenin diğer ulumun daire-i mebahisinden hariç olması iktiza eder. Binaenaleyh vehle-i evlada zan olunur ki hükümet-i içtimaiye ilm-i ahval-i ruhtan infikak ve iftirak etmez, ve bu nazariye ve iddia bilhassa Mösyö Tard tarafından serd olunmuştur. Deniliyor ki: cemiyet-i beşeriye kendini teşkil eden efraddan hariç değildir. Efrad, cemiyetin mahiyet ve hakikatini teşkil eder. Binaenaleyh cemiyat-ı beşeriyenin ahvalinden bahseden hükümet-i içtimaiye efrad ve eşhasın ahvalinden bahseden ilm-i ahval-i ruhtan nasıl tefrik olunabilecektir?

Bu suretle tetkik ve muhakeme edilecek olursa ilm-i mebahis-i hayat dahi hükümet-i tabiiye ile kimyanın bir faslından başka bir şey olmamak lazım gelir. Çünkü hüceyrat-ı hayatiye dahi münhasıran ulum-ı hükmiye ve kimyeviye'nin daire-i mebahisi dahilinde olan karbon, azot ve elh zerrelerinden mürekkebirdir. Fakat bu tarz telakki ve muhakeme bir külün ekseriya kendini terkib eden aksamın her birinden büsbütün farklı hassaları haiz olabileceğini unutmak demektir. Vakıa hüceyrat-ı hayatiye de mevad-ı madeniyeden başka bir şey

[1]hükümet-i içtimaiyede muayyeniyetin irade-i ihtiyariye ile gayri kabil-i telif olduğu iddiası serd edilmiş ise de eğer filhakika serbesti ve iradenin mevcudiyeti muayyen bir kanunun ademine mütevakkıf ise bu esas yalnız ulum-ı ictimaiyede değil, belki bütün ulum ve fünunda gayri kabil-i iktiham bir manadır. Çünkü insanın ihtiyar ve iradeti bir takım hareket-ı hariciyeye merbut olduğu için usul-i muayyeniyet hadisatı dahilen olduğu gibi haricen dahi izah edilemeyecek bir muamma haline ircah eder. Mamafih irade-i ihtiyariye taraftarını meyanında bile hiçbir kimse ulum-ı tabiiye ve hükmiyede bu usulün mevcudiyetini cay-i itiraz bulamaz. Hükümet-i içtimaiye hakkında hal niçin başka türlü olsun? [Sayfa 115; Envar-ı Ulûm; Numara 6] Yok ise de bu mevad-ı madeniye burada öyle bir suretle

ittihad ediyor ki başka bir suretle ittihad ve terakkilerinden büsbütün başka ve if'al-i hayatiyeye salah (tegaddi ve tevellüd-i havazı haiz) bir takım evsaf ve hasais-i izhar ediyorlar; ve binaenaleyh bunlar suret-i terekkeb ve ittihadlarıyla hakikat-i hayatiyeyi teşkil ve ilm-i mebhas-ı hayatın daire-i mütalaatını terkeb ediyorlar. Bunun gibi eşhas ve efradın kalp ve vicdanında bir suret-i daime ve sabitede ittihad ettiği zaman aralarında teatti edecekleri revabıt ve münasebat hasebiyle her biri münferid ve diğerinden ayrı olarak yaşamaları halinde teşkil edecekleri saha-i hayatiyeden büsbütün başka bir tarz-ı hayat irae ve izhar ederler, bu tarz-ı hayat, hayat-ı içtimaiyedir. Hayat-ı içtimaiye olmasa idi tesisat ve itikadat-ı mezhebiye, teşkilat-ı siyasiye, adliye, ahlakiye, iktisadiye velhasıl medeniyeti terkeb eden bilcümle ahval ve müesseratın hiç biri mevcut olmaz idi.

Filhakika medeniyet yalnız aynı bir cemiyet-i beşeriyenin efradı arasında değil, belki yekdiğeriyle münasebatta bulunan muhtelif cemiyat-ı beşeriye arasında iştirak if'al ve hareketi icab ettirir. Fazla olarak bir batın tarafından istihsal olunan netaic diğer batna intikal etmedikçe ve bu batn-ı ahirin istihsal edeceği netaice munzam olmadıkça medeniyet mümkün ve mutasavver olamaz. Fakat bunun içinde bütün ve ensâl istihsal edeceği netaice olmadıkça medeniyet mümkün ve mutasavver olamaz. Fakat bunun içinde bütün ve ensâl-i mütevaliye sin-i .. ayrıştıkça yekdiğerinden iftirak etmeyip belki sıkı sıkıya temasta yani bir suret-i daimede yekdiğeriyle müteşarık bulunmakta bir devam olmaları iktiza eder. İşte bir çok heyet-i mecmua-i eşya ve ahval ki bunların vücudu cemaat ve iştirakat-ı insaniyenin mevcudiyetine tabi ve bu iştiraklerin tarz-ı cereyanına ve suret-i tesis ve teşkillerine göre mütebeddil ve mütehavvildir. Bu eşya ve ahvalın suret-i hal ve izahları eşhas ve efradın değil belki cemiyetlerin tabiyet ve mahiyetinde mevcut olduğu için [1] bu ahval şahsın ilm-i ahval derecesiyle münasebette bulunmakla beraber ondan büsbütün farklı yeni bir ilmin esas mebahisini teşkil eder: bu ilim, hükümet-i içtimaiyedir.

August Komt bu iki usul ve esası yalnız nazari olarak vaz ve tesis etmekle iktifa etmeyip bunları tatbik etmeyi tasavvur etmiş, ve ilk defa olmak üzere bir hükümet-i içtimaiye kaleme almaya teşebbüs eylemiştir. Usul-i felsefe-i müstebe dersleri nam kitabının evc-i sonuncu ciltlerini işte bunlara hasr ve tahsis etmiştir. O mufassal kitaptan büyük ve çok bir şey kalmamıştır. Zamanın malumat ve tarihiye ve

bilhassa etnografyası halet-i ibtidaiyede bulunduğu için müellif istincatatına kafi derecede bir esas ihzar edememiştir. Bundan maada ileride de göreceğimiz gibi , Kont yeni ilmin irae ve izhar ettiğı mesail-i müteaddideye ehemmiyet vermemiştir: hükümet-i içtimaiye bütün ulum gibi muhtevi olduğı mesail ayrı ayrı tetkik ve muhakeme edilerek ancak tedrici bir surette hal ve tesis edilebilirken bu mesailin hepsini birden hal ve tetkik etmişti. Lakin vaz ve tesis ettiğı fikri pek ehemmiyetli idi ve usul-i felsefe-i müsbete müessisinden sonra patrick oldu.

Bu ilm-i cedid ilk evvel Hörbirt Spensır tarafından tekrar tetkik edildi. Daha sonraları da bu son otuz sene zarfında hemen her memlekette bilhassa Fransa'da

[1] şüphesizdir ki içtimaat-ı beşeriyenin tabiat ve mahiyeti kısmen alelumum tabiat-ı beşeriyeye merbuttur. Lakin if'al ve hadisat-ı içtimaiyenin doğrudan doğruya ve bilavasita suret-i hal ve izahı cemiyet-i beşeriyenin mahiyetine tabidir. Çünkü aksi halde hayat-ı içtimaiye insanın evsaf ve hasais-i zatiye ve şahsiyesinden infikak ve iftirak etmez idi. [Sayfa 116; Envar-ı Ulûm; Numara 6] Bir alay mütefekkirin tarafından bu mesail mevzubahis edildi. Hükümet-i içtimaiye elyevm halet-i ibtidaiyeden kurtulmuştur. İstinad ettiğı ve ilk evvel bir tarz-ı felsefî ve lisanide mevzubahis edilen esas ve kavaidi vukuat ile teyid etmiştir. Vukuat-ı içtimaiyenin hiçbir vakit tesadüfî ve keyfî olmadığını katiyen farz beyan ediyor. Ve filhakika hükümet-i içtimaiye mütehassısları irae ve isbat ediyorlar ki bazı teşkilat-ı ahlakiye ve adliye ve bazı itikadat-ı mezhebiye şerait-i içtimaiyeleri yekdiğerine müsavi olan memleketlerde, birbirinin aynı menaziri irae etmektedir hatta o noktaya kadar isbat-ı müşahede edilebilmiştir ki bir takım adat-ı akvam, yekdiğerinden pek uzak ve aralarında hiçbir vasıta-i ittisal olmayan memleketlerde bile, teferruata varınca kadar, birbirine benzemektedir. Bu şayan-ı dikkat müşabehet-i mevalid içtimaiyenin de muayyeniyet-i eşya kanun-ı umumisinden azade olmadığını irae eder en parlak misalleri teşkil ediyor.

Bedî Nuri

Mütenevvi

Uçurtmalar

Uçurtmalar!...sabavet ve tıfiliyet eğlenceleri arasında ne kadar mühim bir yer tutar. Kulûb-ı etfalde ne kadar meserretler, hasetler, gıbtalat, rekabetler uyandırır...! Mini mini çocuklar ---bir kağıdın karşılıklı köşelerini iplik ile bağlayıp öbür köşesine küçük bir kuyruk takarak--- vücuda getirdikleri basit uçurtmaların başlarından biraz daha yükseldiğini görmekle bile ne kadar lebriz-i naşat olurlar! Büyük ve mahir çocuklar dahi ettikleri müzeyyen ve muntazam uçurtmalarını bulutlara kadar yükseltmeye muvaffak olunca ne kadar derin bir hiss-i sürur ve gurur ile mütehassis olurlar. Bunların etrafında toplanan çocukların kalbinde bu maharet ve muvaffakiyete karşı ne kadr hissederler, gıbtalar, rekabet arzuları uyanır. .. ve bu hiss-i rekabet saikesiyle ne kadar pür heyecan müsabakalar icra edilir. ..

Hiç şüphe yokki hemen herkes hayat-ı sabâvetin bu uçurtmalı sahinelerine, ya oyuncu, veya seyirci sıfatıyla dahil olmuş bulunur. Ve pek çok kimseler sin-i şebabet ve kühuletlerinde bile böyle sahnelere dahil olmak için bir arzu-i mektum hisseder. ..

Şurası şayan-ı dikkattir ki Avrupa'nın ekserisinde ve bahusus Amerika'da bub arzu artık daire-i mektumiyetten çıkmış, meydan-ı aleniyete girmiştir. Oralarda çok büyük adamlar dahi bıyıklarına, ve hatta sakallarına rağmen, uçurtma imal ve idaresi ile iştigalden çekinmiyorlar. Fakat söylemeye hacet yoktur ki bu yeni sahiplerin ellerinde uçurtmalar büyümüş, tıfiliyetten, sebavetten kurtulmuştur. Bu bıyıklı, sakallı çocukların kullandıkları uçurtmalar artık kamıştan, iplikten kağıttan değil, bambudan, alüminyum çubuklardan, bezden, madeni tellerden imal ediliyor. Bu yeni uçurtmaların şekilleri pek muhtelif ise de hemen umumiyetle müstevi olmayıp birkaç tarafı açık bir sandık manzarasıdır. [resim : sahife 112] ekseriya bu sandığın ön ve arka veya yan taraflarında kanatlar, başlıklar bulundurulur. Bunların imali için kullanılan bezler ekseriya, rutubetten müteessir olmamak, yağmurdan ıslanmamak için parafin ile tala edilir.

Bu suretle bezden , madenden imal edilen uçurtmaların büyükleri pek ağır olduğu için ip ile tutulamaz. Gayet mukavemetli çelik tellere, piyano tellerine bağlanır bazen –on oniki—uçurtma bir tele [Sayfa 117; Envar-ı Ulûm; Numara 6] rapt olunur. Ve bu suretle havanın sath-ı temas ve tesiri uçurtmaların sathı büyük bir miktara birkaç yüz metre merbi'ne iblağ edilir.

Bu kadar cesim uçurtmaları kol ve bacak ile uçurtmak değil, sürüklemek bile bittabi kabil olmaz onun için bu hususta sabit ve sair makinelerin vesatetine müracaat zarurui olur. Teller cesim bir üstüvane üzerine sarılır, ve bunlar buhar veya elektrik makineleri vasıtasıyla tahrik edilir. Büyük müesseselerde makaraların üzerinde yedi sekiz metre tulünde tel sarılmış bulunur. Bu makaralar, bazen beş, altıyüz kilogram şiddetinde bir kuvve-i ceriyeye maruz olur. İşte bu sayede Fransa'nın (terap) rasathanesinden uçurulan uçurtmalar beş buçuk kilometreye karib bir irtifaya kadar

is'ad edilmiş , Amerika'nın (belohil) radahanesinden uçurulan uçurtmalar dahi üç gün mütemadiyen havada kalmıştır.

Böyle bir uçurtma vasati olarak on lira masrafla vücuda geldiği için on onbeş parçadan müteşekkil olan uçurtmalar –makinelere mesarif-i tesisiye ve idaresinden maada yine birkaç yüz liraya mal oluyor.

Bu azim mesai , bu cesim mesarif, ne için ihtiyar ediliyor? Bu kadar ıslahat ne için ne için icra olunuyor?

Söylemeye hacet yoktur ki bu, artık sırf eğlence için değil, fenni ve maddi bir çok menafiin istihsali içindir.

Tecrübe-i fenniye için uçurtmaların vesatetine en evvel müracaat eden zat Amerikalı (Franklin) dir. Müma-ileyh 1752 sene-i miladisinde havada elektirikiyet mevcut olduğunu, şimşek ve yıldırımlarında asar-ı elektirikiyeden başka bir şey olmadığını tahkik ve isbat için bir uçurtma istimal etmiş idi ve marin ve aberinin inzar-ı istihfaf ve istiğrabına karşı lakad tezahür edecek alaime hasr-ı fikr ve dikkat etmiş, ve hafif bir yağmurdan sonra uçurtmanın ipliği ile ona takrib ettiği bir anahtar arasında şeraret-i elektirikiyenin tekevvün ettiğini görmüş idi. Franklin işte bu tecrübeden sonra şimşek ve yıldırımların asar-ı elektirikiyeden başka bir şey olmadığını katiyen anlayarak sipr-i saikayı ihtira eylemiştir.

Hal-i hazırda dahi uçurtmalardan en çok müstefid olan fen ilm-i ahval-i cevvdur. Pek çok yerlerde evkat-ı gayr-ı muayyenede ve Fransa'da Terap, Amerika'da Bolohil rasathanelerinde suret-i muntazama ve evkat-ı muayyenede rasadat-ı cevviye için uçurtmaların vesatetine müracaat edilmekte, bunların her köşesine mukayyed bir alet-i rasadiye rapt olunmaktadır. [resim: sahife 113]

Bu uçurtmalar yere düştükleri vakit , esna-i savdelerinde mürur ettikleri tabakat-i muhtelif-i havaiyedeki hareketi, tazyik-i nesimiye istikamet ve sürat-i riyahı, derece-i rutubeti kaydetmiş, duçar olduğu yağmurların, muhat olduğu havanın birer numunesini istishab eylemiş bulunurlar. Filvaki bazen bu uçurtmalar her türlü ihtiyatlara rağmen kazazede olur, teli koptuğu için rasathaneden uzak bir yere sükut ederler mamafih daima nüfus tezkerelerini dahi hamil bulundukları için bu kazazedelerin tayin-i hüvviyetlerinde müşkilat çekilmez. Mesela Terap rasadhanesi uçurtmalarının üzerinde şöyle bir yafta vardır:

Alaim-i ceviye-i umumiye rasathanesi

Bu aletleri bulacak zevatın bunları emin bir yere koymaları, ve bahusus çelik teli sarmaksızın yerinde bırakmaları ; ve sürat-ı [Sayfa 118; Envar-ı Ulûm; Numara 6] Mümküne ile mahal-i sükutu (terap) rasathanesine ihbar etmeleri rica olunur...

Uçurtmaları bulanlar –bazen bu rica-i umumiye harfiyen is’af ederler ise de bazen köylüler sevk-i merak ve cehaletle o garip makineleri bozar, bütün kuyudatı imha eder, uçurtmanın hatırat-ı seyahatinden hiçbir eser bırakmazlar. Mamafih bu kabil kazalar nadirdir. Her halde uçurtmalar vasıtasıyla icra olunan rasadattan pek çok istifadeler edilmektedir.

Filvaki aynı maksatla balonların vesatetine dahi müracaat olunur ise de pek rüzgarlı fırtınalı yağmurlu havalarda balonların istimali kabil olamaz. Uçurtmalar ise parafın tabakası sayesinde yağmurdan asla tesir olmadıkları gibi rüzgarlardan daha ziyade kuvvet kesb eder daha ziyade cuşa gelerek yükselirler. Onun için balonlar ile uçurtmalar birbirinin mütemmimi olan iki mühim vasıta-i rasadiye gibi telakki olunabilir.

Zaten balonlar ile uçurtmalar birbiri ile mezc ve terkib dahi edilmekte, balonların yükünü tahfif için bazen uçurtmaların vesatetine müracaat olunmaktadır.

Franklin’den sonra uçurtmalardan istifadeye çalışan zat İngiliz (Pokuk) dur. Müemmialehy on dokuzuncu asrın bidayetinde bir arabayı uçurtma ile tahrik etmiş ve buna saatte yirmi metre kadar sürat itasına muvaffak olmuş idi. Pokuk

uçurtmaların kayık ve gemileri cer etmek ve bahusus tehlikede bulunan gemilere halat atmak gibi hususatta istimalini dahi tasavvur etmiş fakat bu yolda tecrübeler icra edememiş ayrı.

Muahhiren, 1854 de, bir Fransız (Preveran) Pokuk'un tasvirinin mümkünüicra olduğunu bilfiili isbat etmiştir. Artık tahakkuk etmiştir ki uçurtmalar umur-ı bahriyede geniş bir meydan-ı tatbikat bulabilir fılvaki fırtınalı havalarda sahillerden muvakkat fenerleri yahut işaretleri hamil uçurtmalar idare ederek gemilere hatt-ı hareket iraesi mümkündür. Gemilerden veya sahillerden uçurarak bunlar vasıtasıyla imdat halatı celb ve irsal etmekte kabildir. (vanez) ile (bato) dan biri uçurtmalar havadan kuş bakışı fotoğraf ahzi için de istimal olunuyor uçurtmaya adesesi aşağıya müteveccih bir fotoğraf makinesi rabt ediliyor ve istenen irtifada bir tel vasıtasıyla bir makineye bir cereyan elektriki göndererek fotoğraf alınıyor. Bu kuş bakışı fotoğraflar topoğrafyaya büyük hizmetler edebilir. [resim: sahife 109] .

Telsiz telgraf dahi uçurtmalardan istifade edebilir. Bazı tecrübeler esnasında bir uçurtma teli muvakkat amûd tevcihi makamında istimal edilmiştir.

Nihayet uçurtmalar umur-ı askeriye de dahi mühim meydan-ı tatbikat bulmaya başlıyorlar. Muharebat esnasında havalar pek rüzgarlı olur ise balonların vesatetine müracaat edilemeyeceği için Fransa'da Almanya'da İngiltere'de Rusya'da askeri balonlardan maada askeri uçurtmalar dahi vardır. Bu uçurtmalar vasıtasıyla muhaberatta işaret-i ziyâ'ibe teatti olunabilir bir dereceye kadar istikşafat dahi icra edilebilir. İlk defa İngiltere'de (baden bavel) uçurtmalar vasıtasıyla insanları is'ad için tecrübeler icra etmiş, ve bu tecrübeler esnasında husul-i emniyet için uçurtmalarda her şahsın başı üstünde bir alet-i sükut vaz etmiş idi. Bu tecrübelerden görülmüş idi ki yüz yüzyirmi metre kadar terfi için her şahsa kırk beş metre merbi sathında uçurtma lazımdır. Bazı tecrübeler esnasında [Sayfa 119; Envar-ı Ulûm; Numara 6] Neferat uçurtma vasıtasıyla ikiyüz metre irtifaya kadar is'ad edilebilmiştir.

Uçurtma vasıtasıyla saud vesaiti lüzumu kadar ıslah edilememiş olduğu için hal-i hazırda muharebatta doğrudan doğruya istikşafat için uçurtmalardan büyük istifadeler mamul edilemez ise de fotoğraf vasıtasıyla istihkamatın, ordugahların kuş bakışı fotoğrafları istihsal olunarak istikşafat-ı mükemmele icra edilebilir. Hususiyle

bu uçurtmalar düşman kurşunlarına hedef olsa, delinse bile, balonlar gibi sükut etmeyerek, uçmakta, vazifelerini ifa etmekte devam ederler. Onun için hiç şüphe olunamaz ki uçurtmalar muhaberatta pek büyük hizmetler ifa edecektir.

Satı'

Altın Bolluğu

Fenni roman: A. Bolonar'dan

Mâ-ba'id

Söyleyeceği hakikati nazır ne suretle telakki edecek idi? Böyle bir yalandan sonra sözüne inanacak mı idi?

Olivya saat dokuzda doğru hapishaneden çıkarıldı, müddei-i umumi ile beraber bir arabaya binerek nazırın dairesine gitti. Orada, nazırın vürudunu beklerken oynayacağı yeni komedyanın planını hazırlamakla meşgul oldu: o, keşfini reis-i cumhurdan başka kimseye söylememeye karar vermiş idi, bunu aşkasına ifşa etmeyi faidesiz ve hatta tehlikeli addediyordu. Bu kıymettar keşif ve eserden vatanını müsfid etmeye azmetmiş, bunun içinde reis-i hükümetin muavenetine ihtiyacını takdir eylemiş idi.

Olivya öyle mahirane ve hilekarane bir lisan istimal ettiki nazır keyfiyeti reis-i cumhura arz etmeye ve Olivya'nın hemen huzura kabulü için istirahatatta bulunmaya mecbur oldu.

Reis-i cumhur, öğün ikinci vakti Olivya'yı huzuruna kabul etti. Ve odada yalnız kalınca:

- Bana suikast için yapılan tertibat hakkında izahat verecek imişsiniz değil mi ? dedi.

Olivya:

- Hayır, reis efendi, diye cevap verdi, size karşı hiçbir suikast, hiçbir tertip yok.

Reis-i cumhur yerinden fırlayarak ve imdad çağırmak için kapıya doğru giderek:

- O halde, siz değilsiniz! Dedi.

Olivya, vaz ve sükunetini bozmaksızın:

- Hayır, dedi, lütfen beni biraz dinleyiniz. O zaman göreceksiniz ki beni huzurunuzda sevk eden hedef, fevkalade ehemmiyetlidir.

Reis bu sözlerden ve bahusus muhatabının vazından müsteri olarak yerine döndü ve söyleyiniz, dedi.

Olivya hemen söze başladı:

Haksız olarak hırsızlıkla itham edildim. Reis efendi beraat zemmetimi yalnız bir zatın önünde [Sayfa 120; Envar-ı Ulûm; Numara 6] Yalnız sizin huzurunuzda isbat edebilirim. Onun için sizinle bu mülakatı temin etmek maksadıyla bir suikasttan bahisle yalan söylemeye mecbur oldum. Kısaca kısaca arz ve izah edeyim. Beş yüz bin franklık altın külçe sattığımdan dolayı hırsız zannedilerek tevkif olduğumdan....

Reis sözünü keserek: biliyorum, müddei-i umuminin ve adliye nazırının raporları önümde... dedi.

Olivya devam etti: sizden başkasına bildirmek istemedim ki, bu altın bizzat kendim tarafından imal edilmiştir, dedi.

Reis-i cumhur: o halde siz bir sahtekarsınız, diye bağırdı.

Olivya: hayır, diye cevap verdi, ben kurşunu altın yapmak usulünü keşfettim.

Reis-i cumhur: size kimse inanamaz efendi, dedi. Bunu niçin müddei-i umumiye söylememiş idiniz?

Niçin mi, reis efendi? Bu keşfin benimle sizin aramızda bir sır olarak kalması lazım geldiği için,

Anlamıyorum niçin?

Eğer keşfimi müddei-i umumiye ifşa etmiş olsaydım, derhal şüyu bulacak idi. Birden altın bütün kıymetini kaybedecek, meskukat artık tedavül etmeyecek, ve Fransa'nın bina-i serveti münhem olacak idi.

Hakkınız var bana ne teklif edeceksiniz?

Size, reis efendi. Evvela keşfinin doğruluğuna bizzat ve biltetik kanaat hasılı etmenizi teklif ederim. Öbür tekliflerimi ondan sonra arz ederim.

Tecrübelerinizi kontrol etmek için, darphane müdürünü, hanenize göndereceğim.

Affederseniz, reis efendi, sırrımı sizden başka kimsenin bilmemesi lazım olduğunu unutuyorsunuz.

Bununla beraber reis-i hükümetin meçhul bir adamın hanesine gitmesi pek müşküldür. Bahusus o adam hakkında bir tevkif müzekkeresi mevcut bulunuyorsa.

Açık konuşalım, reis efendi, son sözlerinizden anlıyorum ki inanmıyorsunuz. Sizin nazarınızda ben bir deli, belkide bir caniyim. Sizi katl için tuzağa düşürmeye çalışıyorum. Keşfimi size ifşa ettiğim vakit öyle bir sükunet muhafaza ettiniz o kadar lakayd kaldınız ki bunlardan adem-i itimadınızı istidlale mecbur oluyorum.

Reis-i cumhur sözü keserek: doğru dedi.

Olivya devam etti: isbatı, tecrübeyi burada, Elize'de yapmak isterim.

Reis-i cumhur namuslu bir adamdan südur ediyor görünen bu sözlerden müteessir olarak: olur, dedi. Adliye nazırına, evinizi kayd altında tahliye tahliye ettirmesi için emir vereceğim. Evinize gideceksiniz fakat hafi polis memurlarının sıkı nezareti

altında kalacaksınız. Hiç kimse ile ihtilat edemeyeceksiniz. Hangi aletleri isterseniz buraya naklettirebilirsiniz. Bunun için emrinize tabi adamlar bulacaksınız. İyi mi ?

Olivya cevap verdi: teşekkür ederim reis efendi, bütün arzularımı is'af buyuruyorsunuz.

Mâ-be'idi var

DEĞERLENDİRME

Envar-ı Ulûm Satı Bey'in Meşrutiyetin ilanından hemen sonra Makedonya'daki kaymakamlık görevinden istifa ederek İstanbul'a geldiğinde kardeşi Bedii Nuri ile hazırlayıp altı sayı olarak çıkarabildiği dergidir. Dergide yer alan makaleler ağırlıklı olarak Satı Bey'in ilgi alanları olan ve Yanya idadisinde öğretmenlik görevini yaparken de işlediği konular olan doğa bilimleri ve toplum bilimleri üzerine yoğunlaşmıştır. Makale içerikleri ise genel olarak ansiklopedik olarak sınıflandırılabilir yorumuz salt bilgilerden oluşmaktadır. Ali Suavi'nin çıkardığı Ulûm ve Mecmua-i Fünun gibi ansiklopedist dergicilik çizgisini takip etmiştir. Sadece beşinci sayının sonunda ilave-i siyasiye eki, dönemin güncel politik durumu hakkında hazırlanmıştır.

Envar-ı Ulûm dergisinin makale analizine değinecek olursak öncelikle makaleler, dergi yayıncılığı gereği, başlıklar altında devam eden, her sayı için özel hazırlanan ve kısa bilgiler içeren gibi farklı tarzda yer almıştır. Mısır Medeniyeti, Altın Bolluğu, Hükümetler ve Milletler, Tarih ve Hakimiyat-ı Ulûm, Hayat ve Adat-ı Akvam, Altın Bolluğu ve Fenni Eğlenceler birden fazla sayıda yer almış olan bölüm başlıklarının isimleri olmuştur. Dergide altı sayı boyunca bölüm başlıkları dahil olmak üzere otuz dokuz makale ve bir ek yayınlanmıştır.

Derginin makale ve konu içeriği değerlendirilecek olursa; birinci sayıda altı makale bulunmaktadır. Birinci sayı, ilk sayı olması nedeniyle giriş ve tanıtım yazıları en başlarda sıralanmıştır. İlk makale olma "Mesleğimiz" ile derginin hangi konuları işleyeceği anlatılmıştır. Derginin önceliğinin ilim ve fen alanında olacağı belirtilirken amacının da ilim ve fen öğretiminin sıkıcılıktan kurtararak neşretmek olacağı belirtilmektedir.

Bir sonraki makale olan "Hukuk ve Vezayif" başlığı altında vatandaşlık haklarımızın karşılığı olarak sorumluluklarımızın da bulunduğunu hatırlatılmakta ve

vatandaşlık seviyesinin, sorumluluk bilincinin artması ile sağlanabileceği üzerinde durulmuştur.

“Hükümetler ve Milletler” isimli makalede ise birçok değişik ülkenin meclis yapıları hakkında bilgiler verilmiştir. Uluslararası kamu hukuku alanında değerlendirilebilecek olan bu makalede parlamento üye sayılar, seçilme koşulları gibi somut bilgiler sunulmuştur.

“Tarih ve Hakimiyat-ı Ulûm” başlığı altında konu olarak pozitif bilimler işlenmiştir. Bilimsel gelişme için çok önemli kabul edilen pozitif bilimlere karşı dönemin bakış açısı ve tutumları irdelenmiştir.

“Ulûm-ı Tabiiyye” isimli makalenin konusunu ise doğa bilimleri oluşturmuştur. İnsan ve canlı hayatına ilişkin bilgilerin yer aldığı makale, doğal yaşamda gerçekleşen mücadeleler ile insan yaşamının mücadeleleri arasında benzeşimler vurgulanmıştır.

“Hayvanatda İctima ve Teavün” isimli makalede doğada bulunan çeşitli hayvan türlerinin doğadaki dayanışma ve sosyal yaşamlarına dair kesitler sunulmuştur. Canlılar hakkında belgesel içeriğe sahip olan makalede ilginç bilgiler aktarılmıştır.

İkinci sayıda beş makale bulunmaktadır. Bu sayının sonunda “Altın Bolluğu” isimli bir de bilimsel roman bulunmaktadır. Altıncı sayıya kadar dört tefrika halinde yayınlanan ve konusu değersiz madenlerin altına çevrilmesi üzerine polisiye türünde roman, derginin edebi olarak ikmal edilmesine yardım etmektedir.

İkinci sayı, “Mübahis-i Ruhiye” makalesi ile başlamaktadır. Psikoloji alanı ile ilgili olan bu makalede, menfi ve müsbet duygularımız üzerine açıklamalar yapılmış, bireysel psikolojiden toplumsal psikolojiye geçiş üzerinde durulmuştur.

Yine ikinci sayıda başlayan ve kardeşi Bedii Nuri tarafından kaleme alınan “Altın Bolluğu” romanı gibi altıncı sayıya kadar tefrika halinde devam eden “Mısır

Medeniyeti” bölümünde Mısır medeniyetinin doğuşu, Mısır coğrafyasının kültürü ve dini diğer özellikleri üzerine ait tafsilatlı bilgiler resimli halleriyle aktarılmıştır.

İkinci sayıda başlayan ve üçüncü sayıda devam eden “Tarih ve Hakimiyat-ı Ulûm” başlığı altında Satı Bey, bilgi felsefesi üzerinde durmuştur. Bilgiye ulaşma yollarını ve bilginin hipotezden teoriye kadar olan süreç hakkında bilgiler vermiştir.

“Londra Vestminster Sarayı” isimli makale ile Londra’da bulunan ve parlamento binası olarak kullanılan Westminster Sarayı hakkında bilgiler vermektedir. Sarayın yapımı, mimari özellikleri ve geçirdiği tadilatlar üzerine geniş bilgiler sunulmuştur.

Üçüncü sayı, en az makale ve bölümün olduğu sayı olmuştur. “Tarih ve Hakimiyat-ı Ulûm” ile Bedii Nuri’nin hazırladığı “Mısır Medeniyeti” ve “Altın Bolluğu” romanı ikinci sayıdan devam etmiş olup sadece “Mübahis-i Hayatiye” makalesi eklenmiştir. “Mübahis-i Hayatiye” başlığı altında ise insan ile diğer canlıların hayatları incelenmiş vücut yapıları ve vücutların yenilenmesi üzerine biyolojik bilgiler karşılaştırılarak ayrıntılı bilgiler sunulmuştur.

Dördüncü sayının başlangıcında ilk sayıda yer alan “Hukuk ve Vezayif” bölümünün devamı olarak bu defa vatan sevgisi ve vatana hizmet konuları işlenmiştir.

“Talim ve Terbiye Mübahisi” isimli makale ile de Satı Bey, pedagoji ve eğitim bilimleri alanında derlediği bilgileri aktarmıştır. Satı Bey’in antropoloji, sosyoloji ve doğa bilimlerine olan ilgisinin yanı sıra temel ilgi alanı olan eğitim ve pedagoji alanında yazdığı bu makalede yabancı milletlerin özellikle ilk derece eğitim kurumlarında uyguladıkları usul ve tecrübeler aktarılmıştır.

“Mısır Medeniyeti” ve “Altın Bolluğu” romanının devamı bu sayıda da sürmekle birlikte “Bir Aylık Seyahat-i Hevaiyye” makalesinde günümüz modern uçaklarının mucidi olan Wright kardeşlerin çalışmalarından gelişmeler aktarılmış ve uçakla seyahatin gerçekleşmesi durumunda insanlığa yapacağı katkılar üzerinde durulmuştur.

Yine bu sayıda küçük içerikler halinde “Kongreler”, “Kutup Seyahatleri”, “Müessesat-ı İlmiyye”, “Teşbisat-ı Sanaiyye” “Meşahir” ve “Fenni Eğlenceler” bölümleri yer almıştır. Diğer makalelere göre hem güncel hem de kısa bilgilerin sunulduğu bu makalelerden “Fenni Eğlenceler” bölümü beşinci sayıda da yer almıştır.

“Kongreler” kısmında dönemin dünya çapında eğitim ve diğer bilimsel önemli alanlarda gerçekleşen kongrelerden kısaca bahsedilmiş, “Kutup Seyahatleri” ile Kuzey Kutbu’na yapılan istikşafî gezilerden notlar ve Kuzay Kutbu’ndan kısa bilgiler aktarılmış, “Müessesat-ı İlmiyye” kısmında yabancı ülkelerde bulunan belli balı eğitim ve öğretim kurumlarındaki son gelişmeler aktarılmış, “Teşbisat-ı Sanaiyye” ile Ay’ın Dünya’ya yaklaşması sonucu ortaya çıkan med ve cezr hareketinden dolayı ortaya çıkan enerjiden sağlanması düşünülen elektrik enerjisi hakkında bilgiler veirlmiş, “Meşahir” kısmında dönemin yaşayan ünlü yazar ve düşünürlerinin hayatlarından kısa ve güncel bilgiler aktarılmış, “Fenni Eğlenceler” bölümünde ise kimyasal kolayca yapılabilen karışımlar ile günlük hayatta gerçekleştirilebilecek küçük deneyler ve basit icatlar hakkında yine kısa bilgiler aktarılmıştır.

Yine “Münazır ve Hadisat-ı Tabiat” altıncı sayıda da devam eden bu bölümde şebnem ve çiğ oluşumu üzerinde durulmuştur. Yeryüzünün sıcaklık ve soğukluk farklılıkları ile değişen nem oranları hakkında fiziksel bilgiler sunulmuştur.

Beşinci sayı “Fransa İnkılâb-ı Kebiri” makalesi ile başlamış 1789 Fransız Devrimi’ni ortaya çıkaran sebepler ile devrim esnasında yaşanan siyasi ve tarihi olaylar tafsilatlı bir şekilde aktarılmıştır.

“Fen ve Müdafâi Vatan” makalesinde ise bilimsel gelişmeler sonucu ortaya çıkan yeniliklerin savunma sanayiine yaptığı katkılar üzerinde durulmuş ve bilimsel gelişmelerin önemi vurgulanmıştır.

Birinci sayıda da yer alan “Hükümetler ve Milletler” başlığı altında bu sayıda Ahmet Selahattin tarafından hazırlanıp sunulan makalede, ilk sayıdaki bölümden

farklı olarak sadece İngiltere, İngilizler işlenmiştir. Dergide Satı Bey ve Bedii Nuri'den sonra yazısı olan tek yazar olan Ahmet Selahattin Bey'in bu makalesinde İngiliz kültürü, coğrafyası, halkı ve tarihi hakkında etraflı bilgiler sunulmuştur.

“Hayat ve Adât-ı Akvam” isimli makalede dünya üzerinde bulunan farklı kültürlerin yeme alışkanlıkları üzerinde durulmuştur. Satı Bey'in ilgi alanlarından olan antropoloji dalında değerlendirilebilecek olan bu makalede özellikle Afrika ve Kuzey Kutbu gibi ilkel kültürler üzerinden ilginç bilgiler verilmiştir.

“New York'ta Hürriyet Heykeli” dönemin en ünlü ve en büyük heykellerinden olan Hürriyet Heykeli'nin yapımı ve teknik özellikleri hakkında bilgi veren kısa içeriklerden oluşmaktadır.

Derginin diğer sayılarından farklı olarak bu sayıda yayınladığı tek sayılık dönemin güncel siyasi gelişmeleri hakkında hazırlanmış altı sayfadan oluşan “İlave-i Siyasiye” ekidir. Meşrutiyet'in ilanından sonra geçen dört aylık süredeki siyasi gelişmeler değerlendirilmiştir. İstanbul'da gerçekleşen genel seçimler ve kabine değişikliklerine dair görüşler aktarılmıştır. Seçim sonuçlarının değerlendirildiği bölümde Ahmet Rıza isimli İstanbul vekili olarak yeni seçilmiş bir mebusun seçmenlerine yaptığı teşekkür metnine de yer verilmiştir. Yine siyaset ilavesinde Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin duyurduğu siyasi program da maddeler halinde yer almıştır.

“Münazır ve Hadisat-ı Tabiat” isimli makale ile başlayan altıncı sayıda Bedii Nuri'nin ilk defa “Tarih Sahifeleri” ve “Tarih ve Hakimiyat-ı Ulûm” olmak üzere iki makalesine birden yer verilmiştir. Münazır ve Hadisat-ı Tabiat isimli makalede dünya, güneş ve ayın konumu ile astronomik olaylar hakkında bilgiler verilmiştir.

“Tarih Sahifeleri” bölümünde ise Bedii Nuri, bu kez Mısır medeniyeti gibi milattan önceki tarihlere ait bilgiler yerine yakın tarih konusu olan İtalya'nın milli birliğini oluşturma sürecine ve kuruluşuna yer vermiştir.

“Mübahis-i İctimaiyye” bölümünde ise alt başlık olarak savaş seçilmiş, savaş ve sosyal sonuçları üzerine hakkında sosyolojik bilgiler aktarılmıştır.

“Keşfiyat ve İhtira’at” isimli makalede ile keşif üzerine durulmuştur. Kimyasal buluşların incelendiği makalede barut ve diğer patlayıcı maddelerin keşfi ve tarihten günümüze kadar diğer milletlerin bu maddeleri kullandığı alanlardan bilgiler verilmiştir.

Bedii Nuri tarafından yazılan “Tarih ve Hakimiyat-ı Ulûm” bölümünde alt başlık olarak “Hükümet-i İctimaiyye” o zamanlar henüz yeni olan toplum bilimi kavramı incelenmiş, Auguste Comte’un bu alanda katkıları ile sosyoloji kuramının neleri nasıl içerdiğine değinilmiştir.

“Mütenevvi” bölümün altında ise uçurtmalar konusu işlenmiştir. En ilkelinden en kompleksine kadar farklı türdeki uçurtmaların tanıtılarak farklı kullanım alanlarına dair bilgiler sıralanmıştır.

Dergi, gazete gibi süreli yayınların yayıncılarının tercihi kişisel görüşlerinden ayrı tutulamaz. Nitekim Envar-ı Ulum da Satı Bey’in düşünceleri ve dönemin atmosferine bağlı olarak çıkarılmıştır.

I. Meşrutiyet ilan edilmesi sonucunda padişah karşısında elde edilen mevzilerin yansıması olarak hissedilen olumlu durum, fikir hayatına idareye karşı muhalefette birlik olarak yansımış. ancak hemen sonra padişahın tekrar sistemi eline alarak baskıcı yönetime dönmesi İslamcılar, Osmanlıcılar, Batıcılar ve Türkçüler arasında sağlanan uyumu bozmuştur. Bu umutsuz durumda fikir adamları ve aydınlar birlikte hareket edebilmenin güçlüğüne anlamışlar bunun yerine kendi sınırlarını belirleyerek ayrı hareket etmeyi tercih etmişlerdir. Bu ayrı hareket etme, genel fikir akımı temsilcileri olan İslamcı, Osmanlıcı, Batıcı ve Türkçüler için sosyal yapıyı kendi fikirleri etrafında düzenleyebilmek adına girişimlerde bulunmuşlardır. Satı Bey’in fikirleri bu ortamda şekillenmiştir. Toplumsal reform düşüncesinin halka karşı gerçekleştirileceği fikrinden yola çıkarsak Satı Bey’i de elitist olarak nitelendirmemiz mümkün olmaktadır.

Satı Bey’in eğitim alanını seçmesi ve pedagojiye ilgi duyması ve doğa bilimleri ile ilgilenerek laik bir yol izlemesi, bu bağlamda hiç şaşırtıcı gelmemelidir.

Ayrıca ilgi duyduğu ikinci alan olan ilm-i akvam, diğer adıyla antropoloji bilimi de toplulukların benzerliklerini ve farklılıklarını incelemesi nedeniyle Satı Bey'in tercih ettiği bir alan olmuştur. Her iki alanda da Satı Bey, yine Osmanlı fikir dünyasında öncü olmayı başarmıştır.

Satı Bey, çalışmış olduğu alanlara yönelik göstermiş olduğu incelik ve çalışma azmiyle bugün bile tartışılan birçok meseleye getirmiş olduğu makul ve tutarlı açıklamalarıyla takdiri çoktan hak etmiştir.

Envar-ı Ulum'da tercih ettiği makale ve yazılar, Satı Bey'in görüşü açısından bir çok detayı içermektedir. İlk bölümde ve girişte yayınladığı Mesleğimiz kısmında özet olarak derginin amacını açıklayan Satı Bey, Hukuk ve Vezaif bölümünde ise şimdi bile hukuk dünyasının anlatmayı bıraktığı vatandaş sorumluluklarından bahsetmiştir. Vatandaşın haklarının yanı sıra yükümlülüklerinin bu kadar açık ve öğretici şekilde belirtilmesi, aynı zamanda pozitivist dünya görüşünü yansıtmaktadır.

Satı Bey'in metafizik öğeler yerine fizik öğelerine eğilmesi, pozitivist ve elitist bir yol izlemesi O'nun rasyonel bir yol izleyerek Osmanlı Devleti'nden ayrılmasına yol açmış olabileceği düşünülebilir. Deneyimli bir pedagog ve idareci olarak Suriye ve Irak'ta da laik ve bilimsel tezlere dayalı bir sistemin inşası için çalışmaya devam etmiştir.

Ziya Gökalp ile tartışmalarında Osmanlı Devleti içerisinde savunduğu tezlerin, Arap topluluklarında görev yaparken tam aksini savunması aynı zamanda pragmatist yapısı hakkında da fikir vermektedir.

Satı Bey'in en iyi arkadaşlarından biri olduğu bilinen Tevfik Fikret'den zaman zaman şiir paylaşması ve arkadaşlıkları üzerinde herhangi bir bilgi bulunmasa da aynı dönemde görev yaptığı Darülfünun hocalarından Ahmet Selahattin Bey'den kendi alanına dair olan Hükümetler ve Milletler ile ilgili makale paylaşması arkadaşlarının dergiye olan katkılarını göstermektedir.

KAYNAKÇA

ACAR, Şehbal Derya, *Eğitimde Bir Üstad Satı Bey'i Tanımak*, İstanbul, Akademik Kitaplar, 2009.

AKSANYAR, Necati, “Türk Toplumunda Batıcılık Akımı” *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kütahya, 1999, S.2, ss.229-244.

AKÇURA, Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1976.

ALDAN, Mehmet, “Satı Bey”, *Türk İdare Dergisi*, Ankara, 1997, C.415 s:271-282.

AYDIN, M. Akif, Batılılaşma (Hukuk), DİA, C.05, s.162.

AYYILDIZ, Erol, “Matbuat”, DİA, C.28, s.119-121.

BAŞAR, Hatice, *Satı Bey'in Eğitim İle İlgili Görüşleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001.

BERKES, Niyazi. *İslamlık Ulusçuluk Sosyalizm*, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2. Baskı 1975.

Türkiye’de Çağdaşlaşma, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, 2002.

BİRBUDAK, Togay Seçkin, **ÜNAL**, Uğur. *Mustafa Satı Bey ve Eğitime Dair Layihaları*, Ankara, Murat Kitabevi, 2010.

BUZPINAR, Şit Tufan, “Satı’ el-Husri”. *DİA*, C.36, s.176-178.

ÇANKAYA, Ali, *Son Asır Türk Târihinin Önemli Olayları İle Birlikde Yeni Mülkiye Târihi Ve Mülkiyeliler Mülkiye Şeref Kitabı*, Ankara, Mars Matbaası, C.II, 1968.

ÇİL, Fatma, *Satı Bey'in Hayatı, Eserleri Ve Türk Eğitimine Katkıları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2002.

ERGÜN, Mustafa, “Satı Bey Hayatı ve Türk Eğitimine Hizmetleri”, *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Malatya, 1987, S.1 s:4-19.

FİNDLEY, Carter V, *Kalemiyeden Mülkiyeye: Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, Çev.Gül Çağalı Güven, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

GÜNDÜZ, Mustafa, *Mustafa Satı Bey ve Eğitim Bilimi (Fenn-i Terbiye, Cilt I ve 2)*, Ankara, Otorite Yayınları, 2012.

GÜRSOY, Ülkü, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Dergileri Üzerine Bir Araştırma*, Ankara, Bizim Büro Basımevi, 1999.

“II. Meşrutiyet Dergileri Üzerine Bir Değerlendirme” *Doğu Batı Dergisi*, Ankara, S.46, s. 207-222, 2008.

HANİOĞLU, M. Şükrü, “Batılılaşma”, *DİA*, C.05, s.148-159.

“Osmanlıcılık” *TCTA*, C.5, s.1389-1394, 1985.

KAFADAR, Osman. “Türk Aydınının Satı Bey Hakkında Kimi Yanılgıları Üzerine Düşünceler.” *Türkiye Günlüğü*, Ankara, S.46, s.97-106, 1997.

KARA, İsmail, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi 1 Metinler Kişiler*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 2014.

KALAYCIOĞLU, Ersin ve **SARIBAY**, Ali Yaşar, (der.) *Türk Siyasal Hayatı - Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, Sentez Yayınları. Bursa, 2014.

KARAKAŞ, Mehmet, “II. Meşrutiyet Döneminde Fikir Akımları”, *Yüzüncü Yılında Meşrutiyet*, Ed. Asım ÖZ, İstanbul, Pınar Yayınları, 1. Basım, 2008 s.65-103.7

KESKİN, Nuray E, "Yönetim Olgusu Üzerine 1909 Tarihli Bir Makale: Sosyal Bilimler ve Yönetim Bilimi", *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, Ankara, 2010, C. 5, S. 12, s. 181-200.

KOLOĞLU, Orhan, “Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi” *TCTA*, 1985, C.1, s.68-93.

Osmanlı Dönemi Basınının İçeriği İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2010.

KORKMAZ, Şerif, “Mustafa Satı Bey ve Tarih eğitimi Üzerine Görüşleri” *Atatürk Üniversitesi Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, Bayburt, 2007, C.2, S.2, s.152-163.

KURAN, Ercüment, “Bir Osmanlı Aydını, Sati’ El Husri (1880-1968)”, *Türkiye Günlüğü*, Ankara, 1991,S.15, ss.170-172.

-Türkiye’nin Batılılaşması ve Milli Meseleler, Ankara, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 5. Baskı, 1997.

LEWIS, Bernard, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, Çev. Boğaç Babür Tuna, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 4. Baskı, 2010.

MERAY, Seha L., *Lozan’ın Bir Öncüsü Prof. Ahmet Selâhaddin Bey (1878-1920)*, Ankara, TTK Yayınları, 1976.

MARDİN, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008.

Türk Modernleşmesi, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.

ORTAYLI, İlber, *Batılılaşma Yolunda*, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 7. Baskı, 2017.

ÖĞÜN, S.Seyfi, “Türk Milliyetçiliğinde Hâkim Millet Kodunun Dönüşümü”, *Türkiye Günlüğü*, Ankara, 1998, S. 50, Mart-Nisan, s.25.

ÖZCAN, Azmi, “Meşveret”, *DİA*, C.29, s.396-398.

SOYYER, Yılmaz, *Türk Sosyolojisinin Başlangıcında Bedii Nuri (1872-1913)*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1996.

SÜME, Mehmet, “Mütareke Döneminde Manda ve Himaye Karşısı Bir Aydın: Ahmet Selahattin Bey'in Hayatı ve Fikirleri(1878-1920)”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Bolu, 2001, C.1, S.2,s.170-180.

TANSÜ, Yunus Emre, *Batıcı Düşüncenin Etkili Bir Sözcüsü Olarak İctihad Dergisi: 1904 – 1932*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2002.

TOPRAK, Zafer, “Fikir Dergiciliğinin Yüzyılı”, *Türkiye’de Dergiler ve Ansiklopediler*, İstanbul, Gelişim Yayınları, 1984, s.15-54.

TOPUZ, Hıfzı, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1. Baskı, 1973.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Hürriyetin İlanı*, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık., İstanbul, 1998.

Batılılaşma Hareketleri I, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1999.

İslamcılık, İstanbul, İstanbul Kültür Üniversitesi Yay., İstanbul, 2003.

Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 3. Baskı, 2016.

TUNCER, Harun, “Ahmet Selahattin Bey Bir Hukuk Duayeni”, *Yedi Kıta Dergisi*, İstanbul, 2016, S.90, ss.57-61.

TUNÇAY, Mete vd, *Türkiye Tarihi - 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cem Yayınevi, s. 27-83, İstanbul, 1995.

TÜRK, İ. Caner, “II. Meşrutiyet Dönemi Eğitimcisi Satı Bey Ve Coğrafya Öğretimi” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, 2009, S.40, ss.423-438 .

TÜRK, İ. Caner, “II. Meşrutiyet Dönemi Eğitimcisi Satı Bey Ve Tarih Öğretimi” *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2010, S.6, ss.133-148.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, “Satı El Husri Bey” *Ülkücü Öğretmen*, İstanbul, 1996, C.8, S.86, s.11.

Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi, T.İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015.

VARLIK, Bülent, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri” *TCTA*, 1985, C.1, s.112-124.

YILDIZ, Ahmet, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.

ZENGİN, Ertuğrul, *Satı Bey’in Siyasi ve Toplumsal Fikirleri: Bir Osmanlı Vatanseveri’nin Fikriyatının İncelenmesi (The Political And Social Thoughts Of Sati Bey: Exploring The Ideology Of An Ottoman Patriot)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.

ZÜRCHER, Eric Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İstanbul, İletişim Yay., 2000.

ÖZGEÇMİŞ

Bestami DEĞİRMENCİ Hassa'da 1983 yılında dünyaya geldi. İlk ve ortaöğrenimini sırasıyla Araban ve Besni'de tamamladı. Liseye ise Nurdagi'nda devam etti. 2002 yılında girdiği Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünden 2009 yılında mezun oldu. 2009 yılından bu yana Sosyal Güvenlik Kurumunda memur olarak çalışmaktadır. Birçok sosyal çalışmanın içinde yer alan Bestami Değirmenci evli ve iki çocuk babasıdır.

VITAE

Bestami DEGIRMENCI was born in Hassa at 1983. He completed his primary education orderly in Araban and Besni. He graduated his high school in Nurdagi. In 2002, he started the undergraduate education at Ankara University Political Science Faculty, Political Science and Public Administration and graduated in 2009. He works at the Social Security Instution as officer since 2009. Bestami Degirmenci assistances alot of social work and he is a father of two childs.